

Гейдар Алиев - 100

Великая личность тюркского мира

Türk dünyasının dahi şəxsiyyəti

Бишкек-2023
«Улүү Төөлөр»

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
В 70

В 70   **Великая личность тюркского мира. /**
Türk dünyasının dahi şəxsiyyəti. – Б.: «Улүү
Тоолор», 2023. – 400 с.

ISBN 978-9967-35-070-7

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-35-070-7

© Фонд поддержки политики
тюркоязычных государств, 2023

ТҮРК ТИЛДҮҮ МАМЛЕКЕТТЕРДИН САЯСАТТЫН КОЛДОО ФОНДУ, БИШКЕК

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN SİYASƏTİNƏ DƏSTƏK FONDU, BİŞKEK

ФОНД ПОДДЕРЖКИ ПОЛИТИКИ ТЮРОКЯЗЫЧНЫХ ГОСУДАРСТВ, БИШКЕК

Бул китең Түрк тилдүү мамлекеттердин саясатын колдоо
Фондуунун заказы менен которулуп басылды.
Китең бекер таркатылат

Bu kitab Türkçilli dövlətlərin siyasətinə dəstək fondunun
sifarişi ilə tərcümə olunub nəşr edilmişdir
Kitab pulsuz yayılır

Эта книга переведена и издана по заказу фонда поддержки
политики тюркоязычных государств.
Книга распространяется бесплатно

ГЕЙДАР АЛИЕВ – АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГЕНИЙ, СТОЯЩИЙ ВЫШЕ ПОНЯТИЙ «ВРЕМЯ» И «ПРОСТРАНСТВО»

Гейдар Алиев – яркая и выдающаяся личность нашей истории, великий лидер азербайджанского народа. Феномен Гейдара Алиева – неизведанный мир, уникальность его можно сравнить с неиссякаемым океаном Стратегическое и тактическое чутье этого великого человека, позволяющее выбирать верные решения для родного народа, наилучший выход из сложных, даже считающихся безвыходным положения, являлось для него даром божьим. Все это соединялось в одном качестве: Гейдар Алиев был Великим азербайджанцем, преданным сыном и патриотом азербайджанского народа, безмерно любящим родную землю. И это уникальное качество было присуще всем периодам жизни Гейдара Алиева.

Родившийся в простой, трудолюбивой азербайджанской семье, он обладал неиссякаемым врожденным талантом. Уникальная историческая личность, имеющая богатый полувековой опыт государственного управления, прекрасно знающий все тонкости систем управления различного характера и уровня, возвысившийся до уровня одного из высших руководителей такого огромного государства, как СССР. Гейдар Алиев – величественная личность, принимаемая всеми и ярко выделяющаяся среди мировых лидеров, определяющих современную политику нашей планеты. Он является общенациональным лидером, дарованным азербайджанскому народу Всеышним для спасения Родины из сложнейшего и кровавого водоворота переходного периода!

Первые годы власти Гейдара Алиева (1969-1982) являются периодом расцвета нашей страны. На пространстве великого СССР, начавшегося распадаться, Азербайджан был превращен в ведущую промышленную, сельскохозяйственную и культурную республику. Это было результатом целенаправленной, дальновидной и мудрой политики великого лидера. Как выдающийся политик, он добивался принятия благоприятных решений в различных сферах экономики (в том числе сельского хозяйства) и культуры на уровне Политбюро ЦК Компартии Советского Союза, на пленумах ЦК, съездов Коммунистической партии, а затем мобилизовывал весь наш народ на выполнение этих решений, днем и ночью вел неустанную борьбу за процветание родного Азербайджана. В его планах было превращение Азербайджана в самодостаточную, независимую и высокоразвитую в научно-техническом отношении страну (выражаясь терминологией того времени, в экономическую и культурную единицу). Словом, еще тогда Гейдар Алиев заложил начало пути, который вел к независимости нашей родины.

На сегодняшний день Баку и районы Азербайджана украшают сотни жилых зданий, гостиниц, общественных сооружений, школ, дворцов культуры, фабрики, заводы, гигантские промышленные объекты, крупные промышленные комплексы, водохранилища, Куринский водопровод, зоны озеленения, центры отдыха, многие дороги, в том числе железная дорога Баку-Белокан, связывающая северо-западную часть страны со столицей. Это безусловно явилось результатом неустанной деятельности Гейдара Алиева и его большой любви к Азербайджану.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев имеет исключительные заслуги перед азербайджанским народом. Он спас государственную независимость Азербайджана. Азербайджанский народ ждал свою свободу и независимость годами. Насколько трудно приобрести свободу, независимость, настолько же сложно и тяжело сохранить ее. Там, где нет сильного и прочного государства, нет свободы и независимости. Величайшая заслуга

Гейдара Алиева перед благодарным азербайджанским народом и перед нашей историей, прежде всего заключается в том, что этот великий гений в условиях острейших геополитических противоречий спас азербайджанскую государственность, само существование Азербайджана от угрозы расчленения и уничтожения. А сохранение государственности означает и сохранение свободы и независимости азербайджанского народа. Вот почему Гейдар Алиев является спасителем своего народа и Отечества!

Решимость азербайджанской государственности и великого гения прошли сложнейшее испытание во время государственных покушений в октябре 1994 г. и в марте 1995 г. Гейдар Алиев продемонстрировал, что он является руководителем, остающимся верным своей клятве, готовым пожертвовать собственной жизнью за независимость Родины и за свободу своего народа. В трудный момент он не покинул государственный пост, оставив свой народ и Родину в беде, как это сделали прежние руководители. Решительность главы государства воодушевила народ и вернула его веру в будущее. Установились стабильность и спокойствие. Именно это – стабильность, является другой исторической победой Гейдара Алиева как великого государственного деятеля. С установлением стабильности в стране, Гейдар Алиев, как гениальный политик, опирающийся на свою силу и опыт, доказал верность своему известному изречению, произнесенному им в свое время с особой твердостью: «Государственная независимость Азербайджана будет вечной, непоколебимой, бесповоротной...».

Сегодня нарастает влияние и авторитет независимого Азербайджана на международной арене. Азербайджанская Республика за короткий промежуток времени завоевала авторитет демократического, правового и светского государства во всем мире. Наш основной закон, являющийся продуктом гения Гейдара Алиева, является одной из самых демократичных и совершеннейших конституций в мире, завоевывавшей большую симпатию нашей Родине на международной арене. Стабильность,

установившаяся в стране, проводимые внутренние реформы, оказывают положительное влияние на расширение наших связей с иностранными государствами. Азербайджанская Республика, строящая свою внешнюю политику на основе принципов равенства и взаимных интересов, превратилась в страну, открытую для всех государств мира. Сегодняшний Азербайджан под руководством президента Ильхама Алиева успешно продолжает политику великого вождя Гейдара Алиева.

Наследие Гейдара Алиева является сокровищницей несравненного духовного богатства азербайджанского народа. По прошествии времени, столкнувшись с перипетиями истории и с моментами тяжелых испытаний, на многие наши вопросы и на все возникающие проблемы мы найдем ответы в этой сокровищнице. Вот почему **тема Гейдара Алиева – величественная тема**. Оставив своему народу сокровищницу ценнейшего духовного наследия, общенациональный лидер является уникальной личностью, не только для тюркского мира, но и для всего человечества.

Я глубоко верю, что выход в свет книги **«Великая личность тюркского мира»** станет важным событием. Когда читаешь эту книгу, достойную великого лидера, еще раз убеждаешься в том, что **Гейдар Алиев – человек, стоящий над понятиями времени и пространства**. Хочу пожелать успехов самоотверженному сыну Отечества – Нусрету Мамедову, взявшему на себя столь почетную и ответственную работу.

Ягуб Махмудов

Академик НАН Азербайджана,

*Заслуженный деятель наук Азербайджанской Республики,
Лауреат Государственной премии.*

Ягуб Махмудов
Академик НАН Азербайджана,
Заслуженный деятель наук
Азербайджанской Республики, Лауреат
Государственной премии.

АТАТИЮРК НАШЕГО ОТЕЧЕСТВА

*Государственная независимость Азербайджана будет вечной,
непоколебимой, бесповоротной...*

Гейдар Алиев

Гейдар Алиев – великий лидер азербайджанского народа, личность, способная выстоять перед нескончаемым коварством и уловками наших традиционных врагов, уничтоживших в различные исторические периоды независимость Азербайджана, и не раз потопивших наш народ в крови! Во главе освободительной борьбы Азербайджана, построения новой жизни стоит личность Гейдара Алиева, личность масштабных дарований, не выпускающего из рук пульс времени. То есть, сам Всевышний решил проблему личности и времени в пользу азербайджанского народа..

Феномен Гейдара Алиева – неизведанный мир! Уникальность его можно сравнить с неиссякаемым океаном. Его стратегическое и тактическое чутье, позволяющее выбирать верные решения для родного народа, наилучший выход из сложных, даже считающихся безвыходным положения, являлось для него даром божьим. Все это соединялось в одном качестве: Гейдар Алиев был Великим азербайджанцем, преданным сыном и патриотом азербайджанского народа, безмерно любящим родную

землю. Это уникальное качество было присуще всем периодам жизни Гейдара Алиева.

С первым приходом Гейдара Алиева к руководству Азербайджаном в 1969 году, в истории нашей страны начался период Великого поворота к независимости. Реальная история доказывает, что предыдущие годы руководства великого государственного деятеля в Азербайджане были периодом подъема нашей страны. На пространстве великого СССР, начавшегося распадаться, Азербайджан был превращен в ведущую промышленную, сельскохозяйственную и культурную республику. Это было результатом целенаправленной, дальновидной и мудрой политики великого лидера. Как выдающийся политик, он добивался принятия благоприятных решений в различных сферах экономики (в том числе сельского хозяйства) и культуры на уровне Политбюро ЦК Компартии Советского Союза, на пленумах ЦК, съездов Коммунистической партии, а затем мобилизовывал весь наш народ на выполнение этих решений, днем и ночью вел неустанную борьбу за процветание родного Азербайджана. В его планах было превращение Азербайджана в самодостаточную, независимую и высокоразвитую в научно-техническом отношении страну (выражаясь терминологией того времени, в экономическую и культурную единицу). Словом, еще тогда Гейдар Алиев заложил начало пути, который вел к независимости нашей родины.

Предвидя распад СССР, великий лидер, используя неиссякаемые ресурсы нашей страны старался все более развивать свой родной Азербайджан. И уже тогда приступил к строительству нового Азербайджана – сегодняшнего Азербайджана!..

Огромное историческое значение всех этих величественных созидаательных работ, осуществленных в первый период руководства Гейдара Алиева Азербайджаном, заключалось в том, что в нашем народе пробудились национальная гордость, национальное самосознание, воспрянули чувства свободы и независимости. Фактически, это означало, что в 60-70-е гг. XX столе-

тия национально-освободительное движение азербайджанского народа вступило в новую стадию – стадию роста. Это была, безусловно, беспрецедентная заслуга Гейдара Алиева в истории борьбы нашего народа за независимость Но, к сожалению, годы между Первым и Вторым периодами руководства Азербайджаном Гейдаром Алиевым, являются в истинном смысле этого слова периодом хаоса и серьезного упадка нашей истории. Неудачная Карабахская война, сдача наших священных земель врагу ради захвата власти, соперничество за более верное служение иностранным господам и другие позорные действия являются самыми темными страницами и непростительными ошибками нашей истории. Среди подобных действий было и недопущение к власти выдающегося государственного деятеля Гейдара Алиева, уцелевшего в лабиринтах Кремля, в свое время погубивших Наримана Нариманова, и вернувшегося на Родину, чтобы спасти родной народ, и даже попытка отстранения его от руководства в Нахчыване. Разве азербайджанский народ подвергся бы стольким бедам, если бы в то время этот мудрый политик стоял у руля власти?

Наиболее ясным ответом на этот вопрос являются нахчivanские страницы деятельности Гейдара Алиева: возрождение национальных традиций государственности, снятие из названия автономной республики слов «советская» и «социалистическая», принятие трехцветного флага Азербайджанской Демократической Республики в качестве государственного флага Нахчыванской Автономной Республики, политическая оценка трагедии 19-20 января 1990 г., отказ населения Нахчывана от участия в референдуме о сохранении СССР, приостановление деятельности местных органов Коммунистической Партии на территории автономной республики, объявление 31 декабря Днем солидарности азербайджанцев всего мира, и, наконец, защита родной земли от врага в условиях военно-экономической блокады Нахчывана, изолированном от большой Родины – Азербайджана – вот, что является кратким итогом жизни и дея-

тельности нашей великой личности в Нахчыване, протекавшей в условиях вражеской блокады!

Однако самое главное заключается в том, что в тот период, еще будучи в Нахчыване, Ататюрк нашего Отечества – Гейдар Алиев, приступил к борьбе за освобождение Великой страны – Азербайджана.

В июне 1993 г., накануне возвращения Гейдара Алиева к власти, Азербайджан боролся в самом кровавом водовороте своей истории. Тяжелые поражения на фронте, предательства, беспредел, продажа наших священных земель ради захвата власти стали обычными явлениями. В стране, в истинном смысле этого слова господствовало безвластие. Страной завладел политический хаос. В регионах, районах, в отдельных кварталах столицы фактически господствовали вооруженные бандитские формирования. Народ пребывал в панике и тревоге. Люди не могли спать спокойно в своих домах из-за постоянных перестрелок между отдельными вооруженными группировками. Стало обычным явлением такое гнусное средство наживы, как захват заложников. Горе-руководители того периода держали в готовности свои самолеты и при малейшем осложнении ситуации были готовы бежать из страны. Группа карьеристов, внешне заботившаяся о народе, на самом деле была занята разграблением и дележом национального богатства, накопленного за годы советской власти. Мародерство было безудержным. Государство фактически не существовало. Ограниченная группа, управлявшая страной от имени народа, а на самом деле не обладавшая никаким политическим опытом и не имевшая представления даже о самых элементарных порядках управления и действовавшая по указанию господ извне, довела страну до настоящей катастрофы. Руль управления остался без хозяина. Страна находилась на грани превращения в арену гражданской войны и этнических конфликтов. Фронт был открыт для врага. Земли Родины, являющиеся священным наследием предков, были выставлены на торги. Азербайджан полностью утратил свой международный

авторитет. Народ находился в отчаянии и безнадежности. Была потеряна вера в завтрашний день. Самая же большая опасность заключалась в том, что внешние враги Азербайджана объединились с внутренними предателями. Намерения дашнаков создать «Великую Армению», подготовленные в столицах соседних стран – наших исторических врагов, планы о стирании Азербайджана с политической карты Кавказа были близки к своей реализации. Территория Азербайджана стояла перед опасностью расчленения и исчезновения по этническому признаку. В селении Наваи, поблизости Баку, прозвучали первые пули гражданской войны, была пролита братская кровь...

Единственной надеждой и спасителем азербайджанского народа и Родины в тот трагический момент был Гейдар Алиев. В то время наш мудрый народ, действуя решительно и верно, предпринял единственный правильный шаг – привел к власти этого великого политика мира. Тем самым стрелы внешних и внутренних врагов Азербайджана разбились о камень, желания наших недоброжелателей остались неисполненными. Именно с этого времени, с возвращением к власти Гейдара Алиева в июньские дни 1993 года, началось спасение Азербайджана.

После нескольких успешных ходов, мудрый политик ликвидировал опасность гражданской войны. План внешних и внутренних врагов по расчленению Азербайджана и уничтожению независимого государства провалился. Рулевое колесо исторической судьбы нашего государства перешло в руки гениального государственного деятеля. Родина, нация и весь наш народ не угодили в роковую пропасть, уготованную коварными врагами, они избежали бедствий и смертельной катастрофы. В борьбе за национальное спасение наметился поворот к победе.

Азербайджанская государственность и решимость общенационального лидера Гейдара Алиева прошли сложнейшее испытание во время государственных покушений в октябре 1994 г. и в марте 1995 г. Гейдар Алиев продемонстрировал, что он является президентом, остающимся верным своей клятве, гото-

вым пожертвовать собственной жизнью за независимость Родины и за свободу своего народа. В трудный момент он не покинул государственный пост, оставив свой народ и Родину в беде, как это сделали прежние руководители. Решительность главы государства воодушевила народ и вернула его веру в будущее. Установились стабильность и спокойствие. И это явилось другой исторической победой Гейдара Алиева как великого государственного деятеля. С установлением стабильности в стране, Гейдар Алиев, как гениальный политик, опирающийся на свою силу и опыт, доказал верность своему известному изречению, произнесенному им в свое время с особой твердостью: «Государственная независимость Азербайджана будет вечной, непоколебимой, бесповоротной...».

Гейдар Алиев занял верную позицию и в вопросе о войне. Как мудрый стратег, он принял во внимание реальное положение того периода и учел силы и планы коварных врагов и их международных покровителей, а также степень опасности кровавого омута, в который попал Азербайджан. Правильно оценив ситуацию, исходя из реального положения, глава государства добился режима прекращения огня. Таким образом, он предотвратил бесмысленную гибель молодых, здоровых сил Азербайджана – и тем самым спас наш генофонд. Это означало продолжение существования и будущее азербайджанского народа...

Гейдар Алиев спас народ, Отечество от национально-духовного расчленения и краха. Он приостановил исполнение ошибочных решений прежних «руководителей», которые принимались, основываясь на эмоциях, а не на уроках исторического прошлого, не учитывая реальную ситуацию меняющегося мира, реалий внутренней жизни и международного положения. Исконная и вечная печать «Азербайджан», запечатленная на нашей земле, народе и языке, была возвращена народу. Тем самым было восстановлено тюрко-исламское единство, являющееся основой нашей моци и единства, названия нашего народа и языка, была ликвидирована возможность этнических конфликтов,

которые находились в самом преддверии развязывания. Стрелы наших врагов и на этот раз разбились о камень.

Сегодня нарастает влияние и авторитет независимого Азербайджана на международной арене. Азербайджанская Республика за короткий промежуток времени завоевала авторитет демократического, правового и светского государства во всем мире. Наш основной закон, являющийся продуктом гения Гейдара Алиева, является одной из самых демократичных и совершеннейших конституций в мире. Стабильность, установившаяся в стране, проводимые внутренние реформы, оказывали положительное влияние на расширение наших связей с иностранными государствами. Азербайджанская Республика, строящая свою внешнюю политику на основе принципов равенства и взаимных интересов, превратилась в страну, открытую для всех государств мира.

Одним из важнейших успехов внешней политики Гейдара Алиева являлось то, что он вывел Азербайджан из положения изоляции от общетюркского мира. Были восстановлены традиционные дружеские отношения с братскими Казахстаном, Узбекистаном, Кыргызстаном и Туркменистаном, которые обрели независимость одновременно с нами. В настоящее время Азербайджанская Республика является полноправным членом семьи братских тюркских государств. Постепенно возрастает и авторитет независимого Азербайджанского государства в исламском мире. Азербайджанская Республика является членом многих международных союзов и организаций.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев разработал стратегию нефтяной политики против «армянской карты», используемой нашими традиционными врагами во все исторические периоды с целью поставить на колени Азербайджан. И он доказал, что в разрешении проблем Кавказа имеются более мощные средства, чем «армянская карта». Теперь дальновидные политики хорошо понимают, что недалек тот день, когда стратегия нефти одержит окончательную победу над «армянской картой»

и армянским лобби в зарубежных странах. В ближайшем будущем время само покажет, насколько глубоко обдуманной и дальновидной являлась политика, проводимая Гейдар Алирза оглы Алиевым.

Значение основного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, являющегося результатом напряженной, последовательной и упорной деятельности великого лидера Азербайджана, а также газопровода Баку-Эрзурум для стран региона, в том числе для тюркского мира, станет ясным по прошествии многих поколений!

Гейдар Алиевым был открыт коридор Восток-Запад против сил, зажавших Азербайджанскую Республику в тиски с севера и юга и отрезавших его традиционные связи с зарубежными странами. Он искусно использовал идею возрождения Великого Шелкового пути для вывода Азербайджана из экономической блокады. Мир является свидетелем этого. Политики мира ценят это. Не секрет, что и армяне тревожились по поводу успеха этой политики. Можно смело сказать, что международная конференция, проходившая в Баку – в известном дворце «Гюлистан» 7-8 сентября 1998 года с участием представителей 32 государств и 13 международных организаций, явилась одним из крупнейших событий истории внешней политики Азербайджана за весь период его существования. Возрождение Великого Шелкового пути сыграло важную роль и в возрождении духовного и экономического подъема не только Азербайджана, но и всего тюркского мира.

Наши традиционные враги, проигравшие Гейдару Алиеву в политических дебатах, с целью возвращения утерянных позиций на Кавказе, чтобы не проиграть в нефтяной политике окончательно, прибегали к политическому шантажу, военному давлению, террору и разного рода диверсионным актам. Одним словом, могущественный политик Гейдар Алиев с большой мудростью, тонкой и гибкой политикой, по тонким струнам, поверх бездонных обрывов и пропастей вел свой народ к будущему.

Число неопровергимых исторических заслуг Гейдара Алиева перед своей Родиной невозможно перечислить. Нелегко их и глубоко исследовать, упорядочить, разобрать и с достоверностью довести их всех до будущих поколений. И это не дело каждого! Конечно, все это является темой специальных исследований и делом будущего. Я же в этой лаконичной работе хотел довести до сведения современников лишь одну истину: в настоящее время Азербайджан переживает свой переходный период – очень сложный и ответственный период!!! Сколько больших сил устремило свои взоры на эту страну, имеющую очень выгодное стратегическое положение? Кто же не жаждет наших богатых ресурсов, нефти?! Сколько же может быть внутренних и внешних врагов у небольшого государства?! Мы непременно должны учитьывать уроки нашей истории, неоднократные потопления нашего народа в крови в освободительных войнах, реалии современного мира, исторический опыт других народов: не бывает победы без наличия сильной личности в переходные периоды!

Усвоим все вместе одну истину: все народы, нации, страны в настоящее время переживающие пору своего расцвета, были выведены из непроходимых лабиринтов переходного периода гениальными личностями – Ататюрками, Вашингтонами, Бисмарками, Неру, Де Голлями! Гейдар Алиев тоже является именно одной из таких личностей всемирной истории! Это принимает весь мир. Усвоим это и мы!...

Вне зависимости от чьих-либо желаний, в 90-е гг. XX столетия в историю Азербайджана была вписана еще одна славная страница. Эту страницу вписали само время и сама история. Эта золотая страница называется «Борьбой за независимость». Из этой священной борьбы, борьбы за независимость наш народ вывела с победой личность Гейдара Алиева! И вполне естественно, что как победитель борьбы за независимость, он занял достойное место в ряду гениальных личностей мира. Предначенное Богом невозможно стереть!

Давайте тесно сплотимся для освобождения Родины от врага, для построения сильного и демократического Азербайджана – НОВОГО АЗЕРБАЙДЖАНА! Пусть каждый возьмется за то дело, которое он умеет! Пустыми разговорами Родину не сохранишь!..

Сегодня в нашем регионе только в Азербайджане нет ни одной военной базы иностранных государств. Наша родина Азербайджан играет важную роль в обеспечении стабильности и мира на всем Южном Кавказе. Азербайджан принимает активное и последовательное участие в международной антитеррористической борьбе.

Начиная со своих приемов в масштабах страны до встреч международного масштаба и переговоров на высоком уровне, везде, при каждом удобном случае, президент Азербайджана Ильхам Алиев распространяет по всему миру правду о своей стране. В настоящее время Азербайджан прорвал международную информационную блокаду, в свое время организованную против него. Мир начал принимать правду об Азербайджане. Это большая победа. Победа эта достигнута в результате неустанной деятельности великого вождя Гейдара Алиева, благодаря его заботе как великого азербайджанца о родине, о народе! И эту мудрую политику великого вождя успешно продолжает Президент Азербайджанской Республики господин Ильхам Алиев.

*Захра Мурадова,
Институт Образования
Азербайджанской Республики.
Ведущий научный сотрудник
отдела теории и истории
образования, доктор
педагогических наук*

НАШ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР БУДЕТ ЖИТЬ ТЫСЯЧИ ЛЕТ В ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

*«Я испытываю большое уважение и восхищение
Гейдару Алиеву, высоко ценю его политическую
активность, мастерство и дальновидность».*
Бутрос Гали, Генеральный секретарь ООН

Государственное управление в любом обществе представляет собой сложнейший и комплексный процесс. Если правильное управление государством ведет общество к счастливому будущему, то неправильное управление ведет народ к катастрофе и приносит бедствия. Мы были свидетелями многих подобных событий в истории. Не надо далеко идти, за последние двести лет истории Азербайджана оборона не была организована из-за серьёзных ошибок людей, которые стояли во главе нашего государства. Наша страна была разделена на две части, наши территории были оккупированы и узурпированы.

После порабощения империей национальные лидеры, составившие за демократическое государство, подвергались репрессиям и уничтожались. Примером тому является судьба основа-

телей Азербайджанской Демократической Республики, первого демократического государства на Востоке в 1918 году. Некоторые невинные люди, работавшие на благо своего народа, были убиты, некоторые эмигрировали в зарубежные страны, а некоторые гнили в тюрьмах. Советское правительство с беспрецедентными пытками убило руками НКВД 29 тысяч человек, то есть мыслящих голов, интеллигентов, являвшихся авангардом народа, государственных и общественных деятелей, поэтов и писателей, распространявших идеи свободы.

После восстановления независимости Азербайджана в 1991 году произошел кризис государственного управления. Лидеры, не выдержавшие внешнего давления или находившиеся под его влиянием, не смогли управлять молодым независимым государством. В результате возник хаос и Армения, воспользовавшись этим положением, оккупировала Карабах и другие территории. Кризис власти углубился настолько, что даже угроза потери нашей независимости стала реальной.

Восстание против правительства в Гяндже, братоубийство сломило терпение народа. Народ встал и потребовал, чтобы к власти пришел выдающийся сын Азербайджана Гейдар Алиев, председатель Верховного Собрания Нахичеванской Автономной Республики, обладающий неоценимым управленческим талантом. У всех была глубокая надежда, что если Гейдар Алиев станет главой государства, народ избавится от всех бед. Так и произошло.

После того, как в июне 1993 года наш Общенациональный Лидер стал председателем Верховного Совета Азербайджанской Республики, настроение людей в стране, не веривших в будущее, внезапно изменилось, люди обрели веру в будущее. Потому что с 1969 по 1987 годы Гейдар Алиев достаточно продемонстрировал свои способности в государственном управлении, дипломатии и политике, работая на высоких постах в Азербайджане и Москве.

В СССР Гейдара Алиева любили и ценили настолько, что многие даже желали ему стать Главой Советского Государства. Но злодеи видели в нем непреодолимое препятствие. Армяне,

укоренившиеся в центральном аппарате советского правительства, завидовали Гейдару Алиеву и пытались сместь его с высоких постов. Армяне называли Гейдара Алиева «турецким пашой в Кремле». После того, как Гейдар Алиев пришел к власти в Азербайджане во второй раз, наши друзья были счастливы, а врачи были разочарованы. Потому, что Карен Демирчян, который был лидером Армении, пять лет назад перед толпой, собравшейся на Театральной площади в Ереване, заявил, что пока жив Гейдар Алиев, вы не сможете отобрать у Азербайджана ни пяди территории. Не так давно история подтвердила это мнение Демирчяна.

Наш Великий Лидер, использовавший свой богатый управленческий опыт, поставил во главу угла задачи прекращения агрессивной войны, парализовавшей страну, укрепления национальной армии, возрождения разрушенной экономики, ликвидации разгула незаконных вооруженных формирований. После них следующим шагом было снятие с «мертвой точки» других участков.

Управленческое мастерство гениального руководителя заключалось в том, что он умел решать столь судьбоносные задачи в трудную минуту и быстро их реализовывал. Многие внутренние и внешние силы, испугавшись величия личности Гейдара Алиева, «устранились». Они хорошо знали, кто стоит перед ними. Поэтому отказались от открытых атак и обратились к терроризму, заговорам и восстаниям. Однако наш Национальный Лидер побеждал в самых сложных ситуациях благодаря своему глубокому уму, острому интеллекту и богатому опыту. Он подавил вооруженные восстания, организованные Суратом Гусейновым, Рахимом Газиевым, Аликрамом Хумбатовым и Ровшаном Джавадовым, совершившими предательские действия против своего народа и государства по сценарию некоторых зарубежных кругов. Тем самым традиции прихода к власти в Азербайджане вооруженным путем была положена раз и навсегда. Следует отметить, что азербайджанский народ как гора стоял за своим лидером в разгроме всех предательских сил. Потому что все прекрасно знали, что путь, по

которому шел Гейдар Алиев, – это путь истины и справедливости, и этот путь – единственный путь спасения народа и страны.

Наш Великий Лидер знал, что военные действия с Арменией должны быть немедленно прекращены и необходимо выиграть время для вывода страны из кризиса. С этой целью он провел переговоры с руководством Армении и 12 мая 1994 года достиг прекращения огня. На тот момент это был очень важный шаг. Потому что предыдущие лидеры по своей некомпетентности или трусости погрузили нашу независимость и Азербайджан в глубокую трясину с задачами иностранных кругов, которые не обратили внимания. Потребовались десятилетия, чтобы выбраться из этой трясины. Только наш Великий Лидер видел эти реальности, которые никто не мог видеть или не хотел видеть. «Нефтяные контракты века», заключенные 20 сентября 1994 года, были мудро продуманной политикой. Мы гордились тем, что впервые в истории независимого Азербайджана был подписан совместный договор с мировой сверхдержавой – США, Англией, Турцией, Россией, Саудовской Аравией, Норвегией и Японией. Это соглашение было направлено на защиту Азербайджана от многих внешних угроз и опасностей. Прошедшие годы, процессы и события в мире показывают, что нефтяная политика была уникальным шагом и действительно защитила Азербайджан от многих опасностей. Плоды «сделки века» мы видим и сегодня. Благодаря правильной нефтяной политике позиции Азербайджана в международном мире укрепились, увеличилось число его партнеров и друзей. В настоящее время более 160 стран мира поддерживают отношения дружбы и экономического сотрудничества с Азербайджаном. Они защищают правое дело Азербайджана и поддерживают свои позиции в ООН и многих международных организациях.

Принятие первой Демократической Конституции Независимого Азербайджана в 1995 году стало великим историческим событием и тесно связано с именем нашего Великого Вождя. Будучи главой Конституционной комиссии, гениальный лидер лично работал над каждой статьей высшего закона и создал одну из самых демократических конституций в мире. Именно благодаря

его политической деятельности Азербайджан признан в мире демократическим, правовым и светским государством. Принятие первой Конституции Азербайджанской Республики, гарантирующей демократическое устройство и закладывающей основы правового государства, и проведение впервые в истории страны муниципальных выборов в демократической форме также тесно связаны с именем Гейдара Алиева. Будучи первым демократически избранным президентом, Улу Ондар впервые на Востоке отменил смертную казнь, устранил цензуру в средствах массовой информации, был гарантом политического плюрализма и многопартийной системы.

Великий Лидер придавал большое значение открытию путей интеграции нашей молодой независимой республики в мировую арену. Поэтому он старался представлять Азербайджан в престижных международных организациях. Ускорив переход к рыночной экономике, страна освободилась от старых стереотипов и адаптировалась к европейским и мировым стандартам. После решения этих вопросов в 2001 году Азербайджан, будучи членом ООН, был принят в Совет Европы.

Великие работы, осуществленные Гейдаром Алиевым в Азербайджане, привлекли внимание мировой общественности. Билл Клинтон, тогдашний президент США, заявил: «Президенту Гейдару Алиеву принадлежит исключительная роль в укреплении Азербайджана как независимого государства, идущего по пути демократии и рыночной экономики, проведения экономических реформ и достижения великого развития».

Хотя Азербайджанская Республика после приобретения независимости выбрала путь правового государственного строительства, этот процесс начался только после принятия нашей первой национальной Конституции. В результате реализации конституционных норм был создан Конституционный Суд, принадлежащий правовому государству, демократически проведены президентские, парламентские и муниципальные выборы, организована новая трехуровневая судебная система, приняты законы, регулирующие структуру суды и статус судей. Великий вождь

сказал по этому поводу: «Наша Конституция – это Конституция народа. Сегодня важнейшая задача — глубже освоить Конституцию и воспользоваться ее гарантиями».

Не только Билл Клинтон, но и практически все главы великих государств мира, видные общественные и политические деятели высоко оценили большие заслуги Гейдара Алиева.

Как учёный и педагог, много лет работающий в сфере образования, хочу рассказать о проделанной нашим Национальным Лидером работе в сфере образования и реализованных реформах. Потому, что о политической деятельности гениального вождя не только невозможно подробно написать в одной статье, но и его титаническая деятельность не может уместиться даже в тома книг. Я расскажу о небольшой части его деятельности в сфере образования.

Успешный прогресс был достигнут в истории азербайджанского образования в результате большой заботы Гейдара Алиева в первый период его руководства в Азербайджане. Его первой заботой об образовании было строительство и ввод в эксплуатацию большого количества новых школьных зданий с целью увеличения количества учебных заведений. При этом в целях укрепления материально-технической базы учебных заведений особое внимание уделялось оснащению их необходимыми наглядными пособиями и техническим оборудованием. В результате количество средних школ увеличилось с 765 до 2117. В наших отдаленных регионах были открыты средние общеобразовательные школы и 5 новых высших учебных заведений, увеличено количество подготовки кадров в высших учебных заведениях.

Наш общенациональный лидер считал образование важным фактором будущего развития, прогресса Азербайджана, достижения новых успехов, улучшения благосостояния народа и счастливой судьбы и сказал: «Сфера образования является важнейшей сферой сегодняшнего дня нашего народа, будущее нашей нации, нашего государства».

Всемирно известный лидер подписал ряд указов и распоряжений по вопросам образования и дал важный импульс всесто-

роннему развитию образования. Так, были приняты решения «О завершении перехода молодежи к общему среднему образованию и дальнейшем развитии общеобразовательных школ» в 1972 году и «О дальнейшем улучшении условий труда сельских общеобразовательных школ» в 1973 году. Все это стало важным в жизни сельских школ и привело к их развитию.

Гейдар Алиев учредил «Президентскую стипендию» с целью повышения и поддержки интереса талантливой молодежи к образованию. Этую стипендию получали те, кто получил высшие оценки на вступительных экзаменах и завоевал звание студента. В то время Великий Вождь также придавал особое значение вопросу подготовки кадров во многих областях, где требовались специалисты. По этой причине он дал возможность нескольким молодым азербайджанцам учиться в самых престижных высших учебных заведениях Советского Союза. Впервые, начиная с 1970 года, ежегодно 800-900 молодых азербайджанцев смогли учиться в престижных высших учебных заведениях СССР.

«После углубленного изучения нынешнего состояния нашей системы образования и ее проблем следует определить приоритетные направления», - сказал Великий Лидер, зная, что развитие страны зависит от науки и образования, поэтому уделил этому направлению больше внимания.

В годы независимости и на втором этапе своего руководства страной великий лидер Гейдар Алиев уделял особое внимание развитию образования и подписал ряд постановлений и распоряжений в области образования. Среди них - от 4 октября 2002 года «Об укреплении соответствующей технической базы общеобразовательных школ в Азербайджанской Республике», программа строительства, капитального ремонта и оснащения современным учебным оборудованием новых общеобразовательных школ в республике Азербайджана от 17 февраля 2003 года (2003-2007 годы) можно привести в качестве примера подписание указов об утверждении «Классификации квалификаций профессионального образования» в 2002 году. В результате этих распоряжений с каждым днем увеличивалось количество учебных заведений в

стране, расширялось обеспечение современным учебным и техническим оборудованием. Интеграция науки и образования в мировое образование как одна из составных частей государственной политики легла в основу концепции образовательной политики Великого Вождя. За годы независимости в этом направлении проделана большая работа. В центре внимания Великого Вождя находилась подготовка высококвалифицированных национальных кадров. «Работа образовательных учреждений, готовящих высококвалифицированные научные кадры в системе Национальной Академии Наук, и работа государственных научно-образовательных центров, самостоятельно действующих по приоритетным направлениям в республике, должна постоянно укрепляться и обогащаться» - одно из важных требований стратегии образовательной политики Гейдара Алиева.

При этом Великий Вождь, придававший большое значение развитию человеческого капитала в повышении экономической мощи государства, создал особые условия для обучения молодежи в передовых странах. В 1998 году на встрече с молодыми азербайджанцами, обучающимися в Японии, он отметил: «Сколько лет я руководил Азербайджаном? Я хотел, чтобы азербайджанская молодежь разъехалась по странам мира и училась там. В то время невозможно было поехать в страны мира, я делал это в масштабах СССР. Но теперь страны мира открыты для нас. Теперь вы можете учиться в Америке, Австралии, Мексике и Японии».

Дальновидные идеи и продуманная образовательная политика мудрого политика и государственного деятеля Гейдара Алиева успешно продолжаются и сегодня. Эту успешную политику реализует Президент Ильхам Алиев. Реформы, проекты, государственные программы, реализуемые в сфере образования в нашей стране в последние годы, внесли и продолжают вносить большой вклад в эту сферу.

Гулиева Зарифа Рзагулукызы,
*Председатель Общественного
Объединения*
«Modern inkişaf və ailə”
(Современное развитие и семья)
Азербайджан, Баку

15 ИЮНЯ – ВЕРШИНА ОСВОБОЖДЕНИЯ НАШЕЙ ИСТОРИИ

В истории есть такие дни и события, которые определяют судьбу великого народа, страны, являются решающим началом новой эры, ориентиром. Самым важным из этих дней, отмеченных различными историческими событиями, является 15 июня 1993 года. Этот день, который вошел в нашу историю как День Национального Освобождения, очень ценен для нашей страны и народа. День Национального Освобождения – это не только праздник, отмеченный в календаре. Это – дата, имеющая большое общественно-политическое и историческое значение. Для людей, любящих свою Родину, свой народ, проживших ужасы этих тяжелых, болезненных дней, видевших эти события воочию, 15 июня является датой истинного освобождения, датой борьбы азербайджанского народа за существование. Создатель этой истории – Гейдар Алирзаоглы Алиев – великая личность, который сыграл исключительную роль в развитии, независимости и будущем Азербайджана, всегда полагался на свой народ и поддерживал его. Величие исторической личности Гейдара Алиева заключается также и в том, что, несмотря на провокации, проводимые против него правительством, клеветнической компании, он всегда был рядом со своим народом.

Это возвращение с Миссией спасения, пришедшей к власти по призыву и приглашению достойного народа Азербайджана, восстановило утраченную веру азербайджанского народа и повысило его надежду на завтрашний день и будущее. Именно после вторичного возвращения нашего общенационального лидера Гейдара Алиева к политической власти, в стране прошли первые демократические президентские выборы. 3 октября 1993 года народ Азербайджана единогласно избрал своего великого сына Президентом страны.

Нарушающие общественно-политическую стабильность незаконные вооруженные формирования были ликвидированы. Началось построение регулярной армии. В мае 1994-го года был подписан акт прекращения огня в войне Армении с Азербайджаном. В социально-экономической, научной и культурной жизни страны, в развитии международных отношений произошел настоящий перелом. В сентябре 1994-го года был подписан «Договор века» и началось претворение в жизнь новой нефтяной стратегии.

Были сделаны большие шаги в направлении проведения в жизнь экономических реформ. Гейдар Алиев, являющийся создателем Конституции Независимого Азербайджана, проводя последовательную политику в направлении построения демократического правового государства, создал основательную почву для восстановления прав и свобод человека.

Сегодня азербайджанский народ уверен в том, что будущее Азербайджана светлое и процветающее. Потому что руль управления Азербайджана находится в руках политического преемника Великого Лидера Гейдара Алиева, самого достойного преемника очага Алиевых, господина Ильхама Алиева.

Мы, народ Азербайджана, знаем, что Президент нашего Независимого Азербайджана Ильхам Алиев в свете идей Гейдара Алиева достигнет еще больших высот и верим в это всем сердцем. Сегодня наш народ счастлив, потому что мы шагаем в будущее под руководством Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева, достойного политического наследника Гейдара Алиева и последователя его богатых идей.

Под его руководством экономические реформы в стране еще

более ускорились, а специальным указом Президента были прияты государственные программы по социально-экономическому развитию регионов.

Президент Ильхам Алиев всегда сохраняет в центре внимания более полное обеспечение прав и свобод человека в стране.

Он успешно реализует наследие Великого Лидера Гейдара Алиева по сохранению и дальнейшему развитию национально-нравственных ценностей нашего народа.

Политика, оставленная великим лидером, наряду с президентом нашей страны господином Ильхамом Алиевым, проводится с большим успехом и первым вице-президентом госпожой Мехрибан ханум Алиевой.

Сама многоуважаемая Мехрибан ханум Алиева является как будто символом сострадания. Она держит в центре внимания каждую сферу. Не только Баку, но и каждый уголок Азербайджана превратился в рай. Для сохранения наших национальных ценностей в области образования, здравоохранения, спорта проведены в жизнь большие проекты.

Во всех частях нашей страны строятся очаги здравоохранения, закупается новое современное оборудование, в системе образования ведется большая успешная работа. Ради светлого будущего страны, для благосостояния народа ведутся великие дела.

Сегодня мы всей жизнью обязаны нашему Великому Национальному Лидеру, Гейдару Алиеву, оказавшему неоценимые услуги на пути независимости, национальной свободы Азербайджана, принесшему себя в жертву на этом пути.

Наш уважаемый президент, господин Ильхам Алиев и первый вице-президент, госпожа Мехрибан ханум Алиева, являющиеся парными крыльями нашего государства и надежными проводниками построения нашего будущего, с уверенностью ведут нашу страну к очередным высотам. Мы от всей души присоединяемся к этому единству, являющемуся гарантом всего азербайджанского народа и прогресса, делающему надежным наше будущее и рукоплещем им.

Гафар Алиев,

*Доктор философии по политологии
член Политического совета партии*

*Новый Азербайджан, заведующий
сектором общественно-политического
отдела Исполнительного аппарата*

*Президента Азербайджанской
Республики*

ОСНОВОПОЛОЖНИК, СПАСИТЕЛЬ И СОЗИДАТЕЛЬ СОВРЕМЕННОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

Введение

Имя общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алирза оглу Алиева вписано золотыми буквами в заглавную страницу истории Азербайджанской Республики, а прожитая им жизнь великого политика, мудрого руководителя и бесстрашного полководца увековечила независимость процветающего ныне Азербайджана. Каждая страница истории Азербайджана второй половины двадцатого столетия тесно связана с именем и деятельностью Гейдара Алиева. История не столь щедра на такие примеры – руководить страной так долго и с такой преданностью и любовью является участью не каждого выдающегося политика.

Г.А.Алиев 30 лет проработал в органах государственной безопасности и, пройдя путь от рядового чекиста до звания генерала-майора, возглавил органы госбезопасности Азербайджана, после чего в течении 14 лет был бессменным руководителем Азербайджанской ССР в должности первого секретаря Центрального Комитета Коммунистической партии Азербайджана. Его неординарный и гениальный политический ум, неповторимый и оперативный стиль в решении сложнейших политических и экономических проблем явились фундаментальной базой для занятия высших постов в руководстве

СССР. Он стал членом Политбюро ЦК КПСС, первым заместителем Председателя Совета Министров СССР, а за пределами Страны Советов добился заслуженного титула – самого сильного человека в команде Брежнева-Андропова. Откуда он черпал эту неиссякаемую энергию, какие источники вдохновляли его на масштабные свершения? «Я всегда гордился тем, что я азербайджанец» – говорил часто Гейдар Алиев. Думаю, в этих словах и кроится безграничный источник наития общенационального лидера азербайджанцев.

Я прежде всего благодарен Гейдару Алиевичу Алиеву, родителям и Богу за свою судьбу, за то, что оказавшись однажды рядом с великим человеком, гениальным умом нашей эпохи выбрал его своим кумиром, последовал за ним, когда многие еще были в растерянности и не знали за кем и куда идти.

О Гейдаре Алиеве написаны десятки книг, его государственной и политической деятельности посвящены сотни статей и монографий. Как ученый-политолог, кандидат политических наук, член Политического Совета партии «Новый Азербайджан» и заведующий сектором общественно-политического отдела Исполнительного аппарата Президента Азербайджана, я работая над этой книгой, решил повторно проанализировать и обобщить все свои статьи, материалы и политологические исследования о деятельности выдающегося политика современности Гейдара Алиева, публиковавшиеся в средствах массовой информации на протяжении двадцати лет.

Я многим обязан судьбе тем, что она предоставила мне шанс поработать под руководством этой исторической личности, и я счастлив, что эта редкая возможность позволила мне стать одним из многочисленных продолжателей его идей и замыслов. Уверен, что читатель найдет в этом скромном труде много интересных и неизвестных фактов из жизни и деятельности великого сына азербайджанского народа, всего тюрского и мусульманского мира, одного из высших руководителей СССР – Гейдара Алирза оглу Алиева.

ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА ГЕЙДАР АЛИРЗА ОГЛУ АЛИЕВ

Гейдар Алирза оглу Алиев родился 10 мая 1923 года в азербайджанском городе Нахчыван. По окончании в 1939 году Нахчыванского педагогического техникума он учился на архитектурном факультете Азербайджанского индустриального института (ныне Азербайджанская Государственная Нефтяная Академия). Начавшаяся война не позволила ему завершить образование.

С 1941 года Гейдар Алиев работал заведующим отделом в Народном комиссариате внутренних дел Нахчыванской АССР и Совете народных комиссаров Нахчыванской АССР, а в 1944 году был направлен на работу в органы государственной безопасности. Гейдар Алиев, работавший с этого периода в системе органов безопасности, с 1964 года занимал пост заместителя председателя, а с 1967 года – председателя Комитета Государственной Безопасности при Совете Министров Азербайджанской ССР, ему было присвоено звание генерал-майора. В эти годы он получил специальное высшее образование в Ленинграде (ныне Санкт-Петербург), а в 1957 году окончил исторический факультет Азербайджанского Государственного Университета.

Будучи избран на пленуме Центрального Комитета Коммунистической Партии Азербайджана в июле 1969 года первым секретарем Центрального Комитета Коммунистической Партии Азербайджана, Гейдар Алиев стал руководителем республики. В декабре 1982 года Гейдар Алиев был избран членом Политбюро Центрального Комитета Коммунистической Партии Советского Союза, назначен на пост первого заместителя председателя Совета Министров СССР и стал одним из руководителей СССР. В течение двадцати лет Гейдар Алиев был депутатом Верховного Совета СССР и пять лет занимал пост заместителя председателя Верховного Совета СССР.

В октябре 1987 года Гейдар Алиев в знак протеста против политики, проводимой Политбюро Центрального Комитета Коммунистической Партии Советского Союза и лично генеральным секретарем Михаилом Горбачевым, ушел в отставку с занимаемых должностей.

В связи с кровавой трагедией, учиненной 20 января 1990 года в Баку советскими войсками, Гейдар Алиев, выступив на следующий день в представительстве Азербайджана в Москве с заявлением, потребовал наказать организаторов и исполнителей преступления, совершенного против азербайджанского народа. В знак протеста против двуличной политики руководства СССР в связи с возникшей в Нагорном Карабахе острой конфликтной ситуацией, он в июле 1991 года покинул ряды Коммунистической Партии Советского Союза.

Возвратившись в июле 1990 года в Азербайджан, Гейдар Алиев жил сначала в Баку, а затем в Нахчыване, в том же году был избран депутатом Верховного Совета Азербайджана. В 1991-1993 годах он занимал пост председателя Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики, заместителя председателя Верховного Совета Азербайджанской Республики. На проведенном в 1992 году в городе Нахчivan учредительном съезде партии «Ени Азербайджан» Гейдар Алиев был избран председателем партии.

Когда в мае-июне 1993 года в результате крайнего обострения правительственного кризиса в стране возникла угроза гражданской войны и утраты независимости, азербайджанский народ выступил с требованием привести к власти Гейдара Алиева. Тогдашие руководители Азербайджана вынуждены были официально пригласить Гейдара Алиева в Баку. 15 июня 1993 года Гейдар Алиев был избран председателем Верховного Совета Азербайджана, а 24 июля – постановлением Милли Меджлиса стал осуществлять полномочия Президента Азербайджанской Республики.

3 октября 1993 года в результате всенародного голосования Гейдар Алиев был избран Президентом Азербайджанской Республики. 11 октября 1998 года, набрав на выборах, проведенных в условиях высокой активности народа, 76,1 процента голосов, он вновь был избран Президентом Азербайджанской Республики. Гейдар Алиев, давший согласие на выдвижение своей кандидатуры на проводимых 15 октября 2003 года президентских выборах, отказался от участия в выборах в связи с проблемами со здоровьем.

12 декабря, общенациональный лидер Азербайджана, Президент Гейдар Алиев скончался в Кливлендской клинике Соединенных Штатов Америки.

Гейдар Алиев был удостоен многочисленных государственных орденов и медалей, международных наград, был избран почетным доктором университетов различных стран.

Гейдар Алиев был четырежды удостоен Ленинского ордена, орденом Красной Звезды, награжден многочисленными медалями, дважды получил звание Героя Социалистического Труда, награжден многочисленными орденами и медалями различных зарубежных государств.

27 марта 1997 г. в Киеве главе азербайджанского государства вручили высшую награду Украины, орден «Ярослава Мудрого».

13 апреля 1999 г. Президент Гейдар Алиев был удостоен наивысшей награды Турции, – «Премии Ататюрка во имя Мира».

20 января 2001 г. Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев был удостоен звания «Почетного профессора» Московского Государственного Университета.

3 апреля 2003 г. Президент Азербайджана Гейдар Алиев был избран профессором и полномочным членом Академии Безопасности, Обороны и Проблем Правовых Норм Российской Федерации, был удостоен премии Ю.В.Андропова.

10 мая 2003 г. был подписан Указ о присвоении наивысшей награды России, ордена Святого Апостола Андрея Первозванного.

Гейдар Алиев и его великая миссия служения народу

Политическая история человечества во временном своем измерении насыщена примерами разнообразного лидерства, охватывающего как достаточно краткие сроки, так и более длительные интервалы. Однако лидер всего народа и на все времена – явление в политике уникальное. Именно к такому политическому феномену следует отнести великого сына азербайджанского народа Гейдара Алиева, ставшего той мегазвездой, свет которой, вспыхнув, не исчезает, а продолжает освещать вечность своим уверенным и спокойным сиянием. Сейчас, когда сама личность Гейдара Алиева по праву стала достоянием истории, ярче, выпуклее, весомее встают перед нами дела человека, призванного Азербайджаном стать своим национальным лидером и таковым остаться в памяти народа и в его истории.

Время настоятельно требует, чтобы мы, современные граждане независимого Азербайджана, осознали и оценили Гейдара Алиева как отца-основателя азербайджанской государственности. В рамках реалистического и pragматического подхода общенациональный лидер Гейдар Алиев добился судьбоносных успехов, создав дееспособное государство, стоящее на страже консолидированной нации, спаянной общим духом азербайджанства.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев определил стратегические направления развития страны, имеющие значение для будущего Азербайджана в долгосрочной перспективе. В четком видении путей развития и последовательном достижении поставленных целей ярко проявился талант Гейдара Алиева как политического лидера мирового масштаба. Он заложил основы национальной стратегии модернизационного развития Азербайджана, которая может быть сформулирована как построение независимого, процветающего и политически стабильного государства, базирующегося на идее азербайджанства, национальном единстве, социальной справедливости, экономическом

благосостоянии населения, территориальной целостности нашей страны.

Будучи главой государства, являясь главным инициатором всех демократических преобразований, общенациональный лидер Гейдар Алиев стал основоположником азербайджанской модели успешного развития. За годы своего правления общенациональный лидер Гейдар Алиев выстроил четкую властную вертикаль, укрепил государственность, сформировал социально ориентированную рыночную экономику. Открытость и публичность общенационального лидера Гейдара Алиева способствовали развитию демократических процессов и активизации диалога с институтами гражданского общества. «Лидерство – это всегда нечто большее, чем анализ ситуации и принятие решений, оно заключается, прежде всего, в воздействии на умы и энергию тех людей, которым предстоит сыграть свою роль в реализации предложенных лидером действий». (1.р.295). Мы, граждане Азербайджана, стали свидетелями тщательно выверенного плана масштабных экономических и политических преобразований. Богатый управленческий опыт Гейдара Алиева, его чрезвычайно высокий авторитет как внутри страны, так и за рубежом, способствовали закреплению достигнутых результатов и решению долгосрочных стратегических задач, стоявших перед страной.

Разработанная Гейдаром Алиевым политическая стратегия способствовала мобилизации и консолидации азербайджанского общества. Разразившийся в 1998 году мировой экономический кризис разрушил не одну экономику, ввергнул в пучину экономического хаоса и дефолта крупные соседние государства. Но даже в условиях мирового кризиса были показаны возможности достижения успеха, азербайджанский народ поверил в свои силы, возможность улучшать жизнь, строить благополучие во всех ее сферах. Закономерно и то, что грозные волны кризиса 2008 года, смывающие с международной экономической арены многие национальные экономики, не потрясли нашу

страну, ведь если дом построен на прочном фундаменте, ему не страшны обвали и дефолты. «Экономика Азербайджана очень стабильна, является одной из самых быстрорастущих в мире, и страна развивалась даже в годы экономического кризиса, – отметил Президент Ильхам Алиев на всемирном экономическом форуме в Давосе в 2013 году. – Нам удалось утроить ВВП менее чем за десять лет, с более чем 300-процентным ростом. А сейчас экономика более диверсифицирована, это уже не только энергетика» (2). Такое стабильное экономическое благополучие укрепляет уверенность граждан в том, что наша страна и дальше будет успешно продвигаться по пути модернизационного и информационно-технологического развития.

Пользующиеся международным авторитетом основные рейтинговые агентства снижают кредитные рейтинги развитых стран и повышают кредитные рейтинги Азербайджана. По макроэкономической стабильности Азербайджан входит в первую десятку в мировом масштабе. «Эта реальность вновь показывает, что избранный нами путь правильный. Этот путь начался в ноябре 1992 года. Если бы тогда не была создана партия «Ени Азербайджан» и азербайджанский народ не проявил в очередной раз свою мудрость, призвав к власти великого лидера Гейдара Алиева, то развитие нашей страны могло бы пойти в совершенно ином направлении, – отмечает Президент Ильхам Алиев. – В то же время должен отметить и то, что создание партии «Ени Азербайджан» по сути означало создание политической системы в Азербайджане. Потому что до этого у нас не было политической системы» (3).

Гейдар Алиев в полной мере своим горячим сердцем воспринимал Азербайджан не просто как Родину, а как родной дом, по-отечески внимательно заботясь о каждом его жителе. И то, что сегодня в мире интересуются Азербайджаном как страной, наиболее активно продвигающей политические и экономические новации на постсоветском пространстве, является заслугой общенационального лидера Гейдара Алиева – человека, вопло-

тившего в себе мудрость Востока и динамизм Запада, открывшего миру Азербайджан, известного приверженностью миру, стабильности и безопасности.

Можем ли мы, обычные люди, отличить истинных лидеров от простых держателей власти? Можем ли беспристрастно оценить их вклад, или, напротив, их ошибки? «Не являются ли лидеры зачастую просто «менеджерами», управляющими каналами власти, но не обладающими тем воздействием, которым они должны бы обладать? Эти острые вопросы часто волнуют политологов, – справедливо считают американские ученые Дж.Комер и С.Ригдон. – Мы ищем великих, которые, трансформируют характер политической жизни, но не сталкиваемся ли в основном просто с должностными лицами? Неслучайно во Франции говорят: «*Que la Republique etait belle sous L'Empire*» – «Как Прекрасна Республика, когда живешь в Империи» (4). Выскажу уверенность, что наполненная великой миссией служению народа вся жизнь Гейдара Алиева никогда не поставит перед азербайджанцем проблему – а в какой стране я хотел бы жить?

Традиционно миссия политического лидера определяется в двух координатах: выражать волю народа, укреплять государственность. Обретение государственного суверенитета и образование на политической карте мира независимого Азербайджана нуждалось в выработке собственной модели государства и власти. В сложнейших внутренних и геополитических условиях Гейдар Алиев как глава государства взял на себя историческую ответственность за создание независимого и демократического государства. В то непростое время Президент Гейдар Алиев предложил перспективный и убедительный курс развития страны, повлиявшего на весь ход нашей новейшей истории, становление и укрепление азербайджанской государственности.

С первых дней, когда Гейдар Алиев, исполнив волю народа, взялся за укрепление государственной власти, стратегической целью было определено построение суверенного государства

с сильной президентской властью. «Не случайно, летом 1993 года, в тот период, когда в Азербайджане началась гражданская война, все надежды нашего общества вновь были связаны с гением Гейдара Алиева. Великий лидер, пришедший в то время к власти по требованию народа, в короткие сроки стабилизировал ситуацию, что позволило нашей стране вступить на путь развития. С того года и по сегодняшний день Азербайджан идет только и только по пути развития.»(2.)

С личностью Президента Гейдара Алиева связывается становление и укрепление института президентства, который стал ядром государственной системы в Азербайджане. Необходимость утверждения сильной и стабильной государственной власти в лице выборного национального лидера проявилась с первых лет преобразований в экономической, политической и социальной сфере. Уже в первые годы, когда азербайджанский народ добился независимости, остро стоял вопрос о создании основ государственности и управления страной, которые на волне неосознанной, а часто неуправляемой демократии не имели ни конкретных программ, стратегий и тактик, ни ориентиров развития, а, следовательно, четкого политического будущего. Вместо аморфного, демагогического манипулирования и лавирования, Гейдар Алиев четко и конкретно, как свойственно было его могучей натуре, предложил курс на развитие и укрепление государственности как основы национальной независимости.

Благодаря инициативам Гейдара Алиева, началось реформирование всех сфер жизнедеятельности азербайджанского общества. Формирование новых экономических отношений, денежно-кредитной, бюджетной и таможенной систем потребовало кардинального изменения управлеченческой, духовно-культурной, научно-образовательной политики. Обстановка требовала быстрых и неординарных решений. Глава государства своими указами провел в жизнь те законы, без которых модернизация страны и общества была бы просто невозможна. Именно тогда проявились политическая воля и решимость Президента Гейда-

ра Алиева, наметившего путь национальной модернизации. По свидетельствам многих авторитетных зарубежных экспертов, буквально за два года удалось решить массу структурных вопросов экономики, подготовив базу для дальнейшего динамичного роста. Тогда же, в девяностые, удалось переломить ситуацию вокруг нефтегазовых проектов, принципиально определить стратегические пути прокладки трубопроводов.

В ходе реформ в Азербайджане ярко проявился модернизаціонный характер института президентства, призванного олицетворять государственное единство азербайджанского народа. Президентская форма правления, востребованная в условиях транзитного периода, стала мощной основой создания политической базы, сильной и консолидированной системы власти, скорейшей стабилизации социально-экономической ситуации. Президентская форма правления обеспечила синергию законодательной и исполнительной ветвей власти, интеграцию в единый работающий механизм, основанный на системе сдержек и противовесов, их эффективное взаимодействие. Институт президентства в Азербайджане в сплаве с ролью выдающейся личности Гейдара Алиева как лидера мирового масштаба стал условием устойчивого развития страны, ее вхождения в мировое сообщество и успешного противостояния всем негативным факторам и угрозам. Этот вывод подтвержден жизнью, за ним стоит поистине титанический труд и выдающийся талант общенационального лидера Гейдара Алиева.

Закономерно, что в конце 90-х годов в международной политической науке появился термин «феномен Алиева», означающий динамизм, стремление к реформам, уникальное сочетание pragmatizma и высокой эффективности управления. «Феномен Алиева» – это стабильное развитие, социальная сплоченность, национальное единство, азербайджанство в действии. Азербайджанство, являясь прогрессивной идеей, обеспечивает оптимальное протекание модернизационного транзита и решение задач национального развития. В то же время азербайджанство стало

залогом сохранения национальной самобытности в эпоху, когда не обладающим солидарным сознанием и политической волею народам грозит эрозийная диффузия размывание идентичности. Идеологема азербайджанства «подразумевает, – как указывал Гейдар Алиев, – защиту и сохранение своей национальной принадлежности, национальных нравственных ценностей, вместе с тем их обогащение через синтез, интеграцию с общечеловеческими ценностями и обеспечение развития каждого человека» (5. , с.11) Обратим внимание на то, что данная идеологема становится особенно актуальной сегодня, когда произошел крах идеи мультикультурализма, столь тщательно пропагандировавшейся на Западе еще несколько лет назад, но недавно развенчанный самими западными политиками. Выступая с прогрессивной идеей, направленной в будущее, азербайджанство обеспечило оптимальное протекание модернизационного транзита и решение задач национального развития. Приверженность базовым ценностям азербайджанства стала объединяющим фактором нашего социума, обеспечивающим общественную стабильность и благополучие, успешность реформ, реализацию национальных интересов в глобальной политике.

Еще один феномен политической миссии Гейдара Алиева – крепко сбитая административная система – создается при самом серьезном внимании к европейским стандартам государственного управления. Стратегическая задача Гейдара Алиева, дальнейшее решение которой он передал сыну, заключается в приведении к максимально возможному соответству европейским нормам азербайджанского административного управляемого комплекса.

Политическая история знает факты «общественной усталости» от лидера, причем лидера достойного, деятельность которого отмечена рядом блестящих побед. Традицию такой «общественной усталости» можно проследить от античных политиков Мильтиида, Фемистокла, Перикла практически до наших современников Черчилля и де Голля, коим народ решительно отказал

в дальнейшем управлении страной, не отрицая, тем не менее, их заслуг. Нельзя ожидать, что характер политического лидерства будет одинаковым у разных лидеров, в разных странах, в разные исторические периоды. Но, несмотря на различия, политическое лидерство, об этом можно сказать с полной уверенностью, есть одна из самых высоких и всеохватывающих форм власти.

Далеко неслучайно ниспосланный свыше Гейдару Алиеву дар управления, именно благодаря его личности гармонично отразился в правовых основах нашего государства. Знаменательно, что именно Гейдар Алиев стал первым Президентом Азербайджана, давшим клятву верности и на Коране, и на Конституции. И дело тут не в государственной и религиозной символике, хотя и она сама по себе чрезвычайно важна, речь идет о наследии духовного света, освещавшего путь государственному кораблю в сложнейших штормах мировой политики.

Парадоксально, хотя, может быть, и не столь удивительно, что мы часто думаем, будто великие лидеры принадлежат прошлому. Видимо, возникновение такой точки зрения можно объяснить тем, что в западных демократиях в качестве лидеров приходится выступать, как правило, менеджерам. Сложности политической и административной жизни в передовых индустриальных странах приводят к тому, что руководители оказываются способными «просто» модифицировать путем незначительных переделок структуру общества.

Именно этот необыкновенный человек определил модель развития для нашей страны, ее политическое и экономическое будущее на ближайшее время и на длительную перспективу. Прямым результатом признанного в мире «азербайджанского пути» стал высокий международный авторитет нашей страны У.Черчилль, подводя итоги прожитого пути, заметил: «Важно, чтобы ты был готов умереть за свою страну; но еще важнее, чтобы ты был готов прожить жизнь ради нее». Гейдар Алиев жил и творил ради своей страны.

Гейдара Алиева можно считать разработчиком своеобразной коммуникативной инженерии, которая выразила его стремление

лидера азербайджанского народа не навязывать людям те или иные позиции, а делать их своими союзниками через принятие ими идейных установок. Этим определяется интенциональность азербайджанства в системе ценностных ориентаций нашего общества. Феномен интенциональности азербайджанства выступает как важнейший фактор, как своеобразный инструмент, призванный оптимизировать соответствие между целями деятельности политического лидера и граждан страны. Направление, содержание и характер процесса интенциональности азербайджанства являются интегративными индикаторами, отражающими ценностное единство целей и средств политического лидерства с системой ценностей, мотивов, потребностей и интересов граждан Азербайджана. Разработанный общенациональным лидером политический курс национального развития охватывает не только целевые функции технологий государственного управления, но и ценностно-нормативное содержание этого вида государственной деятельности.

История любого государства уникальна. Уникальность азербайджанской государственности связана с именем общенационального лидера Гейдара Алиева. Общенациональный лидер Гейдар Алиев подает нам всем пример того, как надо действительно, самоотверженно любить свою Родину, его объединяющая идея азербайджанства становится нравственной категорией каждого из нас, граждан Азербайджана. Поэтому народ Азербайджана в полной мере осознает какую политическую миссию выполнил Гейдар Алиев, человек, без которого республика просто могла бы не состояться.

Анализ внешней политики Азербайджана по вопросу нового статуса Каспия

В решении вопроса, связанного с правовым статусом Каспийского моря, следует отметить значение второго саммита глав прикаспийских государств, состоявшегося 16 октября 2007

года в столице Исламской Республики Иран городе Тегеране, в корпuse «Хафизийя» дворца «Садабад».

В работе саммита принимали участие Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, Президент Исламской Республики Иран Махмуд Ахмадинежад, Президент Российской Федерации Владимир Путин, Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев и Президент Республики Туркменистан Гурбангулы Бердымухамедов. Открывая саммит, Президент Исламской Республики Иран Махмуд Ахмадинежад отметил, что за минувшие годы были достигнуты договоренности по многим вопросам, связанным со статусом Каспия, однако переговоры по важным моментам, связанным с данной проблемой, продолжаются. Подчеркнув, что результаты переговоров и консультаций вызывают все больший оптимизм, Президент Ирана предложил регулярно проводить встречи глав государств и министров иностранных дел на основе заранее установленного графика.

Одна из неотъемлемых составных частей нефтяной стратегии Азербайджана заключается в скорейшем разрешении при совместном участии прикаспийских государств нового правового статуса Каспия и транспортировке в мирных условиях богатых запасов нефти и газа, добываемых в азербайджанском секторе моря на внешние рынки. Азербайджанская Республика размещается на побережье Каспийского моря, что создает почву для благоприятного геополитического преимущества и положения. Наш общенациональный лидер Гейдар Алиев сказал: «Наличие в приходящемся на долю Азербайджана секторе Каспийского моря богатых нефтяных и газовых месторождений – это счастье азербайджанского народа и основной фактор для настоящего и будущего, благополучной жизни нашего народа, для развития нашей страны». Азербайджанский народ всегда жил на побережье Каспийского моря и добывал нефть в море. Так, 14 ноября 1948 года в районе Нефтяных Камней у азербайджанских берегов Каспия на нефтяной скважине №1 на-

чались буровые работы. 7 ноября 1949 года здесь забил мощный нефтяной фонтан.

Ежедневная добыча нефти в скором времени достигла 100 тонн». Таким образом, впервые в мировой практике в Азербайджане на месторождении Нефтяные Камни, с морского дна стала добываться нефть, что придало мощный импульс развитию нефтяной промышленности. Следует отметить, что, рассматривая нашу недавнюю историю, можно убедиться в том, что в связи с распадом СССР, вопрос правового статуса Каспийского моря вновь стал представлять актуальность в мировой политике и политике прикаспийских государств. Данная проблема могла стать вопросом, сталкивающим государства региона, обостряющим и еще более осложняющим военно-политическую напряженность в регионе, либо превратиться в основной фактор региональной безопасности, отвечающий подлинным интересам народов пяти прикаспийских государств, содействующий отношениям дружбы и добрососедства. Судьба данного вопроса зависела, прежде всего, от политики, намеченной главами прикаспийских государств. Какие бы напряженные дискуссии в последние годы ни проводились в связи с вопросом правового статуса Каспийского моря, как бы стороны иногда ни обвиняли друг друга на переговорах в возведении преград на пути решения различных проблем, все это, слава богу, не превратилось в дополнительный источник напряженности в регионе. Эта проблема не стала одной из проблем, урегулирование которых в последнее время зашло в тупик, таких как нагорно-карабахская, косовская, чеченская, юго-осетинская, абхазская, приднестровская и пр. Почему? Прежде всего, терпение и выдержка, демонстрируемые главами государств, ведущих переговоры, предпочтение, отдаваемое прикаспийскими государствами мирному разрешению всех вопросов, связанных с Каспием, стремление к взаимному доверию, установлению и укреплению региональной безопасности и стабильности, а также отказ от применения военной силы во взаимоотношениях не

позволили вопросу о статусе Каспийского моря стать проблемой, решение которой представлялось бы крайне сложным. Поэтому некоторые политики назвали проблемы, связанные с Каспием, «уже отложенными проблемами». Однако атмосфера взаимопонимания между прибрежными государствами по вопросу правового статуса Каспия возникла не сразу, был пройден долгий путь дискуссий и научных изысканий.

С полной уверенностью можно отметить, что важную роль в вопросе разрешения правового статуса Каспия сыграл наш общенациональный лидер, Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев. Если бы великий лидер Гейдар Алиев в свое время не встал у руля управления государством в Азербайджане, то прикаспийские страны, несомненно, столкнулись бы с еще одной крайне сложной проблемой, такой как правовой статус Каспия. Если учесть, что партнерами Азербайджана по этому вопросу являются такие государства, как Россия, Иран, Туркменистан, которые в первое время занимали совершенно противоположные позиции, то, действительно, можно еще раз со всей очевидностью убедиться в дипломатическом мастерстве великой исторической личности Гейдара Алиева, его роли в международной политике. Кстати, следует отметить, что если бы в 1988-1993 годы Гейдар Алиев находился у власти, то, вне всяких сомнений, нагорно-карабахская проблема точно так же была урегулирована дипломатическими средствами, мирным путем и не зашла бы в тупик.

Наряду с этим, для достижения нынешнего состояния вопроса о правовом статусе Каспийского моря азербайджанской дипломатии, в полном смысле слова, пришлось вести напряженную борьбу. Следует отметить, что распад СССР привел к возникновению совершенно новой геополитической обстановки в регионе, а также изменению позиций стран в вопросе правового статуса Каспийского моря. Хотя в 1992 году Иран предложил прикаспийским странам подписать договор о статусе Каспия, тем не менее, данное предложение не было поддержано другими

государствами. Несмотря на это, страны, расположенные в Каспийском бассейне, приступили к эксплуатации морских месторождений и привлечению к этому делу иностранных инвесторов.

После подписания 20 сентября 1994 года под руководством и с благословения Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева «Контракт века», соглашения международного значения, открытия весной 2000 года «ЛУКОЙЛ»ом в российском секторе Каспия двух нефтяных месторождений и роста цен на сырую нефть на мировом рынке, вопрос статуса Каспийского моря вновь стал представлять особое значение.

Задача, стоящая перед азербайджанской внешней политикой в вопросе разрешения правового статуса Каспия заключается в эффективном использовании с точки зрения потребностей государств региона, а также мира богатых морских природных ресурсов с соблюдением норм и принципов международного права, отношений дружбы и добрососедства, уважением территориальной целостности и суверенитета государств. Среди прикаспийских государств Азербайджанская Республика занимает в вопросе разрешения нового правового статуса Каспия наиболее конструктивную, последовательную и научно обоснованную позицию. Связанная с Каспием внешнеполитическая доктрина Азербайджана, подготовленная под руководством Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева, уже признается официальными кругами других прикаспийских государств.

Следует отметить, что Азербайджан, известный как самый древний нефтяной край, обладает богатым опытом в области разведки нефтяных месторождений в море, на морской глубине. В Каспийском море, в легендарном месте, именуемом «Нефтяные Камни», 7 ноября 1949 года заработала первая нефтяная скважина, после чего возникла и получила развитие промышленность по производству нефти на Каспийском море. Именно благодаря заслугам азербайджанских ученых,

моряков было открыто подавляющее большинство нефтяных месторождений в Каспийском море. С 1949 года по настоящее время в Азербайджане в Каспийском море добыто 480 миллионов тонн нефти и 337 миллиардов кубометров газа.

В настоящее время в контрактах, подписанных в связи с эксплуатацией нефти в азербайджанском секторе Каспийского моря, принимают участие 33 крупные нефтяные компании из 14 стран. Таким образом, сегодня – в начале XXI века, Азербайджан, как страна, предпринявшая первые шаги в области разведки и разработки нефтяных месторождений в Каспийском море, проявляет инициативу, направленную на использование крупных энергетических запасов Каспийского моря, как для Азербайджана, всех прикаспийских стран, так и для мировой экономики. В настоящее время уже повсюду в мире проявляют большой интерес к Каспийскому морю.

Многочисленные иностранные компании обращаются к Азербайджану с предложением о совместной работе на нефтяных и газовых месторождениях в азербайджанском секторе Каспийского моря. Другие прикаспийские страны (Россия, Казахстан, Туркменистан и Иран) также приступили к работе в принадлежащих им секторах Каспийского моря.

Каспийская дипломатия Азербайджана основывается на следующей мысли Президента Азербайджана Гейдара Алиева: Энергетические ресурсы Каспийского моря очень важны для человечества, поэтому их следует использовать и для его развития. Данный вопрос имеет как экономическую, политическую, так и моральную сторону. Экономическая сторона заключается в том, что начатое нами дело и в этом году, и в предстоящие годы принесет большую экономическую пользу, как Азербайджану, так и другим компаниям и странам, работающим вместе с Азербайджаном на Каспийском море. А вот моральная, политическая сторона заключается в том, что мы вместе применяем там имеющуюся в мире современную технику и технологию, что высококвалифицированные специалисты,

инженеры, рабочие приезжают сюда и работают плечом к плечу с азербайджанскими нефтяниками, специалистами.

За последние 20 лет азербайджанские нефтяники проделали огромную работу на Каспии. На месторождении «Чыраг» появилась крупная платформа, с которой пробурено, в целом, 24 нефтяные скважины, здесь началась добыча около 10 миллионов тонн нефти в год. Для экспорта добываемой нефти от платформы до берега проложен и введен в строй нефтепровод протяженностью 176 км. От платформы «Чыраг» до Нефтяных Камней проложен газопровод протяженностью 48 км. Для поставки добываемой нефти на внешний рынок недалеко от Баку, на берегу моря, построен крупный терминальный комплекс под названием Сангачал.

Азербайджан также готов поделиться накопленным опытом для разработки богатых нефтегазовых месторождений в секторах, принадлежащих другим прикаспийским странам, приложить усилия в этом деле. В XXI веке запасы нефти и газа, добываемые у любого берега Каспийского моря, как водного бассейна с самыми богатыми в мире энергетическими ресурсами, весьма важны для обеспечения энергетических нужд мира. Это может принести пользу как азербайджанскому народу, народам всех прикаспийских стран, так и всем странам, компаниям, желающим совместно использовать ресурсы Каспия.

Но для использования богатых ресурсов Каспия необходимы, по меньшей мере, два важных условия:

1. Политическое условие;
2. Экономическое условие.

Под политическим условием имеется в виду создание благоприятной международной среды, необходимой для оптимального использования ресурсов Каспия в обстановке мирного сотрудничества с учетом интересов прикаспийских государств, а также государств, определяющих мировую политику.

Под экономическим же условием понимается обеспечение необходимого инвестирования для освоения углеводород-

ных ресурсов Каспия и создание инфраструктуры (нефтеперерабатывающие заводы, резервуары, прокладка линий нефтепроводов и пр.) для реализации данных проектов.

Позиция Азербайджана в вопросе суверенитета прибрежных государств над шельфом Каспийского моря опирается на вышеуказанные основополагающие принципы. В своей внешней политике Азербайджан открыто заявляет, что каждая прикаспийская страна обладает правом суверенитета над ее соответствующим сектором. Каспий следует поделить на секторы, права каждого государства на свой сектор должны защищаться нормами международного права. Решительно выражая данную позицию, Азербайджан в своей Конституции, принятой в ноябре 1995 года, признал сопредельный с соответствующей территорией участок Каспийского моря неотъемлемой составной частью территории Азербайджана. Следует отметить, что сразу после подписания 20 сентября 1994 года «Контракта века» Иран и Россия, подняв вопрос правового статуса Каспийского моря, выдвинули принцип общего управления (кондоминиум) в использовании Каспия. Это означало, что Каспийское море должно находиться в общем пользовании всех прибрежных государств, и ни одно государство в отдельности не вправе добывать на Каспии углеводородные ресурсы в одиночку или совместно с иностранными компаниями. Вокруг данной принципиальной позиции Азербайджана – то есть идеи Азербайджана о большей оптимальности использования Каспия с условием его раздела на национальные секторы, в то время как Россия и Иран выдвинули необходимость общего использования Каспия, сгруппировались как прикаспийские, так и другие заинтересованные государства. В первое время Россия выдвигала принцип общего использования Каспийского моря. Позицию России, в основном, поддержал Иран, а позицию Азербайджана – Казахстан. В настоящее время позиции России, Азербайджана и Казахстана в вопросе Каспия совпадают. Если Туркменистан прежде, поддерживая Россию и Иран дипломатическими средствами, занимал более жесткую и

резкую позицию против Азербайджана, то в последнее время в его позиции наблюдаются признаки некоторого смягчения.

Идея Азербайджанской Республики о разделе Каспия на национальные секторы и полном владении каждым прикаспийским государством своим национальным сектором вытекает из такой исторической реальности, что предки азербайджанцев, как в период независимости, так и зависимости от других государств, жили на Каспии и всегда пользовались водами и другими природными и биологическими ресурсами Каспия.

Согласно официальной позиции азербайджанского государства, именование Каспийского моря озером или морем должно опираться на международные научные географические принципы. В соответствии с международным делением, море – это часть мирового океана, более или менее отделенная от высот суходутного или подводного рельефа. Каспий же из-за несоответствия этим требованиям, обладает статусом озера. Поэтому именование Каспия морем носит условный характер. Для его использования должен быть применен статус озера. Согласно нормам международного права, площадь Каспия должна быть поделена на секторы между расположенными вокруг него прикаспийскими государствами в соответствии с их берегами. Согласно предложенному Азербайджаном разделу, точки пересечения берегов с государственными границами соединяются прямыми линиями, и в результате пересечения данных линий со средней линией, проходящей посередине Каспия в направлении с севера на юг, определяются акватории прибрежных государств. Прежде раздел Каспия между бывшим СССР и Ираном был осуществлен именно по пограничным точкам берегов. В то время Ирану принадлежала часть, расположенная к югу от прямой линии, соединившей его границы и границы Азербайджана и Туркменистана. Он и сейчас владеет этой частью, охраняет и эксплуатирует ее в соответствии с нормами международного права.

В вопросе правового режима Каспийского моря Азербайджанская Республика исходит из такой исторической реальности,

что во времена существования СССР Каспийское море в правовом отношении принадлежало СССР и Ирану. С распадом СССР и образованием таких новых независимых государств, как Азербайджан, Казахстан и Туркменистан, появились не два, а пять прикаспийских государств. Однако законными наследниками принадлежавшей СССР части Каспийского моря являются Россия, Казахстан, Азербайджан и Туркменистан. Иран не имеет никаких правовых оснований требовать долю из части, относящейся к бывшему СССР. По мнению Азербайджана, как одной из первых стран, выступивших против предложения России и Ирана об общем использовании Каспийского моря до определения его правового статуса, договорная практика относительно Каспия отнюдь не позволяет утверждать, что на Каспии существовали кондоминиум или режим совместного владения, либо совместная юрисдикция. В договорах, заключенных между Ираном и СССР в 1921 и 1940 годах, нет такого положения, которое бы прямо или косвенно подтверждало мысль о том, что морские ресурсы являются совместной собственностью СССР и Ирана. Не подтверждает кондоминиум и такая практика, что минеральные ресурсы Каспийского моря не находились в совместном пользовании СССР и Ирана. СССР приступил к освоению нефтяных запасов на Каспии в 1949 году в ограниченном секторе по линии Астара-Гасангулу без участия Ирана, не консультируясь с ним, и без всякого возражения со стороны Ирана. Иран же, в свою очередь, впоследствии приступил к использованию нефтяных месторождений на континентальном шельфе, причем без всяких консультаций с СССР. 25 марта 1940 года, когда представители СССР и Ирана подписывали договоры о торговле и судоходстве, Каспийское море, согласно данным договорам, рассматривалось как советское и иранское море. Пограничная служба СССР в соответствии с приказом НКВД СССР фактически охраняла относящуюся к Советскому Союзу часть Каспийского моря по линии Астара -Гасангулу, и иранские суда не могли пересечь без разрешения данную

линию к северу. Воздушные границы СССР над Каспием также охранялись в соответствии с данной линией. При решении вопроса статуса Каспия приходится также рассматривать практику разрешения такого типа проблем, существующих в последнее время в других регионах мира. Юридическая практика международных трибуналов отдает предпочтение установлению границ новых государств с сохранением без изменения прежних государственных границ. В период после ликвидации колониализма при разрешении проблем, связанных со статусом африканских морей, общая практика заключалась в том, что при распаде государств, расположенных на берегах находящихся там международных озер и морей, и возникновении новых государств они являлись наследниками прежде существовавших границ старых государств.

СССР и Иран не рассматривали Каспий и его минеральные ресурсы как объект совместной собственности, что находило свое подтверждение не только в их деятельности, но и в юридических источниках и законодательных актах. В приложении к касающейся Каспия статье 2 принятого Ираном акта от 18 июня 1955 года о разведке и освоении минеральных ресурсов континентального шельфа говорится: «Сопредельные с берегами и островами Ирана подводные участки, расположенные на континентальном шельфе, а также природные ресурсы морского дна и его недр принадлежали, будут принадлежать Ирану и остаются под его суверенитетом». В данном документе, связанном с позицией Ирана, далее говорится: «Что касается Каспийского моря, то к нему и впредь будут применяться принципы международного права, относящиеся к закрытым морям». Позиция Азербайджана также опирается на раздел в начале 1970 года Министерством нефтяной промышленности СССР Каспийского моря между РСФСР, Азербайджаном, Казахстаном и Туркменистаном. Данный раздел практически полностью соответствует секториальному разделу Каспийского моря согласно международному праву. Президент Азербайджана Гейдар

Алиев отмечал, что в 70-е годы, когда недалеко от побережья Туркменистана азербайджанскими нефтяниками были открыты крупные нефтяные месторождения, Министерство промышленности нефтяного машиностроения СССР разделило Каспий на секторы. Существует даже соответствующее распоряжение министерства об этом. Иными словами, это означает сформировавшийся раздел Каспия на секторы.

Азербайджан также особо отмечает такой факт, что до 1991 года СССР использовал ресурсы, а также нефтяные месторождения Каспия, не проводя никаких консультаций с Ираном и без договора. Это противоречит выдвинутым Москвой кондоминиуму или тезисам о совместном использовании, а также ее тезисам о важности обязательного согласования всеми прикаспийскими государствами каждого проекта. Кроме того, Азербайджан особо отмечает и такой факт, что еще 18 января 1991 года в совместном постановлении Совета министров Азербайджанской ССР и Министерства нефтяной и газовой промышленности СССР о создании организационного комитета совместного предприятия под названием Производственное объединение «Каспморнефтьгаз» отмечается, что в азербайджанском секторе Каспия открыты четыре нефтегазовых месторождения («Азери», «Чыраг», «Гюнешли» и «Кяпаз»). Это еще раз подтверждает, что руководство бывшего СССР признавало раздел Каспия на секторы. Однако его нынешняя правоприемница Россия, выступая в данном вопросе в качестве контр-оппонента против Азербайджана, заявляет, что вышеуказанное постановление носит лишь неофициальный внутриведомственный характер, а вопрос юридического признания границ между бывшими республиками СССР должен был утвердить Верховный Совет СССР. Ни в союзном законодательстве СССР, ни в законодательстве союзных республик мы не встречаем статьи относительно совместной юрисдикции на Каспии. В 1970 году Министерство нефтедобывающей промышленности разделило относящуюся к Советскому Союзу часть Каспийского моря на секторы меж-

ду Азербайджаном, Казахстаном, Россией и Туркменистаном. При этом за основу был взят общепринятый в международной практике принцип срединной линии.

Кроме того, в пункте 25 совместного постановления Совета министров Азербайджанской ССР и Министерства нефтяной и газовой промышленности СССР от 18 января 1991 года, в части об организации организационного комитета по созданию совместно с иностранными компаниями Производственного объединения «Каспморнефтьгаз», приводится положение о том, что нефтегазовые месторождения «Азери», «Чыраг», «Гюнешли» и «Кяпаз» расположены в азербайджанском секторе Каспийского моря. Согласно данному постановлению Азербайджанская ССР становилась единственным субъектом, осуществляющим освоение и добычу минеральных ресурсов в азербайджанском секторе. Азербайджан владел добываемой там нефтью, и это признавалось всеми прикаспийскими странами.

Сформировавшаяся в рамках бывшего СССР практика секториального раздела легла в основу соглашений, заключенных впоследствии между Азербайджанской Республикой и Российской Федерации, как независимыми государствами и равноправными субъектами международного права. «Так, 29 ноября 1993 года между Кабинетом Министров Азербайджанской Республики и Кабинетом Министров Российской Федерации было подписано соглашение о сотрудничестве в области разведки месторождений нефти и газа и их добычи на территории Азербайджана». Данным соглашением признается и утверждается такой факт, что находящейся там углеводородные ресурсы и месторождения «Азери», «Чыраг» являются собственностью Азербайджана.

А в статье второй подписанного 18 января 1996 года между правительствами Российской Федерации и Азербайджанской Республики договора о транспортировке азербайджанской нефти через территорию России (речь идет об азербайджанской нефти, добываемой в Каспийском море) российская сторона

констатировала, что не является владельцем азербайджанской нефти, что право собственности на азербайджанскую нефть принадлежит ее производителю.

Таким образом, анализируя договорную практику по каспийским проблемам, можно прийти к выводу о том, что нет никаких оснований для утверждения возможности применения к Каспию принципа кондоминимума. Напротив, анализ открыто свидетельствует о том, что кондоминимум к Каспию никогда не применялся.

Еще один аргумент, используемый для обоснования кондоминимума, связан с неделимостью экосистемы Каспия. Тезис о неделимости экосистемы и раньше рассматривался международными арбитражными органами и не оправдал себя. Любая существующая в мире сухопутная или морская граница делит единую экосистему. Раздел Каспия при его использовании может придать импульс сотрудничеству прибрежных государств.

Для уяснения проблемы было бы уместно рассмотреть существующие в мировой практике случаи. Нормы международного права открытых морей обсуждались на проведенных в 1958 и 1960 годах в Женеве 1-й и 2-й конференциях, а также на состоявшейся в 1973 году в ООН 3-й конференции. Основные правовые нормы о морях устанавливаются принятой в 1982 году Конвенцией, которую признали более 150 государств мира. Согласно данной конвенции, 12-мильная (морская миля равна 1852 метрам) прибрежная морская полоса называется зоной территориальных вод, воздушное пространство над ней, дно и подземный участок считаются составной частью прибрежного государства, а точнее, входят в юрисдикцию данного государства.

Согласно Конвенции, принятый в 24 милях от берега участок после полосы территориальных вод, считается полосой, где осуществляется санитарно-таможенный контроль государства, 200-мильный участок – экономической зоной, а 350-мильный участок – полосой континентального шельфа.

В соответствии с Женевской конвенцией, под континентальным шельфом имеются в виду соединяющаяся с береговой линией, однако расположенная за пределами территориальных вод поверхность моря, продолжающаяся до глубины 200 метров или до глубины, технически возможной для добычи природных ресурсов, находящихся на морском дне, и его дно. Согласно пункту 1 статьи 2 данной Конвенции, прибрежное государство пользуется правом «разведки и использования природных ресурсов» всего шельфа. Водам шельфовой зоны и воздушному пространству над ним придается статус открытого моря. Они являются общими для всех государств. Однако, если не принимать во внимание реку Волга и Волго-Донский канал, Каспийское море не считается открытым морем, так как не имеет прямой связи с мировым океаном. Прибрежное государство осуществляет свой суверенитет в области разведки и освоения органических и неорганических ресурсов в шельфовой зоне. Для этого оно вправе прокладывать подводные коммуникации, создавать различные сооружения, являющиеся зоной безопасности радиусом 500 метров, куда запрещен вход судам других государств. Без согласия прибрежного государства никто не вправе осуществлять разведку, освоение и эксплуатацию природных ресурсов в данной зоне. Как видно, используя такой раздел, трудно определить статус Каспия. Хотя по величине, глубине, степени солености воды, а также по наличию полосы континентального шельфа Каспий очень похож на море. Здесь можно было бы применить условия Женевской конвенции. Прежде всего, потому что Каспий с древних времен обозначался на картах как море. Однако это не устраивает Иран и Россию, поэтому они заявляют, что Каспий не имеет прямого выхода в мировой океан, в силу чего не может считаться открытым морем. С другой стороны, согласно аргументу Ирана и России, раздел Каспия по такому принципу невозможен потому, что его максимальная ширина не превышает 500 км, что составляет чуть больше 262 миль.

В соответствии с позицией согласного с этим мнением официального Азербайджана секторы Каспийского моря должны быть созданы в результате проведения внешней границы срединной линии и соответствующих секторов и считаться государственной границей прикаспийских государств. В противном случае возникает неизбежность столкновения интересов, решение вопроса затяняется, и все это, в свою очередь, будет препятствовать оптимальному использованию Каспия. Азербайджанская Республика, избравшая на современном этапе в качестве курса стратегического развития путь строительства демократического общества и рыночной экономики, старается использовать общечеловеческие ценности, успешно прошедшие испытание в мировой практике, в целях приведения в движение своего широкого экономического потенциала, привлекает передовую технологию и финансовые возможности развитых стран, развивает взаимовыгодное сотрудничество с ними. В этом смысле подписанный 20 сентября 1994 года «Контракт века», касающийся эксплуатации нефтяных месторождений в азербайджанском секторе Каспийского моря, придал мощный импульс расширению взаимных связей Азербайджана со странами мира и укреплению его международных позиций. Однако без окончательного решения вопроса нового правового статуса Каспийского моря Азербайджан не сможет успешно решить стоящие перед нами задачи. Поэтому во внешней политике Азербайджанской Республики основу отношения к установлению нового статуса Каспийского моря составляют общепринятые нормы международного права, обычные нормы международного права и нормы практики локальных международных договоров. Если, ссылаясь на международную практику, рассмотреть порядок раздела границ международных озер, то можно убедиться в том, что их границы, как правило, устанавливаются по линии меридiana. «Данный принцип применяется к большинству международных озер, в том числе к крупным озерам (США и Канада), Танганике и Чаду (Нигерия,

Чад, Нигер и Камерун), Женевскому озеру (Швейцария и Франция). Позиция Азербайджана, связанная с правовым статусом Каспия, по основным принципиальным моментам схожа с позицией Казахстана. Однако в отличие от Казахстана Азербайджан в более жесткой форме требует раздела Каспийского моря на суверенные секторы между всеми прибрежными государствами. Одновременно в отличии от Казахстана, считающего Каспий закрытым морем, Азербайджан считает Каспий озером, которое следует разделить на секторы в соответствии с практикой раздела международных озер. «Суть нашей позиции по статусу Каспия заключается в том, – подчеркнул официальный представитель МИД Азербайджанской Республики на семинаре на тему «Каспийская нефть и международная безопасность», – что Каспийское море (озеро), как международный водный бассейн, имеет назначение прибрежных озер, не обладает естественным единством с мировыми океанами и омыает сушу двух и более государств. Поэтому при определении статуса Каспия за основу следует взять общепринятые нормы международного права и практику локальных международных договоров, принимаемые за основу для установления статуса мировых озер». В принятой 12 ноября 1995 года Конституции Азербайджанской Республики данная принципиальная позиция закреплена в виде закона. В посвященной территориальным вопросам статье 11 главы 2 Конституции отмечается, что к составным частям территории Азербайджанской Республики относятся ее внутренние воды, принадлежащий Азербайджанской Республике сектор Каспийского моря (озера), воздушное пространство над Азербайджанской Республикой. Отсюда вытекает предложенная Азербайджаном формула по статусу Каспия, согласно которой внутрикаспийский континентальный водный бассейн, как озеро, следует разделить между прибрежными государствами по принципу «срединной линии», то есть на равные расстояния от береговой линии противоположного государства. В связи с вопросом установления правового режима

Каспия Азербайджан выразил протест против осложнения экономической деятельности прикаспийских государств на Каспийском море (озере), намеренного затягивания решений вопросов. Важно отметить, что выдвинутые Азербайджаном предложения, направленные на признание Каспия международным озером, позволяют добиться раздела Каспия на секторы. Если данные предложения будут осуществлены, то государственные границы пройдут не через линию морских территорий, а через линию разделенного озера, которая будет находиться на расстоянии 12 морских миль от берега. В этой связи начальник Договорно-правового департамента МИД Азербайджана Халаф Халафов подчеркнул: «Как в первом, так и во втором случае (иными словами, в положении как закрытого моря, так и озера) Каспийское море должно быть разделено на секторы. При этом утверждается суверенитет прибрежного государства. Но в первом случае государственная граница проходит по срединной линии, а во втором – на расстоянии 12 миль». Кроме того, Азербайджан заявляет, что русско-иранский и советско-иранский договоры по целому ряду причин не могут являться основанием для определения правового статуса Каспия». Таким образом, Азербайджан, занимая наиболее правильную позицию в вопросе определения правового статуса Каспийского моря, намерен владеть своим сектором, максимально используя возможности, созданные государственной независимостью, – избавиться от влияния России и Ирана в регионе, привлекая нефтяные компании в азербайджанский сектор Каспия, – возродить свою экономику и решить проблемы. Представители Азербайджана, принимавшие участие в проведенной 22-23 июня 1999 года в Тегеране традиционной 7-й конференции на тему «Каспийское море: возможности и ограничения», еще раз довели до представителей других прикаспийских государств интересы Азербайджанской Республики. В докладах заместителя министра иностранных дел Халафа Халафова, вице-президента Государственной нефтяной компании Хошбахта

Юсифзаде и доцента Бакинского государственного университета, руководителя Научно-исследовательского и информационного центра «Хазар» Чингиза Исмайлова говорилось, что использование независимым Азербайджанским государством своего сектора в Каспийском море является его внутренним делом, и вмешательство кого бы то ни было в эти дела недопустимо. Заместитель министра иностранных дел Халаф Халафов, отметив равноправие сторон на Каспии, довел до сведения участников, что согласно договорам, подписанным между Азербайджаном и Россией в ноябре 1993 года и в 1996 году, запасы нефти и газа в азербайджанском секторе Каспия являются ресурсами нашей страны. Кандидат юридических наук Рустам Мамедов, опираясь на теорию международного права, дает следующее определение пограничного озера: «Пограничными озерами должны считаться водные пространства, омывающие берега двух или более государств, не имеющие естественного соединения с Мировым океаном и обладающие независимым международно-правовым статусом и режимом, установленными конкретным международным договором, заключенным приозерными государствами».

Таким образом, можно отметить, что согласно позиции Азербайджанской Республики, Каспий не является открытым морем, так как не имеет прямой связи с мировым океаном. Каспий также не является закрытым морем, так как имеет естественный выход в мировой океан. Каспий не является внутренним морем, внутренним водным бассейном и внутренним озером, так как не расположен в пределах одного государства. Каспий – это пограничное озеро, расположенное между 5 государствами. Концептуальное отношение Азербайджанской Республики, принимающей все это за основу, к вопросу таково, что Каспийское море, как международное пограничное озеро, следует разделить на соответствующие секторы, на которые должен распространяться полный суверенитет прибрежных государств.

Согласно позиции Азербайджанской Республики, секторы Каспийского моря создаются в результате проведения внешней границы срединной линии и соответствующих секторов и считаются государственной границей прикаспийских государств. Любая деятельность того или иного прикаспийского государства в секторе другого прибрежного государства может осуществляться лишь с согласия последнего. Одновременно, по мнению Азербайджанской Республики, хотя принятие правового статуса Каспийского моря является длительным процессом, требующим изучения и согласования различных отношений пяти прикаспийских государств к данному вопросу, тем не менее, это не должно препятствовать осуществлению в рамках национальных секторов суверенных прав на Каспий в соответствии с нормами международного права и международной практикой. Азербайджанская Республика считает, что решающая роль в разработке конвенции о правовом статусе Каспийского моря опирается на принципы добрососедства, общепринятые принципы взаимного признания суверенных прав и территориальной целостности и нормы международного права, международную договорную практику и опыт обычного права в этой области, практику, появившуюся в деятельности прикаспийских государств, демократизацию, как важный фактор в регионе, в целом, проблему выхода прикаспийских стран по внутреннему водному пути Российской Федерации, принципы уважения и соблюдения суверенных прав прикаспийских государств на Каспийском море. Этим подтверждается общее мнение о том, что конвенция о правовом статусе Каспийского моря должна быть принята с общего согласия всех прикаспийских государств. Согласно Конвенции о правовом статусе, на Каспии могут заключаться договоры, регулирующие различные формы деятельности. Предлагаемый Азербайджаном вариант статуса Каспийского моря – раздел Каспия, как пограничного озера, между прибрежными государствами на секторы, являющиеся частью суверенных территорий прикаспийских государств,

– максимально отвечает интересам прикаспийских стран, так как обеспечивает безопасное использование ресурсов национальных секторов Каспийского моря с условием эффективного правового регулирования данной деятельности на основе национального законодательства и международного права.

Азербайджанская Республика, проводя исследование и сдачу в эксплуатацию нефтяных месторождений в азербайджанском секторе Каспийского моря и расширяя сотрудничество с зарубежными государствами и компаниями в этой области, осуществляет суверенитет над своими природными богатствами и ресурсами в полном соответствии с нормами и принципами международного права. «Данные связи являются источником международного права и представляют важное значение для укрепления международного экономического сотрудничества, экономического прогресса и развития региона».

Серьезное разногласие между прикаспийскими государствами в вопросе о том, кому принадлежат природные ресурсы Каспия, сильно отражается на отношениях прикаспийских государств, межгосударственной политике в регионе, в целом, а также на международной политике.

23 апреля 2002 года на Ашгабадском саммите прикаспийских государств Президент Азербайджана Гейдар Алиев еще раз подчеркнул, что в настоящее время накоплен хороший опыт и создана необходимая основа для обсуждения и принятия решения по такому важному вопросу, как правовой статус Каспийского моря. Он отметил, что СССР, обладая монополией на Каспийский бассейн, многие десятилетия активно занимался изучением минеральных ресурсов Каспийского моря, разведкой и разработкой нефтяных и газовых месторождений на море. Эта работа выполнялась, в основном, азербайджанскими нефтяниками. На этом саммите глава государства еще раз напомнил, что Азербайджан после приобретения государственной независимости активно занимается освоением минеральных ресурсов Каспийского моря, привлекая к этому процессу иностранных

инвесторов. Еще во времена Советского Союза – в 1970 году Каспий был разделен Министерством нефтяной промышленности СССР на секторы по принципу срединной линии. Президент Азербайджана Гейдар Алиев, проводя одновременно интенсивную работу по установлению правового статуса Каспия, подчеркнул, что Азербайджанская Республика подписала соглашения с Российской Федерацией и Казахстаном о принципах сотрудничества в Каспийском море, по разграничению дна Каспийского моря. Президент Азербайджана особо отметил: «В основу этих соглашений заложен общепризнанный в мировой практике принцип раздела подобных водоемов на секторы между сопредельными и противолежащими государствами посредством применения метода равноудаленной срединной линии». В своем выступлении Президент Азербайджана Гейдар Алиев заявил, что «отсутствие правового статуса не должно препятствовать продолжению осуществления прибрежными государствами своих суверенных прав на Каспии и не может служить основанием для прекращения работ по разработке и использованию природных ресурсов Каспийского моря в уже сложившихся соответствующих секторах». Азербайджанская сторона в свою очередь заявила, что «решение вопроса правового статуса Каспийского моря между прибрежными государствами должно осуществляться в духе уважения их суверенных прав, взаимовыгодного партнерства, мирными средствами, путем переговоров. Недопустимо использование каких-либо форм и методов силового давления и угроз в отношениях между прибрежными государствами. Азербайджанская Республика всегда выступала за то, что «Каспийское море должно быть морем добрососедства, взаимовыгодного сотрудничества прикаспийских стран, морем дружбы, мира и безопасности».

Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев в своем выступлении на состоявшемся 16 октября 2007 года в Тегеране втором саммите глав прикаспийских государств еще раз изложил принципиальную и решительную пози-

цию нашего государства по данному вопросу. Президент Азербайджана подчеркнул, что накоплен достаточный опыт и созданы благоприятные условия для проведения обсуждений и принятия решения по такому важному вопросу как правовой статус Каспийского моря. Президент Азербайджана отметил, что определение правового статуса Каспия очень важно не только с точки зрения развития и процветания государств региона, укрепления межгосударственных отношений, но и с точки зрения сохранения биологического разнообразия моря, его богатой флоры и фауны, улучшения экологического состояния. Он еще раз напомнил, что важные шаги на пути формирования общих принципов сотрудничества на Каспии были предприняты еще в середине прошлого века. В соответствии с взаимной договоренностью, Каспийское море было разделено между союзными республиками на секторы по принципу срединной линии. Глава государства Ильхам Алиев отметил, что освоение Каспийского моря путем разделения его на секторы было использовано в договорной практике между прибрежными странами. Он подчеркнул, что, начиная с сороковых годов прошлого века, разведка и эксплуатация всех месторождений нефти и газа в Каспийском море проводилась азербайджанскими нефтяниками. Азербайджан приступил к добыче нефти и газа промышленным способом в Каспийском море в 1949 году. Ильхам Алиев довел до внимания участников встречи, что в последние годы прикаспийские государства, продолжая сложившуюся в Каспийском море практику, осуществляют соответствующие экологические, экономические, научно-технические мероприятия. Однако необходимость сохранения уникальности Каспийского моря требует еще более эффективных мер. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев отметил, что «вопросы определения правового статуса Каспийского моря всегда находятся в центре нашего внимания. С этой точки зрения мы придааем большое значение соглашениям о разграничении дна Каспийского моря, подписанным между

Азербайджаном, Казахстаном и Россией. Эти соглашения, заложив основу для достижения всеобъемлющих договоренностей, составляют важную часть правового статуса Каспийского моря». Излагая далее в конкретной форме позицию нашего государства, Президент Азербайджана Ильхам Алиев сказал: «Принимая во внимание то, что Каспий с древних веков является морем дружбы и сотрудничества, считаю важным использование моря исключительно в мирных целях, определение в рамках правового статуса принципов демилитаризации и безопасности и, в то же время, сохранение на основе общих соглашений возможностей свободного транзита для судов прибрежных стран, не имеющих выхода в другие моря и Мировой океан».

Глава Азербайджанского государства подчеркнул, что Азербайджан, отмечая важность охраны биологических ресурсов и окружающей среды Каспия, выступает за расширение сотрудничества и в решении экологических проблем моря в целях использования и увеличения его биологического разнообразия и природных ресурсов.

Президент Азербайджана в этом контексте приветствовал подписание и вступление в силу «Рамочной конвенции по защите морской окружающей среды Каспийского моря» и проведение в мае этого года в Баку Первой конференции. Глава Азербайджанского государства, заявив о готовности нашей страны разместить Секретариат «Рамочной конвенции по защите морской окружающей среды Каспийского моря» в городе Баку, сказал: «Азербайджан – надежный сосед и партнер, и мы не раз демонстрировали это. Постоянное развитие и расширение отношений дружбы и сотрудничества с соседними странами – одно из основных направлений нашей внешней политики».

Ильхам Алиев подчеркнул: Верю, что Тегеранский саммит и Декларация, которую мы здесь примем, станут важными поворотным моментом в деле дальнейшего развития сотрудничества прикаспийских государств во всех сферах, обеспечения мира и стабильности в регионе, в результате чего Каспий превратится в море мира, дружбы и партнерства.

Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев в своем выступлении на состоявшемся 16 октября 2007 года в столице Исламской Республики Иран Тегеране саммите глав прикаспийских государств, отметив, что нынешний саммит открывает новый этап сотрудничества, подчеркнул, что для демонстрации взаимного доверия, плодотворного сотрудничества, твердой воли необходимо добиться определения правового статуса Каспия в соответствии с интересами всех сторон. Он также отметил необходимость подписания пятисторонних соглашений о решении экологических проблем Каспийского моря, пересмотра квот на вылов рыбы и ряда действующих документов.

Н.Назарбаев особо подчеркнул, что в свое время Каспийское море было поделено на основе договора между Ираном и СССР. Но в настоящее время существуют пять независимых государств. Действующие квоты на вылов осетровых – 45 процентов Ирану, 27 процентов – России, и остальные 28 процентов Азербайджану, Казахстану и Туркменистану – не отвечают сегодняшним реалиям. Президент Казахстана также отметил необходимость создания вооруженных сил с участием пяти прибрежных государств для защиты безопасности в регионе Каспийского моря (газета «Бакинский рабочий», 18 октября 2007 года).

Президент Российской Федерации Владимир Путин в своем выступлении отметил, что Россия всегда выступала за продолжение на настоящей основе диалога в данном формате, подчеркнул большое значение итоговой декларации, которая будет принята на саммите. Он сказал, что встречи в данном формате вселяют надежду на решение всех возникающих региональных проблем, а главное, – открывают новые возможности для развития взаимовыгодного сотрудничества и партнерства на Каспии. «Мы искренне стремимся, чтобы Каспийское море не разъединяло, а объединяло, связывало нас», – сказал В.Путин.

Президент России особо подчеркнул, что его мнение относительно защиты экологии Каспия полностью совпадает с мнением Президента Азербайджана, и он поддерживает эту позицию.

Президент Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедов в своем выступлении отметив важное значение саммита, подчеркнул, что раздел Каспийского моря на секторы, подготовка в дальнейшем документов, которые охватят все сферы взаимодействия прибрежных государств на море, важны для всех сторон. Затем президенты подписали на саммите Тегеранскую декларацию, состоящую из 25 пунктов.

Было отмечено, что в 2002 году на первом саммите в Ашгабаде не было принято никакого документа. На тегеранской встрече принимается первый документ, что будет иметь большое значение для расширения сотрудничества.

В целом, проведенные на саммите обсуждения прошли в обстановке взаимопонимания. Стороны подчеркнули необходимость использования Каспийского моря в целях мира и экономического сотрудничества.

Особый интерес к отношениям в регионе Каспийского моря, связанным с правовым статусом Каспия, проявляют также многие западные страны и США. Эти государства в своей внешней политике отдают большое предпочтение каспийскому региону. В результате повышения спроса на энергоносители, появления новой коммуникационной системы между Европой и Азией и усиления происходящей в мире геостратегической борьбы за сферу влияния повысился интерес ведущих западных стран, и США к каспийскому региону. Этот интерес, прежде всего, проявляется в инвестировании капитала в сфере освоения нефтяных и газовых месторождений Каспия, обеспечения безопасности нефтепроводов, стабилизации военно-политической обстановки в регионе, а главное, в повышении активности США и Запада в деле урегулирования существующих в регионе конфликтов, включая нагорно-карабахскую проблему и других факторах. Что касается нефтяного фактора и Каспия, то интенсивно развиваются отношения Азербайджана с такими западными государствами, как Великобритания, Франция, Италия, Норвегия и США. Эти страны постепенно все боль-

ше склоняются к поддержке позиции Азербайджана в вопросе карабахской проблемы. Они предлагают посредническую миссию для решения данной проблемы. Западные страны экономическими и политическими средствами укрепляют свое положение в регионе, но пока не решаются прибегнуть к военному пути. В этом плане весьма важно отметить такой факт, что руководство НАТО пока не дало положительного ответа на призывы правительства Грузии и Азербайджана об оказании содействия решению абхазской и карабахской проблем. Европа, а также США не преследуют цель полностью вытеснить Россию из каспийского региона. Одновременно они не желают гегемонии того или иного государства, в том числе России, в каспийском регионе. На Западе получил распространение такой взгляд, что чеченская война означает полный крах политики России в «ближнем зарубежье». Запад не желает возобновления в целом в России националистического коммунистического режима и эксплуатации им своих соседей. Можно уверенно говорить о том, что до тех пор, пока Россия будет склонна к такой политике, США и Запад будут испытывать обеспокоенность. Совсем неслучайно, в ходе апрельского саммита НАТО в 1999 году государственный секретарь М.Олбрайт председательствовала на совещании президентов Азербайджана, Грузии и Армении, пообещав им, что США займут более активную позицию в поиске путей долгосрочного урегулирования региональных конфликтов.

Для того, чтобы понять, насколько велик стратегический интерес США к региону, вспомним высказывание сенатора Роберта Доула, выдвинувшего свою кандидатуру на пост президента вместе с Б.Клинтоном. Оценивая значение энергетических ресурсов Каспия, Р.Доул сказал: «Безопасность мировых запасов нефти и газа входит в категорию важных стратегических интересов США и их союзников. Война в Персидском заливе явилась показателем озабоченности Америки в связи с положением в данном регионе. Сегодня

границы этого региона расширились к северу и охватывают Кавказ, Сибирь и Казахстан. Отсюда следует такой логический результат, что в соответствии со всем этим необходимо внести поправку в политику размещения наших (США) военных сил и в нашу дипломатию».

Интересно, что бывший государственный секретарь США Генри Киссинджер признал, что «услышав от Доула о предстоящем расширении географии нефтяных ресурсов, вскочил со стула».

В вопросе правового статуса Каспия западные страны и США поддерживают предлагаемый Азербайджаном вариант озера. К примеру, специальный советник государственного секретаря США по новым независимым государствам Джеймс Ф. Коллинз на проведенной в посольстве США в Азербайджане конференции, коснувшись статуса Каспия, фактически заявил, что поддерживает идею раздела его на секторы. Кроме того, на встрече с Президентом Азербайджана Ф. Коллинз отметил, что «США считают Азербайджан своим долгосрочным союзником».

Если учесть, что большинство компаний, участвующих в нефтяных контрактах, заключенных с целью эксплуатации каспийской нефти, принадлежит государствам, являющимся членами НАТО, а программа НАТО по расширению к Востоку постепенно осуществляется, то можно прийти к такому выводу, что военно-политическая стабильность в регионе будет обеспечена именно с участием НАТО. Это подтверждают успешные шаги, предпринятые НАТО в области предотвращения многих конфликтов, в том числе иракской, турецкой, греческой и югославской проблем.

Таким образом, в заключение следует отметить, что вопрос определения правового статуса Каспия и использования его природных ресурсов является одной из самых актуальных проблем в современной мировой политике. Сегодня ведущие западные страны, включая США, намерены вложить в освоение

углеводородных ресурсов Каспия и проекты транспортировки нефти и газа инвестиции, исчисляющиеся сотнями миллиардов долларов США. Одним из основных инициаторов и участников этих крупных глобальных проектов является прикаспийское государство – Азербайджан. Поэтому азербайджанская нефть и происходящие вокруг нее процессы оказываются в центре внимания международных событий. Именно с этими факторами связана роль, которую азербайджанская нефть играет в мировой политике.

Место и значение основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан во внешней политике Азербайджана

После раз渲ла Советского Союза в новый этап вступила борьба великих держав за основные сырьевые месторождения и залежи энергоносителей. В наиболее острой форме это противоборство обозначилось между США и Россией – государствами, обладающими максимальными запасами оружия массового уничтожения.

«Холодная война» США с основными производителями нефти и газа в нашем регионе – Ираном и Ираком вынуждает Вашингтон приступить к поискам новых источников энергоносителей в Прикаспийском регионе. Политика Соединенных Штатов, направленная на установление здесь своего контроля над месторождениями углеводородов и на вытеснение России, вполне отвечает чаяниям новых независимых государств, стремящихся выйти из-под опеки бывшей метрополии, и западных держав, желающих покончить с зависимостью от той же России в области транспортировки углеводородов на мировые рынки. Со своей стороны, Россия изо всех сил пытается сохранить нынешнее статус-кво, стремится удержать контролируемые ею месторождения и транспортные артерии. Борьба этих держав составляет сегодня лейтмотив общемировой политики.

Одновременно на мировых рынках ныне наблюдается рост цен на сырую нефть, мазут и природный газ. Обратимся к ходу событий. В начале марта 2000 г. наибольший рост цен на нефть отмечался на Нью-Йоркской товарно-сырьевой бирже – 34,13 доллара за баррель – наивысший показатель за последнее десятилетие. 21 апреля 2008 года на этой же бирже цена за один баррель черного золота составила уже 120 долларов.

Дорожает и мазут: 11 февраля 2000 г. средняя стоимость мазута, содержащего 1% серы, на условиях FOB Италии составила 148,5 доллара за тонну, что на 65 долларов выше аналогичного показателя за январь 1998 г. Стоимость мазута в апреле 2008 года составила уже более 500 долларов за тонну.

Цена одного барреля азербайджанской нефти марки «Azeri Light» с густотой API 1,34 и содержанием серы 0,143-0,15% в 2000 году составляла 30,55 долларов США. К апрелю 2008 года стоимость одного барреля азербайджанской нефти достигла 117 долларов.

В таких условиях в Азербайджане из года в год росла добыча нефти и газа. Так, в 1999 г. объем нефтедобычи составил 8.992,2 тыс.т., а добычи газа – 6 млрд. куб.м. Отметим, что в ближайшие 3-5 лет уровень добычи и экспорта нефти и природного газа в нашей стране возрастет в 2-3 раза. В 2005 году объем нефтедобычи вырос до 20-25 млн. т., а в 2007 – до 35 млн.тонн. Только в рамках «Контракта века» в 2000 году в государственный бюджет Азербайджана поступило около 200 млн. долларов. По расчетам экспертов в 2009 году поступления в госбюджет страны от продажи нефти составят более 5 млрд. долларов. По прогнозам специалистов с 2010 года в рамках одного только «Контракта века» планируется довести годовой объем нефтедобычи до 50 млн. тонн.

Обладающий богатыми месторождениями природного газа Азербайджан намерен в ближайшем будущем осуществлять и экспорт природного газа. Разведанные запасы голубого то-

плива на месторождении «Шахдениз» оцениваются в 1 трлн. кубометров, на месторождении «Абшерон» – более чем в 3 трлн. кубометров. В перспективе с месторождения «Шахдениз» планируется добывать 25 млрд. кубометров газа в год, что эквивалентно 25 млн. тонн нефти. С 2003 года Азербайджан присоединился к процессу транспортировки углеводородов через систему транскаспийского газопровода.

Учитывая важное геополитическое положение Азербайджана, его территория стала своего рода транзитным узлом для государств, расположенных на Великом шелковом пути. Если в 1995 г. из Средней Азии через территорию нашей страны было перевезено 350 тыс.тонн. грузов, то в последующие годы этот показатель рос в геометрической прогрессии. В 2000 году через Азербайджан по коридору УВосток-ЗападФ проследовало уже 2 млн. тонн, а в 2007 году объем грузоперевозок составил более 10 млн. тонн.

Из всего вышесказанного можно сделать заключение о том, что сложились весьма благоприятные условия для решения многих жизненно важных экономических проблем Азербайджана. Кроме того, стремительный экономический рост, двукратное увеличение объема внутреннего валового продукта, успешная реализация широкомасштабных и транснациональных проектов – все эти весомые факторы способствовали превращению Азербайджанской Республики в лидирующее государство в регионе и в одну из экономически развитых стран мира.

Исходя из этих далекоидущих экономических перспектив, под руководством общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева в начале 1994 года в целях национального использования богатейших нефтяных и газовых ресурсов была разработана новая нефтяная стратегия. Она предусматривает разработку нефтеносных и газовых месторождений Азербайджана с привлечением крупнейших зарубежных нефтяных компаний в азербайджанском секторе Каспия с последую-

щим решением за счет поступающих в республику финансовых средств, вырученных от реализации углеводородов, экономических трудностей страны, реконструкции и подъема национальной экономики, а также урегулирования самой сложной проблемы – нагорного-карабахского конфликта.

Нефтяная дипломатия является одним из главных направлений внешнеполитической концепции Азербайджанской Республики. Она способствует созданию благоприятных условий на международной арене для реализации и защиты национальных интересов страны. За прошедший период заключено около 25 контрактов на освоение свыше 25 из 130 потенциальных нефтяных и газовых структур азербайджанского сектора Каспия. По условиям заключенных договоров в течении 30 лет запланировано инвестировать в нефтяную промышленности нашей страны до 60 млрд. долларов и добить 4,5 млрд.тонн нефти.

Наряду с этим важно отметить, что Азербайджан, не имеющий прямого выхода к мировому океану, вынужден искать благоприятные пути транспортировки своих углеводородных ресурсов на мировые рынки. Поэтому процесс транспортировки нефти и газа не менее важен, чем проблема их добычи. Сегодня этот вопрос находится в центре внимания ведущих держав мира.

Следует отметить, что транспортировку азербайджанской нефти предполагается осуществить в два этапа. На первом – Азербайджан поставляет на мировые рынки «раннюю», а на втором – «большую» нефть. Под «ранней» нефтью подразумевается 10-15 млн. тонн черного золота, которая добывается в рамках «Контракта века», заключенного 20 сентября 1994 года. В настоящее время «ранняя» нефть транспортируется по двум маршрутам: северному – через Россию и западному – через Грузию. Контракт о поставках основной части «большой» нефти по маршруту Баку-Тбилиси-Джейхан, добываемой в рамках заключенных контрактов, в том числе и «Контракта

века», а это как минимум 50 млн.тонн уже заключен. Свое согласие экспортировать нефть по этому трубопроводу дал и Казахстан. 18 декабря 1999 г. в стамбульском дворце «Чыраган» Президенты Гейдар Алиев, Эдуард Шеварднадзе и Сулейман Демирель подписали соглашение о транспортировке сырой нефти по основному экспортному нефтепроводу Баку-Тбилиси-Джейхан через территорию Азербайджанской Республики, Республики Грузия и Турецкой Республики. С заявлением о поддержке этого проекта при условии поставок на мировые рынки по этому нефтепроводу казахстанской нефти выступили президенты США и Казахстана Билл Клинтон и Нурсултан Назарбаев.

Таким образом, был дан старточередному широкомасштабному и транснациональному проекту по строительству трубопровода протяженностью в 1730 км (468 км по территории Азербайджана, 225 км – Грузии и 1037 км – Турции) и стоимостью в 2,9 млрд. долларов. Строительство трубопровода завершилось в конце 2005 года. Его пропускная способность составляет около 50 млн. тонн нефти в год, а тариф на транспортировку от Баку до турецкого порта Джейхан – 2,58 доллара за баррель или 18 долларов за тонну.

Борьба между различными державами, выступающими за тот или иной маршрут экспорта каспийской нефти, ныне превратилась в одну из главных проблем мировой политики. Все выше сказанное является экономической стороной этой проблемы. Но у нее имеется наиболее сложная политическая сторона.

Транспортировка как «ранней», так и «большой» нефти по некоторым маршрутам связана, как отмечалось, не только с экономическими, но и политическими соображениями. Каждое из государств региона добивается транспортировки нефти через свою территорию. А это чревато столкновением экономических и политических интересов многих государств. Конкретно речь

идет о сложном переплетении интересов Азербайджана, России, Турции, Ирана, Грузии, Армении, Казахстана, Туркменистана, США и и других государств.

Маршрут основного экспортного нефтепровода, по которому на мировые рынки идет «большая» нефть, объем которой в пять раз превышает аналогичный показатель УраннейФ нефти планировалось окончательно определить еще в конце 1997 года. Однако, напряженная политическая борьба вокруг этого проекта развернулась до подписания «Контракта века». В ней наметились интересы трех групп государств:

1. Прикаспийские государства – Азербайджан, Казахстан, Россия, Туркменистан, Иран;
2. Государства, заинтересованные в транспортировке углеводородов на мировые рынки – Турция, Иран, Грузия, Армения, Болгария, Греция, Македония, Албания;
3. Крупные державы, имеющие в регионе свои стратегические интересы и располагающие мощными рычагами и инструментами внешнеполитического воздействия – США, Франция, Великобритания, Германия и др.

Основными же действующими лицами в этой конкурентной борьбе являются Россия, Турция, Иран, США и ряд других западных держав. Эта заинтересованность еще более усилилась благодаря решению Казахстана транспортировать свою нефть по этому маршруту и вероятности транспортировки туркменской нефти, а также созданию на протяжении всего маршрута обширной инфраструктуры.

Учитывая вышеизложенные умозаключения, можно сделать вывод о том, что созданный в целях строительства основного экспортного нефтепровода международный консорциум крупнейших нефтяных компаний, столкнулся со сложнейшими проблемами. В сложившейся ситуации однозначное предпочтение западному маршруту и игнорирование требований России было чревато опасными последствиями, которые могли бы привести к дестабилизации в регионе. С другой стороны,

ставка, сделанная на северный маршрут, Баку – Новороссийск, означала бы полную зависимость Запада от России. Поэтому Азербайджан, также как и США и другие западные страны выступили за многовариантное решение вопроса по экспорту нефти на европейские рынки.

Инициатором проекта по строительству основного экспортного нефтепровода по маршруту Баку-Тбилиси-Джейхан стал Азербайджан. Реализация этого проекта явилась результатом успешного претворения в жизнь нефтяной стратегии, разработанной под руководством Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева. Кроме того, согласие крупных европейских держав и США принять решение азербайджанской стороны сыграло важную роль в обеспечении национальных интересов и укреплении государственного суверенитета Азербайджанской Республики.

Все попытки внешних и внутренних деструктивных сил помешать осуществлению этого проекта, предпринятые до и после подписания соглашения, были решительно пресечены. Договоренности, достигнутые в рамках представительного международного форума – саммита ОБСЕ, при участии и поддержке США послужили надежной гарантией для завершения проекта в намеченные сроки.

Кроме того, реализация проекта по строительству основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, вопреки политическому и экономическому давлению на Азербайджан с разных сторон, открыла широкие перспективы для коренного изменения геополитической ситуации в регионе в его пользу.

Азербайджанская Республика заметна укрепила свои позиции на международной арене. Страна включилась в процессы интеграции в мировое сообщество. Решающая роль в осуществлении этого важнейшего этапа нефтяной стратегии принадлежит Президенту Азербайджана Гейдару Алиеву. Мир еще раз стал свидетелем политической мудрости и дальновидности выдающегося политического и государственного деятеля – руководителя Азербайджанской Республики.

Борьба Азербайджанской дипломатии за основной экспортный нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан

В ходе стамбульского саммита ОБСЕ, прошедшего 18 ноября 1999 года президенты Азербайджана – Гейдар Алиев, Грузии – Эдуард Шеварднадзе, Турции – Сулейман Демирель подписали соглашение «О транспортировке сырой нефти по нефтепроводу Баку-Тбилиси-Джейхан через территории Азербайджанской Республики, Грузии и Турецкой Республики».

Одновременно главы трех государств и президенты Казахстана и США подписали «Стамбульскую декларацию» в поддержку данного проекта.

Пакет названных документов был ратифицирован в виде Закона Милли Меджлисом Азербайджана 26 мая 2000 года, парламентом Грузии – 31 мая, в Великом Национальном собранием Турецкой Республики – 26 июня 2000 года.

Основные технические параметры нефтепровода Баку-Джейхан протяженностью в 1760 км и стоимостью в 2,95 млрд. долларов США содержатся в подписанным пятью государствами документе в декабре 1998 г. в Анкаре. Из этой суммы 1,4 млрд. долларов были выплачены единовременно в соответствии с соглашением «под ключ», подкрепленным гарантиями правительства Турции. Диаметр трубопровода составляет 42 дюйма, он имеет 12 насосных станций, пересекает более 1500 рек. Наивысшая точка трубопровода находится на высоте 2700 м над уровнем моря. В Турецком порту Джейхан нефть закачивается в танкеры и вывозится в различные страны мира. Нефтепровод является наилучшим вариантом экспорта, коммерчески выгодным и не-наносящим вреда окружающей среде. Для грузоотправителей предоставлены вполне доступные рыночные тарифы.

В июне 2001 г. начались строительно-монтажные работы по сооружению нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан. Они продолжались до 2002 года и обошлись приблизительно в 150 млн. долларов. Сюда вошли выбор итогового варианта коридора

для строительства трубопровода, разработка контрактов по закупке оборудования, утверждение окончательного варианта проектирования и расходов, оценка воздействия на окружающую среду и пр.

30 июля 2002 г. Президент Гейдар Алиев подписал указ Об установлении долевого участия ГНКАР в проекте основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан. Первого августа в Лондоне на заседании участников проекта была учреждена компания по строительству трубопровода «BTC Со». В церемонии подписания документов приняли участия представители правительства всех трех транзитных стран. Председателем Совета директоров компании «BTC Со» был избран президент Государственной нефтяной компании Азербайджанской Республики Натиг Алиев.

По решению Совета директоров первые контракты на строительство части нефтепровода, пролегающего через территорию Азербайджана были предоставлены греческой компании «Консолидейтед контракторс интернейшнл компани», части трубопровода, проходящей через территорию Грузии и строительства насосных станций в двух странах – французской компании «Спи капаг». Долевое участие в реализации проекта было отдано американской компании «Петрофак».

Подрядчиком по инженерно-проектным и управлениемским услугам стала компания «Бектел». Строительство турецкой части нефтепровода протяженностью 1070 километров было предоставлено компании БОТАШ.

Реализация проекта Баку-Тбилиси-Джейхан финансировалась всемирно известными транснациональными корпорациями.

Определились и основные пайщики:

1. ВР (Великобритания) – 30,1%;
2. ГНКАР (Азербайджан) – 25%;
3. «Статойл» (Норвегия) – 8,71%;
4. «Юнокал» (США) – 8,9%;
5. ТПАО (Турция) – 6,53%;

6. «Эни» (Италия) – 5%;
7. «Итоchu» (Япония) – 3,4%
8. «Амереда Хесс» (США-Саудовская Аравия) – 2,36%;
9. «Тоталфина-Элф» (Франция) – 5%;
10. «Импекс» – 2,5%;
11. «Коноко Филипс» – 2,5%.

Со временем некоторые участники проекта, продали свой долевой пай другим компаниям, которые стали новыми участниками проекта.

После подписания спонсорами соглашений с правительствами стран, экспортирующих свою продукцию транзитом через Азербайджан, Грузию и Турцию, в том числе соглашения о «сдаче под ключ» работ компанией БОТАШ, а также финансовых и гарантийных документов правительства Турции, начиная с ноября 2000 года началось осуществление шестимесячной программы первичных проектно-инженерных работ.

В январе 2001 года эти работы были завершены, после чего был начат процесс закупки земли для прокладки нефтепровода, который длился около 3 лет. Достаточно прочный экономический и политический фундамент гарантировал успешное завершение проекта. В ходе строительства велись переговоры с рядом авторитетных международных кредитных организаций, в том числе, с Европейским банком реконструкции и развития, Международной финансовой корпорацией и другими страховыми и крупными коммерческими структурами.

Все эти серьезные усилия позволили провести в 2005 году церемонию сдачи в эксплуатацию основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан. Первая партия большой нефти, добываясь в рамках проекта «Фаза-1» была доставлена на европейские рынки.

Все вышесказанное относится к техническим-экономическим аспектам нефтепровода. Однако проект имеет куда более сложный политический аспект, который стал предметом многолетней напряженной борьбы и закулисных интриг. Сразу

же после подписания «Контракта века» разгорелась борьба за определение маршрута, в которую включились многие государства. На Азербайджан с разных сторон оказывалось сильное политическое давление, предпринимались усилия в целях помешать реализации проекта, в том числе и строительству нефтепровода. Его противники использовали в этой борьбе самые различные средства, включая заведомо ненаучные утверждения о нерентабельности нефтепровода, его опасности для окружающей среды и исторических памятников региона, политической стабильности и предпринимали таким образом попытки запугать зарубежных инвесторов и предпринимателей.

В Азербайджане также имелись силы, подвергавшие сомнению осуществление этого крупного проекта. Они утверждали, что в ближайшей перспективе потребность в углеводородах на земном шаре будет снижаться, а цены на нефть будут падать. В то время председатель Демократической партии Азербайджана Расул Гулиев назвал этот проект «утопией века», утверждая, что он экономически несостоителен. Председатель Партии Народного фронта Азербайджана, ныне покойный Абульфаз Эльчибей заявил, что его сторонники взорвут трубопровод и не допустят его сдачи в эксплуатацию. Председатель партии «Мусават» Иса Гамбар высказал мнение, что прокладка основного экспортного трубопровода через территорию Ирана была бы более целесообразной. Еще один оппозиционер Али Керимли предложил законсервировать разведанные месторождение нефти на неопределенное время и для будущих поколений. Однако все эти вымыслы и заявления преследовали цели торпедировать проект. Кроме того, многие крупные державы прилагали целенаправленные и систематические усилия для срыва реализации проекта.

Выступая 18 сентября 2002 года на торжественной церемонии открытия строительства нефтепровода, Президент Азербайджана Гейдар Алиев подчеркнул, что после подписания «Контракта века» 20 сентября 1994 года было организовано не-

мало террористических актов в целях запугать руководителей транснациональных нефтяных компаний, заинтересованных в реализации проекта. «Когда была выдвинута идея о строительстве нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, против моего друга, Президента Грузии Эдуарда Шеварднадзе был устроен теракт, и он чудом остался жив», – сказал Гейдар Алиев в одном из своих выступлений.

Все эти акции и другие формы и методы давления на Азербайджан были направлены на то, чтобы помешать заключению и реализации нефтяных контрактов. В таких тяжелых условиях руководство Азербайджана совместно со своими партнерами начало работу и, мобилизовав всю волю и решимость, приступило к осуществлению проекта, ни на шаг не отступив от своей позиции. Дальновидность, мудрость и непреклонность, продемонстрированные руководителем нашей страны Гейдаром Алиевым, перечеркнули замыслы недоброжелателей и врагов республики и сделали возможной реализацию этой важнейшей стратегической цели.

За два дня до восьмой годовщины подписания «Контракта века» – 18 сентября 2002 г. в столице Азербайджана – Баку, в здании Сангачалского терминала состоялась церемония открытия строительства основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан.

В ней участвовали президенты Азербайджана, Грузии и Турции, министр энергетики США и другие высокопоставленные зарубежные гости. Они приняли участие в процедуре закладки первой трубы в траншею и засыпали ее грунтом. Здесь же была также закопана железная капсула с текстом, адресованным грядущим поколениям. На памятной доске, прикрепленной к фасаду здания по случаю закладки фундамента нефтепровода на азербайджанском, турецком и грузинском языках было написано: «Фундамент строительства нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, соединяющего Каспийское и Средиземное моря, заложен 18 сентября 2002 года Президентом Азербайджанской

Республики Гейдаром Алиевым, Президентом Грузии Эдуардом Шеварднадзе и Президентом Турецкой Республики Ахмедом Неждетом Сезером».

Одним из государств более активно в отличие от других стран, желавших транспортировки «большой» азербайджанской нефти через свою территорию была Россия. Среди ее главных стратегических задач было сохранение контроля над геополитическим пространством от Каспийского до Черного моря, через которые предположительно должен был быть проложен основной экспортный нефтепровод.

В современной глобальной системе коллективной безопасности вопрос ОЭТ оказывает значительное воздействие на взаимоотношения между Россией и Западом. После раз渲ала СССР и формирования биполярного мира Россия, подобно многим западным странам, столкнулась с необходимостью пересмотреть свою роль и место в системе международных отношений с учетом новых геополитических реалий. Как заметил известный американский ученый, бывший советник Президента США Джими Картера по вопросам национальной безопасности Збигнев Бжезинский, Усегодня вопрос, если Россия больше не соперник, тогда кто же она – союзник или клиент, или же повергнутый враг? – всерьез беспокоил весь западный мир. Для России интеграция с республиками постсоветского пространства была важна с точки зрения достижения ее геополитических целей и экономических перспектив. Естественно, что политические интересы Турции, Ирана, Китая и других стран, связанные с бывшими советскими закавказскими республиками – Азербайджаном, Грузией и Арменией, вызывают у России откровенное раздражение. Больше всего ее беспокоит транспортный коридор Баку-Гянджа-Тбилиси-Ардахан-Эрзурум-Анкара-Стамбул, соединяющий Центральную Азию и Кавказ с Европой и охватывающий основные европейские сухопутные и морские коммуникации. Создавалась серьезная альтернатива транспортным магистралям Российской Федерации. Таким образом, после осуществления

подобных проектов Россия фактически лишается положений ключевой евразийской державы. Если учесть тот фактор, что в период строительства нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан в России практически не действовали железнодорожные магистрали, связывающие ее с Южно-кавказским регионом, Военно-грузинская и осетинские автомобильные магистрали, Россия могла бы оказаться в довольно сложном положении. Но главной проблемой для этой страны являлся проект ОЭТ, играющий ныне ключевую роль в развитии политических взаимоотношений и укреплении стабильности на Южном Кавказе. Азербайджан с его богатейшими нефтяными запасами и ресурсами превратился в регион, где столкнулись национальные интересы России, США и Турции, которые пытались установить контроль над нефтяными районами Центральной Азии и Закавказья.

Пытаясь сохранить свое традиционное преобладание в регионе, Россия предлагает маршрут на Новороссийск для вывоза нефти в Западную Европу. Тогдашний первый заместитель премьер-министра РФ Борис Немцов в своем выступлении в Баку на церемонии 12 ноября 1997 года, приуроченной к добыче первой партии ранней нефти, отметил следующее: «По вопросу транспортировки «большой» нефти могу сказать, что стоять на одной ноге нельзя. Нужно опираться на две ноги, а если будут три ноги, то нужно опираться на все три. Мы должны жить в условиях рыночной экономики. Смысл этого прост: кто предложит более дешевую цену, быстрее построит нефтепровод, обеспечит лучшее обслуживание нефтепромыслов, тот и победит. Вот почему сейчас Россия предлагает свой вариант. Я думаю, что этот вариант способен конкурировать с турецким».

Однако в экономическом отношении эксперты воспринимают этот проект скептически. Проследив маршрут Баку-Новороссийск-Бургас-Александрополис, мы заметим, что на этой трассе придется провести несколько дополнительных погрузочно-разгрузочных операций – загрузить нефть в танкеры

в Новороссийске, а в Бургасе вновь закачивать ее в магистральный нефтепровод, по которому она пойдет до Александрополиса. Учитывая при этом дополнительные налоговые и сервисные расходы, сырая нефть обойдется западноевропейским покупателям очень дорого, даже если Болгария под нажимом России согласится снизить плату за транзит с 15 долларов до 5 долларов. Тем не менее Россия продолжает интенсивные консультации с Грецией и Болгарией относительно прокладки нефтепровода в Западную Европу по данному маршруту. 2 декабря 1999 г. Президент Болгарии Петр Стоянов, прибывший в Азербайджан с официальным визитом, во время встречи с Президентом Гейдаром Алиевым высоко оценил контракты о совместной разработке нефтяных месторождений на море и на суше, заключенные республикой с зарубежными компаниями, и отметил желание своей страны участвовать в процессе вывоза этой нефти на мировые рынки.

Россия пытается любой ценой добиться транспортировки нефти по своему варианту и тем самым сохранить контроль за экспортом азербайджанской нефти. В первую очередь, она хочет помешать прокладке ОЭТ через Турцию, хорошо понимая, что экспорт азербайджанской и казахстанской нефти по этому маршруту укрепит ключевую роль Анкары в регионе. В этом вопросе Греция и Болгария выразили свою солидарность с Россией и предложили ей проект строительства нового нефтепровода стоимостью в 600 млн. долларов, то есть в 5 раз дешевле.

При всей, на первый взгляд привлекательности этого проекта в экономическом отношении, плану России препятствовали в первую очередь события в Чечне и в целом на Северном Кавказе. С одной стороны этот регион находится под контролем России, а с другой – она непосредственно участвует в качестве сопредседателя Минской группы ОБСЕ в урегулировании нагорно-карабахского конфликта, что вынуждает Азербайджан считаться с позициями этой страны и поддерживать с ней

дружественные отношения. Ввиду безрезультатности усилий других сопредседателей Минской группы – США и Франции по урегулированию этой проблемы в Азербайджане активизируются пророссийски настроенные силы. Помимо этого, Азербайджан крайне нуждается в реконструкции своей нефтхимической промышленности и отрасли машиностроения. Однако западные компании заинтересованы не в переработке добываемой нефти в самой республике, а лишь в добыче и бесперебойной транспортировке ее в Европу. К тому же технологическое оборудование, используемое в этих отраслях индустрии Азербайджана, главным образом производилось в России и потому интересы Москвы и Баку в вопросе возрождения этих отраслей пришли к общему знаменателю.

Первый официальный визит в Азербайджан Президента РФ В.В.Путина, состоявшийся 9-10 января 2001 года, можно назвать поворотным пунктом во взаимоотношениях двух стран. Глава российского государства, подписавший совместно с Президентом Азербайджана Гейдаром Алиевым совместную декларацию «О принципах сотрудничества на Каспийском море», согласился на общее использование поверхности воды на Каспии при разделе его дна на национальные сектора, что следует расценить как смягчение позиции России. Кроме того, предложение Владимира Путина объединить усилия всех государств Южного Кавказа и России в целях стабилизации положения в этом конфликтном регионе, в рамках новой организации – «Кавказской четверки» показывает, что Россия осознает возможность обеспечения своих интересов в регионе только в духе конструктивного сотрудничества.

В ходе визита в Азербайджан Владимир Путин открыто признал, что отсутствие взаимопонимания и тесных экономических взаимоотношений между двумя странами было ошибкой. После его визита в российско-азербайджанских отношениях стали прослеживаться признаки большого сближения. Нет сомнения, что обе страны, приближаясь к единству мнений в

вопросе правового статуса Каспия, предпочтут экономическое сотрудничество и партнерство и в вопросе прокладки ОЭТ. Во время визита Президент России подчеркнул, что «интересы прогресса двух стран требуют не просто сбережения, но и дальнейшего обогащения накопленного потенциала дружбы народов Азербайджана и России. Добрососедство, высокая духовность и взаимное уважение станут прочной основой для развития сотрудничества с братским Азербайджаном в новом тысячелетии».

Другая региональная держава – Турция прилагала максимум усилий для того, чтобы добиться прокладки ОЭТ через свою территорию. Официальная Анкара сделала все от нее зависящее для сохранения и укрепления независимости Азербайджана после раз渲ла Советского Союза, интеграции нашей страны в мировую экономику, помогла ей занять достойное место в обществе цивилизованных наций. Одной из первых Турция стала активно содействовать разработке крупных месторождений нефти и газа в прикаспийском регионе и вывозу добывого углеводородного сырья на мировые рынки.

Турецкая Республика содействует освоению залежей энергоносителей в каспийском регионе с одной стороны для получения топлива, в котором сама остро нуждается, а с другой – в интересах экономического развития региона. Национальная нефтяная компания Турции – ТПАО нигде в мире не проявляла такой активности, как в азербайджанском секторе Каспия, где она является участником четырех проектов. Турция стремится также играть ключевую роль в безопасной, дешевой и без нанесения ущерба окружающей среде транспортировке каспийской нефти и природного газа на западные рынки. Нужно отметить и крайне благоприятное с точки зрения транспортировки природного газа из каспийского региона в Европу географическое положение этой страны, обладающей значительным потенциалом для его импорта в будущем. Турция добивается транспортировки через ее территорию как можно большей части добываемых на Каспии

нефти и газа, что не только принесет ей значительные доходы, но и позволит сократить расходы на импорт энергоносителей, которые достигают 1 млрд. долларов в год. В политическом же плане контроль над нефтепроводами мог бы значительно увеличить стратегическую роль Турции как на региональном уровне, так и в целом во взаимоотношениях Европы и Ближнего Востока. Выступая на церемонии открытия экспортного нефтепровода Баку-Супса 17 апреля 1999 года, Президент Грузии Эдуард Шеварднадзе отметил: «Большой нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан поможет Турецкой Республике интегрироваться в единую систему сотрудничества стран трех морей – Каспийского, Черного, Средиземного».

Турция намерена использовать ОЭТ и для разрешения проблем в международных политических взаимоотношениях. Дискриминационное отношение к этой стране по вопросу членства в Европейском союзе, безрезультатность усилий США по ее принятию в это сообщество побуждают Турцию к многоходовым геополитическим комбинациям как в Каспийском бассейне, так и в Средней Азии.

Стремление Турции транспортировать через свою территорию максимальную долю каспийской нефти оказывает большое влияние на ее отношения с Россией, правящие круги которой испытывают серьезное беспокойство по поводу шагов Анкары в Закавказье и Средней Азии, опасаясь перспектив любой интеграции тюркоязычных народов постсоветского пространства с Турцией в политической или экономической плоскостях. Поддерживая курдских сепаратистов и исламских фундаменталистов в Турции, определенные политические круги Армении, Запада и России пытаются тем самым помешать также и реализации проекта ОЭТ Баку-Джейхан.

Укрепляя сотрудничество с США и усиливая тем самым свое геополитическое значение, Турция постепенно играет все более важную роль на юге евразийского континента.

Кроме того, Турция демонстрирует весьма осторожный под-

ход к плану транспортировки каспийской нефти через Иран к терминалам Персидского залива. Ясно что такой проект, будучи альтернативным турецкому маршруту, не отвечает интересам Анкары. Тем не менее Турция соглашается с возможностью транспортировки нефти на ее территорию через Иран до урегулирования армяно-азербайджанского конфликта, а это создает предпосылки для увязки интересов Анкары и Тегерана.

Турция уделяет пристальное внимание и вопросам безопасности нефтепровода Баку-Джейхан. На встрече президентов Азербайджана, Турции и Грузии 29-30 апреля 2002 года в Трабзоне всесторонне обсуждались вопросы обеспечения безопасности транспортного и энергетического коридора Восток-Запад, а также новой ситуации в регионе и во всем мире после событий 11 сентября 2001 года в США, сотрудничества в сфере борьбы с международным терроризмом.

На этой встрече Президент Азербайджана Гейдар Алиев указал на то, что ряд процессов в регионе, в том числе международный терроризм, агрессивный сепаратизм, организованная преступность, обращенные против государств и народов, задерживают общественное и экономическое развитие, а в ряде случаев создают реальную угрозу осуществлению других поставленных целей. «Не будь этого, Южный Кавказ не превратился в арену конфликтов, мы наблюдали бы сегодня совершенно другую картину. Не нашедшие урегулирования конфликты, в первую очередь, армяно-азербайджанский конфликт представляют собой главную причину нестабильности в регионе». Все эти события в регионе, сдача в эксплуатацию экспортного нефтепровода Баку-Джейхан, возрождение исторического Великого шелкового пути показывают, что значение Турции в ближайшем будущем существенно возрастет. Прокладка основного экспортного нефтепровода именно через Турцию даст возможность новым независимым государствам региона наладить более надежные торгово-экономические связи и заодно политические мости с Западом. Турция предпринимает

шаги для включения в перспективе в энергетический коридор Восток-Запад также Казахстана и Туркменистана. Если в дальнейшем к проекту нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, а затем и газопровода Баку-Тбилиси-Эрзурум кроме этих стран подключится и Узбекистан, то нетрудно представить себе геополитическую роль, которую будет в обозримом будущем играть Турция.

Необходимо особо остановиться на роли и значении Грузии, как транзитной страны на трассе нефтепровода Баку-Джейхан.

Подобно Азербайджану, Грузия также переживает сложнейший период в своей истории. Конфликты в нашем регионе затрудняют ее продвижение по пути прогресса. Тем не менее эта республика принимает весьма активное участие в реализации и управлении программой ТРАСЕКА, возрождении Великого шелкового пути, осуществлении других столь же значительных международных программ.

В результате раз渲ала Советского Союза Грузия занимает ключевые позиции в активно развивающемся обширном регионе, включающем Восточную и Юго-Восточную Европу, Закавказье и Среднюю Азию. Сегодня Грузия обладает хорошими позициями на возрождающемся Великом шелковом пути. Его проекты и транспортный раздел – ТРАСЕКА имеют большое будущее. Уже 15 стран Европы и Азии являются участниками проекта ТРАСЕКА. Ныне Грузия играет роль транзитной страны в экспорте нефти и газа как в Турцию, так и далее – в Европу.

Высоко оценивая нынешний уровень азербайджано-грузинских взаимоотношений, отметим в то же время, что это отнюдь не предел использования имеющегося потенциала. Жизнь ставит новые вопросы, выдвигает новые проблемы. Вспоминая соглашения по проектам основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, нефтепровода Баку-Супса, газопровода Баку-Тбилиси-Эрзерум, проделанную до сих пор работу, бывшие и имеющиеся связи, можно смело утверждать, что они будут соединять наши страны и народы на

протяжении десятилетий и столетий, закладывая экономический и финансовый фундамент крупномасштабных политических проектов, решения сложных проблем в будущем. Известно, что в Тбилиси подписана Декларация о мирном Кавказе, что позволяет надеяться на превращение нашего региона в зону мира и стабильности, а сильные Азербайджан и Грузия станут их гарантами на Кавказе.

Выступая на церемонии закладки символического фундамента основного экспортного нефтепровода в Баку 18 сентября 2002 года, Президент Грузии Э.Шеварднадзе отметил, что XXI век начался строительством трубопровода Баку – Тбилиси – Джейхан и подчеркнул: «Это крайне важное событие в многовековой истории Азербайджана, Турции и Грузии. Это крупнейшее достижение для Грузии за минувшее десятилетие после обретения независимости».

Еще одной страной, добивающейся транспортировки каспийской нефти и газа через свою территорию, является Иран. Его собственные залежи нефти и газа расположены главным образом на юге страны, в районе Персидского залива. Здесь же построены основные нефтяные терминалы. Это дает Ирану повод добиваться транспортировки азербайджанской, а также казахстанской и туркменской нефти через свою территорию к Заливу, откуда она будет вывозиться на рынки Запада. Однако США решительно противодействуют этому плану Ирана. Следует отметить, что политические интересы Ирана в Закавказье и Средней Азии значительно превалируют над экономическими: эта страна поставила перед собой цель посредством исламского экспансиионизма держать Азербайджан и другие мусульманские государства постсоветского пространства в сфере своего влияния, вмешиваясь в их общественно-политическую жизнь, а добившись этого, обеспечить свои экономические интересы. С другой стороны, приобретение государственной независимости Азербайджанской Республикой после развода СССР стало причиной усиления процессов национального размежевания в

Иране. Впервые после Второй мировой войны эта страна оказалась перед необходимостью принять решительные меры для защиты своей территориальной целостности. Сотрудничество между Ираном и Арменией вызывает недовольство не только у патриотически настроенной элиты азербайджанского населения Ирана, но и у прозападно настроенных кругов Армении. Поэтому трудно предположить, что ирано-армянское сотрудничество имеет достаточно прочную основу.

Говоря об ирано-российских связях, следует констатировать совпадение как политических, так и экономических интересов этих стран. Дело в том, что стремление западных держав, в том числе США отстранить Иран и Россию от строительства ОЭТ и добиться прокладки трассы в обход их территории сближают позиции этих стран и вынуждают их объединить усилия в вопросах экспорта нефти и правового статуса Каспия.

Уместно также отметить, что по своим экономическим и политическим возможностям Иран не может претендовать на роль ключевого государства в регионе. Это связано как с экономической отсталостью этой страны, так и с этническим фактором, не позволяющим Ирану рассчитывать на большие перспективы в интеграционных процессах с тюркоязычными государствами прикаспийского региона.

Таким образом, Иран, добиваясь транспортировки азербайджанской нефти через свою территорию сталкивается со значительными трудностями. Это государство не в состоянии самостоятельно финансировать строительство и эксплуатацию трубопровода, который прошел бы через его территорию, и поэтому Иран весьма активно «пробивает» вариант транспортировки казахстанской нефти либо ее ввоза на танкерах для удовлетворения своих потребностей в северных регионах страны, одновременно экспортируя на Запад такое же количество нефти с терминалов в Персидском заливе. Однако этот план встречает противодействие США и других западных держав. Иран уже назвал трубопровод, который обеспечил бы

транспортировку азербайджанской и казахстанской нефти через его территорию, «новым шелковым путем». Однако и на этом пути немало препятствий.

США и ряд других западных держав препятствовали прохождению основного экспортного нефтепровода через Иран, руководствуясь прежде всего политическими соображениями. В последнем обращении Президента США к Конгрессу о наложении запрета на торговлю с Ираном отмечается допустимость ограниченных торговых связей, однако большинству американских компаний рекомендовано воздержаться от налаживания связей с этой страной, что ограничивает перспективы Ирана стать транзитным пунктом для транспортировки каспийской нефти.

США и другие западные державы являются одной из наиболее заинтересованных сторон в использовании маршрута Баку-Тбилиси-Джейхан. Среди других государств в этом плане можно отметить Украину, Польшу, Болгарию и Румынию.

Одной из стран, желающих участвовать в транзите экспортной «большой» азербайджанской нефти, является Румыния. Ее Президент Ион Илиеску в ходе визита в Азербайджан 29-30 октября 2002 года заявил о заинтересованности его страны в проекте транспортировки азербайджанской нефти в Европу и отметил возможность ее перевозки из грузинского порта Батуми морским путем в румынский порт Констанцу, а далее – в европейские страны и переработки сырой нефти на предприятиях Констанцы. Президент Румынии подчеркнул: «Географическое положение обеих стран – Азербайджана и Румынии позволяет им играть роль кратчайшего пути из Азии в Центральную и Западную Европу».

Весьма позитивно восприняв предложение о транспортировке азербайджанской нефти по территории Румынии, Президент Гейдар Алиев заявил, что этот проект может быть осуществлен в рамках транспортных программ ТРАСЕКА и «Иногейт». Он предложил румынской стороне использовать грузинский порт

Супса, имеющий пропускную способность в 7-8 млн. тонн сырой нефти в год. Азербайджан согласен также на участие Украины, Румынии, Болгарии и других европейских стран в последующем развитии и расширении энергетического коридора Восток-Запад.

Необходимо особо отметить роль в осуществлении проекта Баку-Джейхан и стран – членов Европейского союза. Поддержка ЕС имела судьбоносное значение как для проекта Великого шелкового пути, так и проектов строительства нефтепровода Баку-Джейхан и газопровода Баку-Эрзерум. Важную роль в этом отношении сыграли Германия, Великобритания и Франция, поддержавшие указанные проекты начиная с 1990 года. На торжественную церемонию открытия строительства основного экспортного нефтепровода Баку- Тбилиси-Джейхан 18 сентября 2002 года свои поздравления прислали Президент Франции Жак Ширак, премьер-министры Великобритании Тони Блэр и Норвегии – Хуэл Магне Бунневик. Они выразили пожелание, чтобы этот проект послужил укреплению дружбы и сотрудничества между Азербайджаном, Грузией и Турцией. В своих посланиях руководители этих стран позитивно оценили тенденции неуклонного роста политических и торгово-экономических связей с Азербайджаном и подчеркнули важное значение дальнейшего усиления позиций Азербайджана в Совете Европы, укрепления его связей в рамках соглашения о сотрудничестве и партнерстве с Европейским союзом. Премьер-министр Великобритании Тони Блэр в своем письме отметил: «Азербайджан на пороге будущего, полного приятного волнения».

Участие в реализации проекта Баку-Тбилиси-Джейхан компаний, представляющих многие страны мира – Великобританию, США, Турцию, Норвегию, Японию, Россию, Саудовскую Аравию и Италию отражает подлинно интернациональный характер проекта и показывает его обширную международную поддержку.

Запад стремится обеспечить свои экономические и политические интересы на Кавказе и Средней Азии, покончив с зависимостью новых суверенных государств этого региона от России и Ирана и включить их в сферу своего влияния. США прилагают особенно активные усилия, чтобы свести к минимуму влияние России в этом регионе. Придавая особое значение нефтяной и трубопроводной политике в обширном евразийском регионе, Соединенные Штаты отдают предпочтение тактике, тезисы которой изложены в книге Генри Киссинджера «Дипломатия» – привлечению к сотрудничеству России и других бывших советских республик в отдельности. В официальных кругах Вашингтона нередко звучат мысли о недопустимости восстановления влияния России над бывшими советскими республиками.

В своем поздравительном письме участникам торжественной церемонии открытия строительства основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан в Баку Президент США Джордж Буш отмечал: «Трубопровод Баку-Тбилиси-Джейхан – центральный компонент энергетического коридора Восток-Запад. Сюда входят и привлечение в регион новых инвестиций, и усиление энергетической безопасности мира, и укрепление суверенитета и независимости стран каспийского бассейна, и стимулирование интеграции этих стран в систему международных экономических отношений. Этот трубопровод принесет пользу и странам региона, и государствам в других уголках мира.

Президент США отметил решимость своей страны осуществлять долгосрочное партнерство с Азербайджаном, Грузией и Турцией в вопросах обеспечения безопасности энергетических ресурсов Каспия.

В случае реализации проекта Баку-Джейхан США и Турция намерены заполучить весьма сильный энергетический рычаг воздействия на страны Европейского союза.

Американские и турецкие политики считают, что этот трубопровод может играть роль пупка, привязывающего европейские страны к Турции.

Таким образом, они ставят целью устраниить помехи на пути вступления Турции в Европейский союз. Кроме того, в случае реализации этого проекта Турция получит возможность решить в свою пользу и многолетнюю курдскую проблему. Следовательно, США заинтересованы в принятии своего союзника – Турции в Евросоюз, а также в решении ее внутренних проблем. Одновременно, как было отмечено выше, трубопровод Баку-Джейхан, который выходит к средиземноморскому побережью Турции, дает в руки США энергетический рычаг воздействия на Европу. В Вашингтоне хорошо понимают, что введение единой европейской валюты является значительным шагом на пути интеграционных процессов европейских стран, которые в перспективе смогут бросить вызов США. В этом состоит одна из причин создания помех на пути вступления Турции в Европейский союз со стороны некоторых западноевропейских государств.

До недавнего времени западные компании не проявляли особыго интереса к финансированию этого проекта, опасаясь, что он может оказаться экономически невыгодным. Когда же стала ясна несостоятельность в долгосрочной перспективе варианта с транспортировкой каспийской нефти морским путем через Босфор, на Западе стали усиливаться настроения в пользу строительства трубопровода.

В своем выступлении на бизнес-форуме в Вашингтоне 7 мая 2001 года тогдашний посол США в Азербайджане Стенли Эскудеро сказал: «Мы создадим для вас самые благоприятные условия. Мы будем помогать вам на начальном этапе. Мы организуем все необходимые встречи. Мы обеспечим вас автотранспортом. Мы найдем вам переводчиков. Мы устроим для вас места в гостинице. И так далее».

Специальный представитель Президента и государственного секретаря США по вопросам развития каспийского региона Ричард Морнингстар, прибывший в Стамбул для участия в конференции на тему «История трех морей», в ходе встречи с тог-

дашним министром энергетики и природных ресурсов Турции Джухуром Эрсумером указал на несостоительность сообщений о поддержке США балканской трассы, представляющей альтернативу трубопроводу Баку-Джейхан, и подчеркнул, что никаких изменений в позиции его страны в данном вопросе нет. Г-н Морнингстар сказал: «Никаких изменений в нашей поддержке проекта Баку-Джейхан нет. Этот трубопровод обязательно будет построен».

Министр Джумхур Эрсумер также подчеркнул, что линия через Болгарию и Македонию не станет конкурентом трубопроводу Баку-Джейхан и позиции Турции и США в этом вопросе совпадают.

В последнее время Соединенные Штаты как сопредседатель Минской группы ОБСЕ активизировали усилия по мирному урегулированию армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта. 224-летняя история США свидетельствует, что какая бы партия не находилась бы у власти, правительство Соединенных Штатов уважает принципы преемственности в политике, характеризующие стабильность политической системы этой страны. Все это дает основания утверждать, что новая администрация США не станет вносить корректизы в политику своей страны в Закавказье и Средней Азии. Президент США Дж.Буш, уважая своего предшественника Б.Клинтона, подписавшего Декларацию о строительстве ОЭТ Баку-Тбилиси-Джейхан на стамбульском саммите ОБСЕ в 1999 году наряду с руководителями Азербайджана, Грузии и Турции, в своем поздравлении участникам церемонии открытия строительства нефтепровода 18 сентября 2002 года отметил: «Я приветствую руководителей правительств и компаний, участвующих в сегодняшней церемонии, которая состоялась благодаря вашей стратегической дальновидности и решимости. США и в дальнейшем будут сотрудничать с вами в области освоения энергетических ресурсов Каспия для обеспечения прочного мира и прогресса».

Поддерживая транспортировку каспийской нефти на мировой рынок, США придерживаются двух основных принципов: необходимости использования при этом нескольких трубопроводов и стремления проводить свою политику на Каспии в условиях сотрудничества с Россией.

С другой стороны, в США имеются и силы, скептически настроенные в отношении использования основного экспортного трубопровода. В части доклада, посвященного каспийскому региону и о перспективах взаимоотношений Соединенных Штатов с новой Россией и подготовленного в декабре 2000 года Институтом Фонда Карнеги, выражается неудовлетворение политикой, проводимой Белым домом в данном регионе и содержащаяся рекомендации о расширении сотрудничества с Москвой в сфере укрепления ее позиций на Южном Кавказе. Помимо этого, в своем прогнозе на 2001 года тогдашний министр обороны Уильям Коэн дает весьма пессимистичный прогноз относительно перспектив ГУУАМ, считая, что деятельность этой региональной организации в конечном счете будет неэффективной. Среди тех, кто разделяет подобную точку зрения, можно назвать более ста проармянски настроенных конгрессменов и сенаторов, пытающихся не только повлиять на решение проблемы Нагорного Карабаха, помешать отмене «907-й поправки», но и оказывать воздействие на позицию США в отношении проекта Баку-Тбилиси-Джейхан и в прикаспийском регионе в целом.

В администрации Дж.Буша чувствуется склонность к отмене печально известной 907-й поправки к Акту о защите свободы, принятой в свое время Конгрессом и налагающей запрет на прямую помощь правительства США Азербайджану. Об этом свидетельствуют письма в Конгресс США о необходимости отмены указанной поправки, авторами которых являются бывший государственный секретарь Колинз Пауэлл и сенатор Браунбек, проявившие инициативу в этом вопросе и организовавшие сбор подписей. Решение администрации

США о замораживании 907-й поправки на 2002 и 2003 годы дают основания предположить, что она в скором времени будет окончательно аннулирована.

Помимо этого, администрация Дж.Буша наращивает дипломатическую активность в направлении урегулирования армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта. Проведенные в Ки-Уэсте при посредничестве США армяно-азербайджанские переговоры показывают намерение США полностью перехватить инициативу в этом процессе.

О перспективах будущей политики США в регионе можно судить и по уровню сотрудничества стран региона с НАТО. Азербайджан принимает участие в программе НАТО «Партнерство во имя мира» с 1994 года. Грузия также подписалась под этим документом. 16 января 2001 года, принимая в Баку генерального секретаря НАТО лорда Джорджа Робертсона, Президент Азербайджана Гейдар Алиев отметил, что «сейчас на Южном Кавказе нет мира и из-за неконструктивной позиции Армении мы до сих пор не добились мирного урегулирования армяно-азербайджанского конфликта».

Президент Азербайджана обратился к Генеральному секретарю НАТО с просьбой оказать содействие для устранения несправедливости в нашем регионе подобно тому, как ранее эта организация установила мир в бывшей Югославии. В ответ гость сказал, что уточнение степени вины различных сторон не входит в функции НАТО.

Итак, проделана работа исторического значения – для прокладки основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, позволяющего вывозить на западные рынки более чем 100 млн. тонн каспийской нефти в соответствии с «Контрактом века», положившим на пороге XXI столетия начало крупномасштабной программе сотрудничества по освоению минеральных ресурсов в нашем регионе. Для этого были созданы все политические, экономические и международноправовые предпосылки. Ясно, что без постоянной поддержки

США и других ведущих мировых держав осуществление этого проекта стало бы невозможным. Неоспоримы заслуги в реализации проекта бывших президентов США – Б.Клинтона и Турции – С.Демиреля. Однако главную и руководящую роль в осуществлении проекта строительства основного экспортного трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан, безусловно, сыграл Президент Азербайджана Гейдар Алиев. Сам общенациональный лидер азербайджанского народа, комментируя процесс преодоления трудностей в ходе реализации проекта подчеркнул:

«Если разговор идет в этом направлении – о трубопроводе, то я могу сказать, что окончательную точку поставил я. Если бы я не поехал в Тбилиси и не уладил вопрос, то проекта Баку-Джейхан не было бы».

16 мая 2002 года специальный посланник Президента США по энергетической дипломатии в Каспийском регионе Стивен Манн следующим образом прокомментировал неоценимые заслуги Президента Азербайджана Гейдара Алиева в деле осуществления проекта нефтепровода Баку-Джейхан: «Руководители США самого высокого мнения о лидерстве Президента Азербайджана Гейдара Алиева, о вашем сотрудничестве с США в разработке энергетических ресурсов Каспийского моря. Мы с большим интересом следим за процессом эксплуатации нефтяных и газовых месторождений Азербайджана. Хочу с чувством удовлетворения сказать, что США являются партнером Азербайджана в прокладке трубопроводов». Далее С.Манн отметил, что этот трубопровод принесет пользу не только Азербайджану, но и всему региону. «Это путь экономического подъема и развития Евразии. В нашей стране испытывают большое уважение к принятым вами решениям», – подчеркнул американский дипломат.

Учитывая все вышесказанное можно сделать основополагающий вывод. Проблема транспортировки энергоресурсов не менее важна, чем сам процесс добычи нефти, так как она имеет экономическое и политическое значение. Она является

одной из составных частей нефтяной стратегии, разработанной Президентом Азербайджана Гейдаром Алиевым. Черное золото из Каспийского моря транспортируется на мировые рынки на многовариантной основе. В то время, когда Гейдар Алиев предложил идею строительства нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан немногие в мире по разным причинам поддержали его. Кто-то не верил в эффективность трубопровода, кто-то считал эту идею неосуществимой, кто-то вообще чинил препятствия для реализации проекта. Но время показало и еще раз подтвердило прозорливость, дальновидность и мудрость Президента Азербайджана Гейдара Алиева, торжество его идей и начинаний, принесших пользу не только азербайджанскому народу, но многим государствам региона и мира. Благодаря его политическому мужеству, воле и таланту, в том числе, огромному авторитету в мировом сообществе удалось осуществить столь значимый международный проект.

Кроме того, реализация УКонтракта векаФ и строительство нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан позволило заложить основы усиление политического и экономического суверенитета не только Азербайджана, но и Грузии и Турции. Эти два события оказали большое влияние на укрепление территориальной целостности этих государств, их ускоренной интеграции в систему международных политических и экономических отношений. Строительство нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан придает дополнительный импульс и играет важнейшую роль в современной международной и региональной политике в целом и в урегулировании региональных конфликтов, в частности, армяно-азербайджанского нагорно-карабахского. Эти конфликты в значительной степени связаны с вопросами добычи и транспортировки нефти и газа.

Азербайджанская дипломатия под руководством Гейдара Алиева также добилась успеха и в области развития широкомасштабных экономических связей Азербайджанской Республики при последовательном обеспечении ее нацио-

нальных интересов. Благодаря высокому международному авторитету Президента Гейдара Алиева Азербайджан занял прочные позиции в сообществе цивилизованных наций.

Нефтепровод Баку-Джейхан служит прежде всего гарантией экономических и политических интересов Азербайджана. Со строительством трубопровода началась борьба за достойное, светлое будущее нашей страны.

Политическая мудрость, широкая эрудиция, богатейший опыт государственного управления и руководящей работы позволили Президенту Азербайджана Гейдару Алиеву сделать реальным этот проект, не имеющий аналогов в мире.

Герайзаде Лейла Зейналовна
*Доктор филологических наук, профессор
Бакинского Государственного
Университета*

ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР АЗЕРБАЙДЖАНА ГЕЙДАР АЛИЕВ О ЛИТЕРАТУРЕ (на материале творчества Мамеда Араза)

Великий Гейдар Алиев – политик мирового класса, архитектор национальной государственности был также большим знатоком и покровителем муз – Аполлоном-Фебом нашей эпохи.

За более чем 30-летний период руководства Азербайджаном, Гейдар Алиев принимал активное участие в литературно-культурной жизни Азербайджана, всегда опекал и поддерживал поэтов и писателей, словами и делами помогал развитию и обогащению литературного процесса, определяя основные направления его дальнейшего прогресса.

Изучая историю азербайджанской литературы, мы становимся свидетелями того, как все поэты и писатели прославляют свою родину и народ. Общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев уделял особое внимание вопросу художник и история, утверждая, что «каждый художник – сын своего народа и несет ответственность перед его историей, одной из самых могучих и действительных средств воспитания умов и жизненных позиций, так как нельзя успешно двигаться вперед, не опираясь на предшествующий опыт, как нельзя создавать новую культуру, не усвоив, не переработав всех богатств, созданных

талантом и трудом предшествующих поколений», поставив таким образом одну из важнейших проблем развития литературы, культуры и искусства-проблему традиции и новаторства. Он называл писателя «главным хранителем национальных ценностей культуры», считал его долгом поставить историю народа «на службу его современной культуре».

Гейдар Алиев призывал писателей создавать свои произведения о героическом прошлом Азербайджана и, определив задачу писателей в этом направлении, говорил: «Родина Низами и Физули, Хагани и Насими, Ахундова и Мамедгулузаде, Узеира Гаджибекова и Мамедсаида Ордубади ждет от своих современных писателей и поэтов ярких исторических полотен, создания художественной галереи выдающихся деятелей истории, культуры и науки Азербайджана». Это входило в задачу каждого писателя, поэта. Он говорил, что профессия писателя родственна миссии летописца. Книга – это духовное завещание одного поколения другому, и поэтому литература, чтение должны быть внутренней потребностью человека.

Справедливо и к месту изречение Гейдара Алиева о том, что «основой успешного строительства азербайджанской государственности, ее укрепления и процветания является интеллектуальное богатство – наша художественная литература, искусство, культура».

Общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев принимал активное участие, выступая с глубоко содержательными речами на писательских съездах Республики, на всесоюзных писательских форумах, на юбилейных торжествах азербайджанских классиков и крупнейших современных деятелей литературы и искусства. Посещая театральные постановки их произведений, проводил с ними регулярные личные и коллективные встречи, обменивался с ними мнениями, поощрял и всячески поддерживал их смелые, здоровые, творческие поиски.

Все выступления Гейдара Алиева имели большой общественный резонанс, становились ярким событием литературно-куль-

турной жизни, оказывали существенное влияние на формирование и оздоровление духовной среды общества, стимулировали дальнейший рост молодых писательских кадров.

Гейдар Алиев считал, что литература является важнейшим средством формирования мировоззрения и эстетических вкусов людей, национального самосознания и самопознания. Каждое его выступление по вопросам литературы – это конкретно исторический программный документ своей эпохи, составляющий часть нашей духовной жизни.

30-го октября 1997 года состоялся 10-ый съезд писательского объединения Азербайджана. Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев присутствовал на этом съезде. В конце съезда он выступил с речью: «Наша литература и культура – национальное богатство и интеллектуальная собственность нашего народа». В своей речи он отметил, что «художественная литература мыслится нам как полноводная река народной жизни, могучий поток народного интеллекта, несущий в себе через века и исторические эпохи мысль народа, его гуманистические идеалы, мечты и чаяния, волю к свободе».

Оценивая эти достоинства художественной литературы, Гейдар Алиев подчеркнул, что художественная литература в силу образно-обобщающего характера отражения реальной жизни, безгранична по своим эстетическим возможностям.

Общеизвестно, что предназначение литературы очень высоко, она одновременно учит читателя жить, воспитывает, облагораживает его. Уникальная и единственная в своем роде литература, не обходит молчанием ни одно мало-мальски тревожащее общество событие. И не удивительно, что творчество Мамеда Араза привлекло внимание Гейдара Алиева, ведь оно отличалось новаторскими для своего времени качествами и особенностями. На протяжении многих лет поэт-гражданин Мамед Араз в своем творчестве воспевал родину, народ, к которому он принадлежал, природу Азербайджана. Благодаря своему таланту и поэтическим способностям, Мамед Араз используя традиции и

стиль классической поэзии Низами Гянджеви, Мухаммеда Физули, Мирзы Алекпера Сабира, он заложил основы гражданской поэзии в Азербайджане. Из каждой строчки его стихов исходит аромат каждого цветка его родины, журчание реки, щебет птиц, а главное – дух и чаяние его народа. Многие стихи Мамед Араза становились песнями. Он один из тех поэтов в истории азербайджанской литературы, которые своим пером боролись за национальную независимость, единство и территориальную целостность Азербайджана. И не случайно, что Гейдар Алиев был очарован поэзией Мамеда Араза.

В поздравительном письме поэту в связи с его 60-тилетием (6 октября 1993 года) Г.Алиев, высоко оценив его талант и дарование, писал: «Вот уже более сорока лет Ваша глубоко философская лирика обогащает современную азербайджанскую поэзию», подчеркнув, что строки его стихотворений «нашли путь к сердцам миллионов, обеспечив себе и автору бессмертие», выразил надежду, что «поэт и в дальнейшем будет служить делу духовного становления народа, эстетического воспитания молодежи, внесет новый вклад в национальную поэзию с древними и богатыми традициями».

16 апреля 1995 года состоялся творческий вечер М.Араза, на котором выступил Гейдар Алиев. Говоря «о большом значении творчества поэта в жизни азербайджанского народа», – Гейдар Алиев перешел к широкому обобщению, выдвинул ценную идею о «необходимости поднять авторитет нашей интеллигенции, деятелей культуры и науки», справедливо утверждая, что «народ познается своей интеллигенцией, своей культурой, своей наукой», изложив тем самым суть политики государства в области литературно-культурной жизни.

Назвав вечер поэзии Мамед Араза «школой духовности», «большим и ярким событием в истории культурной и общественной жизни Азербайджана... демонстрацией большой глубины и высоты нашей культуры», Гейдар Алиев отметил, что «сегодня мы сами себя лучше и глубже познали».

«Вчера я издал три указа... о награждении Бахтияра Вагабзаде, Мамеда Араза и покойного Халила Рзы самой высокой наградой суверенного Азербайджана – орденом «Истиглал», которые своим творчеством внесли большой вклад в приобретении нашего суверенитета, в процесс национального возрождения», – сообщил Гейдар Алиев, назвав литературу и культуру «самым сильным средством воздействия на людей, на формирование их духовности, нравственности, общественно-эстетических взглядов».

Гейдар Алиев расценивал творчество Мамед Араза в широком историко-культурологическом контексте, отмечая, что «наши мыслители, великие писатели и ученые гордятся тем, что, будучи выходцами из народа, создали яркие образцы литературы, культуры, поэзии, способствовали пробуждению народа, вдохновляли и звали его к борьбе. Такова была наша история», – сказал Гейдар Алиев, отмечая также великую заслугу передовых людей 50-60-х и 70-х годов прошлого столетия, в первую очередь деятелей литературы и культуры, которые способствовали «пробуждению национального духа, формированию национальной психологии и национальной идеологии. Вот почему высшие ордена суверенного Азербайджана «Истиглал» впервые вручены именно литераторам-поэтам».

Отмечая широкую популярность стихов Мамед Араза, Гейдар Алиев вписывает его творчество в общий контекст литературно-культурной ситуации времени, отмечает, что «ученый, поэт, композитор, художник, писатель, артист – это люди большого таланта, редкие люди, которые свои творчеством, своей деятельностью поднимают культурный уровень нашего общества», считая «необходимым поднять авторитет интеллигенции – педагога, поэта, писателя, ученого».

Он дал точную и лаконичную характеристику творчеству Мамед Араза, особо остановился на широко известном его стихотворении “Dünya sənin, dünya mənim, dünya heç kimin” («Мир – твой, мир – мой, мир ничей»), заметив, что «другого такого

стихотворения нет». Гейдар Алиев добавил, что «философия Мамед Араза схвачена музыкой. Эта философия есть и в стихотворении, и в музыке».

Гейдар Алиев искренне признавался, что «от вечера поэзии Мамеда Араза получил духовную пищу», говоря, что «приобщение к творчеству Мамеда Араза, общение, встречи и беседы с деятелями культуры для него, как государственного человека, – крупное событие».

Данные факты еще раз свидетельствуют о высокой оценке Гейдаром Алиевым творчества Мамеда Араза, а вместе с ним и всех деятелей литературы.

Гюнтакин Наджафли
*НАН Азербайджана, Институт
Истории, Заведующий отделом
“Истории Гарабаха”,
Лауреат Государственной премии,
Кандидат исторических наук, доцент*

ГЕЙДАР АЛИЕВ – ВЕЛИКИЙ АЗЕРБАЙДЖАНЕЦ, ЗАБОТИВШИЙСЯ О СВОЕМ НАРОДЕ (на основе воспоминаний Ягуб Махмудова)

Во время недавней нашей беседы с моим дорогим учителем, академиком Ягуб Махмудовым, важным исследователем наследия общенационального лидера Гейдар Алиева, подлинным свидетелем его безмерной заботы о своем народе, я попросила поделиться воспоминаниями, связанными с жизнью и деятельностью великого гения в советский период.

Моей целью было донести до молодежи Азербайджана, как в самые судьбоносные периоды нашей истории, в мощную эпоху Советского союза Гейдар Алиев отстаивал интересы азербайджанской молодежи, поддерживал национальный дух интеллигенции Азербайджана, безмерно заботясь о своем народе. Я посчитала своим долгом посредством пера передать современной молодежи все сказанное моим любимым учителем – академиком Ягуб Махмудовым о великой личности, общенациональном лидере Гейдар Алиеве. И это следующее:

«Формированию моей личности, моего характера, моего жизненного пути я обязан трем людям: своему отцу – Микаилу Махмуд оглы, у меня его характер; в становлении моей личности – Расулу Рзе и его бесстрашию в борьбе за национальное возрождение. В развитии моей личности значимую роль сыграл Гейдар Алиев. Он – мой гениальный современник. Во времена

Гейдара Алиева я не занимал высоких должностей и не имел особых привилегий. Но будучи человеком образованным, я смог продолжить свою борьбу, начатую в Азербайджанской Советской Энциклопедии. Я никогда этого не забуду и в условиях жесточайших преследований (кстати наибольшее давление на меня оказывалось из за моего отношения к Гейдару Алиеву) мое уважение и преданность ему никогда не ослабевали. Я горд тем, что в своих научных трудах, в своем творчестве я писал о гениальном современнике.

Еще в самый могущественный период советского режима Гейдар Алиев впервые взялся за крайне сложное и славное дело – очистку азербайджанского народа от врагов и азербайджанизацию Комитета Государственной Безопасности (КГБ), в котором в далекие 20-30-е гг. XX века обосновались армяне и представители других национальностей. Они периодически готовили и осуществляли кровавые репрессии против азербайджанского народа. Все азербайджанцы, все граждане нашей Родины должны сегодня понимать и не забывать, что после мартовского геноцида 1918 г., учиненного против тюрко-мусульманского населения Азербайджана, дашнаки принимали самое активное участие и в советской оккупации 1920 г. Дашнаки, на этот раз облачившиеся в большевистское одеяние, уничтожали наш народ под маской «строителей» советской власти. Они захватили в свои руки ключевые позиции в КГБ (Комитет Государственной Безопасности) и НКВД (Народный Комиссариат Внутренних Дел). Армянские «чекисты», подняв сфабрикованные «уголовные дела», в 20-30-е гг. проводили массовые репрессии против нашего народа, уничтожили стольких Мушвигов, Джавидов, являвшихся сливками азербайджанского народа. С этой точки зрения, заслуги Гейдара Алиева в области азербайджанизации КГБ не являются обычными заслугами перед Родиной и народом! Иными словами, с привлечением к работе в Комитет Государственной Безопасности мужественных и патриотических сыновей Родины, Гейдар Алиев в сущности предотвращал последующие репрессии честных сыновей нашего народа.

«...Хорошо помню. Было самое начало 60-х годов. Я учился на историческом факультете Бакинского Государственного Университета и являлся секретарем комсомольской организации. С приходом к власти Никиты Сергеевича Хрущева в стране началась антикитайская кампания. Один очень талантливый студент второго курса выразил протест против этого и распространил листовки. КГБ приступил к расследованию дела этого студента. Все мы были обеспокоены. Наконец, мне было поручено провести закрытое комсомольское собрание исторического факультета. В большом актовом зале бывшего здания университета (здание нынешнего Экономического Университета – Я.М.) было проведено закрытое комсомольское собрание факультета. На собрании присутствовал Гейдар Алиев, тогда еще не занимавший столь высокий пост в КГБ. Он выступил перед молодежью с обширной и очень поучительной речью. Потом начались горячие бурные обсуждения, комсомольская «критика». Вначале собрание проходило очень спокойно, то есть по заранее подготовленному сценарию. Докладчики, подготовленные нами заранее, брали по одному слово, сначала подвергали резкой критике совершившего «преступление» студента, а затем просили его помиловать. Как только завершились предусмотренные выступления, я хотел было подвести итог собрания, как ректор, воодушевленный предыдущими выступлениями комсомольцев, «накричал» на меня: «Пусть все желающие скажут свое слово!». Оставшись в безвыходном положении, мне пришлось по одному предоставить слово всем желающим. Собрание разгорелось, да еще как! Из уст студентов буквально начало извергаться пламя против существующего режима... Положение казалось безвыходным. Необходимо было подытожить собрание и принять решение. Мы оказались перед сложнейшей ситуацией. В этот самый момент выход из положения нашел сам Гейдар Алиев. Взяв слово, он вновь поднялся на трибуну и посоветовал комсомольцам взять на себя перевоспитание своего товарища. Конечно, мы все вздохнули с облегчением, так как избежали не-

приятности. И все мы были восхищены храбростью сына Родины, работавшего в трудных условиях, сложном окружении и под «зорким» наблюдением Центра!

Впоследствии, когда Гейдар Алиев был назначен председателем КГБ, мы гордились тем, что руководителем этой организации, имевшей особое значение для Кремля, был назначен азербайджанец. Однако мы не знали о препятствиях, которые пришлось преодолеть Гейдару Алиеву, чтобы его назначили на эту должность...»

Помню. был конец 70-х годов и мы были приглашены на традиционное ежегодное совещание, проводившееся в ЦК в связи с приемом студентов в высшие школы. Заслушав министра образования и ректоров нескольких высших учебных заведений, Гейдар Алиев пригласил на трибуну выступить начальника Высшей Военной Школы Общевойсковых Командиров. И он тут же задал ему вопрос – сколько среди студентов представителей коренного населения (то есть азербайджанцев – Я.М.)? Недовольный полученным ответом, то есть слабым привлечением азербайджанцев к военному образованию, Гейдар Алиев в очень резкой форме упрекнул начальника Высшей Военной Школы Общевойсковых Командиров и дал ему конкретные поручения. Случилось так, что в следующем году мне вновь пришлось участвовать на очередном совещании ЦК, проводившемся накануне приема в высшие школы. Как только началось совещание, Гейдар Алиев вновь пригласил на трибуну начальника Школы Общевойсковых Командиров. Начальник и на этот раз привел различные цифры. Как и ранее, Гейдар Алиев поинтересовался ходом этого важного дела, особенно процентом представителей коренного населения. Несмотря на наличие определенного сдвига, он вновь выразил свое резкое недовольство. Четко помню содержание сказанного в то время великим политиком: «Необходимо отправить представителей коренного населения в авиационные школы. Нужно подготовить летчиков. На днях я поинтересовался составом отряда космонавтов. Я вы-

разил недовольство тем, что ни один человек из азербайджанцев не привлечен в отряд космонавтов. Меня проинформировали о том, что в отряд космонавтов берут только окончивших высшие авиационные школы. Я поинтересовался этим вопросом. Выяснилось, что в высших авиационных школах СССР ни один представитель коренного населения Азербайджана не получает образование. А куда вы смотрите?!».

Как свидетель и в определенной степени участник этих процессов, я могу смело сказать: Гейдар Алиев еще в то время предвидел сегодняшний день нашей независимой жизни, готовил свою родину для этих дней самостоятельного развития. Гениальный политик еще с того времени начал строить новый Азербайджан – сегодняшний Азербайджан!

Гейдар Алиев в период господства коммунистического режима вел борьбу (борьбу, которую не смог бы повести кроме него никто!) против несправедливостей по отношению к своему родному народу, в качестве ответа на тяжелые испытания, переносимые народом в условиях преследований кремлевского режима, он предпринимал чрезвычайно дальновидные и очень решительные шаги ради будущего Азербайджана. Если бы это не было так, то во всех уголках Азербайджана не были бы воздвигнуты статуи великих личностей, права которых были попраны в разные времена. Не были бы возвращены по прошествии многих лет после смерти останки Джавида, ставшего жертвой репрессий, не был бы воздвигнут памятник близ Сапун-горы в честь тысяч азербайджанцев, погибших в Керчи, в Крыму.

Установление величественного памятника Наримана Нариманова, посвятившего всю свою жизнь родному народу и своей родине, и за это «выдвинутого» в Москву и убитого при загадочных обстоятельствах, а впоследствии оклеймленного в качестве «националиста» и имя которого было запрещено произносить, явилось великой заслугой личности Гейдара Алиева перед Родиной. Гейдар Алиев, впоследствии добившись установления памятника Нариманову и в Ульяновске, еще раз доказал, что

никто был не в силах заставить его отвернуться от покровительства своему народу и Родине, в том числе и правящий советский режим!

В конце 60-х – 70-х гг. XX века на фоне общего подъема Азербайджана, повысился и интерес к историческому прошлому нашего народа, наблюдался подъем самосознания в передовых кругах интеллигенции. Началось возрождение и в национально-духовной жизни всего народа. В то время одним из основных центров национального возрождения являлась Азербайджанская Энциклопедия, возглавляемая великим мыслителем Расулом Рзой. Главная редакция Энциклопедии, подавляющее большинство собравшихся вокруг редакции ученых республики, делали очень смелые выступления. В то время именно энциклопедисты поднимали такие важные проблемы, как вопрос о решающей роли тюркских этносов в формировании азербайджанского народа, о завоевании Северного Азербайджана Российской империей, о прогрессивной роли деятелей Азербайджанской Народной Республики, об апрельской оккупации 1920 г. и многих других. Именно в те годы, благодаря решающей помощи Расула Рзы, автор этих строк впервые добился подготовки и печати исторических карт Азербайджана на картографической фабрике Киева. Главная редакция Энциклопедии под редакцией Расула Рзы в 1972 г. издала атлас под названием «Карты Азербайджанской ССР» (на азербайджанском и русском языках). И указанные исторические карты были включены в этот атлас. Однако доносчики изнутри настучали об этих вопросах «защитникам» советской идеологии в Москву и позвали на помочь «друзей-историков» из Армении. С целью оклеймления нас в качестве «националистов», «буржуазных идеологов» и «врагов советской власти и России», в Баку был приглашен Л.С.Шаумян – сын С.Шаумяна, главаря мартовского геноцида 1918 года, учиненного против нашего народа. Сын-Шаумян, явившийся в то время первым заместителем главного редактора «Большой Советской Энциклопедии», и в то же

время бывший одним из главных советских идеологов, лез из кожи вон, чтобы использовать полученную возможность для нанесения удара по азербайджанской интеллигенции. Однако он не смог достигнуть своей цели. Потому что в то время во главе Азербайджана стояла сильная личность, заботившаяся о своей родине. Благодаря именно мудрости и смелости Гейдара Алиева, и энциклопедисты, и большая группа интеллигенции не только не подверглись преследованиям КГБ, но даже избежали обычного партийного наказания!!!

Однако с сожалением приходится отмечать, что великая сози-
дательная работа, проводившаяся Гейдаром Алиевым в первый
период руководства, в результате которой произошло возрожде-
ние чувств национальной независимости и идей свободы у на-
рода, до сих пор недостаточно освещена в трудах исследовате-
лей, в особенности историков, занимающихся этим периодом».

Свобода и независимость – величайшее счастье и бесценное
достояние, как для каждого человека, так и для народов и на-
ций. Азербайджанский народ безмерно благодарен своему гени-
альному сыну – Гейдару Алиеву за то, что эта великая личность
спасла государственную независимость Азербайджана.

Джаби А. Бахрамов.
НАНА, Институт Истории им
.А.А.Бакиханова, доктор философии по
истории, доцент

НЕФТЯНАЯ СТРАТЕГИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА – КРАЕУГОЛЬНЫЙ КАМЕНЬ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА АЗЕРБАЙДЖАН

Распад Советской империи и обретения независимости бывших советских республик, на первый взгляд казался легким процессом. Но эти события в итоге привели к возникновению трудно решаемых экономических проблем. Комплекс всесоюзного народного хозяйства, созданный в годы советской власти, был парализован. Разрыв политических связей привел к прекращению экономических отношений и серьезному экономическому кризису на постсоветском пространстве.

Азербайджан сыграл исключительную роль в победе Советского Союза над немецким фашизмом во время Великой Отечественной войны 1941-1945 годов. А также в формировании национальной нефтяной промышленности в Российской Федерации, Украине, Казахстане, Туркменистане, Узбекистане, а также во многих странах мира во второй половине XX века. В конце 1980 – начале 1990 годов нефтяная промышленность самой страны оказалась в сложной ситуации из-за некомпетентности руководства республики. Так как, за 1985-1990 годы объем валовой продукции в нефтяной промышленности составил 89 процентов. Также историческим фактом является то, что в конце 1940 – начале 1950 годов, и в конце 1960 годов некоторые высокопоставленные чиновники центрального правительства пытались совершить преступные действия по подстрекательству армян, чтобы уничтожить нефтяную промышленность Азер-

байджана. Однако эти враждебные намерения против нашего народа не осуществились в результате целенаправленных мер, предпринятых М.Дж. Багировым, И.Д. Мустафаевым и особенно общенациональным лидером Гейдар Алиевым.

В 1992-1993 годах добыча нефти в республике снизилась с 12,5 млн. тонны до 9,6 млн тонн, а добыча газа с 9,9 млрд. кубометров до 6,5 миллиардов куба метра. В бакинских нефтеперерабатывающих заводах в год обрабатывалась всего 9 миллионов тонн нефти.

В отличие от постсоветских республик, достигших независимость, в 1991-1993 годах Азербайджанская Республика наряду с экономическим кризисом столкнулась и политическим кризисом. С одной стороны, военная агрессия Армении, опирающаяся на политическую и военную помощь Российской Федерации, с другой стороны, безжалостная борьба за власть внутри страны привела страну к грани гражданской войны и распада государства. В то время в стране не было реальной силы, которая была в состоянии объединить все здоровые силы общества, найти выход из чрезвычайно сложной военно-политической ситуации и привлечь инвестирование в нефтяную отрасль, которая являлся ведущим сектором экономики страны. Помимо этих внутренних факторов, Азербайджанская Республика, также благодаря своему геополитическому положению стала объектом интенсивной борьбы и интереса мировых держав. Одной из основных причин сложившейся ситуации стали богатые нефтяные ресурсы Азербайджанской Республики. Еще со второй половины XIX века иностранные компании знали истинную цену «черного золота» Северного Азербайджана. И начиная с 1990 года начались переговоры уже с правительством независимой республики о совместной разработке богатых нефтяных месторождений на Каспии. Переговоры президента шотландской компании «Remco» С. Рампин, посетившего Баку в 1989 году, после возвращения в Великобританию с компанией BP, сыграли важную роль в росте интереса к нефти Азербайджанской ССР.

Еще зимой 1991 года были предприняты конкретные меры по созданию благоприятных условий для добычи нефти на Апшеронском полуострове. 18 января правительство СССР и Совет Министров Азербайджанской ССР приняли решение провести тендер по проведению совместных разведывательных исследований и по освоению месторождения «Азери» в секции Азербайджанской ССР Каспийского моря с участием «Каспийского морского нефтегазового объединения» и иностранных нефтяных компаний. В июне 1991 года победителем тендера была объявлена знаменитая американская компания «Amoco». После этого в работу проекта были вовлечены компании «BP/Statoil Alliance», «Yunocal», «McDermott» и «Remco». Тем не менее, компания «Amoco», которой принадлежала 45 процентов прибыли в проекте, сохраняла свое лидерство. Восемьдесят пять процентов от общей доли должно было принадлежать Азербайджанской Республики, а оставшиеся 15 процентов западным компаниям.

Однако борьба за власть, которая началась в Азербайджане в первой половине 1992 года и установление совместной власти Народный фронт с партией Мусават, замедлили процесс подписания соглашения с иностранными компаниями. Нефтяной вопрос стал главным в экономической политике правительства Народного Фронта и Мусават. В сентябре 1992 года была создана Государственная нефтяная компания Азербайджана (ГНКАР). И она продолжала переговоры с иностранными компаниями. К концу 1992 года было подписано пять протоколов о совместной разведке и других работах на четырех крупнейших месторождениях азербайджанского сектора Каспийского моря. Это были месторождения «Азери», «Шах-Дениз», «Чираг» и «Гюнешли». Наряду с «Amoco», «Penzoyl» и «BP» в проект была вовлечена также турецкая компания ТРАО. Российской компании «Лукойл» и иранским компаниям было отказано в участии в проекте. Это привело к усилению давления на Азербайджанскую Республику, которая в то время уже находилась

в очень сложной политической ситуации, со стороны соседних стран – России и Ирана. Армянское «государство», ставшее оружием в руках России, в мае 1992 года расширило свою агрессию и при непосредственной военной поддержки российской армии, оккупировало Шушинский и Лачинский районы Азербайджана. Хочу отметить, что именно эти районы имели большое военно-стратегическое значение для Азербайджанской Республики. А в апреле 1993 года был захвачен Кальбаджар.

Условия договора, который было намечено подписать в июне 1993 года, не совсем соответствовали интересам Азербайджанской Республики. По условиям соглашения, доля ГНКАР составляла 70 процентов, а доля иностранных компаний 30 процентов. В мае 1993 года ГНКАР и иностранные компании подписали Шестой меморандум о совместной деятельности на месторождениях «Азери», «Гюнешли» и «Чираг». А 4 июня Совет директоров ГНКАР принял резолюцию о совместной деятельности.

Грубые ошибки, допущенные во внутренней и внешней политике руководства Народный Фронт-Мусават, некомпетентность и неопытность представителей власти привели к серьезному политico-социальному и военному кризису в стране в июне 1993 года. Видные деятели интеллигенции, предвидевшие растущую угрозу гражданской войны в стране, пригласили в Баку опытного государственного деятеля Гейдара Алиева. 15 июля 1993 года Гейдар Алиев был избран Председателем Верховного Совета Азербайджанской Республики. Гейдар Алиев с первых дней после назначения взял на себя ответственность в решение самых сложных и трудных вопросов. Страна постепенно начала выходить из политического и военного кризиса. Во второй половине 1993 года из-за сложившегося политического, экономического и военного кризиса в республике Гейдар Алиев принял решение повременить подписание нефтяного соглашения, подготовленного правительством Народный Фронт-Мусават. Переговоры велись еще в течение года. За этот период президент Гейдар Алиев, несмотря оказанное давление, взял под свой контроль

весь процесс разработки нового договора, чтобы не допустить нанесения ущерба интересам азербайджанского народа. Он привлек к этой работе высококвалифицированных специалистов. Кроме того, Гейдар Алиев создал комиссию специальную комиссию, состоявшую из иностранных экспертов, для тщательного изучения нового проекта. По поручению президента в управление ГНКАР были привлечены опытные специалисты. В этих переговорах, в отличие от предыдущих, была предусмотрена эксплуатация не трех, а двух нефтяных месторождений – «Азери» и «Чираг». И на этот раз акции доли Азербайджана предполагалась в размере 80 процентов. Сумма бонуса, подлежащая выплате иностранными компаниями, составляла 500 миллионов долларов. Половина этой суммы должна была быть выплачена сразу после ратификации договора парламентами стран соответствующих компаний.

Милитаристские силы Российской Федерации, убедившиеся в том, что Азербайджанская Республика будет проводить независимую внешнюю и внутреннюю политику, усилили военную помошь «государству» Армении. Этим они создали возможность для оккупации Агдамского, Физулинского, Джабраилского, Губадлинского и Зангиланского районов Азербайджана летом и осенью 1993 года. После распада СССР в 1991 году Российское правительство потеряло политический контроль над постсоветскими республиками, которые получили независимость. Но агрессивные круги правительства не хотели мириться тем, что потеряли свое военное и стратегическое положение в этом регионе. В связи с этим привлекает внимание документ под названием «Концептуальные правила стратегии противодействия основным внешним угрозам национальной безопасности Российской Федерации», подготовленный в Институте оборонных исследований при Министерстве обороны Российской Федерации в то время. В документе четко сказано: «Важной задачей является предотвращение реализации «Каспийского соглашения» в текущей форме. Для этого целесообразно реализовать следующие комплексные меры:

- отказаться от официального юридического признания азербайджанской части Каспийского моря;
- принять ряд практических мер и, при необходимости, применить силу для предотвращения деятельности иностранных нефтяных компаний в бывшей советской части Каспийского моря до определения его статуса;
- не допускать установления прямого сообщения между основной территорией Азербайджанской Республики и территорией Турецкой Республики;
- оказать давление на режим в Баку, усилив военное наступление армян в направлении Гянджи и Евлаха».

Как видно, оккупация регионов, окружающих Нагорный Карабах, была частью мер, изложенных в документе. Было ясно, что в случае не реализации этих мер, значимость Азербайджанской Республики в регионе Южного Кавказа повысится, и вскоре проблема Нагорного Карабаха будет решена в ее пользу. С другой стороны, в то время Турция призывала сократить количество нефтяных танкеров, проходящих через Босфор и Дарданеллы, заявив, что в результате частых аварий это представляет угрозу для Стамбула и других населенных пунктов. В марте 1994 года правительство Турецкой Республики разработало новый график прохождения судов через проливы. Проект был представлен Международной морской организацией и принят. Это, в свою очередь, исключало возможность экспорта нефти из Средней Азии и Азербайджана через Новороссийск.

12 мая 1994 года Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев добился прекращения огня в войне с Арменией. Это стало подтверждением начала выхода Азербайджанской Республики из тяжелого социально-экономического кризиса.

Переговоры, проведенные с нефтяными компаниями Западных стран в Стамбуле в мае 1994 года были очень трудными. Благодаря напряженным политическим и дипломатическим усилиям президента Гейдара Алиева внутри страны было восстановлена общественно-политическая стабильность. Это спо-

составляло ускорению переговоров по подписанию соглашения, которое должно было обеспечить национальные интересы страны. Чтобы достичь результативности переговоров, указом президента Гейдара Алиева 1 марта 1994 года Ильхам Алиев был назначен первым вице-президентом ГНКАР. Позже Ильхам Алиев в интервью журналу «Caspian Energy» говорил: «В то время перед нами стояли три основные задачи: во-первых, достичь подписания соглашения. Во-вторых, создать в договоре наиболее благоприятные правовые и экономические условия для Азербайджана. И третье – заставить контракт работать».

Азербайджанской Республике, которая находилась в очень сложной ситуации, было нелегко выполнить эти задачи. На заключительном этапе переговоров представители иностранных компаний заявили, что примут вступление соглашения в силу не после его подписания и ратификации парламентом страны, а только после того, как будет решен статус Каспийского моря. Однако, правительство Азербайджанской Республики не могло с этим согласиться. Потому что принятие этого условия означало, что договор останется на бумаге. Поэтому по поручению президента Гейдара Алиева первый вице-президент ГНКАР Ильхам Алиев отправился в Вашингтон, чтобы провести переговоры с представителями правительства США. И эти переговоры дали положительные результаты.

Как уже отмечалось выше, реакционные круги Российской Федерации не хотели допустить подписания соглашения Азербайджанской Республикой с иностранными компаниями о добывче нефти на Каспии. Когда был достигнут определенный прогресс в подписании соглашения о совместной разработке нефтяных месторождений в Азербайджанском секторе Каспия с иностранными нефтяными компаниями, Москва выдвинула предложения, которые могли поставить под угрозу государственную независимость Азербайджанской Республики в урегулировании Армяно-Азербайджанского-Нагорно-карабахского конфликта. Москва заявила, что экономические интересы ре-

спублики будут ограничены только 12 мильной зоной в море. А это означало, что Азербайджанская Республика теряет контроль над нефтяными месторождениями «Азери», «Чираг» и «Гюнешли» в своем же секторе. Весной 1994 года правительство Российской Федерации начало предпринимать очень активные дипломатические шаги в этом вопросе. 27 апреля того же года МИД России направил в Министерство иностранных дел Великобритании ноту, в которой указывалось, что Азербайджанская Республика не имеет права самостоятельно подписывать какие-либо соглашения по нефтяным месторождениям на Каспии. Весной 1994 года по рекомендации МИД РФ президент Ельцин подписал Указ № 396 о введении санкций против Азербайджанской Республики. Поднимая вопрос о статусе Каспийского моря, российское правительство заявило, что не согласно с использованием термина «азербайджанский сектор Каспийского моря» в Меморандуме об энергетическом сотрудничестве, подписанном между Азербайджанской Республикой и Великобританией в 1994 году. В ноте, представленной британскому послу Брайану Фолл, также указывалось, что любое соглашение о эксплуатации нефтяных месторождений на Каспии не будет признано правительством Российской Федерации. После визита в Баку министра энергетики Великобритании Тим Эггара и проведения переговоров с президентом Гейдаром Алиевым, министерством иностранных дел и руководством ГНКАР было решено «проигнорировать ноту российского МИД» и продолжить сотрудничество. В результате дальновидной политики президента Гейдара Алиева 20 сентября 1994 года интенсивные переговоры, проведенные с нефтяными компаниями Великобритании, США, Турции, Российской Федерации и других стран, завершились важным событием в экономической и политической жизни Азербайджана. Между крупными нефтяными компаниями США, Великобритании, России, Норвегии, Турции и Саудовской Аравии (Amoco, Penzoil, Yunocal, Exxon, Remco, McDermott, Лукойл», «British-Petroleum», «Stat-Oyl», «Türkije

Petrolleri AO», «Delta») и ГНКАР был подписан первый контракт на 30 лет. Согласно условиям этого договора, позже названного «Контрактом века», было предусмотрено в течение 30 лет вложение инвестиций в размере 7,4 миллиарда долларов для добычи 511 млн. тонн нефти с месторождений Каспия «Гюнешли», «Чираг», «Азери». Подсчитано, что выручка от продажи нефти, которая будет приходиться только на долю Азербайджанской Республики, составит около 34 миллиардов долларов. Если принять во внимание, что согласно условиям соглашения, доход Азербайджанской Республики будет поступать из трех источников, то, по приблизительным оценкам, страна получит в будущем прибыли в размере 70-80 миллиардов долларов.

После ратификации «Контракта века» Милли Меджлисом, 12 декабря 1994 года указом президента Гейдара Алиева он вступил в силу в качестве закона Азербайджанской Республики. Уже стало реальностью, что «Контракт века» создаст тысячи новых рабочих мест и возможностей для трудоустройства граждан Азербайджанской Республики. В одном из своих интервью Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев оценил работу национальной нефтяной стратегии следующим образом: «Я создал нефтяную стратегию и реализую ее. Я же знаю, что такое нефтяная промышленность. Я занимаюсь нефтяной промышленностью Азербайджана уже 40 лет. Я занимался промышленностью не только здесь, но и во всех нефтяных регионах СССР. Я знаю, что нужно. Я знал, что у нас не было другого выбора».

Именно поэтому Президент Гейдар Алиев, присутствовавший на заседании Руководящего комитета сторон договора 9 октября 1995 года, оценил важность договора для нашей страны следующим образом: «При подготовке и подписании этого договора, и я как президент, подписывая указ о правовом статусе этого договора, думали о настоящем и будущем Азербайджана. Каждый должен знать, что с этими желаниями и намерениями мы хотим, чтобы это соглашение начинало работать. Реализация договора

имеет особое значение для внесения значительных изменений в кризисную экономику нашей республики в ближайшие годы. Реализация соглашения также очень важна для перспектив будущего развития Азербайджана. Подписывая этот договор, мы думали о жизни будущих поколений Азербайджана».

«Контракт века» стал первым успешным шагом независимого государства на международной арене по интеграции Азербайджанской Республики в мировую экономику. Кроме того, возрождение нефтяной промышленности и ее реконструкция на основе современных высоких технологий сыграли важную роль в преодолении кризиса и развитии экономики Азербайджана.

15 ноября 1995 года в качестве продолжения «Контракта века» было подписано соглашение о 25-летней совместной с нефтяными компаниями «Penzoyl» (США), «Лукойл» (РФ) и «Acip» (Италия) по эксплуатации морского нефтяного месторождения «Карабах».

4 июня 1996 года между ГНКАР и нефтяными компаниями Великобритании, Норвегии, Турции, Франции, России и Ирана был подписан меморандум о совместной эксплуатации месторождения «Шах-Дениз» на 30 лет. А 14 декабря соглашение о совместной эксплуатации нефтяных структур «Ашрафи» и «Дан улдузу» в азербайджанском секторе Каспийского моря с нефтяными компаниями «Amoco», «Yunocal» США, «Itochu» Японии и «Delta» Саудовской Аравии.

13 января 1997 года в Париже было подписано соглашение между ГНКАР и с компаниями «Elf-Akitien» и «Total» о совместной эксплуатации месторождений «Ленкоран дениз» и «Талыш дениз». А 1 августа в Вашингтоне в Белом Доме американские компании «Shevron», «Exxon», «Mobil» и «Amoko» подписали соглашения с ГНКАР о совместной работе в месторождениях «Абшерон», «Нахичевань», «Огуз» и «Инам» азербайджанского сектора Каспийского моря. Общая сумма трех подписанных договоров подписано оценивается в 8 миллиардов долларов. Эти соглашения, подписанные в ходе первого официального визи-

та Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в Соединенные Штаты, создали важную основу для дальнейшего укрепления политической и экономической независимости нашей страны.

В нефтяную промышленность Азербайджанской Республики были внедрены современные технологии и опыт управления. Нефтяной флот и инфраструктура нефтяной промышленности нашей республики были реконструированы. Научно-исследовательское судно «Баку» было модернизировано и стало одним из самых современных геофизических исследовательских судов в мире. Полупогружная буровая установка «Хазарденизнефть» была перестроена и начала вторую жизнь под названием «Деде Коркуд». Буровая установка ««Shelf-5» была капитально отремонтирована, оснащена современным оборудованием, стала одной из крупнейших плавучих буровых установок в мире. В сентябре 1998 года она была введена в эксплуатацию под названием «Istiqlal». Создана самая современная многофункциональная буровая установка «Спасение», которая позволяет бурить нефтяные скважины в самых глубоких частях моря. Летом 2002 года в Каспийском море была установлена первая подводная опорная стойка для буровых установок на основе новейших технологий. Подводная лодка «Тоfig Исмайлова», крановые суда «Азербайджан», «Исрафил Гусейнов» были отремонтированы и оснащены новым оборудованием. Платформа «Чираг-1» в море в была реконструирована в соответствии с международными стандартами, основанными на западных технологиях. С этой платформы до побережья на глубине 120 метров проложено 176 км нефти и 48 км газопроводов в Нефтяных Камнях. Построен Сангачальский терминал, а Зыхский завод специализировался по прокладке подводных труб.

С 1994 года в Баку ежегодно в июне проходит традиционная международная выставка нефти и газа с участием иностранных фирм и компаний. Более 4000 азербайджанских специалистов освоили новые технологии и методы работы на базе ведущих

мировых нефтяных компаний. В 2001 году в производственных и сервисных компаниях работали более 10 000 граждан Азербайджанской Республики. Большой опыт бакинских нефтяников высоко ценится и эффективно используется. Более 20% контрактов, заключенных нефтяными компаниями в международных тендерах, приходилось на долю азербайджанских предприятий и на их совместных предприятий с зарубежными партнерами.

Подписаны контракты на транспортировку первичной нефти с месторождений «Азери», «Чираг» и «Гюнешли» в Черноморские порты по нефтепроводам «Север» и «Запад». Строительство части трубопровода Баку-Новороссийск («Север»), принадлежащая Азербайджанской Республике, была завершена к концу 1996 года и введена в эксплуатацию 25 октября 1997 года. Строительство трубопровода Баку-Супса («Запад») было завершено в конце 1998 года. 17 апреля 1999 года были введены в эксплуатацию этот трубопровод и терминал в Супсе.

Первая морская нефтяная скважина, пробуренная АМОК с 1996 года, дала мощный фонтан. И этим наличие огромных запасов месторождений были подтверждены. 12 ноября 1997 года в истории Азербайджанской Республики произошло важное событие. Началось производство первичной нефти по «Контракту века». Выступая на церемонии, Президент Гейдар Алиев поздравив народ Азербайджана и всех граждан Азербайджанской Республики с этим историческим и знаменательным событием, сказал: «В сентябре 1994 года подписав первый крупный нефтяной контракт, мы продемонстрировали всему миру, что Азербайджан независимое государство. И как независимое государство, и как владелец своих природных ресурсов, принимает решения об их использовании. Три года спустя мы еще раз подтверждаем, что Азербайджан является независимым государством. Государственная независимость Азербайджана необратима и вечна, и мы уже видим чудесные плоды этой независимости. То, что мы делаем сегодня, это для XXI века, для будущих поколений».

Для того чтобы начать первую фазу основных работ по «Контракту века», необходимо было договориться о строительстве трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан, с большим диаметром и протяженностью 1760 км, по которому в год будет транспортироваться 50 миллионов тонн нефти из Каспийского моря в Средиземное море. В мае 1998 года была создана рабочая группа для подготовки проекта договора.

При подготовке проекта трубопровода Азербайджанская Республика в основном давала предпочтение следующим концепциям:

1. Азербайджан должен владеть 50% доли компании и плюс 1 акцией по основному экспортному нефтепроводу.
2. В схему возмещения расходов по проекту основного экспортного нефтепровода также входит их концепция.
3. После достижения нулевого баланса нефтепровод в целом переходит под контроль и управление Азербайджанской Республики.
4. Нефтепровод не должен быть источником дохода.
5. Для АМОК будет предоставлен льготный тариф на использование трубопровода.

Резолюция, подписанная президентами Азербайджана, Турции, Грузии, Казахстана, Узбекистана и министром энергетики США 29 октября того же года, дало толчок переговорам по трубопроводу.

18 ноября 1999 года в Стамбуле было подписано соглашение «О транспортировке сырой нефти через территории Азербайджанской Республики, Грузии и Турецкой Республики по основному экспортному трубопроводу Баку-Тбилиси-Джейхан». В этом отношении «Стамбульская декларация», объявленная президентами Азербайджанской Республики, Турецкой Республики, Грузии, Республики Казахстан и США, подтвердила с их стороны высокий уровень поддержки этого проекта.

Следует отметить, что были серьезные препятствия на пути подготовки этого соглашения. Некоторые компании были на-

строены пессимистично в отношении этого трубопровода и из-за внешних воздействий не были уверены в его необходимости. Были также разные мнения по поводу будущих инвестиций. Однако, несмотря на все созданные препятствия и трудности, целенаправленная нефтяная стратегия, осуществлявшаяся Президентом Азербайджанской Республики Гейдаром Алиевым, оказалась успешной. Выступая после церемонии подписания в Стамбуле, президент Гейдар Алиев сказал, что гордится работой, проделанной за эти пять лет после подписания «Контракта века» до подписания пакета договоров по стратегическому нефтепроводу Баку-Джейхан. В своем выступлении он поблагодарил лидеров стран-участниц, особенно президента США Билла Клинтона, за их политическую поддержку.

1 августа 2002 года была основана компания по строительству и эксплуатации этого трубопровода. 18 сентября был заложен фундамент трубопровода. Для участия в мероприятиях по этому поводу в Баку прибыли президент Турецкой Республики Ахмет Недждет Сезер, президент Грузии Эдуард Шеварднадзе и министр энергетики США Спенсер Абрахам. Владельцами нефтепровода стоимостью до 3 миллиардов долларов являются Государственная нефтяная компания Азербайджана (25%), BP Великобритании (30,1%), Unocal США (8,9%), Conoco-Phillips (2,5%), Statoil (8,72%) Норвегии, ТРАО (6,53%) Турции, Itochu (3,4%) и Inpex (2,5%) Японии, Delta Hess (2,36%) Саудовской Аравии, EPI (5%) Италии и TOTAL ELNA ELF Франции (5%).

30 августа 2001 года начался первый важный этап основной работы по «Контракту века».

Благодаря принятым мерам нефтяная промышленность республики возродилась и стала быстро развиваться. В 2002 году в стране было добыто 15,3 млн тонн нефти. Нефтяной контракт стал приносить доходы. В декабре 1999 года указом президента был учрежден Государственный Нефтяной Фонд Азербайджанской Республики, а в декабре 2001 года был создан его На-

блюдательный Совет. Основатель новой нефтяной стратегии Азербайджанской Республики Гейдар Алиев расценил Фонд как орудие для создания сильной экономики. По словам президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева, основная цель создания Государственного Нефтяного Фонда – превратить минеральные ресурсы в финансовые ресурсы для воспроизведения, и этот фонд должен передаваться из поколения в поколение. Средства, собранные в Государственном Нефтяном Фонде, следует инвестировать в другие сектора экономики Азербайджана, развивать другие не нефтяные секторы, создавать новые рабочие места и даже реализовывать программы, исключающие будущие поколения от зависимости от добычи нефти и мировых цен на нефть. На начало 2003 года у Фонда было средство в размере 730 миллионов долларов США. Была разработана специальная программа, позволяющая ее эффективное использование для экономического и социального благосостояния республики.

В течение 1994-2004 годов между ГНКАР и 33 нефтяными компаниями из 15 зарубежных стран было подписано 22 соглашения, охватывающих морские и наземные нефтяные месторождения. Их общая стоимость составила 60 миллиардов долларов США.

Первый вице-президент ГНКАР, депутат Милли Меджлиса Ильхам Алиев был одним из наиболее активных участников разработки и успешной реализации новой нефтяной стратегии. В основе всей его деятельности была такая сильная идея, которую он подытожив выразил в следующей форме: «Наша цель – не только добывать нефть, транспортировать ее, получать от нее деньги. Наша цель – направить все выгоды от нефти, так же как политические и экономические, на будущие интересы и благополучие азербайджанского народа». Многочисленные встречи и переговоры, в которых он участвовал, проходили под этим девизом. Конечно, встречались трудности и препятствия. Иногда переговоры заходили в тупик из-за неприемлемости опреде-

ленных условий. Ильхам Алиев вспоминает эти моменты так: «Мы говорили иностранным компаниям: вы защищаете интересы отдельных компаний. Мы же защищаем интересы страны и народа Азербайджана. Если вы допустите ошибку, это будет отражено только в одном проекте вашей компании, а если мы допустим ошибку, эта ошибка нанесет ущерб интересам всего народа Азербайджана. Другими словами, мы никак не можем допускать ошибок».

Проводя дальновидную политику, президент Гейдар Алиев значительно опередил последующий ход событий и процессов, поставив ряд стран перед фактами. Подписание нефтяных соглашений заложило основу для решения долгосрочных проблем страны, направив разработку углеводородных ресурсов в азербайджанском секторе Каспийского моря на служение интересам нашего народа. Эта дальновидная политика, экономическое, социальное и политическое значение которой многие не смогли понять или не хотели вовремя понять, уже дала конкретные результаты и будет продолжать действовать в будущем. Было бы большой исторической несправедливостью не оценивать это как торжество нефтяной стратегии Гейдара Алиева.

20 сентября 1994 года, когда подписывался «Контракт века», Азербайджанская Республика была бедной страной почти с нулевыми валютными резервами. Сегодня валютные резервы Азербайджанской Республики превышают 20 миллиардов долларов. За последние шесть лет государственный бюджет увеличился более чем в 10 раз, было создано более 800 000 новых рабочих мест, большинство из них в не нефтяном секторе. Бедность упала с 49 процентов до 11 процентов. Это показывает, что доходы от нефти в Азербайджанской Республике распределются справедливо. Все это еще раз подтверждает, что нефтяная стратегия, разработанная и осуществляемая общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, полностью отвечает национальным интересам азербайджанского народа.

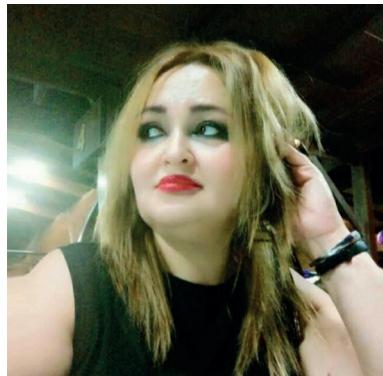
Список использованной литературы:

1. Azərbaycan Respublikasının tarixi. II cilddə. Bakı, 2016.
2. Ариф Пашаев, Чапай Султанов. Азербайджан в цифрах, графиках, картах и фото. Баку, 2016 г.
3. C.Ə. Bəhramov. Azərbaycan dəniz neftçixarma sənayesinin yaranması və inkişafı tarixi. Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 1999.
4. Caspian energy. Baku. 1999.
5. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Bakı, 46 cilddə. 1997-2013.
6. Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı, 5 cilddə, 1997.
7. Heydər Əliyev. II cilddə. Bakı, 2013.
8. İlham Əliyev. İnkışaf məqsədimizdir. Bakı, 100 cildə. 2008-2020.
9. Rövşən Novruzoğlu. Azərbaycan neft strategiyası xarici kəşfiyatların maraq dairəsində və milli təhlükəsizliyimiz. Bakı, 2001.
10. Журнал «Капитал» Н.3, стр.26-28. Баку, май, 1997 г.
11. Ильхам Алиев. Каспийская нефть Азербайджана. Москва, 2003 г.
12. Лейла Мурадвердиева. Бакинская нефть: уроки истории. Баку, 2006 г.
13. М.А. Мирзоев. На шельфе Каспия. Баку, 1995 г.
14. Чапай Султанов. Исторические расследования. Баку, 2016 г.
15. Чапай Султанов. История не любит сослагательного наклонения и всё же... Баку, 2011 г.
16. Чапай Султанов. Противостояние. Баку, 2011 г.
17. C.Ə. Bəhramov. Azərbaycan nefti. Bakı, 2010.

Аббасгулу Наджафзаде,
*Азербайджанская Национальная
Консерватория, доктор
искусствоведения, профессор*

Сехрана Касими, НАНА,
*Институт архитектуры и
искусства, доктор философии по
искусствоведению, доцент*

ГЕЙДАР АЛИЕВ И МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО АЗЕРБАЙДЖАНА

*Многие особенности выделяют один народ среди других народов
мира, приносят ему признание и уважение.
Самая ценная, самая значимая из них – это культура.*

Гейдар Алиев

Говоря о неоценимых заслугах великого лидера Гейдара Алиева перед нашим государством и народом, следует особо отметить насколько высоко он ценил азербайджанскую культуру. В каждый период руководства нашей страной Гейдар Алиев проявлял заботу и внимание о деятелях и мастерах искусств, о композиторах и музыковедах нашей страны, ценил их труд и талант, принимал участие в их судьбе.

Многим крупным событиям и мероприятиям широкого масштаба страна обязана Гейдару Алиеву. Известно, что именно непосредственно при его поддержке в советское время (1969-1982 гг.) на сцене Большого и других престижных театров Союза был осуществлен целый ряд постановок произведений выдающихся композиторов Азербайджана, в величественных концертных залах звучала их симфоническая и камерная музыка.

На одной из встреч, состоявшихся в этот период, Гейдар Алиев, обращаясь к композиторам и отметив значение жанровой симфонической музыки сказал: «В области симфонической музыки успехов намного больше. Но хотелось бы, чтобы, опираясь на эти успехи, вы поднялись еще выше, создавали бы больше программных музыкальных произведений. Многие наши композиторы в создании симфонических произведений находятся на правильном пути, приобрели опыт, умение, и мы уверены, что они создадут для нас новые совершенные произведения».

Благодаря дальновидности и безграничной любви Гейдара Алиева к своему народу азербайджанская музыка получила признание не только в союзных республиках, но и во всем мире. Целый ряд наших композиторов были удостоены звания Народного артиста СССР, а также были награждены высшими орденами и медалями Советского Союза. Великие азербайджанские композиторы Кара Караев, Ниязи и Фикрет Амиров были удостоены высокого звания «Герой Социалистического труда».

С именем великого Гейдара Алиева связано создание домов-музеев для увековечения памяти ушедших от нас выдающихся композиторов, торжественное празднование их юбилеев, название в их честь музыкальных коллективов, а также улиц, школ, очагов культуры в крупных городах нашей республики.

Все хорошо помнят о том, что Великий лидер придавал большое значение национальному искусству Азербайджана и как дружил с выдающимися деятелями культуры, которые в дань уважения и любви к гениальной личности посвятили ему свои произведения. Среди них «Симфония №8» Джовдата Гаджиева,

симфония «Вечность» Арифа Меликова, кантата «Азербайджан» Васифа Адыгезалова, ода «Сердце, горящее как факел» Рамиза Миришлы, ода «О великом гражданине» Сардара Фараджова, симфоническая поэма Васифа Аллахвердиева «Дорога жизни» и многие другие произведения, которые отличаются высокой идеально-художественной выразительностью.

А музыкальные номера «Вечный Гейдар», «Гений века», «Дни Азербайджана, полные вдохновения», «Ты – гений» – это произведения азербайджанских композиторов, созданные за последние годы.

Жизнь и деятельность выдающегося государственного деятеля мировой политики Гейдара Алиева являются настоящей школой воспитания. Всю жизнь великий лидер посвятил благосостоянию своего народа. Он признавал заслуги всех деятелей искусства, с большой заботой и уважением относился к композиторам и музыкантам Азербайджана. В непростое время, в первые годы независимости нашей страны все социальные проблемы, возникшие в связи с переходом к рыночной экономике, Гейдар Алиев успешно решал на государственном уровне.

Он высоко ценил труд творческой интеллигенции, композиторов и музыковедов, имеющих особые заслуги в области культуры. Президентскую стипендию, учрежденную Гейдаром Алиевым, можно расценивать как важный и исторический шаг на пути развития нашего искусства. Среди награжденных этой высокой стипендией можно отметить таких азербайджанских композиторов как Тофик Кулиев, Джовдат Гаджиев, Сулейман Алекскеров, Гаджи Ханмamedов, Шаfiga Ахундова, Хокюма Наджафова, Мамед Джавадов, Ариф Меликов, Васиф Адыгезалов, Хайям Мирзазаде, Азер Рзаев, Рамиз Мустафаев, Тофик Бакиханов, Агшин Ализаде, Муса Мирзоев, Рамиз Миришлы, Нариман Мамедов, Эльза Ибрагимова, Октай Кязимов, а также музыковед Эльмира Аббасова.

Азербайджанские композиторы и музыковеды даже в самые трудные времена обращались к основателю независимого Азер-

байджана Гейдару Алиеву и неизменно были ему признательны, так как он всегда интересовался творчеством деятелей искусства и оперативно решал их проблемы.

В 1978 году, когда отмечалось 60-летие великого композитора Кара Караева, юбиляр, высоко ценивший руководителя нашей страны, сказал: «Мы все прекрасно видим и хорошо понимаем, какие большие перемены произошли за последние годы в жизни нашей республики, как благодаря постоянной заботе Гейдара Алиева бурлят духовные и творческие силы нашего народа».

Гейдар Алиев уважал все музыкальные жанры, но было известно об особой симпатии Великого лидера к песенному жанру и в этом можно было неоднократно убедиться. «Я человек – очень чувствительный и к стихам, и к песне», – говорил Гейдар Алиев на встречах с деятелями искусства, высказывая ценные мысли и суждения о музыкальных произведениях.

Во все времена Гейдар Алиев, по достоинству ценивший композиторов и деятелей искусства страны, всегда проявлял заботу о них на государственном уровне, он ценил азербайджанскую музыку, и им была заложена основа для развития национального музыкального искусства.

Признание заслуг деятелей культуры, композиторов, музыковедов нашей страны, награждение Гейдаром Алиевым их высокими почетными званиями и наградами является наглядным и ярким проявлением оценки их творчества и деятельности.

В период с 1995-го по 2003 год Указом Президента Гейдара Алиева за большой вклад в развитие отечественной культуры и искусства выдающиеся композиторы страны: Ариф Меликов, Тофик Кулиев и певец-композитор Муслим Магомаев были удостоены высшей государственной награды – ордена «Истиглал», народные артисты Азербайджанской Республики: Джовдат Гаджиев, Сулейман Алескеров, Гаджи Ханмамедов, Васиф Адыгезалов, Хайям Мирзазаде, Азер Рзаев, Рамиз Мустафаев, Тофик Бакиханов, Агшин Ализаде, Муса Мирзоев, Рамиз Миришлы были удостоены высокой государственной премии – ордена

«Шохрат». Шафига Ахундова, Эмин Сабитоглу, Октай Зульфугаровы были удостоены звания «Народный артист Азербайджана», Сиявуш Керими и Гасанага Гурбанов – почетного звания «Заслуженный деятель искусств». Получение почетных награди званий в буквальном смысле слова вдохновляло композиторов и музыкантов, представителей музыкальной культуры и искусства на новые творческие достижения.

Необходимо подчеркнуть, что Гейдар Алиев всегда держал в центре своего внимания установление и развитие тесных музыкальных связей Азербайджана с зарубежными странами и приглашал в нашу республику выдающихся артистов, тем самым создавал условия для дальнейшего расширения международных культурных связей.

С этой точки зрения приезд на гастроли в нашу страну по личному приглашению Гейдара Алиева всемирно известного виолончелиста Мстислава Ростроповича, проведение им мастер-классов, исполнение в его интерпретации Азербайджанским Государственным симфоническим оркестром имени Узеира Гаджибейли произведений азербайджанских композиторов, а также представление и звучание произведений наших композиторов в зарубежных странах имеет особое значение для признания и пропаганды азербайджанской профессиональной музыки в мировом масштабе.

Значительный интерес представляют суждения Гейдара Алиева по поводу песен: «Хорошая песня, которая нравится слушателям, это немало. Но вместе с тем есть и такие песни, ни музыка, ни текст которых не запоминаются. Песня – это массовый жанр в музыке. Поэтому к ней всегда следует относиться серьезно. Все песни должны быть хорошими, они должны найти путь к сердцу и душе народа». Данные поучительные мысли об этом массовом жанре музыки, высказанные гениальным руководителем, и сегодня сохраняют свою актуальность.

Позитивная оценка была дана Гейдаром Алиевым развитию балетного жанра в нашей республике. Г. Алиев говорил так:

«Что касается балета, то здесь вы, возможно, продвинулись дальше, чем в оперном искусстве. Но жанр балета приобретает все большую славу, и с этой точки зрения мне кажется, что для создания красочных сюжетов и различных хороших балетных постановок, способных обогатить эту сферу музыкального искусства, возможности нашей композиторской школы были использованы не полностью». В этих словах руководителя государства можно почувствовать легкий укор в адрес деятелей искусства.

Здесь следует отметить, что, начиная с 1950-х годов Азербайджан добился больших успехов в жанре балета. Музыкальные произведения, написанные в этом жанре в конце XX века, также принесли определенные успехи. Для подтверждения можно привести в пример балеты «Низами» Фикрета Амирова, «Бабек» и «Путешествие на Кавказ» Агшина Ализаде, балет «Белое и черное» Хаяма Мирзазаде, первый азербайджанский балет «Девичья башня» Афрасияба Бадалбейли (в новой редакции композитора Мусы Мирзоева), принадлежащие Тофику Бакиханову балет «Добро и зло», написанный по мотивам произведения «Хамсе» Низами и балет «Восточная поэма» по мотивам стихов замечательного русского поэта С. Есенина.

Наряду со всеми областями музыки Гейдар Алиев, не обошел вниманием и жанр оперетты. Так, он справедливо отмечал недостаточное количество произведений в жанре оперетты и советовал композиторам не оставаться равнодушными к этой проблеме. Действительно, в 70-80-е годы в жанре оперетты сложилась плачевная ситуация. Театр, можно сказать, потерял своих авторов. На его сцене не ставились даже ранние постановки, имеющие успех у зрителей. Безусловно, и отсутствие собственного «дома» у Театра музыкальной комедии также негативно сказалось на творчестве.

В результате дальновидного и мудрого решения общенационального лидера Гейдара Алиева красивое здание бывшего театра Тагиева, оснащенного уже современными техническими

средствами, после реконструкции было передано Азербайджанскому государственному театру музыкальной комедии.

Важно напомнить, что Гейдар Алиев всегда советовал уделять больше внимания молодежи, помогать в их становлении, своевременно выявлять их ошибки и недостатки. Его ценное мнение по этому поводу очень актуально и сейчас: «Иногда некоторые молодые люди начинают искать что-то сверхъестественное и в результате так запутываются, что бывает трудно понять, какую мысль автор хотел выразить в своем произведении. В воспитании молодежи важное место занимает Союз композиторов. Но и немалую роль в этом должны сыграть наши опытные композиторы и деятели искусств».

Великий лидер всегда рекомендовал деятелям культуры и искусства, чтобы они в своем творчестве уделяли важное внимание вопросу единства национальных и международных особенностей. Азербайджанским артистам советовал органично соединять фольклорную и современную музыку. Он считал, что созданные таким образом произведения, будут иметь для азербайджанской музыки специфические оттенки, яркие национальные особенности и колорит, а также будут носить интернациональный характер, иметь интернациональное содержание. Эти рекомендации великого лидера Азербайджана не только очень важны, полезны и цепны как для молодого, так и для среднего поколения, но в то же время характерны для любого времени.

Выступая перед композиторами, Гейдар Алиев отмечал важное значение музыки, которая является популярным видом искусства, говоря об обязанностях профессиональных композиторов и музыковедов, дал рекомендации, отличающиеся своей актуальностью на сегодняшний день. Здесь уместно вспомнить слова нашего Великого лидера: «Музыку слушают везде, и крестьянин, и рабочий, и человек умственного труда, и пенсионер, и ребенок, слушают все независимо от возраста. Поэтому ваш долг повысить влияние музыки на сознание людей, усилить ее влияние на решение проблем духовного, эстетического воспита-

ния, увеличить эмоциональное воздействие музыки на широкие массы людей. Это большая и в то же время очень благородная задача. Мы хотим быть уверены в том, что каждый композитор в отдельности и все деятели искусства вместе своей творческой деятельностью постараются еще больше развить азербайджанскую музыку».

Мы с чувством гордости отмечаем, что азербайджанские музыкальные произведения величественно звучат на различных музыкальных фестивалях, проводимых в крупных городах Северного и Южного полушарий, на концертах симфонической и камерной музыки. На сценах различных театров мира можно увидеть наши оперы, балеты и оперетты, которые тепло и радушно принимаются зрителями. Именно поэтому мы с уверенностью можем сказать, что азербайджанское искусство, продолжающее славные традиции Узеира Гаджибейли, занимает одно из ведущих и самых достойных мест в профессиональной музыкальной летописи мира. И не случайно великий русский композитор XX века Дмитрий Шостакович высоко ценил азербайджанскую композиторскую школу. В настоящее время наши композиторы, объединяющие разные поколения, плодотворно работают во всех жанрах музыки, создавая прекрасные произведения.

Не вызывает сомнения, что современные азербайджанские музыканты, как и во все времена, так и впредь будут расширять, и умножать свои ряды за счет талантливой молодежи, будут повышать профессиональный уровень нашего богатого музыкального искусства, всегда будут высоко нести и поднимать звание нашей независимой республики.

С чувством глубокого сожаления отмечаем, что с нами уже нет всемирно известного выдающегося политика, общенационального лидера, дорогого для нас всех Гейдара Алирза оглы Алиева. Но мы находим утешение в том, что президент Азербайджанской Республики господин Ильхам Алиев, мудрый и дальновидный политик, талантливый и энергичный руководи-

тель своей неустанной деятельностью продолжает его незавершенные планы и упорно ведет наш народ в счастливое светлое будущее.

Под руководством преемника великого лидера, Президента Ильхама Алиева мы уверенно и успешно движемся по пути, проложенному великим вождем, общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым.

Литература

1. Андриянов, Виктор Иванович. Гейдар Алиев /В.И.Андриянов, Г.Ф.Мираламов.– М.: Молодая гвардия, 2005.– 396 с.
2. Зенькович, Николай. Ильхам Алиев: взгляд из Москвы /Н.А.Зенькович.– М.: Яузा: Эксмо, 2008.– 512 с.

Вафа Кулиева
Доктор Исторических наук

РОЛЬ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СОХРАНЕНИИ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА

Азербайджанский народ – народ древней истории и неисчерпаемой культуры. Эта историческая память живет в архитектурных памятниках, отражающих духовный мир народа. Материальная культура, архитектура, топонимы являются самым ценным доказательством формирования в определенном географическом ареале конкретного этноса. Поэтому по истечении определенного времени это культурное наследие превращается в богатейшую сокровищницу.

Живым свидетелем нашей исторической памяти является Ичеришехер – Бакинская крепость.

Расположенный в центре города и окруженный крепостными стенами Ичеришехер, функционирует, как музей под открытым небом и богат архитектурными памятниками древности и периода средневековья.

Ичеришехер является национальным достоянием азербайджанского народа. В каждой пяди его территории, в каждом камне живет богатая история нашего народа. Ичеришехер и расположенные на его территории Девичья Башня, крепостные стены, комплекс Дворца Ширваншахов, недавно отреставрированный Дворец Бакинских ханов, мечети, каравансараи, бани и другие архитектурные памятники по своей оригинальности и

неповторимости занимают особое место в ряду жемчужин Мировой культуры.

Сегодня Иcherишехер еще больше притягивает внимание общественности. Следует отметить, что после завоевания Азербайджаном независимости возросло внимание к сохранению исторического наследия и национально-духовных ценностей. В том числе, были приняты серьезные меры по охране, реставрации Иcherишехер. Однако может быть многие и не знают, что предыстория этого внимания уходит корнями в 70-80-е годы. Еще в те годы, общенациональный лидер Г.Алиев уделял большое внимание сохранению, реставрации, пропаганде культурного наследия. Мудрый государственный деятель высоко ценил воспитательную роль памятников материальной культуры, исторического прошлого, считая это важным фактором в формировании национального сознания, воспитания национально-культурных ценностей и чувства патриотизма у подрастающего поколения.

В 70-80-е годы в республике в этом направлении велись большие, систематические работы. В исторических памятниках целенаправленно открывались краеведческие музеи, художественные выставки, библиотеки. Именно в этот период Иcherишехер, исторические части Ордубада и Шуши были объявлены историко-архитектурными заповедниками, село Лагич Исмаиллинского района и место древнего поселения городского типа Кабалы получили статус историко-культурных заповедников.

Целый ряд разработанных и принятых в то время решений является свидетельством приоритета этого направления в социально-политической жизни республики. Основным направлением стало укрепление материальной базы исторических заповедников.

В документах того периода особое место уделялось Иcherишехер. Основной целью было сохранение и передача будущим поколениям в первозданном виде исторического пространства, как образца средневекового градостроительства, сформирован-

ного веками. Наряду с этим особое внимание уделялось созданию условий для людей, проживающих здесь.

Одним из них был проект Постановления «О мерах по восстановлению историко-архитектурного заповедника «Ичеришехер» и ускорению работ по регенерации». Одной из основных причин разработки этого проекта было слабое осуществление работ по проектированию и реставрации архитектурных памятников, расположенных здесь, соответствующими организациями, недостаточно широкое проведение археологических исследований, ведение работ по реставрации и регенерации на недостаточноном уровне и масштабах.

В проекте предусматривалось создание научно-проектной организации по проектированию, реставрации и регенерации Ичеришехер при Исполнительном Комитете города Баку. Для осуществления реставрационных работ на территории Ичеришехер в проекте особо отмечалась необходимость создания специализированного строительно-реставрационного Треста. В проекте предусматривалось руководство по реставрации и благоустройству Ичеришехер заменить Головной организацией по охране, восстановлению и использованию историко-архитектурного заповедника Ичеришехер при Исполкоме города Баку. Даже были разработаны основные положения организации, определены задачи, поставленные перед ней, штатное расписание. (1, л.62)

Перед организацией была поставлена задача сохранить Ичеришехер, как образец средневекового градостроительства, с особенностями его архитектурного строения, естественного природного ландшафта и в особом режиме организовать на территории реставрационные и регенерационные работы. Организации было предложено претворять в жизнь свою работу в тесном сотрудничестве с научно-исследовательскими институтами и проектными организациями, функционирующими в республике.

По штатному расписанию Головной организации выделя-

лось 44 штатных единиц. Функциональные обязанности организации выполняли 4 отдела:

1) Персонал административного руководства. Сюда входят директор, зам.директора – главный архитектор, главный инженер, главный художник, зам.директора по хозяйственной части, секретарь-машинистка, заведующий канцелярией, инспектор по кадрам, уборщица, водитель, главный бухгалтер, бухгалтер, кассир.

2) Инспекция по охране памятников и исторических строений: заведующий, главный инспектор по научно-техническому контролю, главный архитектор-искусствовед, архитектор, инженер.

3) Отдел учета и исследования: заведующий отделом, главный научный сотрудник, научный сотрудник, фотограф, заведующий лабораторией фотограмметрии, руководитель группы по художественно-восстановительным работам, художник, архивариус-библиотекарь, копировщик.

4) Производственно-технический отдел и инспекция по техническому контролю: заведующий отделом, главный инженер, главный архитектор, инженер по техническому контролю, главный экономист, инженер по благоустройству, инженер и архитектор.

Научно-проектной организации было выделено 85 штатных единиц. Основные штаты предусматривались для историков и архитекторов. Для ремонтно-восстановительного Треста было выделено 49 штатных единиц.

В проекте было поручено Минфину выделить необходимые средства для вновь созданных структур. Научно-методическое руководство работ по заповеднику Ичеришехер было возложено на Совет по градостроительству при Исполкоме города Баку.

В состав Совета были включены представители научно-методического Совета по охране исторических и культурных памятников при Президиуме Академии Наук Аз.ССР. Госплану, Госснабу было поручено обеспечить материально-техническое

снабжение вновь созданных структур. Соответствующим организациям было поручено представить список объектов туризма, торговли и быта, которые предполагалось разместить на территории. Академии Наук Аз.ССР поручалось в течении месяца представить в Кабинет Министров предложения об интенсивных археологических исследованиях предусмотренных на территории Ичеришехер.

Государственному Комитету по профессионально-техническому образованию при Кабинете Министров поручалось обеспечить подготовку специалистов для осуществления реставрационно-консервационных работ. (2, там же)

Как видно из проекта выдвинутые предложения, всесторонний охват работ создаваемой структуры, привлечение к работе широкого круга организаций является показателем серьезного и систематического подхода к проблеме.

Вслед за этим с целью сохранения культурного наследия и передачи последующим поколениям 15 сентября 1981 года со стороны первого секретаря ЦК Компартии Азербайджана Г.Алиева было подписано Постановление «Об улучшении мер по охране, восстановлению и использованию памятников градостроительства, архитектуры и археологии в Аз.ССР». (3, л.125)

В Постановлении наряду с мерами по охране и восстановлению культурного наследия особо отмечалось и о допущенных недостатках и были определены пути их преодоления. Отмечалось, что средства вложенные в реставрацию памятников в 1976-80 гг., т.е. в течении 4 лет, возрос втрое и составил 2 млн. руб.. В то же время еще не подготовлен план регенерации Ичеришехер. Из 44 важных архитектурных памятников реставрированы только 4. Археологические исследования Института Истории АН Аз.ССР на территории носят эпизодический характер, раскопочные участки через какое-то время вновь закрывались, в целом ряде случаев обнаруженные предметы материальной культуры не фиксировались. Деятельность руководства по восстановлению и благоустройству Ичеришехер созданного при

Исполкоме г.Баку была неудовлетворительной, штатных единиц было недостаточно и они не были полностью укомплектованы.

Министерство Культуры, Академия Наук, Госстрой, министерства и ведомства не предпринимали достаточных мер для осуществления требований существующих законов и не уделяли должного внимания охране, восстановлению и использованию памятников.

Всем партийным организациям, исполкомам поручалось усилить внимание вопросам охраны и восстановления исторических и культурных памятников, привлечь к этой работе общественность, предприятия, организации, колхозы, совхозы и школьные коллективы. При выполнении строительных и сельскохозяйственных работ обеспечить исполнение законов по охране исторических и культурных памятников со стороны организаций, предприятий. Было принято решение создать при Кабинете Министров Головную организацию по охране памятников градостроительства, архитектуры и археологии и поручить этой организации выявление, охрану, систематизацию и восстановление памятников градостроительства, архитектуры и археологии.

Главная инспекция по охране исторических и культурных памятников Министерства Культуры была переименована в Главную инспекцию по охране исторических памятников и памятников искусства и их использованию. При Министерстве Культуры была создана научно-реставрационная мастерская по реставрации исторических памятников и памятников искусства. (4, там же)

Назначение общенационального лидера Г.Алиева в Москву на пост Первого Заместителя Председателя Совета Министров СССР несколько замедлило претворение в жизнь этих мер.

Ввиду неудовлетворительных работ в этом направлении ЦК Компартии Азербайджана и Совет Министров Аз.ССР 23 марта 1984 года вновь привлек внимание к этому вопросу и принял новое Постановление «Об улучшении мер по охране, восста-

новлению и использованию комплекса «Ичеришехер», расположенного в городе Баку». В Постановлении от Исполкома г.Баку, Министерства Культуры, Академии Наук требовалось предпринять серьезные меры в направлении организации и повышения технического уровня работ по охране, восстановлению, регенерации историко-архитектурного заповедника Ичеришехер. (5, л.62)

В Постановлении говорилось о целесообразности создать в Ичеришехер централизованную инженерно-коммуникационную систему; переселить часть жителей; ограничить передвижение транспорта на территории; разместить культурно-бытовые объекты, творческие союзы, небольшие мастерские по производству сувениров; творческие мастерские художников, скульпторов.

Бакинскому Исполкуму вместе с Институтом Архитектуры и Искусства АН Аз.ССР поручалось разработать Главный План по восстановлению, регенерации и реконструкции Ичеришехер и до конца 1984 года представить в Кабинет Министров. Реставрацию союзу «Барпачи», который предполагалось создать. (6, там же)

Таким образом, целый ряд постановлений, принятых в 70-80-е годы в связи с историко-архитектурным заповедником Ичеришехер является ярким доказательством организации на высоком государственном уровне работ в этом направлении общенациональным лидером. Бесспорна роль общенационального лидера во всестороннем развитии культуры Азербайджана и доведения до мировой общественности богатого культурного наследия азербайджанского народа в лице Ичеришехер. Эта деятельность с точки зрения формирования государственной стратегии в отношении культурного наследия имеет большое значение.

С 1988 года политические события, происходящие в жизни страны, несколько отодвинули на второй план вопросы культурного наследия.

Возвращение общенационального лидера Г.Алиева в полити-

ческую власть Азербайджана в 1993 году послужило толчком для возобновления многих дел, которые были начаты в 70-80-х годах, в том числе, охрана, исследование и пропаганда культурного наследия. Результатом этого титанического труда явилось включение Ичеришехер вместе с Девичьей Башней и комплексом Дворца Ширваншахов в список Мирового культурного наследия.

На основе договора «О помощи по охране культурного наследия» заключенного между правительством Азербайджана и Международной Ассоциацией Развития были проведены реставрационные работы во Дворце Ширваншахов в Баку, в мавзолеях Момине Хатун и Карабаглар в Нахчivanе, во Дворце Шекинских ханов.

В 2002 году наша республика была избрана членом Международного Центра реставрации и исследования памятников.

Несмотря на это, продолжались строительные работы на территории города-музея, которые наносили вред его историческому виду. В 2003 году по решению Комитета Мирового наследия, состоящего из представителей 21 страны, Ичеришехер был включен в список Всемирного наследия, как памятник, находящийся под угрозой исчезновения.

Одной из причин включения Ичеришехер в этот список явились также последствия сильного землетрясения, произшедшего в Баку 25 ноября 2000 года; незаконные застройки в Ичеришехер, которые стали возможны в результате отсутствия единой системы управления и должного контроля и нанесшие вред архитектурным памятникам; а также отсутствие единого плана развития. В этой связи Комитет представил Азербайджанскому правительству свои предложения по устранению недостатков.

С целью устранения указанных недостатков общенациональный лидер Г.Алиев 17 февраля 2003 года принял Постановление «О мерах по охране, восстановлению Историко-архитектурного Заповедника Ичеришехер в г.Баку». В Постановлении гово-

рилось: «До принятия решения Бакинским Городским Исполнительным Комитетом по долгосрочной охране, консервации и восстановлению Ичеришехер обеспечить приостановку на территории заповедника за исключением реставрационных, все строительные работы. (7, стр.3)

Целенаправленная деятельность общенационального лидера нашли отражение и в деятельности нынешнего президента Азербайджана Ильхама Алиева в этом направлении. 10 февраля 2005 года им было принято Постановление «О создании Государственного Историко-архитектурного Заповедника «Ичеришехер» при кабинете Министров Азербайджанской Республики». Согласно принятого решения было ликвидировано двойственное подчинение заповедника и были намечены пути по улучшению процесса охраны и восстановления Ичеришехер. В том же году 28 февраля и 22 ноября было подписано Постановление об утверждении Устава заповедника и организации.

18 августа 2006 года президентом Ильхамом Алиевым было подписано новое Постановление об охране и восстановлении историко-архитектурных памятников г. Баку. В этом Постановлении нашли отражение и вопросы связанные с охраной и восстановлением Ичеришехер. Последние годы эти работы успешно осуществляются. В Ичеришехер создана единая система управления. 16 мая 2007 года подготовлен и утвержден новый Устав организации. В Постановлении нашли отражение структура организации, штатное расписание, деятельность находящихся в подчинении организации структурных единиц за счет средств госбюджета, в том числе, принципа самофинансирования.

В результате деятельности организации и разработки концепции градостроительства Ичеришехер – Мастер-плана 25 июня 2009 года Ичеришехер был исключен из «черного списка» ЮНЕСКО. Мастер-план фактически является основным планом по консервации и развитию Ичеришехер. В документе каждое строение в Ичеришехер исследовано, уточнены даты его

строительства, определена степень важности реставрации. Сегодня все реставрационные работы в Ичеришехер проводятся на основе Мастер-плана.

По поручению главы государства на территории Ичеришехер ремонтно-реставрационные работы проводятся профессионально и на высоком уровне, зданиям подвергшимся ветхости в результате влияния человеческого фактора и природных воздействий даруется вторая жизнь.

Сегодня одной из важнейших задач, стоящих перед нами пропаганда культурного наследия Ичеришехер во всем мире, восстановление его исторической архитектуры и национального этнобыта, превращение его в известное место в мире.

Заслуги общенационального лидера, архитектора современного азербайджанского государства, покровителя истории и культуры Г.Алиева будущие поколения будут вспоминать с благодарностью.

Использованная литература

- 1.Государственный Исторический Архив, ф.1, опись 73.
2. там же.
- 3.там же, опись 68,
- 4.там же.
- 5.Государственный Исторический Архив, ф.1, опись 73.
6. там же.
7. “Heydər Əliyev və İçərişəhər”, Bakı, 2008.

Ганира Пиргулиева
*Д. ф. и. н., доцент, ст.
преподаватель БГУ*

ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР Г.АЛИЕВ И О НОВОВВЕДЕНИЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

Одним из важных достижений общенационального лидера Гейдара Алиева в жизни нашего народа, который находится на важном этапе в новейшей истории государственности Азербайджана, были инновации в системе образования. Одним из наиболее важных прогрессивных решений в области образования, которое было одним из приоритетных направлений внутренней политики во все периоды управления страной, была программа отправки азербайджанцев в более известные университеты в различных областях в СССР начиная с 70-х и 80-х годах прошлого века. Проект этот в те годы назывался «иногороднее образование».

«Образование – это будущее нации», – сказал Гейдар Алиев. Он был мудрым, глубоко интеллигентным и очень образованным человеком, который очень хорошо знал все аспекты этого будущего. Он был в состоянии очень хорошо видеть нехватки специалистов во всех областях науки. По этой причине студенты, направленные на обучение, сталкивались с широким выбором специальностей и соответствующих требований. В те годы было мало информации о названиях некоторых областей науки в нашей стране. Например, когда мы учились в старших классах в школе, у нас, молодых людей, было очень мало знаний об археологии, экологии, социологии, археографии, антропологии, психологии и т. д., поэтому возникали некоторые трудности при выборе специальности.

В то же время, в процессе приема документов, созданная, если выразить этот процесс в современной лексикологии рабочая группа в приемных комиссиях в первом здании Бакинского Государственного Университета, объяснила абитуриентам будущего коротко об этих специальностях. Некоторые из привилегий, предоставленных этим заявителям, представляли большой интерес для молодежи, включая автора этой статьи. Так, заблаговременно государство гарантировало, что нам будут предоставлены стипендии, общежития в университетах, в которые мы поступим, и что нам будут предоставлены рабочие места в соответствии с нашей специализацией в качестве основного условия для возвращения в республику после окончания образования.

Хочу еще раз донести до читателей мысль, которую наш великий лидер Гейдар Алиев высказал для нас, молодых людей тех лет. «Каждое государство, если оно хочет обеспечить развитие своей страны, привести науку и культуру своего народа к мировым стандартам, оно должно, прежде всего, уделять внимание образованию, стремиться к развитию образования, создавать все возможности для образования». Глава государства Гейдар Алиев лично участвовал в выполнении этой работы.

Таким образом, молодежь тех лет имела широкий спектр возможностей. Здесь не было никакого беспокойства. За 5 лет нашего образования руководство республики решило все гарантии, в том числе бытовые вопросы в республиках, которых мы до этого не посещали. В то время, конечно, мы не понимали, насколько сложным и дорогим удовольствием был этот процесс. Но сегодня желание наших детей отправиться в другие страны для получения образования часто является мечтой.

В те годы Г.Алиев, который так много сделал для решения тех или иных вопросов в жизни нашего народа писал: «Жизнь – это большой процесс. Чтобы успешно участвовать в этом процессе, человек должен иметь образование, соответствующее современным требованиям ».

Итак, летом 1981 года я сдал вступительные экзамены и был принят на факультет археологии исторического факультета Го-

сударственного университета в Ташкенте, Республика Узбекистан по моему выбору. Этот выбор не был случайным. Когда я учился в девятом классе средней школы, я сказал родителям, что выбрал эту специальность, и для этого я пошел на курс русского языка и литературы, в течение двух лет; то есть я знал, что должен сдать вступительные экзамены на этом языке. Это был очень важный вопрос, потому что я учился в азербайджанском отделении. Я сдала довольно успешно вступительные экзамены и заняла одно из трех мест, отведенных для этой специальности. Одной из основных причин выбора этой профессии было очень небольшое количество женщин в области археологии в те годы в моей стране, а также большая потребность в профессиональных археологах.

Так, через несколько дней студенты были приглашены во дворец имени Гейдара Алиева, тогдашний дворец имени В. Ленина. В последний день августа мы, молодежь, присутствовали на встрече с Гейдаром Алиевым и членами ЦК тех лет в этом великолепном дворце. Я был очень взволнован, потому что такая встреча на государственном уровне состоялась впервые в моей жизни. На встрече Г.Алиев благословил всех новых учеников, рассказал нам о многих важных вопросах, таких как образование, место образования в человеческой и общественной жизни, которые я тогда не до конца понимала, а затем пригласил студентов на трибуну. Каждого студента отдельно поздравлял, представил в конверте 70 рублей, билет на самолет, а также белую рубашку.

За годы обучения одно из моих преимуществ перед другими студентами было связано с вопросом, который не зависел от меня. Поскольку в то время моей девичьей фамилией была Алиева, с первого дня преподаватели и администрация университета всегда защищали меня от всего и особенно любили меня. Доктор исторических наук, профессор Гога Абрагович Хидоятов, который умер несколько лет назад и был в те годы деканом исторического факультета, неоднократно инструктировал моих учителей и сокурсников защищать меня перед всеми в трудные

времена – сбор хлопка, археологические раскопки. Прежде всего, он говорил о политической деятельности Гейдара Алиева, и, наконец, несмотря на то, что он знал, что у нас с ним нет родственных отношений, он говорил, что у меня такая же фамилия, как у этого человека, и что этот факт является очень почетным преимуществом. Конечно, как историки мы поняли основную цель нашего декана. Таким образом, как всемирно известный ученый по новейшей истории Г.А. Хидоятов, мы очень хорошо знали, что в годы, которые я училась, он часто ездил в Соединенные Штаты Америки, чтобы читать лекции, и на этих занятиях он уделял особое внимание жизни и личности Гейдара Алиева. На пятом курсе когда наш уважаемый декан читал нам «Новейшая история» я слушала эти лекции с удовольствием и гордостью.

В этой небольшой статье я не хотела рассказывать о своей личной жизни, а хотела поделиться счастьем, которое была связана с именем этого великого политического деятеля. Во всех моих успехов в мое жизни и научной деятельности в области истории я благодарна Гейдару Алиеву.

Наша страна по-прежнему «пожинает плоды» образование, которую мы получили при Гейдаре Алиева, с его помощью. Годы правления в нашей республике наш общенациональный лидер Г.Алиев всегда особо внимательно относился к вопросам государственности в Азербайджане, и в этом контексте он всегда акцентировал свое внимание на воспитании, образовании молодого поколения. Большинство людей, которые вернулись в страну после обучения в те годы, продолжают работать по своим специальностям, которые они изучили, и продолжают готовить преемников.

Я в долгу перед Гейдаром Алиевым за все в моей жизни. По крайней мере, эта небольшая работа может быть небольшой благодарности перед его духом. Пока наш народ жив, мы помним Гейдара Алиева и обязаны ему.

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

EĞİTİM VE KALKINMA

Günümüzde gelir düzeyi düşük olan ülkeler veya eğitim ve sağlık hizmetlerine daha az kaynak ayırmaktan ve böylece “**geri kalmışlık kısrı çemberi**” devamlılığını korumaktadır. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Hatta John Kenneth Galbraith, günümüzün gelişmiş toplumlarda da önemli sosyal dengesizlik sorunlarının olduğunu vurgulamaktadır. Azgelişmiş ve gelişmekte olan toplumların dünya kalkınma yarışında geri kalmışlıktan kurtulmaları için eğitime ve eğitim yoluyla şekillenen sosyal ve beşeri sermayeye önem verme-leri gerekmektedir. Bu doğrultuda, sosyal ve beşeri sermayeyi izah edip doğru bir eğitim modeli önerilecektir.

SOSYAL VE BEŞERİ SERMAYE

Bir toplumun sahip olduğu kurumların tümüne “sosyal sermaye” denmektedir. Toplumun sahip olduğu örf ve adetlerden-kanunlardan-kurallardan-bürokrasının kalitesinden-rüşvetin yaygınlığından-yönetim biçiminden ve ekonominin açıklığından oluşan sosyal sermaye, iktisadi büyümeyi etkileyen önemli bir unsurdur. Bir ülkenin sahip olduğu sosyal sermaye, insanların üretmeye – icat etmeye yönelik davranışlarını etkilemek suretiyle büyümeye üzerinde etkili olur. Dünya pratiği sosyal sermayesi zayıf olan ülkelerin büyümeye hızlarının düşük olduğunu göstermektedir. Bu yüzden de, hükümetlerin büyümeyi hızlandırmalarının bir başka yolu, sosyal

sermayeyi sürekli geliştirmektir. Bunun, eğitimli ve sağlıklı bir toplum yapısına sahip olmayla mümkün olacağı açıktır.

Sosyal sermaye, genellikle, işlerin koordinasyonunu kolaylaştırarak toplumun etkinliğini artırabilen karşılıklı itibar ve güven şeklinde karakterize olmuş bir sosyal ilişkiler ağına işaret etmektedir. Bunların hepsine kısaca, bir toplumun sahip olduğu kurumlar ve onların işleyiş biçimini demek mümkündür. Sosyal sermaye kavramının köklerinin Durkheim, Marks ve hatta Aristo'ya kadar gittiği vurgulanmaktadır.

“Klasik iktisatçılar, toprağı, işgücünü ve fiziki sermayeyi, ekonomik gelişmeye katkıda bulunan üç önemli üretim faktörünü olarak belirtmişlerdir. Robert Solow 1950’li yıllarda teknolojinin (fiziki sermaye) önemini ortaya koyarken, T. W. Schultz ve Gary Becker 1960’lı yıllarda beseri sermaye kavramının önemini vurgulamışlardır. Bu iki yazara göre bir toplumda klasik üretim faktörlerinin verimli olarak kullanılması bilgi stokuna, eğitimli ve sağlıklı işgücüne bağlıdır”

Beseri sermaye, bireylere özgü kabiliyetlerin toplamı olarak ifade edilebilir. Beseri sermaye, kabiliyet, beceri ve bilgi gerektirmektedir. Milyonlarca insanın beynine giren bilgiler sonucu oluşan beseri sermaye, buradan çok produktif hale dönüştürmektedir. “... Beseri Sermaye Teorisini ortaya atanlardan Denison'un yaptığı bir araştırmada (1962), 1929-1956 döneminde ABD'de çalışanların kişi başına reel milli gelir artışlarının yüzde 42'sinin eğitim yoluyla işgücünün kalitesinde meydana gelen iyileşmeden kaynaklandığı hesaplanmıştır. Bu konudaki diğer bir çalışmada da, Latin Amerika ülkelerinin sanayi üretimlerinde 1960-1970 yıllarında görülen hızlı artışın, işgücünün kalitesinde meydana gelen önemli artışlara dayandığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, ülkelerin sosyal ve ekonomik güçleri ile eğitim ve kültür seviyeleri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Kültür ve eğitim seviyesi ne kadar yüksek olur ise, ülkenin ekonomik gelişmesi de o kadar hızlı olmaktadır (Karluk; 1996; 13). Eğitim ve kültür birikimi de ülke nüfusunun öğrenme düzeyi ve yöntemiyle ilgili bir konudur. Öğrenme, temelde üç unsura bağlıdır;

sahip olunulan zekâ, yetenek ve bu doğrultudaki dürtüler. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki, ülke nüfusları arasında zekâ ve yetenek açısından çok anlamlı farkalar yoktur. Önemli farklılaşma dürtüler ile ilgilidir. Bu da eğitime ayrılan kaynaktan, eğitime verilen önem ve eğitim teknolojilerine kadar bir bütün olarak “eğitim sosyal sermayesi” denilebilecek hususların süreçte iyi işletilmesi ve böylece uygun sonuçlar alınmasını kapsamaktadır.

İnsani gelişme endekslerinde dikkate alınan değişkenler ise çoğunlukla kalkınmanın temel sacayaklarından olan beşeri sermaye ile ilgilidir. İktisadi kalkınma ve büyümeyin temel üç kaynağı vardır. Bunlar:

- Tasarruf ve yeni sermaye yatırımları,
- Beşeri sermaye yatırımları,
- Yeni teknolojilerin bulunması ve geliştirilmesi.

Ülkelerin daha hızlı ekonomik kalkınma politikalarında, bu üçlü kalkınma kaynaklarını besli bir sınıflandırmayla da göstermek mümkündür.

- Tasarruf teşviki,
- Ar-Ge’nin desteklenmesi,
- Yüksek teknolojili endüstrileşmenin hedeflenmesi,
- Uluslar arası ticaretin teşviki,
- Doğru eğitimin desteklenmesi.

Beşeri sermaye artışına yapılacak yatırımlar, tipki makine parkı için yapılacak yatırımlar gibi düşünülebilmektedir. Bu tür yatırımların getirişi, artan verimlilik ve daha yüksek gelir elde etme ile ölçülmektedir. Çünkü, ortalama beşeri sermaye seviyesi düşük olan fakir ülkeler, kalitesiz imalat malları üretmeyi tercih etmekte ve bu yüzden de nispi olarak düşük bir büyümeye oranına sahip olmaktadır. Fiziksel sermaye yatırımına ve beceri birikimine (eğitimli insan-beşeri birikim) önemli ölçüde kaynak ayırabilen ülkelerin zengin, kaynak ayıramayanların ise fakir oldukları belirtilmektedir. Günümüzde artık az gelişmişlik kısırlığı döngüsünü kırmak isteyen her ülke için beşeri sermayeye yatırım yapmak zorunlu hale gelmiştir. Sosyal ve beşeri sermayesi güçlü olan ülkeler

kalkınmış ülke olabilmekte, bu iki sermayeyi geliştirmenin veya oluşturmanın yolu ise eğitimden geçmektedir. Bu nedenle eğitim kalkınma ilişkisinin teorik temelini iyi anlamak gerekmektedir. Aşağıdaki başlıkta bu husus vurgulanmaktadır.

EĞİTİM VE KALKINMA İLİŞKİSİ

Bir çok iktisatçı, eğitimin, “üretim artırıcı” etkisinde hemfikirdir. Merkantilizmden Neoklasik düşünce akımına kadar olan bütün iktisadi ekollerde, eğitimin ekonomik kalkınma üzerinde etkisi araştırılmıştır. Yapılan araştırmaların büyük çoğunuğunun, eğitimin kalkınmayı olumlu yönde etkilediği yönünde sonuçlar elde ettiği söylenebilir.

18. y.y.’ın önemli iktisatçılarından M. Postletwayt uluslararası planda yapmış olduğu araştırmalarda, eğitimin iktisadi kalkınma için temel bir unsur olduğunu belirtmiştir. A. Smith, “ulusların zenginliği” adlı eserinde (1776), eğitimin geliştirilmesinin önemi üzerinde durmaktadır. R. Malthus, eğitimin önemine degenirken, onun, insan kaynağı yaratmak için değil, insanın daha iyi yaşaması için gerekliliğini belirtmiştir. Çünkü eğitim nüfus kontrolüne katkıda bulunmakta ve işgücü ordusunun sayısını azaltarak ulusal geliri yükseltmektedir. Malthus, yoksul sınıflar için yaygın bir eğitimin nüfus artışını önleyeceğini ve bunun sonucu olarak da toplumsal huzursuzlukların giderileceğini dile getirmektedir. Malthus’un söylediği düşüncelerin Türkiye için Doğu ve Güneydoğu’da uygulanması gereken anlayış olduğu söylenebilir. Çünkü, Türkiye’nin sosyo-ekonomik açıdan en geri kalmış iki bölgesi olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde “çok çocuk-az gelir” bileşimi her çocuğun gerektirdiği eğitim ve sağlık imkanlarından yararlanmasını önleyen ve böylece geri kalmışlık sürecini daimi kıلان hususlardan biri olabilmektedir.

D. Ricardo da Malthus'a benzer şekilde, aile sayısının sınırlanırılması ya da aile planlaması (nüfus planması) ile ilgili olarak gerekli alışkanlıkların ancak eğitim kanalı ile sağlanabileceğini

vurgulamaktadır. Klasik iktisatçılar içerisinde eğitime en fazla önem veren Senior'dur. Senior'a göre, devletin eğitime etkin bir şekilde müdahale etmesi zorunludur. Çünkü eğitim, cehalet ve yoksulluk çemberini kırarak nüfus artışının kontrolünü otomatik olarak sağlamaktadır. J.S.Mill de Malthus gibi eğitimin nüfus artış hızını yavaşlatacağımı ve nüfusun sermaye ve istihdama oranını yavaş yavaş azaltacağını kabul etmektedir. Mill'e göre, kamu çıkarları için herkes eğitim görmeli ve bazı üstün zekâlılar için de ileri seviyede eğitim olanakları sağlanmalıdır. A. Marshall da eğitimin, ulusal bir yatırım olduğunu ve en değerli yatırımın insana yapılan yatırım olduğunu vurgulamaktadır.

Keynesyenler ise, eğitimin yarı kamusal bir mal olarak sosyal devlet anlayışının gereği devlet tarafından sunulması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ayrıca bu ekolün temsilcileri, eğitimin yanında diğer sosyal hizmetlerin de devlet tarafından yapılmasını vurgulamaktadırlar. “Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra, fiziki sermaye yatırımlarının bu sermayeyi kullanmasını bilen iyi yetişmiş nitelikli işgücüne sahip olan ülkelerde, yani Batı Avrupa ve Japonya’daki mucizeler göstermiş olması, iktisatçıları bu konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almaya yöneltmiştir. T.W. Schultz, E. F. Denison, S.G. Becker'in öncülük ettiği bu yeni akım, konunun bütün yönlerinin ayrıntılı olarak incelenmesini sağlamıştır. P. M. Romer, R. J. Barro, R. E. Lucas ve G. Mankiw tarafından geliştirilen içsel büyümeye kuramları (endogenous growth theory) ile eğitimin iktisadi kalkınmadaki önemi daha iyi anlaşılmıştır. Günümüzde artık hiçbir iktisatçı eğitimin iktisadi kalkınmadaki rolünü göz ardı etmemektedir”.

Eğitim ile iktisadi büyümeye arasındaki ilişkileri araştırmaya yönelik olarak yapılan empirik çalışmalar, çoğunlukla eğitimin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği doğrultusunda sonuçlar elde etmişlerdir. Ülkelerin sahip oldukları eğitilmiş insanlar (bilim adamı, mühendis, doktor, öğretmen gibi) ve onların kalifiye yardımcıları, o ülkelerin kalkınmaları için gerekli olan beşeri sermayeyi oluşturmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerin, bilgi ve

yeteneği yüksek, vasıflı emek arzındaki artışa rağmen, gelişmekte olan ülkelerden kalifiye emek talebinden vazgeçmemeleri beseri sermayenin önemini ortaya koymaktadır.

Kalkınmayı başarabilmek için insan unsuruna ve onun eğitimime ihtiyaç vardır. “İnsana yatırım” adı verilen bu çabalar başlıca üç çeşit harcamadan oluşmaktadır. Bunlar; eğitim, sağlık ve beslenme harcamalarıdır. Eğitim ile verimliliği artan bir işçinin, ekonomik kalkınmaya katkısının sürekli olması, büyük ölçüde sağlığının yerindemasına bağlıdır. Bu nedenle, Bir ülkenin eğitim ve sağlık düzeyi ile ilgili göstergeler, o ülkenin kalkınmışlık derecesini ortaya koyan veriler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Kalkınmışlığı yalnızca kişi başına düşen gelirle ölçmek ve ifade etmek yetersiz bir yaklaşımdır. Yüksekokulda okullaşma oranı, ortalama eğitim süresi, Ortalama yaşam süresi ve bebek ölüm hızı gibi eğitim ve sağlıkla ilgili temel göstergelerin de göz önüne alınması gereklidir. Yani kalkınma, eğitim ve sağlık alanlarındaki sorunların çözümlenmişlik deresiyle özdeşleştirilmektedir. Bu göstergeler göz önüne alındığında, Türkiye'nin, gelişmiş ülkelerin gerisinde olduğu görülmektedir.

Klasik olarak kişi başına düşen ulusal gelir ve dağılımı, sanayileşme, işsizlik, altyapı, beslenme, eğitim ve sağlık gibi birçok ekonomik, sosyal ve kültürel göstergelere göre belirlenen kalkınma; Günümüzde “beseri kalkınma” olarak adlandırılan yaklaşımla, ülkelerin eğitim ve sağlık göstergelerini ön plana çıkararak ve ülkelerin kalkınmışlık derecelerini daha çok bu iki sektördeki göstergelere göre belirleyen bir anlayış hakimdir. Fakir ülkelerdeki işçilerin eğitim, sağlık ve endüstriyel çalışmalara yatırım amaçlı kaynaklar ayrılmadığı için, onlar aynı teknolojiyi kullanan zengin ülkelerdeki işçilerden çok daha verimsiz olmaktadır. Bu nedenle, eğitim ile birlikte iyi işleyen bir sağlık sektörü, ülke ve kalkınmasına ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesine katkı yapacaktır.

Eğitim ve sağlık harcamalarının kalkınmaya olan katkısını, harcama sınırlandırmasından da anlamak mümkündür. Bu iki harcama, cari harcamalar içerisinde yer almalarına rağmen, kalkınmaya olan etkilerinden dolayı “kalkınma carileri”, “cari kalkınma harcamaları”

veya “yatırım carileri” gibi isimlerle özellikleri vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Türkiye’de toplam eğitim harcamalarının GSYH’ ya oranı 2000 yılında % 2,5’iken bu oran daha sonra düzenli olarak artmış 2005 yılında % 2,8, 2010 yılında % 3,5, 2012 yılında ise % 3,8’e ve 2019’daki yaklaşık %4,5’e yükselmesine karşın bu oranlar OECD ortalamasının altında kalmaktadır.

TÜRKİYE İÇİN UYGUN BEŞERİ SERMAYE OLUŞTURUCAK EĞİTİM MODELİ

Altta çizilen modele uygun bir insan (beşeri sermaye) tipi oluşturulabilmesi (eğitim, devlet politikası ve diğer tüm çabalarla), ülke kalkınmasında devrim niteliğinde etki yapabilecektir. Sırasıyla dört aşamalı olarak düşünülen model insan (beşeri sermaye) tipi şu şekilde olmalıdır:

Yaşam gayesi ve çabasının çoğunlukla böyle insanlardanoluğu toplumların daha hızlı ve istikrarlı kalkınmaları mümkün olabilecektir. 21. yüzyılın ekonomik ve üretim yapısı da bu tarzda bir yetişmiş insan modelinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede, 21. Yüzyıl üretim ekonomisi ile önceminin farkını ortaya koymakta fayda vardır.

21. yüzyıl öncesindeki ekonomik yapı “satranç oyunu veya sahnesi” şeklindeydi. Yani; çok düşünme, doğru düşünme ve doğru

hamle yapma bu dönemin temel kazançlı çıkma stratejisi idi. Bu dönemi 1-4. Sanayi devrimi arası olarak nitelendirmek mümkündür.

21. yüzyıl ekonomik yapısı ise, “bilgisayar ve bilgi oyunu” şeklindedir ve endüstri 4-5 olarak nitelendirilmektedir. Bu modelde; hız ve hıza ayak uyduracak ekonomik ve sosyal hamleler gerekmektedir. İşte bu hızla ayak uyduramayan toplumlar geride kalacaklardır.

Bir başka anlatımla, 21. Yüzyıl öncesinde var olan bir şeyi ilerletmek ve geliştirmek söz konusu iken, sonrasında olmayan bir şeyi hayal etmek ve onu icat etmek üzerine kurulu bir yapı söz konusudur.

David Landes'ten aktarılan şu ifade, insanı gelişmenin önemini ortaya koymaktadır: “Sanayileşme ve ekonomik kalkınma sürecinin çekirdeği zihinseldir; belli bir teknik, yani bir işi belli bir biçimde yapma tarzı ile ilgili bilgi bütünü edinmek ve uygulamaktan ibarettir”. Bilginin kazanılması ve hayatı geçirilmesinin önemi yönetim anlayışında da kendini göstermektedir. Zihinsel ilerlemeyi sağlayacak temel yol ise eğitimdir. Çünkü eğitim, bilgiyi alma ve kullanma yeteneğinin gelişiminde büyük ve kalıcı etkiler yapmaktadır.

Peter F. Drucker'e göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında, yöneticinin tanımı, “astların işinden sorumlu olan kimse” biçiminde yapılmıştır. Başka bir deyimle yönetici, “patron”du, yönetim de bir mevki, bir güçtü. 1950'lerin başlarına gelindiğinde bu tanım değişmiş, “yönetici, insanların performansından sorumludur”, denilmeye başlanmıştır. Bugün bu tanım da yetmemekte ve doğru tanım şöyle yapılmaktadır: “Bir yönetici, bilginin uygulanmasından ve performansından sorumludur”. Bu değişiklik, artık bilginin ve bilgiyi elde etmek için gerekli olan eğitimin önemini ortaya koymaktadır.

TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN ARASINDA EĞİTİM ALANINDA YAPILABİLECEKLER

Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanması ile Azerbaycan-Türkiye Eğitim İlişkileri başlamıştır. Bu ilişkilerin ilk temel başlangıcını ve yasal zeminini 3 Mayıs 1992'de yapılan Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması'dır. Bu anlaşmanın her iki ülke parlamentosunda kabulünün ardından çok hızlı bir iş birliği süreci başlamıştır. Bakü'de kurulan Bakü-Türk Anadolu Lisesi, 2000 yılında Bakü'de açılan Bakü-Türk İlk ve Ortaokulu ve ayrıca Diyanet vb. Vakıfların açtığı liseler de mevcuttur. Tüm bu uygulamalara ve Azerbaycan ile Türkiye ortak tarih, kültür ve medeniyetlere sahip olmalarına rağmen, bu işbirliği istenilen noktaya henüz ulaşmamıştır (<http://irs-az.com..>). İşte Azerbaycan-Türkiye arasındaki eğitim ilişkilerini etkin hale getirebilmek için iki devlet arasında ortak bir üniversite kurulmasının yararlı olacağı anlaşılmaktadır.

Kurulacak üniversite, Kırgızistan'daki "Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi" ve Kazakistan'daki "Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi" modellerinden daha detaylı ve daha kapsamlı "Azerbaycan-Türkiye Bilim ve İşbirliği Üniversitesi" veya "İki Devlet-Bir Millet Üniversitesi" gibi bir adla bazı bölümlerin Türkiye'de olduğu, bazı bölümlerin de Azerbaycan'da olacağı bir devlet üniversite kurulmalıdır. Kurulacak üniversitenin öğrencileri iki yıl Azerbaycan'da iki yılda Türkiye'de eğitim alarak mezun olmalıdır. Bu üniversitelerin öğretim üyeleri de aynı maaş ve imkânlar ile Azerbaycan ve Türkiye'de dönüsümlü olarak çalışmalıdır.

Azerbaycan ile Türkiye arasında yapılacak önemli bir uygulama ise her iki ülkenin "üstün zekâlı" öğrencilerinin tespit edilip ortak bir eğitim programına tabi tutularak geleceğin teknoloji üretimi konusunda işbirliğinin sağlanmasıdır. Böylece iki ülkenin potansiyeli birleştirilerek geleceğe daha güçlü bir beşeri altyapısı sağlanmış olacaktır.

İki ülke arasında ortak tarih ve kültür birliğinin anlam ve önemini gelecek nesillere aktarmak için “eğitim koridoru” projesi oluşturularak ortaokul ve lise öğrencilerinin isteyenlerinin eğitim-öğretim hayatı boyunca bir defa da olsa Türkiye ve Azerbaycan’ı gezmelerinin sağlanması üzerinde çalışılmalıdır. Bunun için Kars-Tiflis-Bakü Tren yolu önemli bir avantaj sağlayacaktır. Bu ulaşım vasıtası ile Türkiye’ye gelen öğrenciler İstanbul’a kadar, Azerbaycan’da gelen öğrenciler de Bakü’ye kadar rehber eşliğinde yolculukları boyunca bilgilendirilerek ülkelerin sahip oldukları tarih ve medeniyet tanıtılmalıdır. Böylece her iki ülke için de geleceğe ortak bir akide ile bakan nesiller hazırlanmış olacaktır.

Son söz: İnsanoğlunun en büyük sorunu cehalet, ikincisi hastalık, üçüncüsü ise yoksulluktur. Her üç sorunu gidermenin tek yolu ise doğru eğitimdir.

KAYNAKÇA

AKÇAY, Selçuk (2005), Sosyal Sermaye ve Kalkınma, İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü (Editörler: Muhsin KAR ve Sami TABAN), Ekin Kitabevi, Ankara.

BEGG, David, Stanley FISCHER, Rudiger DORNBUSCH (1987), Economics, McGraw-Hill Book Company, Second Edition.

BRENT, Robert J. (1993), Country Estimates of Social Discount Rates Based on Changes in Life Expectancies, KYKLOS, Vol. 46..

DRUCKER, Peter F. (1994), Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.

DÜLGEROĞLU, Ercan (1999), Kalkınma Ekonomisi, VİPAŞ, Bursa.

FAN, C. Simon (2004), “Quality, Trade, and Growth”, Journal of Economic Behavior & Organization, Volume 55, Issue 2, October.

KARARSLAN, E. (2005), “*Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi*”, Maliye Dergisi, Sayı: 149.

KARABULUT, Kerem (1998), Türkiye’de Sağlık Sektörü, -Sağlık Harcamaları Üzerine Bir Uygulama– Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 904, Erzurum.

KARLUK, Rıdvan (2014), Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim, Beta Yayınları, İstanbul.

KISAER, Hülya (2003), “Sağlık Sektörü, Kalkınma ve Verimlilik”, Verimlilik Dergisi, Milli Prodüktivite Merkezi Yayıncı.

ÖMÜR, Özgür Mustafa, Filiz Giray (2016), Kamusal Mal ve Hizmet Olarak Eğitim Hizmeti ve Harcamaları: Türkiye ve Diğer OECD Ülkeleri Karşılaştırması, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:14, Sayı:4, Aralık.

ÖZTÜRK, Nazım (2005), İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü, Sosyo Ekonomi, Yıl:1, Sayı: 1.

SEYİDOĞLU, Halil (2017), “ Uluslararası İktisat: Teori ve Politik Uygulama”, Güzem Can Yayıncılık, İstanbul.

ŞENER, Orhan (1998), Kamu Ekonomisi, Alkım Yayınları, İstanbul.

ŞENSES, Fikret (1996), Kalkınma İktisadı – Yükselişi ve Gerilemesi (Derleme), İletişim Yayınları, İstanbul.

TABAN, Sami, Muhsin Kar (2004), “Beşeri Sermaye ve Kalkınma”, Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular (Editörler: Sami TABAN– Muhsin KAR), Ekin Kitabevi.

TAŞ, U. Yenilmez, F. (2009), Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerine Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı”, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:9.

TUÇ, Arif Nuri (1981), Sağlık Hizmetleri ve Kalkınma, Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, Temmuz.

ÜNSAL, Erdal (2005), Makro İktisat, İmaj Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara.

<https://www.haberturk.com/turk-pisa-abidenin-ilk-sonucları-acıkladı-1736700> (Giriş, 20.06.2019).

<http://irs-az.com/new/files/2017/212/2668.pdf> (Giriş, 15. 05. 2020).

Dr. Seyfullah Türksoy
*İpekyolu Stratejik Araştırmalar
Merkezi Başkanı*

MODERN AZERBAYCAN'IN MIMARI HAYDAR ALIYEV

Türk Dünyasıyla ilgili televizyon programları yapan bir gazeteci olarak Can Azerbaycan'a bağımsızlığının ilk yıllarından beri sürekli gidip geliyor ve bu kardeş vatanda olup bitenleri programlarımda gösteriyordum. Azerbaycan'ın zor yıllarıydı. Ekonomi kötüydü. Ülke çetelerden geçilmiyordu. Devlet otoritesi yoktu. Bir yandan iç savaş tehlikesi devam ediyor, diğer yandan Karabağ'da durum hergeçen gün daha da kötüye gitdiyordu O tarihte ben TGRT televizyonunda programlar yapıyordum. Birlikte görev yaptığımız gazeteci dostum İrfan Ülkü o tarihte Nahçıvan'a giderek

Ali Meclis Başkanı Haydar Aliyev'le bir röportaj yaptı. Sovyet İmparatorluğu döneminde Kremlin'in zirvelerine yükselen tek Türk olan Haydar Aliyev, o dönemde Türkiye'de fazla tanınmıyordu. İrfan Ülkü'nün uzun röportajının Türkiye'de, TGRT'de yayınlanması bomba tesiri yarattı. Milyonlarca insan Haydar Aliyev'i ilk defa farklı yönleriyle tanımiş oluyordu. Evet O, bütün yönleriyle dahi bir insan, liyakatlı bir devlet adamıydı. Bilime, şire, edebiyata, kültüre, sanata, dostluğa, vefaya önem veren, dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden, Türkiye'yi ve Türk Dünyasını seven bir devlet adamıydı. İşte 1993 yılında yayınladığımız o röportaj Türkiye'de

Haydar Aliyev'le ilgili olumsuz kampanyaların ve iftiraların öünü kesmiş, halkın gerçekleri görmesini sağlamıştır.

Uzak görüşlülüğü, bilgisi, tecrübe ve ferasetiyle bugünkü modern Azerbaycan'ın mimarı olan Haydar Aliyev, Nахçıvan'dan Bakü'ye geldiğinde Azerbaycan çok zor bir durumdaydı. Mafyalışmalar, çeteleşmeler alıp başını gitmişti. Ekonomi çok kötüydü. İnsanlarda huzur yoktu. Üstelik iç savaş tehlikesi vardı. Karabağ'da ise işler daha da kötüye gidiyordu. 25/26 Şubat 1992 tarihinde, işgalci Ermenilerin Hocalı'da yaptıkları vahşet ve soykırım yüzbinlerce insanı kaçın vaziyetine salmıştı. Haydar Aliyev, 1993 yılında Cumhurbaşkanı olduğunda adeta ateşten bir gömlek giymişti. Ancak O, tecrübe, bilgisi ve üstün devlet adamı vizyonuyla kısa sürede ülkede hakimiyeti sağlamış, iç savaşı önlemiş, Karabağ'da daha azla toprak kaybını durdurmuştur. Ülkede oluşan stabil ortam sebebiyle ekonomik reformlara ağırlık verilmiş, yüzlerce yatırım gerçekleştirılmıştır. Bir yandan yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlanmış, diğer yandan Azerbaycan petrolünü ve gazını başka ülkelere taşıyacak Bakü-Tiflis-Ceyhan, TANAP gibi dev projelerin önü açılmıştır.

Azerbaycan'da her alanda çok büyük reformların, inkişafların olduğu o yıllarda tez tez Bakü'ye gidiyordum ve bu gelişmeleri televizyon programlarında dile getiriyordum. Bu sebeple Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'i de zaman zaman açılışlarda, toplantınlarda görme imkanı buluyordum. Kendisine ne zaman bir soru sorsak, bizlere hep güldük ve sevgiyle bakmış, hep değer vermiştir.

1997 senesi idi. Azerbaycan'da önemli yatırımlar gerçekleştiren Azersun Holding, aynı gün içinde bir yağ fabrikası, bir alışveriş merkezi ve bir de bankanın açılışını yapmıştır. Açılışların hepsine katılan Haydar Aliyev, banka açılışından çıkarken yanına yaklaştım ve bir soru sormak istedigimi bildirdim. Her zamanki babacan, bilge ve güleryüzlü haliyle elini omzuma attı ve soru sormama onay verdi. O röportajı hayatım boyunca unutmam mümkün değildir. Büyük devlet adamı Haydar Aliyev'e, kendisinin devamlı söylediğ

“Biz bir millet iki devletiz” sözünün anlamını sorduğumda şöyle demişti: “Şüphesiz ki Türkiye ve Azerbaycan bir millet iki devlettir. Bizim dilişimiz, dinimiz, tarihimiz birdir. Hedeflerimiz, ideallerimiz aynıdır. Onun için biz el ele vererek milletler arenasında en büyük zirvelere çıkacağız. Başta enerji olmak üzere büyük projelerle bu kardeşliğimizi iyice güçlendireceğiz. O sebeple Türk işadamları acele etsinler, gelsinler, Azerbaycan’da yatırımlar yapınlar. Azerbaycan çok büyük gelişmeler yaşayacak”

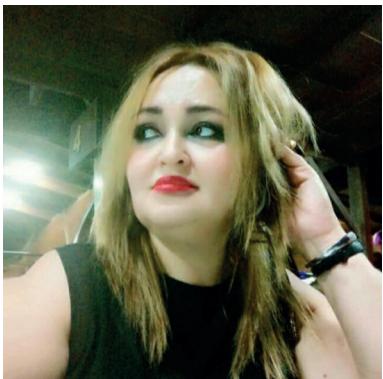
Gerçekten de zaman Ulu Önder Haydar Aliyev’i haklı çıkardı. Onun daha 90’lı yılların başında öngördüğü Bakü – Tiflis Petrol Hattı, TANAP Trans Anadolu Gaz Boru Hattı, Bakü – Tiflis – Kars Demiryolu Hattı gibi görkemli projeler hayatı geçti. Azerbaycan her alanda çok büyük inkişaflar gerçekleşti. Bugün Bakü, uluslararası dev toplantılar ev sahipliği yapan; dünyanın en önemli liderlerini ağırlayan bir dünya başşehiridir. Dünyanın gözü kulağı Azerbaycan’dadır. Azerbaycan sadece Kafkasya’nın değil, dünyanın incisi bir ülke haline gelmiştir. İnanıyor ve ümit ediyorum ki, hepimizin yürek ağrısı olan işgal altındaki Azerbaycan toprağı Karabağ da er veya geç azadlığına kavuşacaktır. Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev’in de sürekli belirttiği gibi, eğer sulh yoluyla olmasa gerekirse savaş yoluyla mutlaka Karabağ geri alınacaktır.

Azerbaycan Ordusu güçlü ve kudretli bir konuma yükselmiştir. Azerbaycan’ın geleceği parlaktır.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kardeşlik ve işbirliği ise dünyaya örnek teşkil edecek bir mükemmelliğtedir. Ve tüm bu güzelliklerin ve gelişmelerin en büyük mimarı ise, bilge devlet adamı, Türk Dünyasının görkemli lideri Haydar Aliyev’dir.

Azerbaycan’ın halaskarı, dahi devlet adamı Haydar Aliyev’i rahmet ve saygıyla yadediyorum.

Ruhu şad olsun.

Сехрана Алескер гызы Касими
*Ведущий научный сотрудник
Института архитектуры
и искусств НАНА, доктор
философии по искусствоведению,
доцент*

СПАСЕНИЕ

Светлая память о создателе и основоположнике современного, независимого Азербайджана, одном из наиболее авторитетных политических деятелей мира – Общенациональном лидере Гейдаре Алиеве навсегда в наших сердцах.

Говорят, раз в столетие Всевышний ниспосыпает избранным народам мудрого, справедливого правителя, дарует ему славу и всеобщее признание, поручает навести порядок в мире и следить за благосостоянием народа. Его не страшат тяготы и препятствия, он решителен в борьбе с несправедливостью, его величие ослепляет! При нем всюду царит порядок и благоденствие.

Азербайджанскому народу довелось испытать такое счастье – счастье жить под руководством великого общественно-политического и государственного деятеля. Он не оставил свой народ, свое детище в беде и во времена лихолетий. Общенациональный лидер Гейдар Алиев – архитектор современного Азербайджана.

В XX веке наш народ дважды сумел создать свое независимое государство. К сожалению, независимость 1918-20 годов сохра-

нить не удалось, увы, она оказалась недолговечной. Ныне всем хорошо известны последствия событий той эпохи. Мы помним и происходившее в 1988-1990-х годах. Политические игры советской России, которая пошла на поводу у армян, требовавших аннексии Нагорного Карабаха от Азербайджана, вылились в печально известные события в Сумгайите, кровавый январь в Баку, учиненные империей с целью не допустить утраты гегемонии, и вкупе с неумелой, никчемной политикой тогдашнего руководства Азербайджана, привели к утрате части территории нашей страны. Эти обстоятельства обусловили необходимость выхода Азербайджана из состава Советского Союза и провозглашение независимости. Азербайджан обрел свою независимость ценою жизней самоотверженных сынов и дочерей своих...

...14 июля 1969 года Гейдар Алиев был избран первым секретарем Центрального Комитета Коммунистической партии Азербайджана. Обратимся к повестке пленума партии 5 августа 1969 года. Повестка была посвящена подготовке к празднованию 100-летия со дня рождения Ленина. Доклад Гейдара Алиева стал невиданным событием в истории бывшего СССР. Вопреки присущим тому времени отутюженным речам, набившим оскоими-ну дифирамбам и изжёваным восхвалениям преувеличеннных успехов, Гейдар Алиев посвятил свой доклад на августовском пленуме ЦК КП Азербайджана не столько достигнутому, сколько серьезным упущениям в партийных и советских органах республики. Он рассказал о негативных фактах в республике, поведал о недостатках в кадровой политике и экономике, изложил план по устранению этого. Его выступление повергло в ужас присутствующих, став подлинной сенсацией даже за пределами республики. Никогда еще критика не звучала столь открыто и сокрушающе. Это выступление выявило определенные отставания в темпах развития страны, укрепило веру в великого лидера, способность в короткий срок устраниТЬ недочеты и повести республику к светлому будущему. С приходом Гейдара Алиева к власти начался период расцвета Азербайджана. В ту пору обще-

ственность не придала этому назначению особого внимания, сочтя его очередным бесполезным шагом коммунистического режима. Однако вскоре мнение изменилось: «Неслыханное событие в стране коммунизма! Лидер Компартии Азербайджана Г.Алиев борется со взяточничеством. Коммунистический лидер выступает против идеологии коммунизма!»...

Время расставило всё по своим местам, раскрыв феномен личности Гейдара Алиева, явив его дальновидность и поразительную прозорливость, умение ставить интересы нации превыше всего. Коснувшись в своем выступлении на общереспубликанском собрании специалистов, получивших образование за пределами Азербайджана в 1970-1987 годах, аспектов, характеризующих тот период, Гейдар Алиев произнес: «Сразу после избрания 14 июля 1969 года руководителем Азербайджана, я в первую очередь занялся вопросами образования. Как известно, я работал на государственных должностях и до того времени. Меня всегда интересовало состояние образования в Азербайджане, особенно высшего образования, и я располагал об этом достаточной информацией. Я тут же поинтересовался, кого выбрали и отправили на учебу. Получив список, очень расстроился. Многие из числа значащихся в списке не были азербайджанцами. Этот вопрос вызывал затруднения и в последующие годы, ведь, как известно, в Азербайджане проживали представители многих национальностей. Спустя 2-3 года мне все же удалось добиться того, чтобы 97-98% направлявшихся на учебу за пределы республики были азербайджанцами».

Одним из выдающихся достижений Гейдара Алиева в области государственного строительства во имя будущего независимого Азербайджана, возвышения идеологии азербайджанства и дальнейшего укрепления чаяний народа о государственности, стали успехи, достигнутые по расширению научно-технических, экономических и культурных связей Азербайджана с внешним миром, пусть и в контексте внешней политики СССР. С этой целью в Баку проводились мероприятия всесоюзного и

международного масштаба, в советских республиках, странах соцлагеря и других зарубежных государствах организовывались дни азербайджанской культуры и искусства, что способствовало налаживанию Азербайджаном связей с зарубежьем и проживающими там азербайджанцами, признанию азербайджанского народа как народа с самобытной историей и культурными традициями. Таким образом, Баку в ту пору превращался во всемирный научный и культурный центр.

Гейдар Алиев привнес в нашу страну стабильность, с его приходом было подписано нефтяное соглашение, сложилось сотрудничество с НАТО, Азербайджан вошел в Совет Европы, наладились отношения со многими западными институтами, были заложены основы многовекторной политики во внешне-политической деятельности. В октябре 1991 года Азербайджан восстановил свою независимость. Это великое историческое событие стало поворотным в судьбе нашего народа. Мы вновь обрели возможность создать свое суверенное государство, жить в условиях свободы и независимости. Тем самым Азербайджан вписал свое имя в число мировых держав. Но, увы, первые годы независимости, о которой так долго грезил наш народ, пришлись на довольно тяжелую пору. В 1991-1993 годах в Азербайджане царили сумятица, хаос и анархия. Наша страна оказалась перед лицом опасности утраты независимости. В июне 1993 года Азербайджан был на пороге гражданской войны. Страна остро нуждалась в сильном лидере. Азербайджанский народ пребывал в смятении и растерянности, не ведая, где искать избавление от бед. В трудную минуту народ призвал на помощь Гейдара Алиева. Мудрый азербайджанский народ прекрасно понимал, что вывести страну из тяжелого положения под силу только такому умелому, дальновидному и решительному руководителю, как Гейдар Алиев! Возвращение Гейдара Алиева к власти по настоянию народа ознаменовало начало новой эпохи в истории Азербайджана. Независимость Азербайджана, наша государственность были спасены! По прошествии лет становится

очевидно, что, если бы Гейдар Алиев не вернулся бы в ту пору к власти, история нашей независимости, восстановленной в 1991 году, потерпела бы крах в 1993. Гейдар Алиев, беззаветно любящий свою Родину и народ, был единственной личностью, способной спасти Азербайджан от угрозы распада и полного уничтожения. Он вернулся к руководству страной по настоятельному требованию народа в очень непростой период. Судьба сама возложила на плечи Гейдара Алиева сложную и почетную миссию возрождения Азербайджана, отстаивания независимости отчего края. Таким образом, был положен конец многолетнему кризису политической власти в стране, анархии и произволу. Азербайджан вступил в новый исторический этап – период укрепления государственной независимости...

Благодаря мудрой внутренней и внешней политике Общенационального лидера Гейдара Алиева была проделана огромная работа в области построения правового демократического государства, формирования национальной армии, повышения авторитета Азербайджана на международной арене. Гейдар Алиев провел официальные встречи на высшем уровне с главами многих ведущих стран мира, представителями авторитетных международных организаций и деловых кругов, донес до международной общественности позицию нашего государства и всю правду о реалиях Азербайджана, тем самым усилив внимание и интерес к нашей стране. Были расширены политico-экономические связи Азербайджана, подписаны важные государственные договоры и соглашения... Коренные изменения произошли и в экономической жизни страны – были проведены аграрные реформы, началась приватизация. Начал раскрываться экономический потенциал Азербайджана, были предприняты серьезные шаги в сфере реконструкции финансовой системы. После возращения великого лидера к власти, лица, не желавшие процветания Азербайджана, предприняли попытки государственного переворота, однако все эти попытки удалось пресечь благодаря политическому гению Гейдара Алиева, его несокрушимой воли,

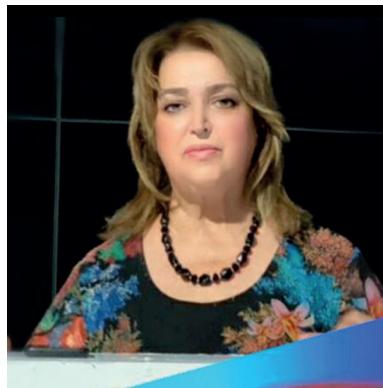
непререкаемому авторитету, связи с народом, умению и решимости реально оценить ситуацию в самые напряженные и судьбоносные моменты. Силы, пытавшиеся осуществить государственный переворот в стране, запамятали один немаловажный фактор – фактор веры и преданности народа своему президенту. Это наглядно проявилось в событиях октября 1994 года и марта 1995 года. Азербайджанский народ единодушно продемонстрировал приверженность принципам государственности, выразив поддержку проводимой властями страны внешней и внутренней политики. В ходе этих событий Общенациональный лидер нашего народа Гейдар Алиев проявил исключительную стойкость, мужество и политическую мудрость, вновь доказав, что является выражителем воли народа, единственным гарантом государственной безопасности. Политическая дальновидность, решимость и несокрушимая воля Гейдара Алиева положили конец коварному замыслу врагов, желавших раскола страны. Благодаря мудрой политике Общенационального лидера наш народ избежал опасности противопоставления всему миру. Выдержка и стойкость, проявленные Гейдаром Алиевым в ходе Лиссабонского саммита, золотыми буквами вписаны в историю нашего народа. Как известно, армяне и их покровители на протяжении многих лет старались очернить Азербайджан, представив нашу страну в образе врага. Азербайджан пребывал в одиночестве, оказавшись лицом к лицу со злейшими и коварными противниками. В условиях тотальной политической травли на международной арене дружественные нам государства не решались высказаться в поддержку. Мировому сообществу навязывался образ повинного во всем Азербайджана. Гейдару Алиеву удалось развеять мифы и домыслы о нашей стране. Дальновидная политика Гейдара Алиева открыла Азербайджану окно в Европу, с высокой трибуны ООН его речь донеслась по всему миру. Возросло число стран, поддержавших справедливый глас Азербайджана. Лиссабонский саммит стал торжеством правды

и справедливости: 52 государства встали на сторону Азербайджана. Это был триумф! И таких фактов великое множество...

Поистине счастливы люди, опирающиеся на народ, те, кто созидают и творят на благо своего народа. На их могучих плечах лежит ответственность за судьбу народа. Осознавая ответственность, они несут ее достойно, даря счастье, благосостояние и светлое будущее грядущим поколениям. Личностей подобного масштаба – считанные единицы, они приходят в этот мир раз в сто лет. Судьба ниспосыпает таких людей в лихолетья, когда на карту поставлено само существование страны и народа. Эти выдающиеся личности, подлинные спасители нации несут свой благостный свет и спасительную миссию, отдав себя без остатка служению своему народу. Возвышая нацию, они возвышаются и сами, идя рука об руку с народом, достигают всемирного признания, почета и славы. Всё это в полной мере относится к великому сыну азербайджанского народа, подлинному спасителю – Гейдару Алиеву.

Литература

1. Ахундова Эльмира Гусейн кызы. Гейдар Алиев: Личность и эпоха: Т.3: возвращение(1990-2003) 2017. Москва
2. Габиб-бейли Иса. Гейдар Алиев: обучение государственности и современный период 2013. Нахчivanь.

Эльмира Исмайлова,
доктор философии по педагогике

ВЕЛИКИЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ И СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

Как известно, школа занимается обучением и воспитанием молодого поколения, пресса же формирует общественное мнение. Для построения гражданского общества в нашей стране существенное значение имеет тесное сотрудничество прессы с каждым учебным заведением. Эти двусторонние связи приносят пользу прогрессу нашего общества в том случае, когда обе стороны уважают и доверяют друг другу.

Необходимость объективного и беспристрастного освещения успехов и проблем, недостатков и трудностей в системе образования считается одним из важных факторов, что подтверждают множество публикаций и выступлений на различных мероприятиях. Да, система образования открыта для прессы. Руководители учебных заведений всегда готовы представить на обсуждение посредством органов печати любую информацию, представляющую общественный интерес: о состоянии нашего образования, направлений его развития, о заботах и проблемах, а также трудностях, с которыми им приходится сталкиваться в своей деятельности.

Пресса также может помочь школе своими аналитическими статьями, ставшими продуктом серьезных исследований, посвященных решению проблем образования. Следует честно признать, что есть немало журналистов, пишущих об успешных реформах в национальном образовании, о передовом опыте и самоотверженных педагогах, воспитывающих подрастающее поколение. Но, к сожалению, авторы некоторых оппозиционных изданий и газет-рэклетиров, которые игнорируют явные успехи азербайджанской школы и постоянно занимаются клеветой в адрес нашего образования, вызывают только гнев. Следует понимать, что образование – очень чувствительная сфера, и что несправедливая, порой предвзятая критика в адрес школы, его директора, заместителей, а также педагогов, которую печатают оппозиционные газеты, не только искажает правду, но и не делает чести этому органу печати.

Мы не намерены страховать себя даже от конструктивной и объективной критики. Никто не отрицает, что в процессе обучения и преподавания имеются определенные ошибки и недостатки. Там, где ведется работа, там могут быть и недочеты. Главное в том, чтобы критика действительно служила развитию нашего образования, способствовала устраниению недостатков, а не их повторению.

Здесь я считаю своим долгом напомнить ценные слова, сказанные об образовании, основателем азербайджанской государственности Гейдаром Алиевым. Великий лидер сказал: «*Образование – это не промышленность, не торговля, не сельское хозяйство. Это сфера деятельности, охватывающая интеллектуальный уровень нашего общества. К системе образования нужно подходить очень внимательно. Отношение к этой системе должно быть очень чутким*».

С особым чувством гордости хочу отметить, что 2 сентября 2002 года в жизни нашей школы № 275 города Баку произошло знаменательное событие. В тот день общенациональный лидер Гейдер Алиев посетил нашу школу, встретился с учащимися и

педагогическим коллективом и выступил перед ними с глубоко содержательной речью. И мы, в своей повседневной деятельности постоянно руководствуемся рекомендациями гениального политика Гейдара Алиева по образованию. В этой связи хочу упомянуть, что накануне 87-й годовщины со дня рождения общенационального лидера мы провели масштабные мероприятия на тему «Великий лидер и азербайджанская школа», на котором наряду с педагогическим коллективом школы с большим энтузиазмом выступили и учащиеся.

Наша школа носит имя ее выпускника Алекбера Эйвазова, который в 1993 году погиб в тяжелых боях за Физули. В фойе школы создан прекрасный уголок, посвященный его славному боевому пути. Там очень много декоративных растений и постоянно стоят свежие цветы. Совсем недавно, накануне праздника Новруз, мать шехида Алекбера Эйвазова, Амина ханум, принесла в школу семени[1], выращенное в память о сыне. Увидев хончу[2], которую мы собрали в честь героя, она очень растрогалась. На всех, кто участвовал в этом мероприятии, в том числе и на детей, эта встреча оказала глубокое эмоциональное впечатление. Такие события оставляют яркий след в памяти детей.

Этот эпизод я вспомнила к тому, что прессы должна уделять большое внимание и военно-патриотическому воспитанию в школах. Ведь наш Карабах все еще находится под оккупацией врага. Воспитание грамотных, образованных людей, настоящих патриотов – это не только обязанность школы, а также семьи и всего общества. И в этом направлении закономерно плодотворное сотрудничество школы и прессы.

Обращаю внимание, что сегодня каждый педагог, а также каждый журналист, считающий себя истинным гражданином своей страны, обязан сделать все возможное для поддержания прогресса нашего общества.

Не следует забывать и о нашем родном языке, о пройденном им пути, о том, какие азербайджанские полководцы и общественные деятели сыграли роль в совершенствовании национального языка. Об этом можно говорить часами.

Неслучайно, что еще со времен шаха Исмаила Хатаи, который в XV веке объединил земли Азербайджана, создал сильное государство и провозгласил азербайджанский язык государственным, тем самым увеличил сферу влияния родного языка, способствовал его развитию, делал все, чтобы он занял особое место в ряду официальных языков. Шах Исмаил Хатаи и многие его современники на очень простом, гармоничном языке создали такие произведения как: «Дахнаме», «Насихатнаме», «Лейли и Меджнун», поэт М.П. Вагиф сочинял гошма[3]. Таким образом, все они заложили основу литературного азербайджанского языка.

Именно в XVI веке поэт Мухаммед Физули, продолживший этот путь, благодаря особому мастерству на основе азербайджанских слов и грамматической структуры азербайджанского языка создал яркие образцы классических произведений.

В этом контексте хотелось бы рассказать об огромной заслуге великого лидера Гейдара Алиева в вопросе укрепления и развития азербайджанского языка.

Общеизвестно, что Всемирная Организация ЮНЕСКО приняла решение с целью защиты языкового и культурного многообразия каждый год 21 февраля отмечать Международный день родного языка. Генеральная Ассамблея ООН поддержала это решение и призывала государства-членов ООН способствовать защите и сохранению всех языков народов мира. Это еще раз подчеркивает, что каждый имеет право ощущать существование своего родного языка, гордиться им, защищать и развивать свой родной язык.

Проще говоря, язык – это средство общения, но в тоже время язык является одним из признаков, характеризующих облик нации, возможно, что это даже его первый признак. Язык – это подтверждение существования какого-либо народа, его национальное богатство, его кровавые страницы памяти. В этом смысле получение нашим языком статуса государственного языка является поистине историческим событием, вызывающим чувство

гордости. За то, что сегодня наш язык среди прочих языков мира имеет статус государственного, за неоценимые услуги в вопросе духовной чистоты нашего языка, мы благодарны общенациональному лидеру Гейдару Алиеву, который сказал: «Наш язык очень богатый и гармоничный, он имеет глубокие исторические корни. Лично я очень люблю свой родной язык и горжусь тем, что говорю на этом языке».

Мы должны быть благодарны великому Гейдару Алиеву за то, что он вынудил всех в официальных кругах пользоваться родным языком, заставил говорить по-азербайджански тех, которые в свое время стеснялись это делать. Он дал им понять, что каждый человек должен знать и чувствовать свой язык, его тонкости, любить и прививать к нему любовь.

Решительная борьба за родной язык, происходящая во всем мире, имеет очень важное значение для каждой национальности, в том числе и для нас. Исполнять требования литературного языка в устной и письменной речи, соблюдать его законы – священный долг каждого учителя и гражданина. Язык человека является отражением его духовного мира. Это самый чудесный и могучий дар великого богачеловеку. Язык означает наличие какой-либо нации на свете.

А наш родной азербайджанский язык для нас самый прекрасный среди всех существующих языков. Поэтому мы сохраняем неповторимость и естественность нашего языка. Вне всякого сомнения, без учителей мы не могли бы занять определенное место в обществе и заниматься какой-либо деятельностью, мы не могли бы сохранить наш язык.

На протяжении всей своей жизни Гейдар Алиев видел в азербайджанском языке судьбу нации, наряду с любовью к нему, он мужественно стоял на его страже, поднимал его авторитет, годами боролся за его прогресс и добился желаемого. Он говорил, что зная ценность и значение слова, используя его к месту, можно кратко, точно и красиво изложить свою мысль. Также, как правитель династии Сефевидов, великий Шах Исмаил Хатаи,

в одном из своих стихотворений, где он восхваляет силу слова и призывает всех ценить мудрые слова и изречения, которые очень распространены в народе.

И в процессе уроков, и на различных мероприятиях мы говорим учащимся о том, что родной язык – это язык матери, язык нашего святого бытия. Мы настоятельно рекомендуем детям читать, учить и анализировать произведения, написанные на нашем родном языке, так как эти произведения всегда современны. Мы советуем учащимся защищать наш родной язык от ненужного потока слов.

Мы постоянно напоминаем им слова великого лидера Гейдара Алиева: «Музыка, литература и различные памятники подтверждают национальность народа, в тоже время национальность человека подтверждает его язык. Если не будет азербайджанского языка, тоне будет и литературы на нем, не будет азербайджанского языка, не будет песен и музыки на азербайджанском языке». Беречь все это, как зеницу ока, защитить от посторонних, сохранить наши национальные традиции и обычаи – все это ложится на плечи наших учеников.

Гармоничность азербайджанского языка, его широкий поэтический диапазон высоко ценятся не только азербайджанцами, но и другими дружественными народами. Достаточно вспомнить, к примеру, слова грузинского поэта Георгия Леонидзе о Самеде Вургуне:

«Самед Вургун – это мед и молоко, соль и хлеб азербайджанской поэзии, живое воплощение своего народа. Я преклоняюсь перед его ярким, могучим талантом. Имя Самеда Вургуна близко и дорого нам всем. Неиссякаемый свет его поэзии всегда будет озарять путь безграничной дружбы азербайджанского и грузинского народов».

Эти слова – высокая оценка поэтического азербайджанского языка великого поэта Самеда Вургуна. Сохранить эту высокую оценку – наш моральный долг.

Азербайджанский язык – основной символ нашей государ-

ственности, на нем написано и издано множество указов, решений, распоряжений. И мы должны твердо стоять на страже нашего языка.

Родной язык

Родной язык! Порой суров как глыба
Порой бурлишь как водопад с вершин
Порой мелодией джанги клокочешь
Порой ты песнь, звучащая с равнин

Ты как свирели раненой стенанье
Ты зелень трав и густота лесов
Ты зеркало народа, ты познанье
Ты аромат земли моей цветов
Росток, пробивший холода снегов.....

Мой сладостный язык, мой Азери....

Ты скалы Гобустана, чудо света
Орел, парящий гордо в небесах
Ты судьбы поколений, ты планета
Ты дар небес, твоя краса воспета
Веками в светлых образах, стихах
Великий мой язык, мой Азери.....

Звучи в напевах мудрого Горгуда
Ты становился ярче и нежней
Страдая каждый раз, в огне сгорая ,
Стираясь силой, стал еще сильней
Ты мирplenяешь красотой своей
Язык родной, мой гордый, Азери.....

Всегда несокрушим перед врагами
Девичья Башня – символ твой в Баку
Ты крепость Алинджа в Нахичевани

Ты крепость Базз в далеком Савалане
Подобен острого меча клинку
Язык могучий, славный Азери.....

Какое счастье! Есть Табриз, Дербенд
Есть Родина и есть родная речь
Какое счастье! Древний мой народ
Способен словом искру в душах высечь
Язык родной, мой древний, Азери.....

Язык мой, ты прошел через века
Язык мой— ты алмаз среди сокровищ
Ты словно создаешь цветной ковер
Узлом к узлу, из красочных полотнищ
Язык красивейший — мой Азери .....

Ты песня матерей над колыбелью
Душа моя, ты плоть моя и кровь
И мужество и честь и вдохновенье
В восторг приводишь, даришь изумленье
Моя ты слава, гордость и любовь
Язык родной, мой нежный Азери.....

Перевод стих с азербайджанского к.ф.н., доцент Сулейманова Тунзала Тофиг гызы

[1] Семени – проросшая пшеница, один из главных атрибутов праздника Новруз

[2]Хонча – подарочная корзина или поднос со сладостями

[3]Гошма – форма стихотворения с парными рифмами

مشچ رد ناریا یاه کرت تشنونرس
فوا یل ع ردىح یسایس زادن ا

زورآ نامی اس
ی بونج ناجی ابردا شخ ب سیئر
ی رو هم ج ناگدن سیون نون اک
ناجی ابردا

ناریا کرت نویلیم ۴۰ تشنونرس
زکرم رد مشیمه زارآ مناخ دور بونج و
ربهر فوا یل ع ردىح یسایس تقد
دوب هتفرگ رارق ناجی ابردا دی قف د

رظن هب و هتفای ماما زورما هب ات و زاغآل بق لاس ۷۵ زا هک یتسایس
فوا یل ع ردىح یرگن مدنی آیاه تشنادی نیارد ام

ب ت خادر پ می هاوخ ریز هلاقم حرش هب ناریا یاه کرت صوصخ رد
یاه لاس للخ رد زارآ مناخ دور بونج رد فوا یل ع ردىح روپچ نیلوا
۱۹ رد (فوا یل ع ردىح نز رد پ) فوا یل ع زیزع یربهر تتحت ۱۹۴۵
تسا هدش تبث خیرات رد یگل اس

تتحت ناجی ابردا یلم تموكح لاس کی لیکشت اب نراقام لاس نیا
ود هک دش ابیم زیر بست تیز کرم هب یرو هشیپ رفع ج دیس یربهر
یرو هشیپ رفع ج دیس هب باطخ فوا یل ع زیزع فرط زا مهم یژتارت سا
ددرگ یم دامن شیپ

یم رگا و دوب دهاوخ تسکش هب موکح نارهت نو دب ناجی ابردا
همیمض مه ار رهش نیا دی اب دیش اب هتشاد ینالوط یسایس رمع دی هاوخ
دین کب ناجی ابردا کاخ

و تموكح لیکشت هزاجا دارکا هب ناجی ابردا کاخ لخاد رد دیابن
یاه تردق رازبا و هشام ناونع ب مشیمه اهدرك نوچ دی هدب یرات خمدوخ ای
درک دنهاوخ و هدرک لمع اه کرت هیل ع رب یا مقطن مارف

ناجی ابردا تشنونرس هب تیس اسح ی بتکم نیون چ رد نخس رگاید هب
دین ب یم شقون و نیوکت فوا یل ع ردىح نهذ رد و دزن رد ی بونج

ناجی ابردا یلم تموكح یللملا نیاب تالاعفن اول عرف رثا رد ماجن ارس
یم ناجی ابردا هب یولهپ شترا هلمح نایرج رد تمواقم کرت هب روبجم

و زارآ من اخ دور لامش هب ترجم ام و نطو کرت هب رو بجم نای ای ادف ددرگ و یفاک هجوت مدع و اه هسی سد متس او ب اما دن درگ یم و کاب هب اتدمع نای ای ادف، نارج اهم نیا ی دن امزاس رد و کس فرط زا صخش متس ای س دوبن دمحم نوچمه نان آزا ی رای سب و دن ریگ یم رارق یرم یب دروم یلم تموکح همکا حم یبات هز ی قت دمحم رتکد و (یلم تموکح گن هرف ریزو) ایر یب دن وش یم دی عبت ی ربی س هب و.

هزات و ناوچ فوا یل ع ردى ح یس ای س تو اکذ و شوه هک تسا جن یا ناردارب کمک هب «یوروش ب. گ. اک» ی تاعال طا متس ای س رد مادخت سا دباتش یم دوخ رج ام ی زنا جی ابردا.

من امل اظ یاضق و هی فصت متس ای س طسوت هک ایر یب دمحم هب فوا یل ع ردى ح تطا سو اب دوب هتشگ دی عبت ی ربی س هب نیل اتسا لاس هب ی فوتوتم) ایر یب دمحم هطب ار نیا رد دوش یم دن انرگ زاب و کاب ی صخش بتسا هتشون، هدش پاچ ناریا رد هک شت ار طاخ باتک (رد 1985) هدروآ ی ربی س هب ارم ن دوب هان گی ب و تئارب مکح فوا یل ع ردى ح مان ب دروآ و کاب هب دوخ اب و داز آ ارم دععب و.

اب دوخ یگداون اخ مان هباشت زا شت ار طاخ هم ادا رد ایر یب دمحم رد هک دیوگ یم نیل اتسا ن امز رد ب. گ. اک سیئر «ای رب یتن روآل» تسا هدو ب فوا یل ع و یو نایم ثحب عوضوم ی ربی س زا تشن گزاب نیح یب دمحم هب با طخ دن خ اب فوا یل ع ردى ح ین الوط یو گتفگ زا دععب و دیتسه ام زیزع و ناجی ابردا ایر یب امش هک دیوگ یم ایر

ادی پ ار ایر یب دمحم تشن ریس هک ی بات هز ی قت دمحم رتکد نی ن چمه هاگش ن ارد فوا یل ع ردى ح ن امز رد دوب هدش دی عبت ی ربی س هب و مدرک افو هتشون هب و دزادرب یم یسانش قرش هتش ر د سی ردت هب و کاب نیشی پ رومج سیئر ی یئب ی چلی ا لصف ل او ب ا مو حرم رو اشم ده از ی لق کروت رکفت اب ی بات هز رتکد زا مامل ا اب و ن امز نیا رد یو، ناجی ابردا ی تراب عب دن ک یم زاغا ار دوخ یلم یاه تی ا لاعف ماجن ارس و ان ش آی ارج ی نیل اتسا مکح ی طف فوا یل ع ردى ح زال بق ین اجی ابردا رکف نشور کی ار روما مامز فوا یل ع ردى ح هک ین امز رد اما دوش یم دی عبت ی ربی س هب و دوش یم سرک ب حاص و کاب هاگش ن ارد در ف ن امه دریگ یم تسد ب ی سرک نیمه زا و هاگش ن ادنیمه رد ار اه کروت یلم ی رادی ب نوی س ادن و ف دن ک یم یزی ر ح رط.

ردى ح هجوت زا ناجی ابردا یلم رع اش رهاط بار هس مو حرم هک ی ا مر طاخ ای یم و دن ک یم فی رع ت ی بونج ناجی ابردا ن ار کف نشور هب فوا یل ع بی رغ ار دوخ، یمسر س ل جم کی رد ق باس یوروش ن امز رد هک دیوگ

ردیح و مدرک سح مدوخ یاه من اش یور ار یتسدی تدم زا دعه، مدرک باطخ
ردارب ار ... و امزی قریق، اه ی جرگ، اه کبزا ام: بتفگ نم هب باطخ فوا یل ع
امش هکلب مین کب باطخ ردارب ار امش می رادن قح اما مین کیم باطخ
دیش اب یم ام مداون اخ زا یوضع

ود هب فوا یل ع ردیح یس ایس تایح من وگ تسرهف یس ررب اب الصرا
رهم و ریذپان راکنا لاح نیع رد و ناشیا صت خم تسا ایس و یس اس ا لصا
می رو خ یم رب ناجی ابردا خیرات رد هدش موم و
یل امش ناحی ابردا رد

هس و رحم کل امم هب اه سور طسوت یاچ نم کرت همان دع لی محنت زا دعه
و رازت هرود رده زارآ هن اخ دور لامش رده ناجی ابردا نارکفن شور، راجاق
ردیح نتفای تردق زا دعه دن دش یم ماع لتق تدش ب یورو ش نامز رده
و میرکت هب لی دبت، ناشیا یس ایس شوه اب اه ماع لتق نیا فوا یل ع
ددرگ یم نارکفن شور زا دی جمت

یبونج ناجی ابردا رد

نارکفن شور ناجی ابردا یلم تموكح تسکش زا دعه
مه اجن آ دنو ش یم و کاب یهار زارآ هن اخ دور بونج زا... و نادن هن، نارع اش
نیا مزاب اما دن درگ یم دش اب یم فوا یل ع ردیح یراکتبا تسا ایس
مه یبونج ناجی ابردا نارکفن شور فوا یل ع ردیح نتفای تردق زا دعه
یبات هز و ایر یب، ریه اط بار مس تشنون رس) دن بای یم تزع

اه کروت هک 1979 لاس هب ناریا رد یمالس ا بالقنا نایرج رد اد دعه
ردیح ادجم دنو ش یم ماع لتق ناملسم قلخ ملی اغ نایرج رد و زیر بت رد
دن ام یمن توافت یب زیر بت رد دوخ نان ابزم هت شون رس هب فوا یل ع
موکح و هین ایب رو دص هب روب حم و کس م فوا یل ع ردیح ت طاس و اب و
ناین ادن ز هک تسا ه عقاو نیا زا دعه و دوش یم نارهت یاه یور دن ت ندرک
دن بای یم ی امر مادعا زا قلخ نیده اجم ن امز اس سک عرب ناملسم قلخ

میزه ر و ناریا بالقنا تیه ام هب ی پ دوز یلی خ هک فوا یل ع ردیح
هی طوت ین ابرق دنی آرد زارآ هن اخ دور لامش هکنیا یارب درب یم نای الیم
ردیف اک یاه ی هاگآ هب زارآ بونج و دوش نای الیم میزه ی طاقت لیا بتکم
نیزو رثا ناشیا روت سد اب دبای تسدی گن هرف و ی عامت جا یاه منی مز
زا (دور یم جح هب هابور) «ری دیگ هجح و کل ووت» مان اب قی اش هل دل ادب ع
رد رثا نیا و دور یم ی دنوی زی وولت یاه همان رب و نتن آج اوما هب ذغاک یور
تاررک هب هتفه ره ناجی ابردا نوی زی وولت ن او جون و کدوک همان رب ش خب
ناریا یم الیس ا داش را و گن هرف ترازو میری گب رظن رده ددرگ یم ش خب

(دز شت آ ارن آ مه دع ب و داد ار باتک نیا یروآ عمج روت سد لب ق هام دنچ
 ترااظن اب قباس یوروش هرود هک ی امنیس یاه ملیف رد نینچمه
 رد نیون یزاس تلم موهفم اب دنوش یم دیلوت فوا یل ع ردیح میقتسم
 بتسا ھدو ب مقباس یب هتشذگ لاس 200 رد هک میوش یم هج اوم ناجی ابردا
 اب دش هتخاس یاه ملیف لیل حت و ییز جت و ییز جت و ییز جت و ییز جت
 نتساجنیا میوش یم هج اوم یلم هژیو یاه مایپ اب فوا یل ع ردیح روت سد
 مالس ا ناج و کرت ناج یسایس هی امرس نینچ هب یاناجی ابردا ره هک
 دننکب راختفا دی اب فوا یل ع ردیح یارب ینعی
 دروم هراومه ناریا یاه کرت تشنون رس ی امنیس یاه ملیف نیا رد
 بتسا هتفرگ رارق یدج هجوت

و ملیف دنچ یسایس مایپ هب ار زیزع نابطاخم امش هجوت من و من یارب
 هیبو عش ی طاق تلا ب بتکم» رس رب فوا یل ع ردیح هک یا هدن بوک تشم
 «س راف یتسیش اف ب بتکم» یاه نوگ رب هک ی مک حم یلیس و «ی س راف
 ملیف نیا یسایس یاه ق ادصم هب نینچمه و می امن یم بلج، دنک یم دراو
 تروص ب ی رومج تسا ایر ن امز رد فوا یل ع ردیح هک درک می هاوخ راشا اه
 ی طارفا یاه تسانی و نووش و ی طاق تلا هی بیو عش ن اگدی د ل باقم رد و یلمع
 لامعا یسایس ی امرادی د رد و ناراگنربخ نیبرود ربارب رد یس راف
 بتسا هدرک

یوروش ن امز رد «س راف ی طاق تلا هی بیو عش» ن آ رد هک یاه ملیف
 هدیش ک ش ل اچ هب فوا یل ع ردیح صخش میقتسم ترااظن اب و ق باس
 بتسا هدش

«رل ولوا»

بتکم هدنی امن ن اون عب ی اه فصا س راف دن و خا کی ملیف نیا رد
 رس رب ن اگدرم ن درک هدنز ی اعدا اب و مامت ی دایش اب ی س راف هی بیو عش
 دهد یم بی رف من امل اظ ار ن ان آ و دراذگ یم هالک ی داع ن امدرم

«روک یل د» ملیف

و تسا اه کرت لیصا گن رف هب دی قم هک ی ناجی ابردا ی ن اوج کی
 غالا راوس هک ار ی دن و خا میقتسم ریغ تروص ب، دن او خ یم ب و خ ار ماغوم
 نیا هک دنک یم رارقا دن و خا دوخ رابنیا و دنک یم باطخ «ان ز دل و»، بتسا
 ره رد. دن د یم بی رف ار ی داع مدرم نی د مان اب و دن ش اب یم «ان ز دل و» رشق
 دنک یم تبحص ی س راف ن ابز هب دایش دن و خا اه ملیف نیا زا و د

«ری دیگ هج ح و کل و ت» ملیف

ن اون ع اب و دن ز یم ملیح هب بتسد ی روخ تفام ت هج هک ری پ هابور
 دوخ اب و بی رف ار اه غرم دور یم ج ح هب و هدرک هب و رگی د هکنیا ن درک

دوش یم هبرف و دروخ یم ار اهن آمه یکی یکی هار رد و دن ک یم رفسمه
یراودا هدن امن یملع اربکا ملیف نیا زاد عل اس ۴۰ می نکب هجوت
دن و خآ رشق ناریا نیشی پ رو همچ سیئر داژن یدم حا دوم حم و ناریا سل جم
دن درب ل او س ریز هب و باطخ دروم ملیف نیا یا او ت حم یان بم رب ار
«اه ت سی س اف و اه ت سی ن و ووش ی طارفا بت کم» اهن آرد هک یاه ملیف
دری گ یم رارق فده دروم
کباب ملیف

و ناریا مان ن درک هتس حرب اب ی ره شن اریا بت کم مکن امز ت سر د
نوچ ی ق طانم و دوب ن اجی ا برذآ ی خیرات مان تو کی اب ددص رد ت ن اریا
زان اجی ا برذآ ی خیرات مان و هی ز جت ن اجی ا برذآ زا ار نیوزق و ن اج نز، ن ادمه
دوب هدش فذح ق طانم نیا
هشیمه «ی خیرات و ی گن هرف، ی عامت جا، ی ش زوم آمای پ اب کباب ملیف
ن ار کا هب (ن اجی ا برذآ یا متسه و ت اب هشیمه) «ن اجی ا برذآ می ملن نیس
دور یم

ی بن ف اج اق ی امنی س ملیف
رب ی بونج ن اجی ا برذآ ص و صخ رد ی س اس ا هت کن و د هب ملیف نیا رد
بی روح یم
اب و هج هل اب هک ن ارهت ت هموکح ه دات س رف هب باطخ ی بن مکن یا ی لوا
دی و گ یم ، دن ک یم ت ب حص ن دوب ن ابز سرافت تی رو حم
«ری د می ن طو می نم ادی ات و ب و ادی ات و انی زارآ»

ی ای حا ت سی فی ن ام) ت س ا نم ن طو زارا هن اخ دور بونج مه و ل امش مه ی ن عی
(فوا ی لع ردی ح ی س ای س یاه هشی دن ا ر د هچ را پ کی ن اجی ا برذآ
ن ارهت زا هدش ه دات س رف روم ام شوگ رب ار ی لی س نیا ی بن مکنی مود
رب مک ح ی لی س نیا لصا رد دن ز یم اه کرت نداد یرا بجا چوک ت هج هب
ن اجی ا برذآ یاه ی داب آن درک هن کس زا ی لاخ ت س ای س و اه ت سی ش اف شوگ
دوش یم هدز دراد هم ادا مه نون کا مه هک

فوا ی لع ردی ح ی س ای س یاه دتم هب ار زیزع ن ا بطاخم امش هجوت ل اح
چیه ن اجی ا برذآ ی رو همچ ل ال ق ت س ا زا د عب هک دید می هاوخ و من ک یم ب ل ج
فوا ی لع ردی ح ی س ای س یاه همان رب زا ناریا یاه کرت ت شون رس ت ق و
هت خ اس رو کذم یاه ملیف ی س ای س یاه مای پ رابنیا مکلب دوش ی م فذح
هن حص رد و ن ار اگن رب خ نی ب رو د ل ب ا قم رد ار ق ب اس یور و ش ن امز رد هدش
دن ک یم ی ری گی پ دج هب ت س ای س

ب ت کم هک یاه ملیف یان بم رب فوا ی لع ردی ح ی س ای س ق اد صم
دش ک یم ش ل اج هب ار ی سرافت هی بو عش ی طاق ت ل ا

رد فوا لیل ع ردیح یمسر رفس هب درک می‌هاوخ یا هراش اصوص خنیارد، ناری اربه‌ریا منم‌اخ مللا تی آب رادید رد و نارت هب ی‌دادیم 2001 لاس اب هتسن‌ادن ای و هتسن‌ادیا منم‌اخ دنیب یم یتقو فوا لیل ع ردیح هک ال‌ماک شور اب نیجن‌چمه و ی‌س‌امل‌پی‌د لوصا ف‌الخ‌خرب، ی‌س‌ور م‌جرتم ن‌دره‌آ هب تبسن و ناجی‌ابردازی ارب ی‌س‌راف ی‌بوغش بـتـکـمـهـنـایـارـگـ فـارـجـنـاـ اـبـ اـرـ رـادـیـدـ جـیـاتـنـ وـ ثـحـبـ هـنـوـگـچـ هـنـکـ یـمـیـمـارـتـحـاـ بـیـکـرـتـ نـابـزـ دـهـ یـمـ قـوسـ نـاجـیـابـرـداـ عـفـنـ هـبـ کـیـتـاـمـلـپـیـدـ الـماـکـ وـ یـسـایـسـ درـگـشـ

تـقـوـ هـجـرـاـخـرـومـ رـیـزوـ فـوـواـ لـیـلـقـ تـیـالـوـ مـرـطـاـخـ تـسـاـ رـتـهـبـ هـطـبـارـ نـیـارـدـ هـرـاـبـ رـدـ تـسـاـ هـدـادـ رـاشـتـنـاـ شـتـاـرـطـاـخـ بـاتـکـ رـدـ هـکـ اـرـ نـاجـیـابـرـداـ یـروـمـجـ بـهـیـنـاـوـخـ هـبـ اـبـ اـرـیـاـ منـمـاخـ اـبـ رـادـیـدـ رـدـیـ زـافـواـلـیـلـ عـرـدـیـحـ عـافـدـ نـابـزـ هـبـ یـصـخـشـ یـاهـ تـبـحـصـ اـبـ نـارـیـ اـرـبـهـرـ اـبـ فـاـ لـیـلـعـ رـدـیـحـ رـادـیـدـ»

اـفـزـیـمـ تـشـپـ رـدـ یـسـایـسـ یـاهـ تـایـهـ سـپـسـ بـیـشـکـ لـوـطـ مـقـیـقـدـ دـنـجـ یـکـرـتـ شـوـخـ یـسـرافـ نـابـزـ هـبـ اـرـ نـاجـیـابـرـداـ رـوـمـجـ سـیـئـرـیـاـ منـمـاخـ دـنـتـسـشـنـ نـتـفـگـ نـخـسـ. درـکـ نـایـبـ یـخـیـرـاتـ یـتـیـمـهـاـ اـرـادـ اـرـیـ وـ رـفـسـ وـ تـفـگـ دـمـآـ نـارـیـاـ یـمـسـرـ نـابـزـ مـکـنـوـچـ تـشـادـنـ بـجـعـتـیـ اـجـ یـسـرافـ نـابـزـ هـبـ یـاـ منـمـاخـ نـانـخـسـ نـیـاـیـ مـجـرـتـ هـبـ عـورـشـ یـوـ مـجـرـتـمـ هـکـ یـتـقـوـ لـیـلـوـ دـوـبـ یـسـرافـ یـنـابـصـعـ فـاـ لـیـلـعـ رـدـیـحـ، دـوـمـنـ یـنـاجـیـابـرـداـ تـیـیـهـ اـرـبـ یـسـورـ نـابـزـ هـبـ رـدـشـیـپـ مـقـیـقـدـ وـدـ اـمـ یـاـ منـمـاخـ یـاقـآـ بـتـفـگـ وـ درـکـ یـاـ منـمـاخـ هـبـ وـرـ وـ مـدـشـ یـبـوـخـ هـبـ اـرـ رـگـیـدـمـهـ وـ مـیـدـرـکـ یـمـ تـبـحـصـ نـامـدـوـخـ یـرـدـامـ نـابـزـ هـبـ اـجـنـیـاـ هـبـ دـیـ اـبـ اـمـشـ وـ تـسـاـ نـارـیـ اـجـنـیـاـ هـکـ منـکـ یـمـ لـوـبـقـ نـمـ مـیـدـشـ یـمـ هـجـوـتـمـ هـکـ موـشـ یـمـ هـجـوـتـمـ اـمـاـ، دـیـنـکـ تـبـحـصـ یـسـرافـ یـنـعـیـ نـارـیـاـ یـمـسـرـ نـابـزـ؟ـدـرـیـگـ تـرـوـصـ یـسـورـ نـابـزـ هـبـ دـیـ اـبـ اـرـچـ هـجـوـتـ

نـابـزـ اـمـشـ یـتـلـوـدـ نـابـزـ هـکـ مـدـرـکـ یـمـ رـکـفـ نـمـ هـکـنـیـاـ بـاوـجـ اـبـ یـاـ منـمـاخـ تـسـاـ یـسـورـ

،درـمـ یـاـ بـتـفـگـ وـ دـنـکـ نـاـنـپـ اـرـ دـوـخـ یـنـابـصـعـ تـسـنـاوـتـنـ زـابـ فـاـ لـیـلـعـ اـمـ یـمـسـرـ نـابـزـ زـینـ یـورـوـشـ تـمـوـکـحـ نـامـزـ رـدـ یـنـاجـیـابـرـداـ یـکـرـتـ نـابـزـ مـتـسـ دـوـجـ وـ مـغـرـیـلـعـ. بـتـشـادـ دـوـجـ وـ دـامـنـیـاـزـینـ مـرـودـنـ آـیـسـاـنـونـاقـ رـدـ دـوـبـ نـامـسـرـادـمـ. مـیـدـوـبـ هـدـادـ هـعـسـوتـ وـ دـوـمـنـ ظـفـحـ اـرـ دـوـخـ یـرـدـامـ نـابـزـ اـمـ وـکـسـمـ یـاهـ یـمـ تـرـوـصـ نـابـزـ نـیـدـبـ تـاقـیـقـتـ نـامـیـاـ هـاـگـشـنـادـ رـدـ دـوـبـ نـابـزـ نـیـدـبـ حـطـسـ رـدـنـ اـمـلـالـقـتـسـاـزاـسـپـ. دـشـ یـمـ رـشـتـنـمـ بـاتـکـ نـابـزـ نـیـدـبـ وـ تـفـرـگـ روـطـچـ. مـیـدـیـمـ مـاـجـنـاـ نـابـزـ نـیـدـبـ اـرـ نـامـیـاـهـتـبـحـصـ اـمـ زـینـ یـلـلـمـلـاـ نـیـبـ لـقـتـسـمـ تـسـنـاوـتـ شـیـادـهـشـ نـوـخـ اـبـ هـکـ یـنـاجـیـابـرـداـ هـکـ دـیـدـرـکـ رـکـفـ اـمـشـ هلـاـسـ رـازـهـ یـخـیـرـاتـ نـتـشـادـ اـبـ وـ دـبـایـ تـاـجـنـ سـورـ یـالـیـتـسـاـزاـ وـ دـوـشـ دـافـتـسـاـ یـسـورـ نـابـزـ زـاـ وـ هـتـشـاذـگـ یـرـانـکـ هـبـ اـرـ دـوـخـ نـابـزـ تـسـاـ رـضـاـحـ

دیامن؟

ملیف رد «ناجیابردا آیه می ملنینس هشیمه» فورعム ترابع
رعش ندن اوخ اب ناهج ناین انجیابردا مرگن کن ایرج رد کباب بیامنیس
رعش نیان دن اوخ نحل مکیروطب دن کیم ادی پینیع دومن نوغرورو دمص
تعرس اب رعشنیا مرگن کی ادرف رد دش ثعاب فوا یل ع ردىح طسوت
زارآ مناخ دور بونج رد ناین انجیابردا آن انجیابردا نویلیم ۶۰ و دبای هار
دینک ظفح قوش اب ار ترابع نیا ناین انجیابردا نویلیم ۶۰ و دبای هار

ن س می نم نس یکریلی ب لئا

ن س می نکس م الوی مودروی

ن س می ن طو ام غود مان آ

ن انجیابردا آن انجیابردا

فوا یل ع ردىح یس ایس دتم رد یبن قاچاق یلیس یس ایس قادصم

دمحم دیس اب هارمه هک دوخ یارفس زا یکی نایرج رد فوا یل ع ردىح
رد دوش یم رضاح ناراگن ربخ لباقم رد ناریا تقو رومج سیئر یمتاخ
زا یمتاخ «رزخ یایرد یقوقح میژر نییعت» مطیح رد یل اویس اب مطبار
یلیس هک تساجنیا دنک یم مدافتسا «ناردن زام یایرد» یل ع ج ناویع
یم هذ سراف تسیشاف یاه منوگ رب فوا یل ع ردىح طسوت تس ایس
میژر تارکا نم دنور تایل عج نیا اب امش: بدیوگ یم رو فلا یف و دوش
من ناردن زام یایرد مان بیمان نم دیهد یم فارحن ار رزخ یایرد یقوقح
تایل عج نیا زا تسد و دینکب زاب ار ناتیا همش چ ما هدید من و هدینش
دی رادرب.

یاه تس ایس هیلک یس ایس مادقا نیا اب فوا یل ع ردىح عقاو رد
یم اس ا هک دیش ک شل اچ هب ار اه تسین ووش بتکم ین انجیابردا دض
دینک یم ل عج ار نیشن کرت قطانم یایفارغج

داتس ا زا توعد رد فوا یل ع ردىح ریظن یب یاه شالت رگا نین چمه
تروص وکس م نارهت یگن هامه اب رفس نیا دنچ ره) وکاب هب رایرهش
رایرهش دورو رظتنم هک دش یتی عمج زا ولهم وکاب اما تفرگن
تسیشاف یقیقح هرچ فوا یل ع ردىح مادقا نیا اب لصا رد دن دوب
ی فرعم (دش راکش آشی پ زا شی پ ناین انجیابردا یارب سور و سراف
،شا هقالع دروم رعаш ناوی عب ار «دن هس «ولدروچ اراق دولوب راعشن
یمامت یلک روطب و میری گب رظن رد ار تیئه رتکد زا میرکت
... و اه قیش آ، ناراگن مان زور، ملق باحصا، ناگدن سیون، نادن هرن، نارع اش
ردىح فرطزا انثتسا ن ودب دن ا هتفر وکاب هب زارآ مناخ دور بونج زا هک
، میری گب رظن رد مه ار دنا هتفرگ رارق میرکت و دی جمیت دروم فوا یل ع

دن اسر می‌هاوخ مامتا هب ریز نتم اب مناقاتشم ار هتشون نی
بی‌نای اپ شخ ب

نامز تای ضتقم دنچره تسای اشامت و تیور لباق رود زا هوك ملق
دادن ار فوا یل ع ردیح موحرم یسایس تایح کرد هزاچا ام ینس طیارش و
یبوخ ب ناشیا یسایس یاهدتم قیقدی فاکش دبل اک اب و تقد اب اما
یم و مینک یم اشامت ار ریبک دنزرف فوا یل ع ردیح تسایس هوك ملق
هن اخدور بونج رد یناجیابردا آن ارادرب تشنونرس تقو چیه هک مینی
فوا یل ع ردیح موحرم تقد زاناریا کرت نویلیم 40 مالک کی ردو زارآ
تسا هدن امن رود هب

رب ار نای اپ رم عقاو رد تشنادگ ام ارب فوا یل ع ردیح هک یثاریم
سایقم رد تلود بحاص زورما ام و دز ناین اجیابردا آم ترسح لاس 200
سایسات هب مادقا تقو ره لاس تسیود نیا رد نینچمه. میتسه یناهج
هدرك ناجیابردا بونج رد مه و لامش رد مه ناجیابردا تیروم حاب تلود
هک یتروپس اپ رابنیا اما دوب هدش هدیچرب هاتوک تدم زا دعب میدوب
هاش هتسیاش دنزرف طسوت ناین اجیابردا یارگ تلود ثاریم رب
یل بقیاه هرود سکع رب دش رداص فوا یل ع ردیح موحرم ینعی لیعامسا
بی‌نای اشی امرف هب انب

(تسای دبا ناجیابردا لالقتتسا) «ریدی دبا زیمی لالقتتسووم»
یسایس یاهدتم تخانش یارب ناریا رد یلم تکرح ناوج لسن انئمطم
قیال دنزرفتخانش یارب و دز دنهاوخ الاب ار اه نیتسا فوا یل ع ردیح
انئمطم. دومی پ دنهاوخ ار ام هتفرن یاه هار ناجیابردا یا مناسفا ربهر و
یسایس یاه هشیدنا اب ناجیابردا یخیرات ییافارغچ زور نآ رد
رومچ سیئر فوا یل ع ماهلا دیکات و دش دهاوخ ایح فوا یل ع ردیح
نويلیم تتصش رومچ سیئر نم» هکنیا رب ینبم ناجیابردا یل عف
یخیرات ییافارغچ یایح الصازا هتفرگ تاشن «میتسه ناین اجیابردا
موحرم یبلق هاگتساوخ و یسایس یاه هشیدنا زا یسات و ناجیابردا
دش اب یم فوا یل ع ردیح

Sayman Aruz

*Azərbaycan Respublikası Yazarlar
Birliyinin
Cənubi Azərbaycan şöbəsini müdürü*

ÜMUMİLLİ LİDERİMİZ HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ KURSU NDА İRAN TÜRKLƏRİNİN TALEYİ

İran və Araz çayının cənubundakı 40 milyon türkün taleyi həmişə Azərbaycanın mərhum Lideri Heydər Əliyevin siyasi kursunun diqqət mərkəzində olmuşdur. Hansı ki, 75 il əvvəl başlamış, bu günə qədər davam etmiş və gələcəkdə daha sürətli bir tempdə davam etdiriləcəkdir.

Bu məqalədə təsvir olunduğu kimi Heydər Əliyevin İrandakı türklərlə bağlı irəli sürdüyü siyasətə nəzər salacağıq:

Heydər Əliyevin 1945-46-cı illərdə 19 yaşında olarkən Əziz Əliyevin (Heydər Əliyevin qayınatısı) başçılığı ilə Araz çayının cənubuna etdiyi ilk səfəri tarixdə qeyd olunur.

Həmin il, Seyid Cəfər Pişəvərinin rəhbərliyi ilə Təbriz mərkəzli Azərbaycan Milli Hökumətinin qurulması ilə üst-üstə düşür. O dönəmdə Əziz Əliyev tərəfindən Seyid Cəfər Pişəvəriyə iki vacib strategiya təklif olunur:

1-Tehransız Azərbaycan uğursuzluğa düçar olacaq. Ona görə də uzun bir siyasi həyat sürdürmək istəyirsinizsə, bu şəhəri Azərbaycan ərazisinə əlavə etməlisiniz.

2– Kürdlərin Azərbaycan ərazisi daxilində bir hökumət və ya muxtarıyyət yaratmasına icazə verməməlisiniz, çünkü kürdlər həmişə türklərə qarşı bölgə güclərinin tətiyi və aləti kimi çıxış edirlər.

Başqa sözlə, Əziz Əliyevin məktəbindəki Güney Azərbaycanın taleyinə həssaslıq, Heydər Əliyevin zehnində ciddi şəkildə inkişaf edir.

Nəhayət, beynəlxalq güclərin qarşılıqlı razılaşmaları səbəbindən Pəhləvi ordusunun Azərbaycanı işğalı zamanı Azərbaycan milli hökuməti müqaviməti tərk etmək məcburiyyətində qaldı, Fadılər vətənlərini tərk edərək Araz çayının şimalına, əsasən də Bakıya köçməyə məcbur oldular. Lakin, bu mühacirləri təşkilatlaşdırmaqdə Moskvanın açıq bir siyasetinin olmaması səbəbindən milli hökumətə sadiq olanlar Məhəmməd Biria (Milli Hökumətin Mədəniyyət Naziri) və Doktor Məhəmməd Tağı Zehtabi kimi mühakimə edilərək Sibirə sürgün edilir. Bu zaman, Sovet KQB kəşfiyyat sistemində yenicə işə başlamış gənc Heydər Əliyevin siyasi zəkası azərbaycanlı mühacir qardaşlarının köməyinə gəldi.

Stalinin ədalətsiz məhkəmə sistemi tərəfindən Sibirə sürgün edilən Məhəmməd Biria, Heydər Əliyevin yardımı ilə Bakıya qaytarılır. Muhammad Biria (1985-ci il təv.) İranda nəşr olunan xatırələrində yazırıdı: “Heydər Əliyev adlı bir şəxs mənim günahsızlığını sübut edərək məni azad etdi və Bakıya gətirdi.”

Stalinin KQB rəisi Laurenti Beria ilə soyadının oxşarlığını bəyan edən Məhəmməd Biria, Sibirdən qayıdarkən Laurenti Berianın soyadına görə onunla Heydər Əliyev arasında müzakirələrin olduğunu və Heydər Əliyevlə uzun söhbətdən sonra Biriaya bu sözləri söylədiyini yazar: “sən Azərbaycanın Biriasan və bizim üçün əzizsən.”

Həmçinin, Məhəmməd Biriyanın taleyi ilə tanış olan və Sibirə sürgün olunan doktor Məhəmməd Tağı Zehtabi, Heydər Əliyevin dövründə Bakı Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsində dərs deməyə başlayır. Müəyyən dönəmdə Abülfaz Elçibəyin müşaviri işləmiş Vəfa Quluzadənin söylədiyinə görə,

Azərbaycanın keçmiş prezidenti Abülfaz Elçibəy, doktor Zehtabidən ilhamlanaraq, Türk düşüncəsi ilə tanış olur və ondan sonradır ki, özünün milli fəaliyyətinə başlayır. Başqa sözlə desək, Zehtabı kimi böyük bir alim azərbaycanlı Heydər Əliyevdən əvvəl Sibirə sürgün edilir, ancaq Heydər Əliyev vəzifəyə gələndən sonra həmin şəxs Azərbaycana geri döñərək Bakı Dövlət Universitetində özünə kürsü qazanır və eyni universitetdə Türk dünyasının milli oyanış nəzəriyyəsini yazar.

Azərbaycanın xalq şairi, mərhum Söhrab Tahir, Heydər Əliyevin Güney Azərbaycan ziyalılara diqqəti ilə bağlı öz xatirələrində belə deyir: “Sovet İttifaqı dönəmində rəsmi tədbirlərin birində özümü qərib adlandırdım. Bir müddətdən sonra kimsə əlini ciynamı qoydu. Gördüm ki, Heydər Əliyevdir. O, mənə dedi ki,” Biz, Özbəklərə, Qırğızlara qardaş deyirik, ancaq qardaş deyməyə haqqımız yoxdur, sən isə bizim ailənin bir üzvü, həqiqi qardaşımızsan.”

Heydər Əliyevin siyasi həyatına nəzər saldıqda, Azərbaycan tarixində danılmaz və təsdiqlənmiş iki əsas prinsipə və onun üçün xarakterik olan siyasetə rast gəlirik:

– Quzey Azərbaycanda (Müstəqil Azərbaycan)

Ruslar tərəfindən Azərbaycan kökənlə Qacar sülaləsinin zorla təhmil edilmiş Türkmənçay müqaviləsi bağlandıqdan sonra Araz çayının şimalındaki azərbaycanlı ziyalılar həm çar, həm də Sovet ittifaqı dövründə ciddi şəkildə represiyaya məruz qaldılar. Ancaq Heydər Əliyev vəzifəyə gələndən sonra ziyalılara olan kütləvi soyqırımlar yerini onlara edilən hörmət və izzətə verir. Heydər Əliyevdən sonra ziyalılar hərmət görür, diqqət mərkəzində olurlar.

– Güney Azərbaycanda

Azərbaycan milli hökumətinin məğlubiyyətindən sonra ziyalılar, şairlər, sənətkarlar və s. Araz çayının cənubundan Bakıya köç etdilər, ancaq burada da mühacirlərin qorxunc Stalinist sisteminin

qılıncına tuş gəldilər ki, yenə də Heydər Əliyevin onlara etdiyi köməklər sayəsində bu vəziyyətdən çıxa bildilər. Heydər Əliyev hakimiyətə gəldikdən sonra Güney Azərbaycan ziyalıları hörmət və izzət qazanırlar. (Söhrab Tahirin taleyi, Bi Ria və Zehtabi) Cənubda görmədikləri izzət və hörməti Arazın şimalında görə və hiss edə bilirlər.

Daha sonra 1979-cu ildə İranda baş verən İslam İinqilabı dövründə, Xəlqi-müsəlman partiyasının qiyamı zamanı Təbrizdəki soydaşlarımızın qətlə yetirildiyini görən Heydər Əliyev onların taleyinə bigən qalmadı və Heydər Əliyevin vəsatəti ilə Moskva bu hadisələrin əlyhinə bəyanat verməyə məcbur qaldı. Həmin bəyanatda Tehranin ekstremizmi qınanır və nəticə olaraq da azərbaycanlı məhbuslar edamdan azad edilir.

İran inqilabının və molla rejiminin mahiyyətini sürətlə dərk edən Heydər Əliyev Araz çayının şimalının gələcəkdə mollaların radikalçılıq məktəbinin sui-qəsdinə məruz qalmaması və Arazın cənubundakı soydaşlarımızın kifayət qədər sosial və mədəni bilik əldə etməsi üçün Abdulla Şaiqin «Tülü həccə gedir» kimi mənali əsərin kağızdan antena dalğalarına və televiziya programlarına keçirilməsinə göstəriş verir. Həmin program hər həftə davamlı olaraq Azərbaycan radio və televiziyasının uşaq və yeniyetmələr program bölümündə yayılanır (İran İslam Respublikasının Mədəniyyəti nazirliyi bir neçə ay əvvəl bu hekayəni özündə daşıyan kitabların toplanmasını və daha spnra onların yandırılması tapşırığını vermişdir.)

Sovet ittifaqı dövründə Heydər Əliyevin bilavasitə nəzarəti altında çəkilən filmlərdə də son 200 ildə Azərbaycanda misli görünməmiş müasir xalq quruculuğu anlayışı ilə qarşılaşırıq.

Heydər Əliyevin göstərişləri ilə hazırlanmış filmləri təhlil etdikdə xüsuslu verilmiş milli mesajlara rast gəlirik. Hər bir azərbaycanlı, Türk-İslam dünyasının təfəkkür və siyaset paytaxtı olan Heydər Əliyev ilə fəxr etməlidir.

Bu filmlərdə İranda türklərin taleyi hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur.

Məsələn, diqqətinizi bəzi filmlərdə Heydər Əliyevin «Fars faşist məktəbi»nə vurduğu güclü siyasi yumruq və mesajlara yönəltmək istərdim:

Keçmiş Sovet ittifaqı dövründə Heydər Əliyevin bilavasitə nəzarəti altında “Fars şovonizmi” və “din ifratçıları»na qarşı çəkildiyi filmlər:

-Ölülər. «رل ولوا»

Bu filmdə İsfahandan bir fars din “xadimi” ölüleri diriltmək iddiası ilə adı insanları din pərdəsi altında qəddarlıqla aldadır.

»Dəli Kor« filmi

Türklərin orjinal mədəniyyətinə bağlı olan və Muğamı yaxşı oxuyan bir azərbaycanlı gənc dolayı yolla eşşəyə minən mollaya «vələdi-zina»-deyə müraciət edir. Mollanın isə öz növbəsində «vələdi-zina» olduqlarını etiraf edir. Bu filmdə hər iki tərəf də fars dilində danışır.

»Tülkü həccə gedir« filmi

Müftə yemək yeməyə çalışan, toyuqları aldadaraq, artıq tövbə etdiyini və Həcc ziyarətinə toyuqlarla getmək istədiyini söyləyir. Yolda isə hamisini bir-bir özünə yem edir.

Qeyd edək ki, bu filmdən 40 il sonra İran parlamentinin üzvü Əkbər Alami və İranın keçmiş prezidenti Mahmud Əhmədinejad bu filmin məzmunu əsasında mollalara müraciət edərək onlara irandaki etdikləri əməllərinə yönəlik haqlı ittihamlar irəli sürdürlər.

«Şovinistlər və faşistlərin ekstremist məktəbi» ni hədəf alan filmlər:

– Babək filmi

İranşəhr məktəbi, İrançılıq və İran adını qabardaraq Azərbaycanın və Azərbaycan şəhərlərinin tarixi adını boykot etməyə çalışarkən, Həmədan, Zəncan və Qəzvin, Astara, Rəşt, Savə, Ərak kimi bölgələri

Azərbaycandan ayırib, Azərbaycanın tarixi ərazisi olan bu bölgələri Azərbaycan siyasi xəritəsindən silməyə çalışdı.

Babəkin filmi isə həmin dönəmdə, «Mən həmişə sizinləyəm, Azərbaycan» ictimai-siyasi-mədəni mesajı ilə ekran edilir.

-Qoçaq Nəbi filmi

Bu filmdə Cənubi Azərbaycanla bağlı iki əsas məqama rast gəlirik:

Birici bu ki, Qoçaq Nəbi Tehran hökumətinin fars vurguları ilə danışan nümayəndəsinə belə deyir:

“Arazın o tayı da mənimdir, bu tayı da!

Yəni Araz çayının həm şimalı, həm də cənubu mənim vətənəmmdir (Heydər Əliyevin siyasi ideyalarına inteqrasiya olunmuş Azərbaycanın dirçəlişi manifesti)

İkinci bu ki, Nəbi Türkləri mühacirətə məcbur etmək üçün Tehrandan göndərilən agentin üzünə şapalaq vurur. Əslində bu şapalaq Azərbaycanlıların yaşayış məntəqələrinin boşaldılması siyasətinə qarşı vurulan Heydər Əliyev şapalağı idi.

İndi diqqətinizi Heydər Əliyevin siyasi metodlarına yönəltmək istərdim. Görəcəyik ki, Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra Cənubi Azərbaycanlılarının taleyi heç vaxt Heydər Əliyevin siyasi programlarından silinmir. Əksinə bu dəfə filmlərin siyasi mesajları artıq siyaset səhnəsinin əsas nəzəriyyələrinə çevrilir.

Fars Şüubiyyəsi və fars faşizminə meydan oxuyan filmlərə əsaslanan Heydər Əliyevin siyasi nümunəsi:

Bu məsələni izah etməkdən ötrü, Heydər Əliyevin 2001-ci ildə Tehrana rəsmi səfərini və İranın Ali Rəhbəri Həzrəti Ayətullah Xamenei ilə görüşünə işarə etmək yerinə düşər. Həmin görüşdə Xamenei, diplomatiya, eyni zamanda Azərbaycan dilinə hörmətsizlik

edərək Heydər Əliyev ilə danışmaqdan ötrü rus dilinə tərcüməçi gətirir. Ancaq həmin müzakirələr Heydər Əliyevin zəkası nəticəsində Azərbaycan dilində davam edərək, Azərbaycan xeyrinə tamamlanır.

Xamenei ilə görüşü zamanı Heydər Əliyevin Türk dilini müdafiə etməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının o zamankı Xarici İşlər naziri Vilayət Quliyev xatırələrini göz gəzdirmək yaxşı olardı:

«Heydər Əliyevin İran lideri ilə görüşü bir neçə dəqiqə davam etdi. Türk dilində fərdi nitqlər söyləndi. Sonra siyasi nümayəndə heyəti masaların arxasında əyləşdi. Xamenei Azərbaycan Prezidentini fars dilində qarşılıdı və səfərini tarixi əhəmiyyət kəsb etdiyini söylədi. Təəccübülu deyildi ki, Xamenei İran dilinin rəsmi dili olduğu üçün fars dilində danişdi, amma tərcüməcisi bu sözləri Azərbaycan nümayəndə heyəti üçün rus dilinə tərcümə etməyə başlayanda Heydər Əliyev əsəbiləşdi və Xameneiyə müraciət edərək dedi: Cənab Xamenei, iki dəqiqə əvvəl burada ana dilimizdə danişdığ və bir-birimizi yaxşı başa düşdük, qəbul edirəm ki, bu İrandır və siz İranın rəsmi dilində, farsca danışmalısınız, amma bunu başa düşmürəm ki, tərcümə niyə rus dilində aparılmalıdır?»

Xamenei cavab verdi ki, “rəsmi dilinizin rus dili olduğunu düşünürəm.”

Heydər Əliyev yenə qəzəbini gizlədə bilmədi və dedi:

«Ay kişi, Azərbaycan türkcəsi Sovet hakimiyyəti dövründə belə bizim rəsmi dilimiz idi. Bu məsələ həmin dövrün konstitusiyasında da öz təsdiqini tapmışdı. Moskvanın təzyiqinə baxmayaraq, ana dilimizi qoruduq və inkişaf etdirdik. Məktəblərimiz bu dildə idi. Universitetlərimizdə bu dildə araşdırma aparıldı və bu dildə kitablar nəşr olundu. Beynəlxalq səviyyədə müstəqillik qazandıqdan sonra da bu dildə danışırıq. Şəhidlərinin qanı ilə müstəqil olmayı və rus hökmranlığından qurtulmayı bacaran, min illik tarixi olan bir azərbaycanlının dilini kənara qoyub rus dilindən istifadə etməsini necə düşünürdünüz?»

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev Azərbaycanın mədəniyyəti və tarixi ilə yaxşı tanış idi və Xameneiyə «Dəli Kür» filminin mesajı kimi, «A kişi» müraciət edərək onların faşist təbiətini çox məharətlə

hədəfə alır. Bundan əlavə, o, sərf siyasi dildə sübut etdi ki, mollaların rejimi və onların qurduğu siyasi sistem, kommunist sistemindən daha pis, daha təhlükəlidir. Çünkü kommunist dövründə azərbaycanlılar inzibati və hətta siyasi işləri öz dillərində aparırdılar, lakin İranda yaşayan azərbaycanlıların ana dilində təhsil almasına icazə verilmir, bütün milli-mədəni haqları qadağan edilmişdir.

**Keçmiş Sovet ittifaqı filmlərindəki nümunələrə əsaslanaraq,
İran Türklerinə dəstək naminə Heydər Əliyevin siyasi
həyatından nümunələr:**

Babəkin filmindəki məşhur «Mən həmişə səninləyəm, ey Azərbaycan!» ifadəsi Dünya Azərbaycanlıları Konqresi zamanı Hrydər Əliyevin Səməd Vurğunun şeirini oxumaqla bir daha sübut olur. Bu şeiri Heydər Əliyev oxuduqdan sonra, onun şeiri oxuyarkən kövrək və səmimi vəziyyətdə olması qurultaydan bir gün sonra elektrik cərəyanı kimi dünya azərbaycanlılarının ruhuna təsir etdi. Araz çayının cənubundakı yaşayan 45 milyondan artıq soydaşımızın ruh yaddaşına yazılaraq onların dillər əzberinə çevrildi:

El Bilir ki, sen manimsen.
Yurdum, yuvam, məskənimsən.
Anam, doğma vətənimsən,
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan!

Heydər Əliyevin siyasi metodunda Qoçaq Nəbinin şapalağı:

Heydər Əliyev, Xəzərdənizinin hüquqi rejiminin müəyyənləşdirmək üçün İrana etdiyi səfərlərin birində İranın o vaxtki prezidenti Seyyid Məhəmməd Xatəmi ilə jurnalistlərin qarşısına çıxır. Xatəmi orada «Mazəndəran dənizi» ifadəsini işlədərək Xəzərin adını saxtalışdırır. Bu zaman Heydər Əliyev dərhal rekasiya verir ki:

«Siz Xəzər dənizinin hüquqi rejiminin danışıqlar prosesini bu

saxtakarlıqlarla yayındırırsınız. Mən Mazəndəran dənizi adını nə eşitməmişəm, nə də o adlı bir dəniz görməmişəm. Gözlərinizi açın! Və bu saxtakarlıqları dayandırın!”

Əslində, Heydər Əliyev bu siyasi hərəkəti ilə Türk bölgələrinin coğrafi adlarını saxtalaşdırın şovinist məktəbinin bütün antiazərbaycan siyasətlərinə meydan oxudu.

Ayrıca, Heydər Əliyevin Məhəmmədhüseyn Şəhriyari Bakıya dəvət etmək yolunda misilsiz səyləri, (bu səfər, Tehran-Moskva tərəfindən dəsteklənməsə də, Baki Şəhriyarin gelişini gözləyən insanlarla dolu idi.) Bulud Qaraçurlu-»Səhənd»in şeirlərinin çap və təbliğ etməsi, doktor Cavad Heyətə və ümumiyyətlə Arzin cənubundan şimalına mühacirət edən bütün şairlərə, sənətkarlara, yazıçılara, jurnalistlər Heydər Əliyev tərəfindən diqqət və hörməti nəzərə alsaq bu yazını aşağıdakı mətnlə bitirə bilərik:

Son hissə:

Dağın zirvəsi uzaqdan görünə, müşahidə edilə bilər. Dövrümüz və çağımızın tələbləri və bizim yaşımızın azlığı mərhum Heydər Əliyevin siyasi həyatını anlamağımıza imkan verməsə də, onun siyasi metodlarının diqqətlə təhlil etməyimiz Azərbaycanın böyük Lideri, Heydər Əliyevin zirvəsini izləməyə bizi imkan verə bilər. Görünən odur ki, Araz çayının cənubundakı azərbaycanlı qardaşların taleyi mərhum Heydər Əliyevin diqqətindən heç vaxt uzaq olmamışdır.

Əslində Heydər Əliyevin bizi pay qoyduğu miras, azərbaycanlılar üçün 200 illik ayrılıq kədərini sonlandırdı və bu gün artıq qlobal miqyasda bir hökumətimiz var. Son iki yüz ildə, istər şimalda, istərsə də cənubda hər zaman Azərbaycan mərkəzli bir hökumət qurmağa çalışsaq da qısa müddətdən sonra məlum qüvvələr tərəfindən dağıdılıbdır. Ancaq bu dəfə Şah İsmayılin layiqli oğlu, mərhum Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan dövlətçiliyinin irsini daşıyan Azərbaycan passportu onu istəyi və əzmi ilə varlıq qazandı. Əvvəlki kurslardan fərqli olaraq onun əmrinə əsasən:

“Azərbaycanın Müstəqilliyi əbədidir”. Və əbədi də qalacaqdır. Əlbətdə ki, İrandakı milli hərəkatın gənc nəslİ Heydər Əliyevin siyasi metodlarını tanımaq və tanıtmaq üçün səfərbər olaraq, Azərbaycanın layiqli övladı və əfsanəvi Liderinin yolunu davam etmək əzmindədirlər. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın tarixi coğrafiyası Heydər Əliyevin siyasi ideyaları və Prezident İlham Əliyevin «Mən altmış milyon azərbaycanının Prezidentiyəm» vurğusu ilə daha da canlanacaqdır.

Сара Мамедова.
Заслуженный учитель

ГЕЙДАР АЛИЕВ – БОЛЬШАЯ ЛИЧНОСТЬ, НАША ГОРДОСТЬ И СЛАВА

*В жизни я полагаюсь только на три вещи:
На Создателя, на свой труд и на мой народ.
Возможно, большие всего на мой народ.*

Гейдар Алиев

Каждое столетие давало миру свободолюбивых отважных сыновей. Такие личности занимают в истории особое место и играют исключительную роль. В памяти человечества и по сей день остаются имена ярких неповторимых личностей, способных и удивительных людей, обладающих редким умом и интеллектом, которые своей деятельностью и трудом ускоряют прогресс и общественное развитие, а порой способствуют тому, что народ, к которому они принадлежат, за короткое время проходит путь развития равный векам. Это проявление моей безграничной любви к Великому человеку, которому посвящено множество произведений в прозе и поэзии.

И когда среди них мне попалась книга генерала Гасана Ширинова «Вечный Гейдар Алиев», то я, ознакомившись с ее содержанием, с представленными в ней образцами поэзии,

прозы и живописи, поняла, что никто из тех, кто хотел выразить симпатию и любовь Гейдару Алирзаоглу, создавшему бессмертный памятник азербайджанскому народу, не смог добиться такого успеха в реализации этой идеи, как он. Несмотря на то, что его произведение увидело свет по случаю 80-летнего юбилея Гейдара Алиева, не изучив, какие новые оттенки он употребляет, выражая свою любовь к мудрому и вечному руководителю, я не могла изложить свое отношение к этому произведению.

В ряду всемирно известных полководцев и глав государств таких как Мустафа Кемаль Ататюрк, Эмир Теймур, Александр Македонский, Франклайн Рузвельт, Уинстон Черчилль, Шарль де Голль находится и Вечный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев.

Гейдар Алиев! Есть ли в еще мире такая личность, которая всей своей жизнью принесла счастье и благополучие миллионам?! Есть ли еще такая личность, которая прожила свою жизнь с любовью и уважением к людям, личность, которая высоко ценила их мечты и желания, но никогда не задумывалась о себе?

Бесценный Лидер страны огней носил в груди такое сердце, которое каждую минуту, каждое мгновение билось любовью к родине, к своему народу, во имя будущего независимой республики. Наш народ счастлив оттого, что в годы испытаний и трудностей за рулем власти стоял такой сильный, опытный и решительный руководитель, как Гейдар Алиев.

Это счастье судьба подарила азербайджанскому народу дважды. В первый раз в период СССР, когда руководимый Гейдаром Алиевым Азербайджан, находящийся в числе пятнадцати независимых союзных республик, превратился в одну из узнаваемых и избранных в союзном масштабе.

Вернувшись к власти в 1993 году по желанию и требованию народа во второй раз, он спас страну от разгорающегося пламени гражданской войны и грозящей угрозы раскола, положил конец ужасному хаосу, полной анархии и произволу, ликвидировал вооруженные группировки, подчинил все строгой дисци-

плине и порядку. С того дня наша независимость стала необратимым и вечным процессом. С его приходом к власти во второй раз в небе нашей страны как будто засияло солнце, осветившее все вокруг, жизнь оживилась, народ стал с надеждой смотреть в будущее. Вот почему с уверенностью можно сказать, что Гейдар Алиев – солнце свободы и счастья Азербайджана.

Далее Гейдар Алиев подписал соглашение с Арменией. За короткое время на линии фронта были прекращены активные военные действия. Это сыграло большую роль в деле формирования армии в нашей стране, инвестирования иностранных компаний в данный процесс, интеграции азербайджанской армии в международное сообщество. Именно после этого были предприняты решительные шаги по привлечению в Азербайджан крупных мировых компаний, а подписание «Контракт века» стало реальностью.

Подписанный «Контракт века», сыгравший исключительную роль в укреплении экономики независимого Азербайджана и расширении его международных связей, буквально лишил сна антинациональные силы в стране.

Успешная работа, начатая в Азербайджане, вызывала доверие и оптимизм наших иностранных деловых партнеров, но в тоже время порождала зависть у внутренних и внешних врагов, которые были категорически против развития нашей республики. Силы, направленные против азербайджанской государственности, под влиянием и с помощью различных иностранных государств пытались свергнуть в стране законное правительство, создать гражданское противостояние. Они также организовывали покушения на руководителей правительства Азербайджана. Великий лидер Гейдар Алиев рассказывал о том, что всегда в трудные минуты опирался на свой народ, и поздно ночью 4 октября 1993 года он в прямом эфире по радио и телевидению обратился к нему с призывом защитить государственную независимость Азербайджана. Несмотря на то, что уже была глубокая ночь, весь народ поднялся по призыву Великого лидера. В ночь

с 4 на 5 октября тысячи людей собрались перед Президентским дворцом. Наряду с жителями Баку на защиту государственности из разных уголков Азербайджана потоком ехали люди. Увидев все это, организаторы попытки государственного переворота не рискнули напасть на дворец Президента. Оперативные меры, принятые Великим лидером, не позволили предательским силам объединиться.

Также не удалась попытка переворота в Гяндже. Состоявшийся 5 октября на площади «Азадлыг» многочисленный митинг, в котором приняли участие около миллиона человек, продемонстрировал всему миру нерушимость единства народа с Президентом. Целенаправленная, мудрая внутренняя и внешняя политика великого лидера Гейдара Алиева, подтвержденная и нерушимая целостность «Гейдар-народ», стала причиной провала попытки вооруженного государственного переворота в Азербайджане. Все это еще больше укрепило веру нашего народа в независимую государственность, усилило решительность в борьбе за нее.

Азербайджанское государство продемонстрировало всему миру то, что свою силу, надежность, законность и безопасность граждан страны ценит превыше всего.

Неоспоримой истиной является то, что выдающиеся личности как гордые вершины и сегодня высятся на горизонте времен и своей славой обрекают на бессмертие столетье, в котором они жили. Именно поэтому каждый век с гордостью носит имя великих людей, которых они породили.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев своим трудолюбием оставил глубокий след в сердцах людей, он написал новую летопись большой нации. А его слова: «Если возникнет необходимость, ради независимости Азербайджана я готов пожертвовать даже своей жизнью», являются для нас морально-нравственным критерием.

Азербайджанская наука, искусство, здравоохранение, образование, архитектура, культура всегда ощущали заботу и мо-

ральную поддержку этой Великой личности, а рассмотрение его деятельности, связанной с развитием нашего родного языка, еще раз подтверждает наше мнение.

Гейдар Алиев рассматривал азербайджанский язык не только как обычное средство общения, но и как духовное богатство народа, имеющего исторически древнюю культуру, народа, имеющего определенную позицию в современном мире, который уделяет особое внимание духовно-нравственному состоянию общества. Наш общенациональный лидер заботился о развитии родного языка в научно-педагогической сфере.

Гейдар Алиев навсегда заложил основы дипломатического стиля в истории азербайджанского языка. Именно в его речи азербайджанский язык зазвучал с самых высоких трибун мира. Да, именно благодаря напряженному труду и заслугам господина Гейдара Алиева азербайджанский язык переживает сегодня свою вторую жизнь. В настоящее время в таких областях, как информатика, военное дело, дипломатия и другие, где ранее не применялся азербайджанский язык, уже сложилась и используется богатая терминология. Если язык живет и развивается, значит, и нация тоже живет и развивается. Не зря говорил наш общенациональный лидер Гейдар Алиев: «Любить наш язык – означает любить Азербайджан, испытывать чувство азербайджанства».

«Страницы истории стереть нельзя. Каждый ее этап – это народная летопись, его жизненный путь». Эти мудрые слова Гейдара Алиева можно полностью отнести к его деятельности. Наследие Гейдара Алиева – это урок жизни каждого азербайджанца. Чтобы достойно выйти из суровых испытаний времени, все должны прочитать и изучить эту книгу, озариться ее светом, напиться живительной влагой из источника политики независимости нашего Великого лидера. Потому что пройденная им трудная и сложная духовная жизнь, его славная биография, которая может служить примером для будущих поколений, является школой воспитания чистой морали и духовности.

Экономическая и общественная идеология, заложенная великим лидером Гейдаром Алиевым и сегодня успешно продолжаются достойным преемником экономического и политического курса Гейдара Алиева, получившего уроки в школе Гейдара Алиева, нашим Президентом Ильхамом Алиевым, покорившим мир своей практической деятельностью, умом, интеллектом, управлеченческим умением, завоевавшим любовь и уважение народа и Первым Вице-президентом Мехрибан Алиевой, которая в своей деятельности уделяет огромное внимание национальным и нравственным ценностям.

А это означает, что идеология Гейдара Алиева живет и побеждает!

Зенфира Агаева,
*председатель Общественного
объединения
«Женщины-предприниматели»
Азербайджанской республики*

ВОСПОМИНАНИЯ О ВЕЛИКОМ ЛИДЕРЕ ГЕЙДАРЕ АЛИЕВЕ

Общенациональный лидер Гейдар Алиев был феноменальной личностью, он был мудрым и дальновидным руководителем, прекрасным дипломатом. Все знали о том, что он всегда носил с собой карту родного Азербайджана. Он обошел с нею множество стран, представляя свою страну всему миру. Я счастлива от того, что мне довелось жить в то время, когда у власти был самый большой азербайджанец в мире – Гейдар Алиев, и я стала свидетелем его неоценимых заслуг перед своим народом. Но и мои успехи в жизни связаны с именем гениального лидера.

Будучи предпринимателем, мне довелось неоднократно встречаться с ним. Гейдар Алиев был близким другом, моральной поддержкой и опорой для всех слоев общества.

Хочу отметить, что мои незабываемые воспоминания о великом Спасителе народа и сегодня освещают мой путь и делают мою жизнью ярче.

Все помнят кровавые страницы истории Гянджи, страшные события, происходившие в нашем городе, когда каждый день жители становились свидетелями трагедии, разворачивающейся перед их глазами, когда уже начали загораться искры гражданской войны. И именно в этот период, в летний день, 10 июня 1993 года, Гейдар Алиев прибыл в Гянджу. Огромная толпа гянджинцев с большим воодушевлением и бесконечной радостью встречала его.

Важно отметить, что прибытие Гейдара Алиева подобно холлодной воде, которая тушила бушующий огонь вулкана, предотвратило братскую резню, его прибытие подобно ветру принесло в город долгожданную прохладу. Общенациональный лидер начал со встреч с городской интеллигенцией. Он слушал каждого человека в отдельности, разбирался в причинах происходящих событий, изучал их.

Я тоже была участницей грандиозного митинга-встречи с великим лидером, который проходил на главной площади Гянджи. Люди верили Великому спасителю и надеялись на него. Только он и только он мог указать нам путь к счастью! Площадь колыхалась от наплыва людей. Народ скандировал: «Да здравствует Гейдар Алиев!», «Спаси нас, Великий лидер!» Да! Действительно, Гениальная личность с честью выполнила свою высокую миссию. Гейдар Алиев подтвердил, что является единственным лидером азербайджанцев всего мира.

Следует вспомнить, что в 1993 году уже произошел распад советской системы, были разрушены заводы, фабрики, предприятия, страна была парализована. И на фоне произошедшей трагедии, мы столкнулись с такой ситуацией, когда не знали, что нам делать в существующем хаосе.

Великий лидер встречался и беседовал со всеми, с людьми из разных социальных слоев. Чтобы вывести из сложившейся ситуации Азербайджан и его второй по величине город Гянджу, он каждый день принимал важные и необходимые решения.

Он осуществил широкие реформы в социально-экономической, общественно-политической, культурной и правовой сферах. Была принята первая Конституция независимой республики. Состоялись президентские, парламентские, муниципальные выборы, были проведены референдумы. Из периода возрождения мы устремились к годам подъема.

Важно отметить, что именно благодаря заботе, глубокому интеллекту и дальновидности гениального лидера стало развиваться малое и среднее предпринимательство. В 1995 году началась реализация Программ приватизации по поддержке предпринимательства. Чуть позже был создан Национальный Фонд поддержки предпринимательства.

Достойным преемником великого Гейдара Алиева нашимуважаемым Президентом Ильхамом Алиевым были проведены всеобъемлющие, важные реформы в сфере предпринимательства, которые успешно продолжаются и сегодня.

По инициативе Великого лидера сначала были разделены и приватизированы бывшие государственные предприятия. Наше учебное заведение с ограниченной ответственностью «Золотые руки» стало одним из них.

Образовательное учреждение с ограниченной ответственностью «Золотые руки» начало свою деятельность в 1995 году и в 1997 году прошло государственную регистрацию № 3/9 в Министерстве юстиции Азербайджанской Республики. Предприятие имеет 4 направления: профессиональное образование, экономика, обслуживание и производство.

Как и все частные предприятия, мы тоже искали способы финансирования. Предприниматели, государственные предприятия сотрудничают с нами в вопросе подбора специалистов. Учитывая высокую потребность в подготовке кадров для сферы обслуживания, мы ежегодно готовим десятки косметологов, парикмахеров, портных, ковроделов, плотников, официантов, поваров, сварщиков. У нас проводятся выставки работ студентов, обучающихся на курсах профессиональной подготовки зубных

техников, художников-модельеров, ювелиров, ткачей, ковроделов, портных. Эти выставки проводятся на государственном уровне два раза в год. На них приглашаются как представители государственных организаций, так индивидуальные предприниматели, которые проявляют большой интерес к выставке.

В 1999 году вновь состоялась встреча Общенационального лидера с предпринимателями, в связи с чем в Баку прошла большая выставка частных работ и продукции, производимой ими. Мы тоже принимали участие в этой выставке, куда привезли различные картины и работы молодых девушек.

Великий Гейдар Алиев подходил к каждому участнику, беседовал с ним, задавал вопросы – он проявлял искренний интерес ко всему.

- Как обстоят твои финансовые дела?
- Сколько ты зарабатываешь от этой продукции?
- Какие у тебя планы?

Эти и множество других вопросов задавал Гейдар Алиев предпринимателям. Вместе с этим он также давал им рекомендации. Теплое, внимательное отношение, искренние беседы, советы руководителя стали для нас моральной поддержкой, явились мощным стимулом в работе.

Встреча с предпринимателями, состоявшаяся в 2002 году, запомнилась историческими моментами. Мы вновь в рамках своих интересов задавали вопросы, выступали с предложениями. Общенациональный лидер Гейдар Алиев отметил, что на их основе будет сделан общий вывод, будут разработаны новые программы и каждый предприниматель сможет воспользоваться новыми проектами.

Вспоминаю один случай. В апреле того же 2002 года в Баку вновь проходила выставка, которую посетили известные предприниматели и бизнесмены нашей страны. После выставки нас пригласили в Аппарат Президента, где также была организована небольшая выставка. Мы демонстрировали работы возглавляемых мною предприятий с ограниченной

ответственностью «Золотые руки» и «Тебриз». Внимательно осмотрев выставку, Великий лидер подошел ко мне и спросил:

– Это ваша работа?

Я ответила:

– Да, господин Президент!

– Значит, вы предприниматель?

Я сказала:

– Да, господин Президент!

– Но я бы так не сказал. Вы больше похожи на человека искусства, – сказал он и улыбнулся.

Затем Президент пожелал мне успехов в работе. Конечно, добрые слова руководителя были для меня как забота дорогого отца, самого близкого и родного мне человека. Небольшой диалог, состоявшийся между Общенациональным лидером и мною, его теплые слова, которые я услышала в свой адрес, по сей день являются флагманом моих успехов, дают мне моральную силу.

Люди, которые видели великого Гейдара Алиева, прекрасно знают, какой был у него проницательный взгляд, тонкая душа и добрый характер. Он как будто по глазам и лицу человека понимал все, что творится в его сердце. Могу сказать одно, что каждый раз, когда предприниматели встречались с руководителем страны, решалось большинство наших проблем, мы добивались еще больших успехов.

В очередной раз у нас была встреча в Аппарате Президента. Нас было восемь женщин, мы прошли и сели в самом конце.

Гейдар Алиев вошел в зал, осмотрел его и произнес:

– Уважаемые женщины, почему вы сидите в последнем ряду? Проходите и садитесь в первый ряд! А министры и заместители министров пусть сядут за вами.

Затем он обратился к нам и сказал:

– Дорогие женщины, вы должны сидеть впереди всех. Потому что вы идете по очень трудной и почетной дороге, поэтому необходимо, чтобы все вас видели.

Мне предстояло выступать на этой встрече. В то время министром экономического развития был Фархад Алиев. Я сказала ему о том, что не буду выступать, потому что считаю себя не готовой к выступлению. Министр ответил, что это невозможно, так как мое имя есть в списке выступающих, а сам список уже находится перед господином Гейдаром Алиевым. Наставая на своем, я сказала, что никогда до этого не выступала перед великим лидером, и сейчас не смогу. Наш министр поведал о моих сомнениях Президенту страны. А мне Фархад муаллим сказал, что господин Президент очень тепло воспринял мои слова.

Хочу отметить, что это был такой период, когда мы испытывали огромные трудности, и часто не знали, как поступить.

Случилось так, что большая часть наших проблем была решена прямо на месте, и мы спокойно вздохнули. Гейдар Алиев попросил, чтобы в зал принесли коробку, в которую каждый может положить записку с какой-либо просьбой или жалобой, и, если захочет, пусть сделает это анонимно. Общенациональный лидер заметил, что, выходя из зала, возьмет эту коробку с собой.

– Я изучу вопросы, которые вас беспокоят, и приму необходимые решения, – сказал он.

Мы так и поступили. Затем Гейдар Алиев попросил вывести из зала заседаний работников СМИ и всех посторонних. Он сказал, чтобы все вышли, так как хочет провести встречу с предпринимателями наедине. Таким образом, проявляя заботу, руководитель страны создал условия для того, чтобы каждый из нас мог свободно высказать свое мнение. Светлая Ему память!!!

Я бы сказала, что именно с того дня развитие предпринимательства в Азербайджане вышло на широкую дорогу и перед нами открылись все двери. Наши мечты и желания стали реальностью, удача нам улыбнулась, мы завоевали доверие и получили поддержку народа.

На той же встрече должны были быть избраны пять представителей из нашей страны для получения бизнес-образования в Америке. Одним из них стала я. Наши расходы на образование

были оплачены государством. Без сомнения, мы многому научились во время учебы. Я бы сказала, что то, чему я научилась, сыграло большую роль для достижения успехов в области развития предпринимательства и сейчас занимает исключительное место в моей деятельности.

В итоге хотела бы подчеркнуть, что вплоть до последних лет правления Гейдара Алиева, мы, предприниматели, часто встречались с Великим лидером, мы всегда ощущали его заботу и внимание, его рекомендации давали нам возможность двигаться вперед.

А сегодня наш уважаемый Президент, господин Ильхам Алиев продолжает славные традиции Общенационального лидера. И предприниматели, тесно сплотились вокруг него во имя процветания могущественного, независимого Азербайджана, авторитет которого растет в мире день ото дня, во имя светлого будущего нашего народа. Мы предпринимаем решительные шаги для достижения еще более высоких вершин.

Тахир Амирасланов
*Доктор философии по
истории*
*Заслуженный работник
культуры Азербайджана*

ГЕЙДАР АЛИЕВ И КУЛИНАРНАЯ КУЛЬТУРА АЗЕРБАЙДЖАНА

Национальный Лидер Азербайджанского народа Гейдара Алиев оставил огромное наследие во всех областях нашей жизни. Работа великого национального Лидера во многих сферах широко освещается в прессе, но о его кулинарном наследии пишут очень мало. В 1994 году он отправил письмо в WACS (Всемирную Ассоциацию Кулинарных Союзов). Я лично отнес это обращение к Конгрессу Кулинаров Мира в Норвегии. Тогда на конгрессе Кулинаров Мира были зачитаны письма президента ЮАР и Гейдара Алиева. Письмо Гейдара Алиева вызвало большой резонанс, и нам пришлось провести отдельную встречу с журналистами. Время было сложное и под давлением внутренних и внешних сил новое государство могло развалиться и потерять свободу.

Всем было интересно, как в такой сложный период глава государства находит время для кулинаров. Это было веским доказательством того, что новая глава свободного Азербайджана уверен в своей силе, силе народа и в будущем нового государства.

Это сыграло большую роль в признании и доверии к Азербайджану.

В поздравительном письме Президента Азербайджанской Республики участникам 26-го Всемирного Кулинарного Конгресса говорилось:

«Уважаемый президент Всемирного кулинарной ассоциации господин Кэйти Кеоах,

Уважаемые участники Конгресса,

Поздравляю Вас с открытием 26-го Конгресса Всемирной Кулинарной Ассоциации, приветствуя всех вас от имени государства и народа Азербайджана. Я уверен, что вы делаете огромную работу, чтобы народы мира узнали друг друга и стали ближе. Соревнование мирных профессионалов за удовлетворяющих потребностей людей в продуктах питания является одним из самых мощных факторов народной дипломатии и служит укреплению мира во всем мире.

Как и весь азербайджанский народ, подвергшийся армянской агрессии в последние годы, наши повара, кондитеры и другие повара столкнулись с большими трудностями. Более 1 миллиона азербайджанских беженцев в своей стране лишены нормального питания. Многие повара, проживающие в районах, оккупированных соседней Арменией, были убиты, ранены и потеряли свои семьи и дома. На оккупированных территориях республики были уничтожены кулинарные и гастрономические музеи, очень ценные музейные экспонаты и заведения общественного питания.

Азербайджан – страна с древней историей, культурой, красивой природой, большим экономическим потенциалом и в то же время колоритной, восхитительной кухней. В этой связи призываю все компании, занятые в кулинарии и пищевой промышленности, сотрудничать с Азербайджаном.

Еще раз поздравляю, желаю успехов Конгрессу и соревнованиям.

Гейдар Алиев»

После этого письма обращения, отношения в мировом сообществе к нам стали еще лучше: Отношение руководителей, местных властей и бизнесменов в Республике тоже начало меняться в лучшую сторону. После письма Президента Республики нас стали поддерживать больше. До 1994-го года мы за счет своих личных средств и благодаря поддержке друзей сами содержали Центр Национальной Кулинарии Азербайджана (ЦНКА). После этого письма бизнесмены и государственные чиновники начали больше нас поддерживать. И в такой тяжелый для нас период одним письмом Гейдар Алиев поддержал нас всесторонне на внутренней и внешней арене.

1994 году журнал «Питание и общество» – Российское (бывшее союзное) издание, имеющее миллион подписчиков со всех стран бывшего СССР писал, что “Огромные успехи Азербайджанский кулинаров в мировой арене благодаря тому, что их поддерживает Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев”.

И после этого письма великий Гейдар Алиев уделял большое внимание национальной кухне.

В 1997 году по поручению и подписью Гейдара Алиева Центр Национальный Кулинарии Азербайджана стал получать финансирование отдельной строкой из государственного бюджета, ЦНКА был предоставлен офис в Доме Правительства. Это была оценка Великим Лидером нашей профессии и проделанной работы, и отразило его доверие к нам.

В 1998 году в рамках программы молодежной политики Гейдар Алиев поручил проводить в Азербайджане регулярные олимпиады молодых и профессиональных поваров.

В 2000 году в связи ХХI века и третьего тысячелетия Гейдар Алиев указом №596 в рамках Программы действий поставил очень большую и важную задачу. В этом документе Гейдар Алиев впервые сделал заявление о необходимости защиты азербайджанской кухни как исторического национального достоя-

ния азербайджанского народа, что впоследствии нашло отражение в статье №37 Закона Азербайджана «О культуре».

Другой поставленной задачей было создание сети азербайджанских ресторанов в крупных городах зарубежных стран через государственный и частный секторы, что по-прежнему актуально сегодня и может быть одним из основных направлений в привлечении валюты в страну, увеличении импорта азербайджанской кухни и создании новых рабочих мест.

Третья задача по определению региональных кухонь также претворяется в жизни в наших книгах, исследованиях и фестивалях.

По претворению в жизнь данного наследия нами проводятся местные и международные фестивали по национальный кухне, где участвуют многие наши регионы. Например, на V Габалинском Международном Фестивале Варенья демонстрировали свою кулинарную культуру 44 наших района и 26 зарубежных стран.

В этно-ресторане Ханедан организовали отделения, отражающие быт (ковры, килимы, флаг, национальная одежда) и кухня 9-ти ханств Азербайджана.

Для выполнения поставленной перед нами задачи были проведены ряд исследований. Изучены региональные кухни Азербайджана и изданы книги, Карабахская кухня, Нахичеванская кухня, кухня Иреванского ханства и книги по Тебризской кухне 19 века.

И уже сегодня заканчивается работа над книгой «Бакинская кухня», идут исследования по Дербентской, Борчалинской кухне и сбор материалов по Шемахинской, Ленкоранской, Гянджинской, Губинской и др. кухням.

Начиная с 2010 года, ежегодно на празднике Новруз участвуют 10 районов Республики.

Для выполнения поставленных задач мы могли ввести в список нематериального культурного наследия – ЮНЕСКО хлеблаваш (Азербайджан, Киргизия, Казахстан, Турция, Иран), как

тюркское и блюдо «Долма», как нематериальное наследие Азербайджанского народа.

26 Азербайджанских блюд отражены на государственных почтовых марках и соответственно под защитой статьи 5.2 Международной Почтовой конвенции.

Только 10 видов национальной долмы сегодня защищены патентами и т.д.

В сети распространены видеоролики где Гейдар Алиев пробует и говорит об алыче «Гейча». Принимая это во внимание ежегодно в Нахичевани проходит фестиваль «Гейча».

В другом видеролике мы видим, как Гейдар Алиев улыбаясь привлекает внимание к чайной традиции Азербайджана, показывает миру, что мы пьем чай с лимоном и сахаром в прикуску.

И мы в Баку провели уже два Международных фестиваля чайных традиций. И в 2019 году провели соревнование среди учащихся профессиональных училищ Республики по национальной чайной церемонии. Сегодня мы выдвинули в ЮНЕСКО как не материальное наследие, чайную церемонию Азербайджана.

Сегодня наследие, оставленное нам Гейдаром Алиевым, каждое его слово, каждая задача, каждый документ, который он подписывал – это программа действия для развития нашей национальной кухни.

Мы рады, что сегодня Азербайджанское государство в своей политике и дальше продвигает кулинарное наследие Гейдара Алиева. Об этом позволяет говорить особое внимание Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева и Первого Вице-президента Азербайджанской Республики, председателя Фонда Гейдара Алиева, Первой Леди, Посла доброй воли ЮНЕСКО и ИСЕСКО Мехрибан ханум Алиевой к национальной кулинарии.

Дело великого человека живет и будет жить и после него.

Садыбакасова Ш.
*Заслуженный экономист
Кыргызской Республики,
Обладательница Почетной
Грамоты КР,
медалью «Данк»*

ОН ТВОРИЛ ИСТОРИЮ

В 2009 году мне посчастливилось побывать в прекрасном городе Баку в составе делегации Жогорку Кенеша Кыргызской Республики организованной фондом поддержки политики тюркоязычных государств. На протяжении того периода, который мы находились на благодатной земле солнечного Азербайджана, нас неизменно сопровождали атмосфера дружелюбия, братства и партнерства; величие народа и его предводителя Гейдара Алиева.

По приезду я сразу обратила внимание, что одна из достопримечательностей республики и столицы – Старый город символизирует великую историю народа, его борьбу за независимость и суверинитет.

В эту историю сделал неоценимый вклад президент Гейдар Алиев, видный и, не побоюсь, этого сказать, великий политический деятель всего мира, и в частности тюркоязычных стран. Это ощущается в каждой частичке Азербайджана – дома, строения, площади, сады, парки и многое другое построено при его собственном участии. Отдельного внимания заслуживает и экономические, социально-политические достижения. За короткий период он смог сделать почти невозможное – поднять из руинов

перестройки экономику, провести первоочередные экономические и политические реформы, позволившие с уверенностью смотреть в будущее.

Как все знают, историю можно изучать, писать и творить. Первое делает каждый, второе – специалисты в этой области, а вот творить историю могут лишь избранные. Такие люди рождаются один раз в столетие, а помять о них живет в веках.

Именно таким был Гейдар Алиев! Человек дела, который всегда и везде олицетворял собой единство азербайджанского народа и непоколебимость на пути развития. Жители с великим удовольствием делятся своими воспоминаниями о его редком трудолюбии, уникальной памяти, удивительной стойкости и просто поразительных знаниях в любой области. Великий лидер умел радоваться чужому успеху, ценил каждое мгновение жизни и с улыбкой вспоминал неприятности. Он никогда не сдавался, был требовательным к себе и окружающим, и в то же время невероятно добрым к детям, к старикам, инвалидам, и всегда очень галантен с женщинами. Он ценил дружбу и умел дружить.

Гейдара Алиева смело можно назвать основателем современного азербайджанского государства и в то же время человеком, возродившим национальный дух и патриотизм.

Каждый азербайджанец с любовью вспоминает выражение Гейдара Алиева: «Я всегда гордился, и сегодня горжусь тем, что я азербайджанец».

Именно это, по моему мнению, является девизом и его сына, Ильхама Алиева, который как и его отец, продолжает великое дело всей его жизни – служить Родине!

İssıq-kul

Musiqisi: Abbasqulu Nəcəfzadə

Sözləri:Leyla Əliyeva

Tərcümo: Adil Cəmil

fortepiano üçün işləyəni Gülnar Verdiyeva

Moderato

The musical score consists of three systems of music for fortepiano. The first system begins with a treble clef, a key signature of four sharps, and a 2/4 time signature. It features a dynamic marking 'f' and a triplet indicator '3'. The second and third systems begin with a treble clef, a key signature of four sharps, and an 8th note time signature. Both systems feature a bass staff below the treble staff.

Sheet music for voice and piano. The vocal part is in soprano clef, and the piano part is in bass clef. The key signature is A major (three sharps). The tempo is indicated by *mp*.

The lyrics are:

ís - sık-kul ru - hum-da son - suz ar - zu - lar, ü - rə - yim dö -
-yü - nürbu ar - zu - lar - da, ís - sık-kul ru - hum-da son - suz
ar - zu - lar, ü - rə - yim dö - yü - nürbu ar - zu - lar - da,

O - dur tə - bi - e - tin cən- net gü - şe - si,

O - dur tə - bi - e - tin cən- net

gu - şe - si, Mə - nim sev - gим ü - zür ma - vi su - lar - da,

Mə - nim sev - gим ü - zür ma - vi su - lar - da. İs - sık - kul,

Sheet music for a vocal piece in G major, 2/4 time. The vocal part is in soprano clef, and the piano accompaniment is in bass clef. The lyrics are in Turkish.

Is - sık - kul, ar - zum, hem rö - Yam mə - nim, Is - sık - kul,

Is - sık - kul, se - hir - li dün - Yam mə - nim. Sir - li - se - hir -

li - sən ey Is - sik - ku - lum, Can - li ta - ri - xi - sən qə - dim

u - lu - sun. Sir - li - se - hir - li - sən ey Is - sik - ku - lum,

Can - li ta - ri - xi - sən qə - dim u - lu - sun. Mis - ram gö - züm
 ki - mi qəm - li ol - sa da, Al - lah bi - zi se - vib, bi - zi
 qo - ru - sun. Mis - ram gö - züm ki - mi qəm - li ol - sa da,
 Al - lah bi - zi se - vib, bi - ri qo - ru - sun. İs - sik - kul,

The musical score consists of two systems of music. The top system shows a vocal line in G major with a key signature of four sharps. The lyrics are: "ı̄s-sık - kul, ar- zum,həm rö - yam mə - nim, ı̄s - sık - kul," followed by a repeat sign and "ı̄s - sık - kul, se - hir - li dün - yam mə - nim." The bottom system shows a piano accompaniment with a bass line. The score concludes with a double bar line and repeat dots.

I
İssık-kul ruhunda sonsuz arzular!
Üräyim döyünür bu arzularda.
Odur təbiətin cənnət güşəsi,
Mənim sevgim üzür mavi sularda.

Nəqərat:
İssık-kul, İssık-kul, arzum, həm röyam mənim,
İssık-kul, İssık-kul, sehrlı dünyam mənim.
Sırlı-sehirlisən, ey İssık-kulum,
Canlı tarixisən qədim ulusun.
Misranı gözüm kimi qəmlı olsa da,
Allah bizi sevib, bizi qorusun.
İssık-kul, İssık-kul, arzum, həm röyam mənim,
İssık-kul, İssık-kul, seherli dünyam mənim

II
İnsanam, insanıq Yer üzündə biz,
Əzoldən dünyaya insan yaraşıq.
İssık-kul, son mənim ümid çrağım,
Sönəməsin köksündə közərən işiq.
Nəqərat:

ЛЕЙЛА АЛИЕВА

ИССЫК-КУЛЬ

О Иссык-куль, покой, мечта без края!
Здесь мыслям вопреки душа поет!
Здесь в каждом взгляде есть частица Рая!
Вслед за волной любовь моя плывет!

Препев:

Иссык-куль, Иссык-куль, ты желанная мечта,
Иссык-куль, Иссык-куль, ты волшебна и свята.
О Иссык-куль, так много венной тайны
Хранится в удивительных краях!
Пусть, как глаза, мои стихи печальны!
Пусть чувствую, как любит нас Аллах!
Иссык-куль, Иссык-куль, ты желанная мечта,
Иссык-куль, Иссык-куль, ты волшебна и свята.

II

Я человек, и все мы в мире люди,
Создания на свете выше нет!
Творения лучше на земле не будет!
О Иссык-куль, горит незримый свет!

Препев:

İSSIK-KUL

Azərbaycan dilinə tərcümə: Adil Cəmil

I

İssik-kul ruhumda sonsuz arzular,
Ürəyim döyünür bu arzularda.
Odur təbiətin cənnət güşəsi,
Mənim sevgim üzür mavi sularda.

Nəqərat:

İssik-kul, İssik-kul, arzum, həm röyam mənim,
İssik-kul, İssik-kul, sehirli dünyam mənim.
Sirli-sehirlisən, ey İssik-kulum,
Canlı tarixisən qədim ulusun.
Misram gözüm kimi qəmlı olsa da,
Allah bizi sevib, bizi qorusun.
İssik-kul, İssik-kul, arzum, həm röyam mənim,
İssik-kul, İssik-kul, sehirli dünyam mənim

II

İnsanam, insanıq Yer üzündə biz,
Əzəldən dünyaya insan yaraşıq.
İssik-kul, sən mənim ümid çırğıım,
Sönməsin köksündə közərən işıq.

Nəqərat:

ЫССЫК-КӨЛ

Qırğız dilinə tərcümə: Osmonakun İbrahimov

I

О, Ысык-көл, мемиреген тунук көл!
Кыял сымал, сүйүү сымал, ыйык көл!
Турам карап толкунуңа сермелип,
Жаннаттайсың жан эргиткен жайык көл!

Кайырма:

Ысык-көл, Ысык-көл, кыйырыңа көз жетпейт,
Ысык-көл, Ысык-көл, көркөмүңө сөз жетпейт.
О, Ысык-көл, ачаар белем сырынды!
Табаар берем сага арнаган ырымды...
Ооба, менин кош көзүмдө арман бар,
Бирок, Аллам, айай көрбө жылуунду!
Ысык-көл, Ысык-көл, кыйырыңа көз жетпейт,
Ысык-көл, Ысык-көл, көркөмүңө сөз жетпейт.

II

Биз – адамбыз. Бүт баарыбыз пендебиз,
Ким болбойлу, көктө эмеспиз – элдебиз.
Буйрук экен, ушул жаткан керемет
Ысык-көлдөй, ыйык көлдөй жердебиз.

Кайырма:

İSSIK-GÖL

Türk dilinə tərcümə: Kərəm Karabulut

I

İssık-göl ruhumda sonsuz arzular!
Yüreğim çarpınır bu arzularda.
Odur tabiatın cennet köşesi,
Benim sevgim üzer mavi sularda.

Nakarat:

İssık-göl, İssık-göl, arzum ve rüyam benim,
İssık-göl, İssık-göl, sihirli dünyam benim.
Sırlı-sihirlisin ey Issık gölüm,
Canlı tarihisin kadim ulusun.
Mısram gözüm gibi gamlı olsa da,

Allah bizi sevip, bizi korusun.
İssık-göl, İssık-göl, arzum ve rüyam benim,
İssık-göl, İssık-göl, sihirli dünyam benim.

II

İnsanım, insanız yer yüzünde biz,
Ezelden dünyaya insan yaraşık.
İssık-göl, sen benim ümit ateşim,
Sönmesin göğsünde közlenen ışık.

Nakarat:

ИСИКУЛЬ İvrit diilinə tərcümə: Salman Rabayev

I

Исикуль зэ халомот лело гвулёт,
Либи мартит коль шния михаломот.
Бэхоль мабат еш хелькот аган эден,
Аһавати Цафа бэ иквот нагаль.

Принев:

Исикуль, Исикуль ата халом анишшак,
Исикуль, Исикуль касум вэ кадош коль как.
Аль Исикуль ешнам разим ницхиим,
Меухсаним бе кцавот амадимим.
Лямрот айнай анугот ве ширай,
Ааллан ээнэк лану ор ве ахава.
Исикуль, Исикуль ата халом анишшак
Исикуль, Исикуль касум вэ кадош коль как

II

Ани бен энош ве куляну бней адам
Эйн яцир арам ётер бе улям
О Исикуль зэ сасон ветиквати
Шело тафсик эт аоратха леулям

Принев:

“İssık-kul” mahnisı ıvrit qrafikalı əlifba ilə təqdim olunur

הביליאן אליל תרגם: סילימה
אדאזה' זון ולוגסבבא רם: הקיסומה
(לארשי) ביבר זויצ: תירבעל מוגרת
ЛОК КИСИА

תיב 1:

תולובג אלל תומולח הז לוק – קיסיא,
תומולחם הינש לכ טיטרמ יבל,
ודע זגה תוקלה שי טbam לככ
לגה תובקעב הפץ יתבהא,

זומזוף:

קשחנה סולחה התא לוק – קיסיא, לוק – קיסיא,
רכ לכ שודקו סוסק לוק – קיסיא, לוק – קיסיא,
מייחצן סייזר מנשי לוק – קיסיא לע
מיימיהדמה תוצקב מינוחואם
יירישו תוגונה ינייעה תורמל
הבהאו רוא ונל קנעעה האללאה
קשחנה סולחה התא לוק – קיסיא, לוק – קיסיא,
רכ לכ שודקו סוסק לוק – קיסיא, לוק – קיסיא,

תיב 2:

סדא ינב ונלוכו שונא זב ינא
מלועב רחווי מרה ריצ' זיא
יתוקיתו וושש הז לוק – קיסיא, זה
מלועל רתראוּה תא קיספה אלש,

רבד ותוא) זומזוף

İSSIK-KUL

Dağ yəhudisi dilinə tərcümə: Salman Rabayev

I

İssik-kul voyqey dülmə şorimə tü,
Dülməş ədəy məhni xundə əri tü.
Əraçitü nisti ə elom ciqə,
Qanidimi hər tərəf əi ciqə.

Nəqərat:

İssik-kul, İssik-kul, tovuşə elomi tü,
İssik-kul, İssik-kul, ruh dorə imurə tü.
İssik-kulmə tü midori surmərə,
Ə u yorməra tü rasun i zövqmərə
Çumoyməş, xundeyməş əşənlü bistroqə
Xudo şolumi fürso ən ciqə
İssik-kul, İssik-kul, tovuşə elomi tü,
İssik-kul, İssik-kul, ruh dorə imurə tü.

II

Mə insonum cəhm boşit ey insonho!
Raçi elom istüt əmmə insonho!
Miyofum mə surtürə ey İssik-kul,
İssik-kul tü imidmə tü dülmə!

Nəqərat:

ISSIK-KUL

İngilis dilinə tərcümə: Tünzalə Süleymanova

I

O Issyk-kul! My dream, my heart, my calmness,
What magic place, my soul is singing here!
You are a piece of Paradise, you endless
My love alike your waves is heavenly and clear.

Overword:

Issyk-kul, Issyk-kul, shine of human dreams,
Issyk-kul, Issyk-kul, magic, holy streams!
You have so many secrets Issyk-kul,
You are an ancient treasure, Issyk-kul!
I feel my verse is very sad alike my pensive eyes
I feel, Allah, the Most High God, dearly loves us!
Issyk-kul, Issyk-kul, shine of human dreams,
Issyk-kul, Issyk-kul, magic, holy streams!

II

I am a human as we all are humans
We are the highest beauty of the world!
And on the Earth the best divine creations!
God bless your light forever, Issyk-kul!

Overword:

ИССИҚ-КҮЛ **Özbək dilinə tərcümə: Raxmat Bobojon**

I

Иссиқ-күл рухимда сўнгсиз орзулар,
Юрагим уриши бу орзуларда.
Сўлим табиатнинг жаннат гўшаси,
Севгим жимиirlайди мовий сувларда.

Нақорат:

Иссиқ-күл, Иссиқ-күл, орзум, ҳам рўём менинг,
Иссиқ-күл, Иссиқ-күл, сехрли дунём менинг.
Сирли-сехрлисан, эй Иссиқ-кўлим,
Жонли тарих қадим улусларга жо.
Шеърим кўзим каби ғамли бўлса ҳам,
Бизни севиб, бизни асрасин Худо!
Иссиқ-күл, Иссиқ-күл, орзум, ҳам рўём менинг,
Иссиқ-күл, Иссиқ-күл, сехрли дунём менинг.

II

Инсонман, инсонмиз Ер юзинда биз,
Азалдан дунёга инсон ярашур.
Иссиқкүл, сен менинг умид чирогим,
Сүнмасин күксингда милтиллаган нур.
Накорат:

İSSIK-KUL

İssık-kul to arezuyə ruhəmi,
Tu qəlbe mən in toyi ke mizəni,
Toyi bəraye mən beheşte bərin,
To dərya vo mən ğəvvəsəm nazənin..

Nəqarət:

İssık-kul issık-kul arzu vo royaye mən,
İssık-kul, issık-kul caduye donyaye mən.

Əsrarəngiz həsti ey issık-kuləm...
Tarixe zendeye aba-əcdadəm,
Mesle çeşməm ğəmgin başə həm beytam,
Xoda ma ro negəh dare bəra həm...

Nəqarət:

İssık-kul issık-kul arzu vo royaye mən,
İssık-kul, issık-kul caduye donyane mən.

Ensanəm, ensanim tu in donyaha,
Donya dönya şode ba həstiye ma,
İssık-kul çerağe omide məni,
Xamuş nəşə ocağe to işallah...

Nəqarət:

İssık-kul issık-kul arzu vo royaye mən,
İssık-kul, issık-kul caduye donyaye mən.

اوی یل ع الیل :رعش
زور آن امی اس :هم جرت

،یم حور یوز را و ت ل و ک کی سی ا
،ی ن زیم هک ی و ت نی ا ، نم ب بلق و ت
، نی رب ت ش هب نم ی ا رب ی و ت
... نی ن زان م ص او ق نم و ای رد و ت

ب ت راق ن

، نم ی ای ور و وز را ل و ک کی سی ا ، ل و ک کی سی ا
، نم ی ای ن د ی و داج ل و ک کی سی ا ، ل و ک کی سی ا

... م ل و ک کی سی ا ی ا ت سه زی گن ا رار س ا
، م داد ج ا - ا ب آ ی ه دن ز خی رات
، م اه تی ب م ه ش ا ب نی گم غ م ام ش ج ل ث م
... م ه ی ا رب ه راد ه گن و رام ا دخ

ب ت راق ن

، نم ی ای ور و وز را ل و ک کی سی ا ، ل و ک کی سی ا
، نم ی ای ن د ی و داج ل و ک کی سی ا ، ل و ک کی سی ا

، اه ای ن د نی ا و ت می ن اس ن ا ، من اس ن ا
، ام ی ت سه ا ب مد ش ای ن د ، ای ن د
، ی ن م دی م ا غ ا ر ج ل و ک کی سی ا
... م ل ل اش ن ا و ت ق ا ج ا ه ش ن ش و م ا خ
:

، نم ی ای ور و وز را ل و ک کی سی ا ، ل و ک کی سی ا
، نم ی ای ن د ی و داج ل و ک کی سی ا ، ل و ک کی سی ا

Fars dilinə tərcümə: Sayman Aruz

TÜRK DÜNYASININ DAHI ŞƏXSIYYƏTİ

HEYDƏR ƏLİYEV – ZAMAN VƏ MƏKAN ANLAYIŞLARINDAN UCADA DURAN AZƏRBAYCANLI DAHİ

Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyaset aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən nadir, ən mürəkkəb, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıkış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergidir. Bütün bunların hamısı bir keyfiyyət altında birləşir: Heydər Əliyev BÖYÜK AZƏRBAYCANLIDIR. Azərbaycan xalqının, Azərbay-can torpağının misilsiz təssübkeşidir. Bu nadir keyfiyyət Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrləri üçün səciyyəvidir.

...Sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan və tükənməz fitri istedad sahibi olan Heydər Əliyev doğma xalqının dəndlərinə dərindən bələd olan, hələ çox gənc ikən məkrili qonşuların min bir hiyləsini öz gözləri ilə görən, mükəmməl təhsil almış, o cümlədən tarixi biliklərə dərindən yiylənmiş, son dərəcə geniş dünyagörüşə və konkret biliklərə malik olan nadir tarixi şəxsiyyətdir. O, yarım əsrən artıq zəngin idarəcilik təcrübəsinə malik olan, müxtəlif xarakterli və səviyyəli idarəcilik sistemlərinin, necə deyərlər, cikinə-bikinə bələd olan, kiçik bir xalqın oğlu olmasına baxmayaraq, dünyanın altıda birini əhatə edən SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin rəhbərlərindən biri səviyyəsinə ucalan, Qorbaçovun təqib və hiylələrindən sarsılmayıb yenidən böyük siyasetə qayıtmış nadir simadır. Misilsiz iradə sahibidir. Planetimizin bugünkü siyasetini müəyyənləşdirən dünya liderləri içərisində seçilən – sayılan, hamı tərəfindən qəbul olunan əzəmətli şəxsiyyətdir. Keçid dövrünün mürəkkəb burulğanından Azərbaycanı xilas etmək üçün Ulu Tanrıının xalqımıza, Vətənimizə bəxş etdiyi ümummilli liderdir!

Heydər Əliyevin Azərbaycana ilk rəhbərlik illəri (1969-1982) ölkəmizin yüksəliş dövrüdür. O zaman dağılmağa başlamış böyük

SSRİ məkanında Azərbaycan qabaqcıl sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyət respublikasına çevrildi. Bu, Heydər Əliyevin məqsədyönlü, qabaqcadan götür-qoy edilmiş, dərindən ölçülüb-biçilmiş və gələcəyə istiqamətlənmış müdrik siyasətinin, uzaqgörən planlarının nəticəsi idi. Büyük siyasətçi iqtisadiyyat (o cümlədən kənd təsərrüfatı) və mədəniyyətin müxtəlif sahələrin-də öz Vətəninə, xalqına lazım olan nə varsa hamısı barədə əvvəlcə Siyasi Büro, Mərkəzi Komitənin plenumları, Kommunist Partiyasının qurultayları səviyyəsində əlverişli qərarlar qəbul edilməsinə nail olur, sonra da bütün xalqımızı həmin qərarların icrasına səfərbər edir, doğma Azərbaycanın tərəqqisi uğrunda gecəli-gündüzlü mübarizə aparırıdı. Azərbaycanın özü-özünü tə-min edə bilən, müstəqil yaşamağa qadir olan və elmi-texniki cəhətdən yüksək tərəqqi etmiş bir ölkəyə (o vaxtkı terminolojiya ilə desək, iqtisadi-mədəni vahidə) çevirmək onun planlarının başında gəldi. Bir sözlə, Vətənimizin müstəqilliyə gələn yolunu hələ o zaman Heydər Əliyev başlamışdı.

Bu gün Bakımıza, rayonlarımıza gözəllik, yaraşıq verən onlarca yaşayış binaları, mehmanxanalar, ictimai binalar, məktəblər, mədəniyyətsarayları, iqtisadiyyatımızın nüvəsini təşkil edən fabriklər, zavodlar, nəhəng sənaye obyektləri, iri istehsal kompleksləri, su anbarları, dəryaçalar, Kür su kəməri, neçə-neçə yollar, o cümlədən yurdun şimal-qərb ucqarını paytaxta bağlayan Bakı-Balakən dəmir yolu (bu yolun o zaman Azərbaycan üçün nə qədər böyük qabaqlayıcı siyasi əhəmiyyət kəsb etdiyini müəyyən mühəhizələrə görə açıqlamaq istəmirik!), Dağlıq Qarabağın mərkəzə – Bakıya bağlılığını artırmaq və orada Azərbaycan mühitini canlandırmaq üçün görülən mühüm tədbirlər, o cümlədən Xankəndinə dəmiryolu çəkilməsi, yaşıllıq zonaları, istirahət ocaqları, Heydər Əliyev zəkasının, onun yorulmaz fəaliyyətinin, bu böyük insanın bütün varlığına hopmuş Vətən sevgisinin nəticəsi idi...

Heydər Əliyev hakimiyətə qayıtdıqdan sonra öz xalqı üçün, doğma Vətən üçün nələr etdi? Və ya 1993-cü ilin 15 İyun gününü nə üçün Qurtuluş günü adlandırmaq olar?! Görülən işlərin hamısını sadalamaq mümkün olmasa da, gəlin, heç olmasa, onların ən mühümlərini, ən böyüklərini sıraya düzək.

Ən başlıçası: azadlıq, müstəqillik həm hər bir ayrıca vətəndaş üçün, həm də bütöv xalqlar, millətlər üçün ən müqəddəs, ən şirin nemətdir. Biz azadlığımızın, müstəqilliyimizin yolunu illərlə gözləmişik, mübarizə aparmışiq, minlərlə şəhid vermişik bu yolda. Azadlığı müstəqilliyi əldə etmək nə qədər çətindirsə, onu qoruyub saxlamaq bir o qədər mürəkkəb və ağır məsələdir. Qüdrətli və möhkəm dövlət olmayan yerdə azadlıq və müstəqillik də yoxdur. Dövləti olmayan xalq ölümə məhkumdur. Azərbaycan dövləti bizim «olum, ya ölüm» məsələmizdir. Uluöndər Heydər Əliyevin qədir bilən xalqımız qarşısında, tariximiz qarşısında ən böyük xidməti budur ki, bu böyük düha torpaqlarımıza yiylənmək üstündə ən kəskin geopolitik ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi, Azərbaycan varlığını parçalanıb yox olmaq təhlükəsindən qurtardı. Dövlətimizin qorunub saxlanması isə azadlığımızın, müstəqilliyimizin qorunub saxlanması deməkdir. Qurtuluş deməkdir!

Azərbaycan dövlətçiliyi və Uluöndər Heydər Əliyevin qətiyyəti 1994-cü ilin Oktyabr və 1995-ci ilin Mart qəsdləri zamanı ağır sınaqlardan uğurla çıxdı. Heydər Əliyev andına sadıq qalan, darayaqda Vətənin müstəqilliyi, xalqın azadlığı naminə ömrünü qurban verməyə hazır olan prezidentliyini nümayiş etdirdi. Dar ayaqda xalqını, Vətənini qoyub qaçmadı. Dövlət başçısının qətiyyəti xalqa ruh yüksəkliyi gətirdi, inamımızı özümüzə qaytardı. Azərbaycan qanlı burulğandan çıxdı. Sabitlik və əmin-amanlıq yarandı. Böyük dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin digər tarixi qələbəsi məhz budur – sabitlikdir. Ölkədə sabitlik yaratmaqla Heydər Əliyev öz gücünə, təcrübəsinə güvənən dahi siyasetçi kimi vaxtilə xüsusi təpərlə söylədiyi məşhur kəlamına sadıq qaldığını sübut etdi: «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır...».

Bu gün müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu və şöhrəti durmadan artmaqdadır. Azərbaycan Respublikası bütün dünyada demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət nüfuzu qazanmışdır. Heydər Əliyev zəkasının məhsulu olan təməl qanunumuz dünyانın ən demokratik, ən mükəmməl konstitusiyalarından biridir və

beynəlxalq aləmdə Vətənimizə böyük rəğbət qazandırır. Yurdumuzda hökmranlıq edən sabitlik, həyata keçirilən daxili islahatlar xarici ölkələrlə əlaqələrimizin genişlənməsinə müsbət təsir göstərir. Özünün xarici siyasetini bərabərlik və qarşılıqlı mənafə prinsipləri əsasında quran Azərbaycan Respublikası dünyanın bütün dövlətləri üçün açıq ölkəyə çevrilmişdir.

Bu gün Azərbaycan xalqı Uluöndər Heydər Əliyevin yolu ilə öz parlaq gələcəyinə doğru inamla, sürətlə irəliləyir!

Ümumdünya tarixinin dahi şəxsiyyətlərinən biri olan Heydər Əliyevin siyasetini uğurla davam etdirən onun layiqli varisi prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi müasir Azərbaycanın müstəqilliyini qətiyyətlə qoruyub saxlayır, qloballaşmanın doğurduğu min cür əngəlləri və maneələri dəf edərək Yurdumuzun əlaltı dövlətə çevrilməsinə imkan vermir. Azərbaycan Respublikası regionun lider dövlətinə çevrilmişdir.

Gəlin, Vətən torpaqlarını düşmən tapdağından azad etmək, qüdrətli və demokratik Azərbaycanı – YENİ AZƏRBAYCANI gücləndirmək üçün onun ətrafında daha sıx birləşək!!!

Heydər Əliyev irsi Azərbaycan xalqının misilsiz mənəvi sərvətlər xəzinəsidir. Zaman keçdikcə, tarixin eniş-yoxuşları, ağır sınaq məqamları ilə üzləşdikcə qarşımıza çıxan hər bir suala, ratlaşdığımız hər bir problemə bu xəzinədən cavab tapacaqıq. Bu baxımdan **Heydər Əliyev mövzusu müqəddəs mövzudur**. Doğma xalqı üçün olduqca qiymətli mənəvi sərvətlər xəzinəsi qoyub getmiş Uluöndər nəinki türk dünyasının, habelə Ümumdünya tarixinin ən nadir şəxsiyyətidir. Dərindən inanıram ki, “**Türk dünyasının dahi şəxsiyyəti**” kitabının işıq üzü görməsi mühüm hadisə olacaqdır. Kitabdakı Uluöndərimizə layiq mükəmməl yazıları oxuyanlar **Heydər Əliyevin zaman və məkan anlayışlarından ucada dayanan bir şəxsiyyət olduğuna** bir daha inanacaqlar. Bu müqəddəs və məsuliyyətli işi üzərinə götürmiş, qeyrətli Vətən oğlu Nüsret Məmmədova bu yolda uğrlar diləyirəm!

YAQUB MAHMUDOV

*AMEA-nın həqiqi üzvü,
Əməkdar elm xadimi, Dövlət Mü�afatı laureati*

YAQUB MAHMUDOV

*AMEA-nın həqiqi üzvü,
Əməkdar elm xadimi,
Dövlət Mükafatı laureati*

ATA YURDUMUZUN ATATÜRKÜ

*Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır,
sarsılmaz olacaqdır; dönməz olacaqdır...*

H.Ə.Əliyev

Müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş, xalqımızı dəfələrlə qan içərisində boğmuş ənənəvi düşmənlərimizin, onların bitib-tükənməyən məkr, hiylə və ən müasir silahlarının qarşısında məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti duruş gətirə bildi! Azərbaycanın xarici düşmənləri yaxşı başa düşürlər ki, indi artıq 1918-1920-ci illər deyil! Bu dəfə istiqlal mübarizəmiz zəfərlə sona çatacaqdır. Çünkü Azərbaycanın qurtuluş savaşının başında zamanın nəbzini əlində saxlayan Heydər Əliyev şəxsiyyəti durdu. Yəni, Ulu Tanrı şəxsiyyət və zaman problemini bu dəfə Azərbaycan xalqının xeyrinə həll etmişdir!

Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyaset aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən mürəkkəb, ən ağır, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergidir. Bütün bunların hamısı bir keyfiyyət altında birləşir: Heydər Əliyev BÖYÜK AZƏRBAYCANLIDIR. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşidir. Bu nadir keyfiyyət Heydər Əliyev ömrünün bütün dövrləri üçün səciyyəvidir.

Heydər Əliyevin ötən əsrд – 1969-cu ildə birinci dəfə Azərbaycanın rəhbərliyinə gəlməsilə yurdumuzun tarixində müstəqilliyə doğru Böyük dönüş dövrü başlanmışdı. Real tarix özü sübut edir ki, dahi dövlət xadimimizin Azərbaycana bundan əvvəlki rəhbərlik illəri ölkəmizin yüksəlişi dövrüdür. O zaman dağılmağa başlamış böyük SSRİ məkanında Azərbaycan qabaqcıl sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyət respublikasına çevrildi. Bu, Heydər Əliyevin məqsədyönlü, qabaqcadan götür-qoy edilmiş, dərindən ölçülüb-biçilmiş və geleceyə istiqamətlənmış müdrik siyasətinin, dahiyənə uzaqqörənliyinin nəticəsi idi. Böyük siyasətçi iqtisadiyyat (o cümlədən kənd təsərrüfatı) və mədəniyyətin müxtəlif sahələrində öz Vətəninə, xalqına lazımlı olan nə varsa, hamısı barədə əvvəlcə Siyasi Büro, Mərkəzi Komitənin plenumları, Kommunist partiyasının qurultayları səviyyəsində əlverişli qərarlar qəbul edilməsinə nail olur, sonra da bütün xalqımızı həmin qərarların icrasına səfərbər edir, doğma Azərbaycanın tərəqqisi uğrunda gecəli-gündüzlü mübarizə aparırırdı. Azərbaycanı özü-özünü təmin edə bilən, müstəqil yaşamağa qadir olan və elmi-texniki cəhətdən yüksək tərəqqi etmiş bir ölkəyə (o vaxtkı terminologiya ilə desək, iqtisadi-mədəni vahidə) çevirmək onun planlarının başında gəlirdi. Bir sözlə, Vətənimizin müstəqilliyə gələn yolunu hələ o zaman Heydər Əliyev başlamışdı.

Heydər Əliyev hələ o zaman SSRİ-nin dağılacağını qabaqcadan görürdü və buna görə də bu böyük dövlətin tükənməz sərvətlərindən istifadə edərək öz Vətənini – doğma Azərbaycanı daha da inkişaf etdirməyə çalışırdı.

Heydər Əliyev hələ o zaman bu günü görürdü, doğma vətənini bu gün üçün hazırlayırdı, böyük dövrləti sahibi yeni azərbaycanı – bu gənklə azərbaycanı hələ o vaxtdan qurmağa başlamışdı!..

Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi bütün bu əzəmətli quruculuq işlərinin çox böyük tarixi əhəmiyyəti bundan ibarət idi ki, xalqımızda milli qürur, milli mənlik şüuru oyandı, azadlıq, müstəqillik duygu-ları baş qaldırdı. Bu, əslində 60-70-ci illərdə Azərbaycan xalqının milli-azadlıq hərəkatının yeni mərhələyə – yüksəliş mərhələsinə daxil olması

demək idi. Bu, Heydər Əliyevin xalqımızın istiqlal mübarizəsi tarixində misilsiz xidmətidir.

Lakin min təssüf ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana başçılıq etdiyi Birinci dövrlə İkinci dövr arasındaki illər, sözün əsl mənasında, tariximizin hərc-mərclik dövrü, ağır tənəzzül illəridir. Uğursuz Qarabağ müharibəsi, hakimiyyəti ələ keçirmək xatırın müqəddəs torpaqlarımızın düşmənə təslim edilməsi, xaricdəki ağalara daha sədaqətlə nökərçilik etmək üçün bəhsə-bəhs, vaxtı ilə Nərimanovun qətlə yetirildiyi Kreml labirintlə-rindən salamat qurtarib xalqını dardan xilas etmək üçün Vətənə qayıtmış böyük dövlət adamımız Heydər Əliyevin hakimiyyətə yaxın buraxılmaması, onu hətta Naxçıvanda da hakimiyyətdən götürmək cəhdii kimi rüsvayılıqlar tariximizin ən qara səhifələri, ən bağışlanmaz səhvləridir. Əgər o zaman bu müdrik siyasətçi hakimiyyət sükanının arxasında əyləşsəydi, bunca müsibətlərə düşər olardıqmı?!

Bu suala Heydər Əliyev ömrünün Naxçıvan səhifələri daha aydın cavab verir: milli dövlətçilik ənənələrimizin dirçəldilməsi, muxtar respublikanın adından “sovət”, “sosialist” sözlərinin çıxarılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağının Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması, 19-20 yanvar 1990-cı il faciəsinə siyasi qiymət verilməsi, Naxçıvan əhalisinin SSRİ-nin saxlanması barədə referendumda iştirakdan imtina etməsi, muxtar respublika ərazisində Kommunist Partiyası yerli orqanlarının fəaliyyətinin dayandırılması, 31 Dekabr gününün Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü elan olunması, nəhayət, böyük Vətəndən – Azərbaycandan ayrı düşmüş Naxçıvanda, amansız hərbi-iqtisadi blokada şəraitində, vətən torpağının düşməndən qorunub saxlanması – bax bunlardır böyük şəxsiyyətimizin Naxçıvanda mühasirə şəraitində keçən ömrünün, göstərdiyi fəaliyyətin qısa yekunu!

Lakin başlıcası bu idi ki, həmin dövrdə, hələ Naxçıvanda ikən, Heydər Əliyev – Ata Yurdumuzun Atatürkü BÖYÜK VƏTƏNİN – AZƏRBAYCANIN Qurtuluş mübarizəsinə başlamışdı.

1993-cü ilin iyununda – Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ərəfəsində Azərbaycan öz tarixinin ən qanlı burulğanı içərisində

çabalayırdı. Cəbhədə ağır məğlubiyyətlər, xəyanətlər, satqınlıq, vəzifə ələ keçirmək üçün müqəddəs torpaqlarımızın hərraca qoyulması adı hal almışdı. Ölkədə, sözün əsl mənasında, hakimiyyətsizlik idi. Siyasi hərc-mərclik, hərkət-hərkəlik baş alıb gedirdi. Bölgələrimizdə, rayonlarda, paytaxtın ayrı-ayrı məhəllələrində faktiki olaraq silahlı quldur dəstələri hökmranlıq edirdilər. Xalq vahimə və təşviş içərisində idi. Atışma səslərin dən camaat evində rahat yata bilmirdi. Girovgötürmə kimi çirkin qazanc vasitəsi adı hala çevrilmişdi. O dövrün başabəla rəhbərləri təyyarələrini hazır saxlayır, vəziyyət bir az mürəkkəbləşən kimi qaçıb aradan çıxırlılar. Üzdə xalqdan danışan, əslində isə sərvət düşkünleri olan bir qrup vəzifəpərəst – cəbhəçi bəylər sovet hakimiyyəti illərində toplanmış xalq əmlakına sırişt olmuşdular. Talançılıq baş alıb gedirdi. Faktiki olaraq dövlət yox idi. Ölkəni xalq adından idarə edən, əslində isə heç bir səriştəsi olmayan, ən adı idarəcilik qaydalarının belə nə olduğunu bilməyən və xaricdəki ağalarının göstərişi ilə hərəkət edən məhdud bir qrup məmləkəti milli fəlakət həddinə çatdırılmışdı. İdarəcilik sükanı sahibsiz qalmışdı. Ölkə vətəndaş müharibəsi və etnik toqquşmalar meydanına çevrilməkdə idi. Cəbhə düşmənin üzünə açıq idi. Ulularımızın müqəddəs əmanəti olan Vətən torpaqları hərraca qoyulmuşdu. Azərbaycan xarici ələmdəki olan-qalan nüfuzunu da tamamilə itirmişdi. Xalq ümidsizlik və təlaş içərisində idi. Sabaha inam qalmamışdı. Ən təhlükəli cəhət isə bundan ibarət idi ki, Azərbaycanın xaricdəki yağı düşmənləri daxildəki satqınlarla birləşmişdilər. Daşnakların “Böyük Ermənistən” yaratmaq niyyətləri, tarixi düşmənlərimizin – qonşu ölkələrin paytaxtlarında hazırlanmış və Azərbaycanı Qafqazın siyasi xəritəsindən silib götürmək planları reallaşmaq üzrə idi. Azərbaycan torpağı etnik əlamətə görə parçalanıb yox olmaq təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Bakı yaxınlığında – Navahı kəndində vətəndaş müharibəsinin ilk güllələri atılmış, qardaş qanı axıdılmışdı...

Bax, bu fəlakət anında Azərbaycan xalqının, Vətənin yeganə ümid yeri, qurtuluş çırığı Heydər Əliyev idi. Müdrik xalqımız, o zaman qəti və sərrast hərəkət edərək yeganə düzgün addımı atdı –

dünyanın bu büyük siyaset adamını hakimiyyətə gətirdi. Bununla da Azərbaycanın xarici və daxili düşmənlərinin oxu daşa dəydi, bədxahalarımızın arzuları gözlərində qaldı. Məhz o zaman – 1993-cü ilin iyun günlərində Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanın qurtuluşu başlandı.

Müdrik siyasetçi bir neçə gedisdən sonra vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı. Xarici və daxili düşmənlərin Azərbaycanı parçalayıb yox etmək, müstəqil dövlətimizi aradan qaldırmaq planı puça çıxdı. Dövlətimizin, xalqımızın tarixi müqəddərətinin idarəcilik sükanı dahi dövlət adamının əlinə keçdi. Vətən, millət, bütün xalqımız məkrli düşmənlərin hazırladığı fəlakət uçurumuna yuvarlanmadı, fəlakətdən, ölüm qəzasından yan keçdi. Qurtuluş savaşında qələbəyə doğru dönüş başlandı.

Azərbaycan dövlətciliyi və Uluöndər Heydər Əliyevin qətiyyəti 1994-cü ilin Oktyabr və 1995-ci ilin Mart qəsdləri zamanı ağır sınaqlardan uğurla çıxdı. Heydər Əliyev andına sadıq qalan, dar ayaqda Vətənin müstəqilliyi, xalqın azadlığı naminə həlak olmağa hazır olan Prezident olduğunu nümayiş etdirdi. Dar ayaqda xalqını, Vətənini qoyub qaçmadı. Dövlət başçısının qətiyyəti xalqa ruh yüksəkliyi gətirdi, inamımızı özümüzə qaytardı. Azərbaycan qanlı burulğandan çıxdı. Sabitlik və əmin-amanlıq yarandı. Büyük dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin digər tarixi qələbəsi məhz budur – sabitlikdir. Ölkədə sabitlik yaratmaqla Heydər Əliyev öz gücünə, təcrübəsinə güvənən dahi siyasetçi kimi dəfələrlə söylədiyi məşhur kəlamına sadıq qaldığını sübut etdi:

Heydər Əliyev müharibə məsələsində düzgün mövqe tutdu. Müdrik bir strateq kimi real vəziyyətlə hesablaşdı. Məkrli düşmənlərimizin və onların beynəlxalq havadarlarının gücünü, planlarını, Azərbaycanın düşdürüyü qanlı burulğanın nə qədər təhlükəli olduğunu nəzərə aldı. Vəziyyəti düzgün qiymətləndirdi. Real vəziyyətdən çıxış edərək atəşkəs rejiminə nail oldu. Bununla Azərbaycanın gənc, sağlam qüvvələrinin mənasız yerə qırılmasının qarşısını aldı – genefondumuzu xilas etdi. Bu Azərbaycan xalqının yaşaması, gələcəyi deməkdir...

Uluöndər Heydər Əliyev xalqı, yurdumilli-mənəvi parçalanmadan, iflasa uğramaqdan xilas etdi. Özündən əvvəlki “rəhbərlərin” tarixi keçmişin iibrət dərslərinə, dəyişən dünya-nın real həqiqətlərinə, daxili həyatın və beynəlxalq vəziyyətin gerçəkliliklərinə deyil, emosiyalara əsaslanaraq qəbul etdikləri səhv qərarların icrasını dayandırıldı. Torpağımızın, xalqımızın, dilimizin üzərindəki əzəli və əbədi “Azərbaycan” möhürü özümüzə qaytarıldı. Bununla Vətəncilik, xalqımızın adı və dili, qüdrətimizin və vahidliyimizin əsası olan islam-türk birliyi bərpa olundu, reallaşmaqda olan etnik toqquşmalar ehtimalı ara-dan qaldırıldı. Düşmənlərimizin oxu bu məsələdə də daşa dəydi.

Bu gün müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu və şöhrəti durmadan artmaqdadır. Azərbaycan Respublikası bütün dünyada demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət nüfuzu qazanmışdır. Heydər Əliyev zəkasının məhsulu olan təməl qanunumuz dünyanın ən demokratik, ən mükəmməl konstitusiyalarından biridir və beynəlxalq aləmdə Vətənimizə böyük rəğbət qazandırır. Yurdumuzda hökmranlıq edən sabitlik, həyata keçirilən daxili islahatlar xarici ölkələrlə əlaqələrimizin genişlənməsinə müsbət təsir göstərir. Özünün xarici siyasetini bərabərlik və qarşılıqlı mənafə prinsipləri əsasında quran Azərbaycan Respublikası dünyanın bütün dövlətləri üçün açıq ölkəyə çevrilmişdir.

Uluöndər Heydər Əliyevin xarici siyaset sahəsində ən mühüm uğurlarından biri də budur ki, o, Azərbaycanı türk dünyasından təcrid olunmuş vəziyyətdən çıxartdı. Bizimlə birlikdə azadlığa çıxmış qardaş Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistanla ənənəvi dostluq münasibətlərimiz bərpa olundu. Hazırda Azərbaycan Respublikası qardaş türk dövlətləri ailəsinin bərabər hüquqlu üzvüdür.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin islam dünyasındaki nüfuzu da getdikcə artmaqdadır.

Azərbaycan Respublikası bir çox beynəlxalq ittifaqlar və təşkilatların üzvüdür.

Uluöndər Heydər Əliyev bütün tarixi dövrlərdə, ənənəvi düşmənlərimizin həmişə Azərbaycanı diz çökdürmək üçün istifadə

etdikləri “erməni kartı”na qarşı neft siyasəti strategiyasını işləyib hazırladı. Və sübut etdi ki, Qafqaz problemlərinin həllində “erməni kartı”ndan daha güclü vasitələr vardır. Uzaqgörən siyasətçilər indi yaxşı başa düşürlər ki, neft siyasətinin “erməni kartı”na və xarici ölkələrdəki erməni lobbisinə qalib gələcəyi gün uzaqda deyil. Yaxın gələcəkdə müəllifi Heydər Əliyev olan bu siyasətin nə qədər dərindən düşünülmüş və uzaqgörən bir siyasət olduğunu zaman özü göstərəcəkdir.

Heydər Əliyev zəkasının, onun gərgin, ardıcıl və inadlı fəaliyyətinin nəticəsi olan Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas neft ixracı kəmərinin, həmçinin Bakı-Ərzurum qaz kəmərinin region ölkələri üçün, o cümlədən türk dünyasından ötrü nə demək olduğu neçə-neçə nəsillər keçəndən sonra başa düşüləcəkdir!

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasını şimaldan və cənub-dan məngənəyə salıb sixan, onun xarici ölkələrlə ənənəvi əlaqələrini kəsən qüvvələrə qarşı Şərq-Qərb dəhlizini açdı. Büyük İpək Yolunun dirçəldilməsi ideyasından Azərbaycanı iqtisadi blokadadan çıxarmaq üçün məharətlə istifadə etdi. Dünya bunun şahididir. Dünya siyasətçiləri bunu qiymətləndirirlər. Gizli deyil ki, ermənilər də bu siyasətin uğuru qarşısında təlaş keçirməyə başla-mışlar. Cəsarətlə demək olar ki, 1998-ci il sentyabrın 7-8-də 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın nüma-yəndələrinin iştirakı ilə Bakıda – məşhur “Gülüstan” sarayında keçirilmiş beynəlxalq konfrans bütün varlığı dövründə Azərbaycanın xarici siyasət tarixinin ən böyük hadisələrindən biridir. Büyük İpək Yolunun dirçəldilməsi təkcə Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının dirçəlişin-də, onun mənəvi oyanışında misilsiz rol oynayacaqdır.

Azərbaycan Respublikası bu gün Cənubi Qafqazda sülhün və təhlükəsizliyin başlıca dayağına çevrilmişdir. Öz müstəqilliyinin on illiyini yenicə qeyd etmiş ölkəmizin dünya birliyindəki nüfuzu getdikcə artmaqdadır. Uluöndər Heydər Əliyevin uzaqgörən xarici siyasəti sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə alyansına qoşulması yurdumuzun dünya meydanlarındakı mövqeyinə müsbət təsir görmüşdür.

Heydər Əliyevlə siyasi mütalimədə uduzan ənənəvi düşmənlərimiz indi Qafqazda itirilmiş mövqeləri qaytarmaq, neft siyasetini uduzmamaq üçün siyasi şantaja, hərbi təzyiq və terrora, bir sözlə, siyaset cıgallığına əl atmağa başlamışlar. Ermənistanda rusiyapərəst davakarların hakimiyyətə gətirilməsi, Gürcüstan prezidenti E.A.Şevardnadzeyə qarşı təşkil olunmuş sui-qəsd və s. bu baxımdan uduzmuş oyunçuların cıgallığından başqa bir şey deyildir. Bir sözlə, zəmanəmizin qüdrətli siyasetçisi Uluöndər Heydər Əliyev öz doğma xalqını dibi görünməyən yarğanların, uçurumların üzərindən böyük müdrikliklə, incə və çevik siyasetlə, nazik tellər üzərindən keçirib gələcəyə apara bildi.

Başqa bir məsələ barədə. Gecəli-gündüzlü, son dərəcə ağır, hətta dözülməz bir rejimlə işləməsinə baxmayaraq, Uluöndər yurdumuzda baş verən heç bir hadisəni, heç bir prosesi nəzərdən qaçırmır, onlardan ən mühümünü ön plana çəkir, şəxsi nəzarəti altına götürür, prezident andına sadiq qalaraq Vətəni zərgər dəqiqliyi ilə idarə edə bildi.

Heydər Əliyevin öz doğma el-obası qarşısında danılmaz tarixi xidmətləri bir deyil, beş deyil...

Bunların hamısını yerli-yerində ipə-sapa düzəmk, incələmək və gələcək nəsillərə doğru-düzgün çatdırmaq o qədər də asan məsələ deyil. Və bu hər tarixçinin də işi deyil! Əlbəttə, bütün bunlar xüsusi tədqiqatların və gələcəyin işidir. Mən isə kitabı yazmaqla müasirlərimə təkcə bir həqiqəti yetirmək istədim: Azərbaycan hazırda keçid dövrünü yaşayır, çox ağrı-acılı keçən mürəkkəb bir dövrü!!! Özü də bizim keçid dövrümüz başqalarınıninkina bənzəmir. Çox əlverişli strateji məkan olan bu Yurdda nə qədər böyük qüvvələrin gözü var?! Zəngin sərvətlərimizə, neftimizə kimlər susamır? Kiçik bir ölkənin həm daxildə, həm də xaricdə nə qədər düşməni olar? Tariximizin ibrət dərslərini, azadlıq mücadilələrində dəfələrlə qan içində boğuldugumuzu, müasir dünyamızın reallığını, başqa xalqların tarixini hökmən nəzərə almalıydıq: keçid dövrlərində qüvvətli şəxsiyyət olmadan qələbə yoxdur!

Bir həqiqəti hamiliqla dərk edək: hazırda tərəqqi dövrünü yaşayan bütün xalqları, millətləri, ölkələri keçid dövrünün keşmə-keşlərindən

dahi şəxsiyyətlər – Atatürkklər, Vaşinqtonlar, Bismarklar, Nehrular, De Qollar çıxarmışlar! Heydər Əliyev də belə şəxsiyyətdir! Bunu bütün dünya qəbul edir. Bunu biz də dərk etməyi bacaraq...

Bu gün yaşadığımız regionda təkcə Azərbaycanda xarici dövlətlərin bir nəfər də olsun əsgəri və hərbi bazaları yoxdur. Beynəlxalq mənafelərin, o cümlədən böyük dövlətlərin və qonşuların mənafelərinin düyünləşdiyi Azərbaycan kimi çox mühüm hərbi-strateji və zəngin sərvətli bir ölkədə buna nail olmaq hər siyasetçinin işi deyil!!!

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev özünün ölkəmiyyaslı qəbullarından tutmuş beynəlxalq miqyaslı görüşlərə, yüksək səviyyəli hər yerdə, hər an Azərbaycan həqiqətini dünyaya yayır. İndi Azərbaycan vaxtı ilə ona qarşı yaradılmış beynəlxalq informasiya blokadasını yarmışdır. Dünya Azərbaycan həqiqətini qəbul etməyə başlamışdır. Bütün bunların təməli Uluöndər Heydər Əliyevin yorulmaq bilməyən fəaliyyəti nəticəsində, onun BÖYÜK AZƏRBAYCANLI kimi Vətən, xalq təəssübkeşliyi sayəsində əldə edilmişdir! Və Uluöndərin bu müdrik siyaseti Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev tətrəfindən uğurla davam etdirilir!

Zəhra Muradova,

*Azərbaycan Respublikasının
Təhsil İnstitutunun Təhsilin
nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsinin,
aparıcı elmi işçisi pedaqogika
elmləri doktoru*

AZƏRBAYCAN TARİXİNDƏ MİN İLLƏR YAŞAYACAQ ÜMUMMİLLİ LİDERİMİZ

*“Mən Heydər Əliyevə böyük hörmət və ehtiram
bəsləyirəm, onun siyasi fəaliyyətini və məharətini,
uzaqqörənliyini yüksək qiymətləndirirəm”.*

Butros Qali, BMT-nin Baş katibi

Hər bir cəmiyyətdə dövlətin idarə edilməsi ən çətin və mürəkkəb prosesdir. Dövlətin düzgün idarə edilməsi cəmiyyəti xoşbəxt gələcəyə doğru aparırsa, səhv idarəetmə xalqı fəlakətə sürükleyərək müsibətlər gətirir. Tarixdə çox belə hadisələrin şahidi olmuşuq. Heç uzağa getmək lazım deyil, Azərbaycanın son iki yüz illik tarixində dövlətimizin başında duran şəxslərin ciddi səhvləri ucbatından müdafiə təşkil edlməmiş, ölkəmiz iki yerə parçalanmış, ərazilərimiz əlimizdən alınıb qəsb edilmişdir. İmperiya əsarətinə düşəndən sonra isə milli rəhbərlər, tək-tək baş qaldıranlar repressiyalara məruz qoyularaq məhv edilmişlər.

1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının aqibəti buna misaldır. Öz xalqının xoşbəxtliyi üçün çalışan günahsız insanların bir qismi öldürdü, bir qismi xarici ölkələrə mühacirət etdi, bir qismi isə həbsxanalarda çürüdüldü. Sovet hökuməti “NKVD”sinin əli ilə 29 min insanı-yəni, Azərbaycanda düşünən başları, xalqın avanqardı olan ziyahıları, dövlət xadimlərini, ictimai xadimləri, azadlıq ideyaları yayan şair və yazıçıları görünməmiş işgəncələrlə qətlə yetirdi.

1991-ci ildə Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa edəndən sonra dövlət idarəetməsində böhran yaşandı. Xarici təzyiqlərə dözə bilməyən və ya onların təsirində olan rəhbərlər gənc müstəqil dövləti idarə edə bilmədilər. Nəticədə xaos yarandı və bundan istifadə edən Ermənistən Qarabağı və digər ərazilərimizi işğal etdi. Hakimiyyət böhranı o qədər dərinləşdi ki, hətta müstəqilliyimizin itirilməsi təhlükəsi reallaşdı. Gəncədə hökumət əleyhinə qaldırılan qiyam, törədilən qardaş qırğını xalqın səbr kasasını daşdırıldı. Xalqaya qalxıb öz görkəmli oğlunu-Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri, əvəzsiz idarəcilik istedadına malik Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsini tələb etdi. Hamida dərin ümid vardı ki, Heydər Əliyev dövlət başına keçsə, xalq bütün bəlalardan qurtulacaq. Elə də oldu.

Ümummilli Liderimiz 1993-cü ilin iyununda Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri vəzifəsinə gələndən sonra ölkədəki sabaha inamı olmayan insanların əhval-ruhiyyəsi bir anda dəyişdi, xalqda gələcəyə inam yarandı. Çünkü Heydər Əliyev 1970-ci ildən 1987-ci ilədək istər Azərbaycanda, istərsə də Moskvada yüksək vəzifələrdə çalışarkən dövlət idarəetməsində, diplomatiyada, siyasetdə öz qabiliyyətini kifayət qədər nümayiş etdirmişdi. Burada bir haşıyə çıxaq.

SSRİ-də Heydər Əliyevi o qədər sevir və qiymətləndirirdilər ki, hətta bir çoxları Sovet dövlətinin rəhbəri olmasını arzulayırdı. Bədxahları isə onu qarşısında keçilməz manə kimi göründülər.

Sovet hökumətinin mərkəzi aparatında kök salmış ermənilər Heydər Əliyevə həsəd aparır, onun tutduğu yüksək vəzifələrindən uzaqlaşdırılmasına çalışırdılar. Ermənilər Heydər Əliyevi “Kremldə türk paşası” adlandırırdılar.

Heydər Əliyev Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gələndən sonra dostlarımız sevindilər, düşmənlərimiz məyus oldular. Çünkü, Ermənistanın rəhbəri olmuş Karen Dəmirçiyən beş il əvvəl İrəvanın Teatr meydanında toplaşmış izdihamın önündə bildirmişdi ki, nə qədər ki, Heydər Əliyev yaşayır siz Azərbaycandan bir qarış da olsa ərazi qopara bilməyəcəksiniz. Çox keçmədi ki, tarix Dəmirçiyənin bu fikrini təsdiq etdi.

Zəngin idarəcilik təcrübəsindən istifadə edən Ulu Öndərimiz ilk növbədə ölkəni iflic edən işgalçı müharibəni dayandırmaq, milli ordunu gücləndirmək, dağılmış iqtisadiyyatı dirçəltmək, tügyan edən qanunsuz silahlı birləşmələri ləğv etmək vəzifələrini ön plana çıxardı. Bunlardan sonra növbədə digər sahələrin “ölü nöqtədən” çıxarılması dururdu.

Dahi rəhbərin idarəetmə məharəti onda idi ki, dar məqamda belə taleyüklü problemlərin həlli yollarını bilirdi və sürətlə həyata keçirirdi. Məhz Heydər Əliyev şəxsiyyətinin nəhəngliyindən çəkinən bir çox daxili və xarici qüvvələr “özlərini yiğisdirildi.” Onlar qarşılında kimin durduğunu yaxşı anlayırdılar. Odur ki, açıq hücumlardan çəkilib terrora və sui-qəsdlərə, qiyamlara keçdilər. Ancaq Ümummilli Liderimiz öz dərin ağılı, iti zəkası və zəngin təcrübəsi ilə ən ağır vəziyyətlərdən qalib çıxdı. Bəzi xarici dairələrin ssenarisi ilə öz xalqına və dövlətinə qarşı xəyanətkar hərəkətlər edən Surət Hüseynovun, Rəhim Qaziyevin, Əlikram Hümbətovun, Rövşən Cavadovun təşkil etdikləri silahlı qiyamları yatırdı. Bununla da Azərbaycanda hakimiyyətə silahlı yolla gəlmək ənənəsinə birdəfəlik son qoyuldu. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün xəyanətkar qüvvələrin dəf edilməsində Azərbaycan xalqı öz rəhbərinin arxasında dağ kimi dayanmışdı. Çünkü hamı yaxşı bilirdi ki, Heydər Əliyevin tutduğu yol haqq-ədalət yoludur, bu yol isə xalqın, ölkənin yeganə nicat yoludur.

Ulu Öndərimiz bilirdi ki, Ermənistanla aparılan hərbi əməliyyatlar təcili dayandırılmalı və ölkəni bürümüş böhranlardan çıxarmaq üçün vaxt qazanmaq lazımdır. Bu məqsədlə Ermənistan rəhbərləri ilə danişqlar apararaq 1994-cü il mayın 12-də atəşkəsə nail oldu. Bu, o zaman çox mühüm bir addım idi. Çünkü əvvəlki rəhbərlər bacarıqsızlıqları və ya qorxaqlıqları ucbatından müstəqilliyimizi, Azərbaycanı gözü götürməyən xarici dairələrin tapşırıqları ilə dərin bir bataqlığa salmışdilar. Bu bataqlıqdan çıxməq üçün isə onilliklər lazım idi. Heç kəsin görə bilmədiyi və ya heç görmək istəmədiyi bu reallıqları yalnız Ulu Öndərimiz görürdü.

1994-cü il sentyabrın 20-də bağlanan “əsrin neft kontraktları” isə müdrikcəsinə düşən nüfuzlu bir siyaset idi. Bizim üçün qürurlu idi ki, müstəqil Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq dünyanın super dövləti olan ABŞ, İngilrərə, Türkiyə, Rusiya, Səudiyyə Ərəbistanı, Norveç, Yaponiya kimi nüfuzlu dövlətlərlə birgə kontrakt imzalandı. Bu müqavilə Azərbaycanı bir çox xarici təhdidlərdən və təhlükələrdən qorumaq məqsədi güdürdü. Otən illər, dünyada gedən proseslər və baş verən hadisələr göstərir ki, neft siyaseti unikal bir addım idi və həqiqətən də Azərbaycanı bir çox təhlükələrdən qorudu. Biz “əsrin müqaviləsi”nin bəhrələrini bu gün də görürük. Düzgün neft siyasetinə görə beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeləri gücləndi, tərəfdəşlarının və dostlarının sayı artdı. Hazırda dünyanın 160-dan artıq ölkəsi Azərbaycanla dostluq və iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri saxlayır. Onlar BMT-də və bir çox beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycanın haqq işini müdafiə edir və mövqelərini dəstəkləyirlər.

1995-ci ildə müstəqil Azərbaycanda ilk demokratik Konstitusiyanın qəbul olunması böyük tarixi hadisə idi və Ulu Öndərimizin adı ilə six surətdə bağlıdır. Dahi rəhbər Konstitusiya Komissiyasının rəhbəri kimi ali qanunlar toplusunun hər bir bəndi üzərində şəxsən özü işləmiş və ortaya dünyanın ən demokratik Konsitusiyalarından birini çıxarmışdır. Məhz onun siyasi fəaliyyətinin nəticəsidir ki, Azərbaycan dünyada demokratik,

hüquqi və dünyəvi dövlət kimi tanınmışdır. Demokratik quruluşa zəmanət verən və hüquqi dövlətin bünövrəsini qoyan Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbul olunması, ölkənin tarixində ilk dəfə olaraq bələdiyyə seçkilərinin demokratik qaydada keçirilməsi də Heydər Əliyevin adı ilə six bağlıdır. Demokratik qaydada seçilmiş ilk prezident kimi Ulu Öndər Şərqi ilk dəfə olaraq ölüm cəzasını ləğv etmiş, kütləvi informasiya vəsítələrinin üzərindən senzurəni götürmüş, siyasi plüarizmin və çoxpartiyalı sistemin təminatçısı olmuşdur.

Ulu Öndər gənc müstəqil respublikamızın dünyaya ineqrasiyası üçün yolların açılmasına böyük önəm verirdi. Buna görə Azərbaycanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunmasına çalışırdı. Ölkə bazar iqtisadiyyatına keçidi sürətləndirərək köhnə stereotiplərdən uzaqlaşdırılır Avropa və dünya standartlarına uyğunlaşdırılırdı. Bu məsələlər həll edildikdən sonra BMT-nin üzvü olan Azərbaycan 2001-ci ildə Avropa Şurasına də qəbul olundu.

Azərbaycanda həyata keçirilən böyük işlər dünya ictimaiyyətinin də diqqətini cəlb edirdi. ABŞ-ın o vaxtkı prezidenti Bill Klinton demişdi: “*Azərbaycanın demokratiya və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedən müstəqil bir dövlət kimi möhkəmlənməsində, iqtisadi islahatların aparılmasında və böyük inkişaf əldə olunmasında Prezident Heydər Əliyevin müstəsna rolü vardır.*”

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra hüquqi dövlət quruculuğu yolunu seçsə də, ancaq bu məram ilk milli Konstitusiyamızın qəbulundan sonra başladı. Konstitusiya normalarının həyata keçirilməsinin yekunu kimi hüquqi dövlətə məxsus olan Konstitusiya Məhkəməsi yaradıldı, demokratik yolla prezident, parlament və bələdiyyə seçkiləri keçirildi, yeni üçpilləli məhkəmə sistemi təşkil olundu, məhkəmələrin quruluşunu və hakimlərin statusunu, tənzimləyən, qanunlar qəbul edildi. Ulu öndər bu barədə deyirdi: “*Bizim Konstitusiyamız xalqın Konstitusiyasıdır. Bu gün ən mühüm vəzifə Konstitusiyani daha dərindən mənimsəmək və onun verdiyi təminatlardan bəhrələnməkdən ibarətdir.*”

Təkcə Bill Clinton deyil, dünyanın böyük dövlətlərinin demək olar ki, hamisinin başçıları, görkəmli ictimai, siyasi xadimlər dahi Heydər Əliyevin nəhəng xidmətlərini yüksək qiymətləndiriblər.

Mən elm adamı və uzun illər təhsil sahəsində çalışan bir pedaqoq kimi Ümummülli Liderimizin təhsil sahəsində gördüyü işlərdən, həyata keçirdiyi islahatlardan da danışmaq istəyirəm. Çünkü dahi rəhbərin siyasi fəaliyyətindən nəinki bir məqalədə geniş yazmaq mümkün deyil, onun titanik fəaliyyəti hətta cild-cild kitablara da sığmaz. Təhsil sahəsindəki fəaliyyətinin isə az bir qismindən bəhs edəcəyəm.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə təhsilimizə böyük qayğısının nəticəsi idi ki, Azərbaycan təhsilinin tarixində uğurlu irəliləyişlər əldə edildi. Onun təhsilə ilk qayğısı təhsil ocaqlarının sayının artırılması məqsədi ilə xeyli sayıda yeni məktəb binaları tikilərək istifadəyə verildi. Bununla yanaşı təhsil ocaqlarının maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək məqsədi ilə onların lazımı əyani vəsaitlər və texniki avadanlıqlarla təchiz olunmasına xüsusü diqqət yetirildi. Bunun nəticəsi idi ki, orta ümumtəhsil məktəblərinin sayı 765-dən 2117-yə çatdırıldı. Ucqar bölgələrimizdə orta ümumtəhsil məktəbləri və 5 yeni ali təhsil müəssisəsi açılaraq ali təhsil müəssisələrində kadrlar hazırlığının sayı artırıldı.

Ümummülli liderimiz Azərbaycanın gələcək inkişafında, tərəqqisində, yeni-yeni uğurlar əldə etməsində, xalqın rifahının yaxşılaşdırılmasında və xoşbəxt taleyində təhsili mühüm amil hesab edərək deyirdi: “*Təhsil sahəsi xalqımızın bu günü, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib bir sahədir*”.

Dünya şöhrətli lider təhillə bağlı bir sıra fərman və sərəncamlar imzalayaraq, təhsilin hərtərəfli inkişafına mühüm təkan verdi. Belə ki, “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəblərini daha da inkişaf etdirmək haqqında” 1972-ci il və “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” 1973-cü ildə qərarlar qəbul etdi. Bütün

bunlar kənd məktəblərinin həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edərək, inkişafa səbəb oldu.

Heydər Əliyev istedadlı gənclərin təhsilə marağını artırmaq və dəstəkləmək məqsədi ilə “Prezident təqaüdü”nü təsis etdi. Bu təqaüd hər il qəbul imtahanlarından ən yüksək bal toplayaraq tələbə adı qazananlara təqdim olunurdu.

Həmin dövrdə Ulu Öndər mütəxəssislərə ehtiyac olan bir çox sahələrdə kadr hazırlığı məsələsinə də xüsusi önəm verirdi. Bu səbəbdən də neçə-neçə Azərbaycanlı gəncin Sovet İttifaqının ən nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində oxumasına şərait yaratdı. İlk dəfə 1970-ci ildən başlayaraq və hər il 800-900 azərbaycanlı gəncin SSRİ-nin nüfuzlu ali təhsil məktəblərində təhsil almasına nail oldu.

“Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərindən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir” deyən Ulu Öndər ölkənin inkişafının elm və təhsildən asılı olduğunu bildiyindən bu sahəyə daha çox diqqət göstərirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqillik illərində, ölkəyə rəhbərliyinin ikinci mərhələsində də təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirərək təhsil sahəsində bir sıra qərar və sərəncamlar imzaladı. Bunları sırasında 2002-ci il oktyabrın 4-də “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında”, 17 fevral 2003-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair programın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında”, 2002-ci ildə “Peşə təhsili üzrə ixtisasların Təsnifatı”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncamlarının imzalanmasını nümunə göstərə bilərik. Bu sərəncamların nəticəsi olaraq, ölkədə təhsil ocaqlarının sayı günü-gündən artır və müasir təlim-texniki avadalıqlarla təmin olunması genişlənirdi. Elm və təhsilin dünya təhsilinə integrasiya olunması dövlət siyasetinin tərkib hissələrindən biri kimi Ulu öndərin təhsil siyasəti konsepsiyasının əsasını təşkil edirdi. Bununla bağlı müstəqillik illərində xeyli işlər görülmüşdür.

Yüksək ixtisaslı milli kadrların yetişdirilməsi Ulu Öndərin diqqətində olub. “Milli Elmlər Akademiyası sistemində yüksək ixtisaslı elmi kadrlar hazırlayan təhsil qurumlarının, respublikada prioritet istiqamətlərdə müstəqil fəaliyyət göstərən dövlət elm-təhsil mərkəzlərinin işi daim gücləndirilməli və zənginləşdirilməlidir” fikri Heydər Əliyevin təhsil siyasəti strategiyasının mühüm tələblərindən biridir.

Eyni zamanda dövlətin iqtisadi qüdrətini artırılmasında insan kapitalının inkişafına böyük önəm verən Ulu Öndər gənclərin qabaqcıl ölkələrdə də təhsil almasına xüsusi şərait yaradırdı. 1998-ci ildə Yaponiyada təhsil alan azərbaycanlı gəncələrlə görüşündə qeyd etmişdir: “*Mən Azərbaycana neçə illər rəhbərlik etmişəm. Mənim çox arzum olub ki, Azərbaycan gəncləri dünya ölkələrinə səpələnsinlər, orada təhsil alsınlar. O vaxt dünya ölkələrinə getmək mümkün deyildi, mən bunu SSRİ miqyasında edirdim. Amma indi dünya ölkələri bizim üçün açıqdır. İndi Amerikada da, Avstraliyada da, Meksikada da, Yaponiyada da gedib oxumaq olar*”.

Müdrik siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin uzaqgörən ideyaları və düşünülmüş təhsil siyasəti bu gün də uğurla davam etdirilir. Bu uğurlu siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən qətiyyətlə həyata keçirilir. Son illər ölkəmizdə təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar, layihələr, dövlət proqramları bu sahəyə böyük töhfələr verib və verir.

Zərifə Rzaqulu qızı Quliyeva
«Modern İnkişaf və Ailə» İctimai
Birliyinin sədri
Azərbaycan, Bakı

15 İYUN TARİXİMİZİN QURTULUŞUNUN ZİRVƏSİDİR

Tariximizə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil olmuş 15 iyun 1993-cu il ölkəmiz və xalqımız üçün çox dəyərlidir. Azərbaycan Respublikasının rəsmi bayramlarından olan Milli Qurtuluş günü xalqımızın taleyini müəyyənləşdirən yeni bir dövrün başlanğııcı oldu. Milli Qurtuluş günü sadəcə təqvimdə göstərilən bayram deyil. O həmçinin böyük ictimai-siyasi və tarixi əhəmiyyətə malik bir tarixdir. Vətənini, xalqını sevən, həmin çətin, ağrılı günlərin dəhşətlərini yaşıyan, hadisələri gözləri ilə görən insanlar üçün 15 İyun əsl Qurtuluş tarixi, Azərbaycan xalqının ölüm-dirim mübarizəsinin tarixidir.

Bu tarixi yaradan isə Azərbaycanın inkişafında, müstəqilliyində, gələcəyində müstəsna rol oynayan, daim xalqına arxa-dayaq olan dahi şəxsiyyət – Heydər Əlirza oğlu Əliyevdir. Azərbaycan xalqının çağırışı və dəvəti ilə hakimiyyətə gələn Qurtuluş missiyahı bu qayıdış Azərbaycan xalqının itirilmiş inamını özünə qaytarlığı, sabaha, gələcəyə olan ümidi artırdı.

Bu gün Azərbaycan xalqı əmindir ki, Azərbaycanın gələcəyi işıqlı

və firavandır. Çünkü, müstəqil Azərbaycanın idarəcilik sükanı Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi varisi, Əliyevlər ocağının ən layiqli yetirməsi cənab İlham Əliyevin əlindədir.

Biz Azərbaycan xalqı Heydər Əliyev ideyaları işığında müstəqil Azərbaycanın daha yüksək zirvələrini cənab İlham Əliyevlə fəth ediləcəyini görürük və buna qəlbən inanrıq.

Dövlətçiliyimizin qoşa qanadı və irəliyə doğru quruculuğumuzun etibarlı təminatçıları olan möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev və birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva ölkəmizi qətiyyətlə növbəti yüksəkliklərə aparırlar. Bütün Azərbaycan xalqının və tərəqqimizin qaranti olan bu birliyə, dövlətçiliyimizə güc verən bu bütövlüyə, dövlətçiliyimizin sabahını etibarlı edən bu vəhdətə ürəkdən qosular və alqış deyirik!

15 İyun – Milli Qurtuluş günü münasibətilə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevə və birinci vitse-prezidentimiz Mehriban xanım Əliyevaya doğma Azərbaycanımızın çiçəklənməsi və tərəqqisi naminə apardıqları ağır və şərəfli işdə böyük uğurlar arzulayırıq!

Qafar ƏLİYEV
*Yeni azərbaycan partiyasının siyasi
şurasının üzvü*

**MÜASIR AZƏRBAYCAN DÖVLƏTININ BANISI,
XILASKARI VƏ QURUCUSU – HEYDƏR ƏLİYEV**

XX əsrдə dünya siyasəti tarixinə özünəməxsus parlaq səhifələr yazımış görkəmli dövlət xadimlərindən, məşhur siyasetçilərdən və nadir tarixi şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyev olmuşdur. Adı qızıl hərflərlə tariximizə həkk olunmuş Heydər Əliyev dünya tarixində böyük rol oynamış və silinməz izlər qoymuş, təkcə öz xalqının və dövlətinin yox, bütövlükdə dünya xalqlarının taleyinə həllədici təsir göstərmiş böyük şəxsiyyətlərdən biridir.

Liderlər lideri

Heydər Əliyevin həyatı Azərbaycanın respublikaçılıq tarixinin yarıdan çoxunu əhatə edir. Azərbaycanın son 50 illik tarixinin hər bir səhifəsi Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Onun 1969-cu ilin 14 iyulunda Azərbaycan rəhbəri seçilməsindən sonra göstərdiyi titanik fəaliyyət Vətənimizin inkişafına, onun çiçəklənməsinə, dünya dövlətləri cərgəsində öz layiqli yerini tutmasına xidmət etmişdir.

Ulu öndəri təkcə Azərbaycan xalqı yox, bütün türk və müsəlman dünyası sevir və onunla fəxr edirdi. Fəqət, təkcə türk və müsəlman dünyasımı? Sovetlər Birliyi tərkibində olduğumuz dövrдə bütün SSRİ xalqları onun şəxsində öz gələcək dövlət başçısını və liderini görürdü. Amerika Birləşmiş Ştatlarında onu Corc Vaşinqtonla, Yaponiyada bu dövlətin qurucusu olan Siyaqunla, Almaniyada Konrad Adenauerlə, Fransada Šarl de Qolla, Böyük Britaniyada

Uinston Çörçillə müqayisə edirdilər. Kiminlə, hansı tarixi şəxsiyyətlə müqayisə olunmasına baxmayaraq Heydər Əliyev bənzərsiz idi. Bəs onun bənzərsizliyi nədədir? Heydər Əliyev konkret olaraq bir siyasi sistemə sığışmayan lider idi. O, Sovet İttifaqı dövründə marksizm-leninizm ideologiyasının təsiri altında böyüküb, sovet sisteminin qanun-qaydaları çərçivəsində işləyərək, bu ideyalara inanaraq və sədaqətlə xidmət edərək SSRİ-nin ən yüksək partiya və dövlət vəzifələrinə qədər yüksəldi. O, həmin sistemin müsbət cəhətlərindən Azərbaycan dövlətinin inkişafı, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin dünyada tanınması və təbliği naminə istifadə edə bildi. O, Azərbaycan xalqının keçmiş SSRİ məkanında mədəni, əməksevər, qonaqpərvər, dünya şöhrətli şair və yazıçılar, alimlər, bəstəkarlar, müğənnilər, dövlət xadimləri və başqa sahələrdə istedadlı şəxsiyyətlər yetirmiş, qədim tarixi, zəngin mədəni irsi: musiqisi, incəsənəti, ədəbiyyatı və s. olan bir millət olduğunu sübut etmişdir.

Lakin Heydər Əliyev Sovet ideologiyasının başında duran M.S.Qorbaçov başda olmaqla o vaxtkı rejimin əsirinə çevriləmədi. O, kommunist ideologiyasının hər bir müddəasını öz zəngin və əzəmətli təfəkkür süzgəcindən keçirir, onları praktikada yoxlayır, elmi-siyasi baxımdan düzgün olanları saxlayır, onların yaxşı cəhətlərini götürüb dövlət və xalq naminə istifadə edir, pis tərəflərini isə atırdı. Bəzi sovet liderləri kimi o, öz dilini, dinini, milli mənsubiyyətini unudan, milli-mənəvi dəyərlərdən uzaq düşən kosmopolit siyasətçilərdən və dövlət xadimlərindən olmadı. Ona görə ki, Heydər Əliyev bir siyasi lider və tarixi şəxsiyyət kimi milli-mənəvi köklərə bağlı olan, milli ideyalara və bəşəri dəyərlərə söykənərək öz siyasi təlimini yaradan, həmin ideologiya ilə milyonları öz arda apara bilən dühalardan idi.

Ona görə də SSRİ-nin son rəhbəri M.S.Qorbaçovun və onun yaxın ətrafinin yeritdiyi dağıdıcı, səriştəsiz, mücərrəd “yenidənqurma” siyaseti nəticəsində keçmiş SSRİ məkanında siyasi, iqtisadi və mənəvi böhran yarananda bu siyasetə qarşı ilk çıxanlardan biri məhz Heydər Əliyev oldu. 1985-ci ildən sonra Sovet rəhbərliyi tərəfindən antimüsəlman və ermənipərəst mövqe tutularaq Azərbaycan, Özbəkistan, Qazaxıstan və digər türk və müsəlman respublikalarına

qarşı ədalətsiz qərarlar qəbul ediləndə də ilk olaraq məhz o, Siyasi Büro üzvü kimi öz etiraz səsini qaldırdı. Heydər Əliyev SSRİ-nin dağıılması prosesinin başlanması nəticəsində tarixi zərurət yarananda, həmin siyasi təlim və ideyalardan vaxtında uzaqlaşa bildi. O vaxtkı Sov.İKP MK və Siyasi Büro üzvlərini və rəhbər vəzifə tutmuş tarixi şəxsiyyətlərin hər birinin tərcümeyi-halını götürüb təhlil etsək, onların həmin siyasi sistemin və mövcud konkret tarixi dövrün qəhrəmanı, lideri olduğunu şahidi olarıq. Lenin, Stalin XX əsrin əvvəllərində inqilab edərək yeni dövlət quran inqilabçı liderlər idilər. N.S.Xruşşov, L.İ.Brejnev, Y.V.Andropov, M.S.Qorbaçov isə SSRİ-ni dinc dövrlərdə idarə edən rəhbərlər idi. Yalnız mənsub olduqları mövcud siyasi sistemin, ideologiyanın və şəraitin qəhrəmanı olan bu liderlərin bəziləri inqilabçı, bəziləri islahatçı-reformator, bəziləri konservator, bəziləri də diktator kimi tarixdə qaldılar. Amma Heydər Əliyevdə bu liderlərdən heç birinə bənzəməyən xüsusiyyətlər var. Onun özünəməxsusluğu, bənzərsizliyi ondan ibarətdir ki, tarixi şəxsiyyət kimi, həm sovet dövrünün, həm də müasir dövrümüzün lideri və qəhrəmanı olub.

Necə olub ki, iki müxtəlif ictimai-siyasi quruluşda, müxtəlif baxışların hökmran olduğu dövrdə o, eyni məharət və bacarıqla, sevgi və istəklə öz xalqına və dövlətinə rəhbərlik edib, eləcə də bütün dünya liderləri və xalqları tərəfindən eyni dərəcədə qəbul olunub, sevilib və rəğbətlə qarşılanıb? Bunun əsas səbəbi bir siyasi lider kimi Heydər Əliyevi xarakterizə edən əsas xüsusiyyətlərdə özünü göstərir: Heydər Əliyev dünyagörüşü baxımından azərbaycançılıq ideologiyasına, İslam dininə, milli-mənəvi dəyərlərə bağlı, inamlı, təmiz əxlaqlı, vicdanlı, demokratik düşüncəli bir tarixi şəxsiyyət; sadə insanların hüquqlarının qorunması uğrunda barişmaz və ardıcıl mübarizə aparan demokrat; dövrünün görkəmli maarifçi filosofu; realist, praqmatik reformator, güclü dövlətçi, qeyri-adi təşkilatçılıq bacarığına, idarəcilik məharətinə malik bir dövlət rəhbəri; dünyada sülh, demokratiya və haqq-ədalət, ümumbəşəri, multikulturalizm ideyalarının daşıyıcısı olan, onları yorulmadan təbliğ edən, başqa millətlərə və dinlərə qarşı həqiqi tolerant olan beynəlmiləlçi idi.

Tədqiqatçılar Heydər Əliyevi bir siyasetçi, dövlət xadimi olaraq xarakterizə edərkən onun özünəməxsus lider kimi əsas xüsusiyyətlərindən, əbədiyaşar, ölməz ideyalarının müasir dövət tətbiqinin vacibliyindən, qurub-yaratmaq bacarığından, dövlətçilik və idarəetmə təcrübəsindən, elmi-nəzəri, fəlsəfi baxışlarından nə qədər bəhs etsələr də yenə azdır və bu mövzu daim aktual olaraq qalacaqdır. Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin memarı, xilaskarı və qurucusudur.

Heydər Əliyev məktəbi

Bir sıra görkəmli dövlət xadimləri, alımlər, tarixçilər, filosoflar, jurnalistlər, politoloqlar və başqaları Heydər Əliyev ideyalarının və siyasi kursunun əsas müddəələrini, prinsip və xüsusiyyətlərini müxtəlif aspektdən işıqlandıran xeyli sayda sanballı əsər yazmışlar. Onlar Heydər Əliyev siyasi idarəetmə məktəbinin, iqtisadi idarəetmə məktəbinin, elmi-fəlsəfi məktəbinin mövcudluğundan bəhs etmişlər. Lakin bütöv halda “Heydər Əliyevçilik” siyasi kursunun konkret olaraq nədən ibarət olduğunu dürüst şəkildə, elmi sistem halında təhlil edib, indiyə qədər yazılmış məqalələri təhlil edərək bir kitab halında yazıb ortaya qoyan bir akademiyaya hələ də ehtiyac var. Bir müəllifin görə bilməyəcəyi bu işi kollektiv şəkildə həyata keçirmək daha məqsədəmüvafiq olardı.

Bəs nədir “Heydər Əliyevçilik” siyasi kursu və dövlət idarəciliyi məktəbi?

Bir dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətinə istər sovet dövründə, istərsə də müstəqillik dövründə rəhbərlik etdiyi zaman söylədiyi fikirlər, müxtəlif yığıncaqlarda etdiyi nitqlər və məruzələr, verdiyi bəyanatlar “Heydər Əliyev siyasi kursu”nun əsas prinsip və xüsusiyyətlərini özündə eks etdirir. Bizim vəzifəmiz onları ardıcıl şəkildə oxumaqdan, sistemləşdirib vahid nəzəri sistem halında gələcək nəsillərə çatdırmaqdan ibarətdir. Əgər biz bu tarixi şəxsiyyətin yetirmələri və davamçıları olaraq, həmin məktəbin əbədiyaşar olmasını istəyiriksə, bunu etməliyik. Ona görə etməliyik ki, müstəqil Azərbaycanın qurulmasının və inkişafının elmi-nəzəri bazasının hansı prinsiplərə söykəndiyini gələcək nəsillər asanlıqla dərk edə bilsinlər.

Heydər Əliyevçilik – müstəqil, azad və müasir Azərbaycan dövlətini qurmaq, inkişaf etdirmək və əbədiləşdirmək üçün Azərbaycan xalqının milli-mənəvi potensialından, onun tarixi təcrübəsindən qaynaqlanan, milli dövlətçilik ənənələrini real şəkildə dirçəldən və gerçəkləşdirən, ona əbədiyyət qazandıran, müasir və qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsindən və bəşər sivilizasiyasının nailiyyətlərindən istifadə edərək demokratik islahatlar və təkamül yolunu ilə Azərbaycan xalqını və dövlətini daim müasirləşdirən və yeniləşdirən, bütün dünya azərbaycanlılarını vahid bir ideya ətrafında birləşdirən, sosial-ədalət və humanizm prinsiplərinə söykənərək dövlət daxilində ümummilli-mənəvi birliyə və sosial-iqtisadi rifaha doğru aparan, dünyanın bütün xalq və millətləri ilə sülh və əmin-amənlıq şəraitində yaşamağa önəm verən mükəmməl fəlsəfi-siyasi, milli-mənəvi və dövlət idarəciliyinə aid zəngin və zəruri baxışlar sistemidir. Bu siyasi idarəetmə məktəbinin əsas prinsip və xüsusiyyətləri, zənnimizcə, aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Milli dövlətçilik, qanunçuluq və demokratiya.
2. İslahatçılıq.
3. Azərbaycançılığa və milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq.
4. Sosial ədalət və humanizm.
5. Beynəlmiləlçilik və bəşərilik.

Birinci prinsip haqqında danışarkən, ilk növbədə, ümummilli liderin belə bir fikrini yada salmaq istərdim: “Müstəqilliyi elan etmək hər bir xalq üçün, hər bir ölkə üçün tarixi hadisədir. Büyük xoşbəxtlikdir. Amma müstəqilliyi yaşatmaq və onu dönməz etmək, sarsılmaz etmək bundan da böyük vəzifədir, bundan da böyük xoşbəxtlikdir”. Azərbaycan xalqı bu gün o xoşbəxtliyi yaşıyır. Lakin bu xoşbəxtlik xalqımıza elə-belə, asan başa gəlməyib. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi xalqımızın azadlıq uğrunda apardığı qanlı mübarizənin, əzmkarlığının, döyüşkənliyinin və son anda müdrik seçimi ilə ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə dəvət etməsi sayəsində əldə olunub. 1993-cü ilin 15 iyununda Azərbaycan Respublikası parçalanmaq, məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldığı zaman xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdarkən ulu

öndər bəyan etdi: “Mən ömrümün bundan sonra qalan hissəsini də Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm”.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı nəticəsində qısa zaman kəsiyində 1988-92-ci illərdə ölkəmiz düzdüyü xaosdan, vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən, parçalanmaqdən xilas oldu. Heydər Əliyevin qətiyyəti və dövlətçilik əzmi sayəsində 1993-cü ilin iyununda Gəncədə polkovnik Sürət Hüseynovun rəhbərliyi altında başlanmış etiraz aksiyaları dinc yolla, qansız-qadasız aradan qaldırıldı və ölkə vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən xilas oldu. 1993-cü ilin sentyabrında Lənkəranda Əlikram Hümbətovun rəhbərliyi altında başlanmış separatçı “Talış-Muğan Respublikası”nın varlığına ulu öndərin cəsarəti və qətiyyəti sayəsində son qoyuldu, Simalda bədnam “Sadval” separatçı hərəkatı darmadağın edildi və beləliklə də, ölkəmizin bir neçə yerə parçalanmasının qarşısı alındı. 1994-cü ilin oktyabrında yenə ovaxtkı baş nazir Sürət Hüseynovun rəhbərliyi altında planlaşdırılan dövlət çevrilişi cəhdinin, 1995-ci il 13-17 mart tarixlərində baş qaldıran Rövşən və Mahir Cavadov qardaşlarının dövlətçilik əleyhinə başladıqları qiyam cəhdlərinin qarşısı məhz onun cəsarəti, qətiyyəti və müdrik idarəetmə təcrübəsi sayəsində məharətlə alındı. Bununla da Azərbaycanı müxtəlif hissələrə parçalamaq, müstəqilliyinə son qoymaq, ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyi pozmaq, hakimiyyəti ələ keçirmək istəyən daxili və xarici qüvvələrin bədnam niyyətləri puç oldu. Ulu öndər xalqın vətənpərvər, qeyrətli nümayəndələrinə: sadə insanlara, gənclərə, ziyalılara arxalanaraq müstəqilliyyimizi xilas etdi. O demişdir: “Mənim həyat amalı bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi mənəvi inkişafına xidmət olub. Bu yolda bütün gücümüz və iradəmi yalnız müdrik və qədir bilən xalqımızdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqımıza arxalanmışam. Bu da mənə dözüm, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib”.

Ulu öndər öz çıxışlarında vurğulayırdı ki, “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, dönməzdır və sarsılmazdır”. Azərbaycan dövlətçiliyi qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi və hüquqi

demokratik islahatların həyata keçirilməsi yolu ilə möhkəmlənməli və tədrici demokratik islahatlar yolu ilə inkişaf etməlidir.

Ulu öndərin söylədiyi bir fikir “Yaxşı hökumət o deyil ki, xalqını xoşbəxt görmək istəyir, yaxşı hökumət o hökumətdir ki, bunu hansı vasitələrlə etməyi bacarır”. — fikri hakimiyyətin fəaliyyətində əsas tezis, şüar kimi götürülməlidir. Bu fikri analoji olaraq XX əsrдə Azərbaycana rəhbərlik etmiş dövlət xadimlərinə də şamil etmək olar. Yaxşı dövlət başçısı o şəxs deyil ki, Azərbaycanı müstəqil, azad, demokratik və xoşbəxt görmək istəyir. O şəxsiyyətdir ki, bu məqsədlərə hansı vasitələrlə çatmağı, onu reallığa çevirməyi bacarır.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi müdrik siyaset və ölməz ideyaları Azərbaycanı işığa boyadı, “Ösrin müqaviləsi”, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan”, “Bakı-Tbilisi-Ərzurum”, “Bakı-Tbilisi-Qars” və s. kimi layihələr isə bütün dünyani heyran etdi.

Qanunçuluq prinsipi dövlətçiliklə sıx bağlıdır. Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə gəldiyi ərəfədə Azərbaycanda tam xaos, anarxiya hökm sürdü və qanunçuluq barədə danışmaq belə mümkün deyildi. Ulu öndərin hakimiyyətə qayıdışı nəticəsində ölkədə qanunsuz əlisilahlı dəstələr dərhal tərk-silah olundu. Ölkədə möhkəm ictimai-siyasi sabitlik bərqərar oldu və real dövlət quruculuğu prosesi başlandı. 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən parlament seçkiləri, ümumxalq səsverməsi ilə qəbul olunan yeni Konstitusiya, 1994-cü il 9 avqust tarixli “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluq və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, 1998-ci il fevralın 10-da Azərbaycanda ölüm hökmünün ləğvi haqqında fərman, 1998-ci ildə Azərbaycan Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətə başlaması, 1998-ci il iyunun 18-də “Azərbaycanda insan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı” və s. kimi tarixi əhəmiyyətli sənədlər məhz ümummilli liderin zəkası və müdrik rəhbərliyi sayəsində qəbul edilmiş və bununla da ölkəmizdə hüquqi dövlət quruculuğunun möhkəm bünövrəsi qoyulmuşdur.

Heydər Əliyevin siyasi lider kimi özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də onun dinc dövrdə, seçkilər yolu ilə hakimiyyətə gəlib dövləti məharətlə idarə edən, lakin ekstremal şəraitlərdə və böhran dövründə öz xalqının qabağında gedə bilməyən keçmiş sovet rəhbərlərindən fərqli bir lider olmasıdır. Belə ki, Heydər Əliyev Azərbaycanı tərk edib Moskvada SSRİ rəhbərliyinə – Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü seçilməsindən və SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin olunmasından sonra da bir an belə olsa, Azərbaycanla əlaqəsini kəsmirdi. O vaxtlar Moskvada və SSRİ-nin başqa yerlərində tez-tez Azərbaycan mədəniyyət günləri keçirilir, Mərkəzi telekanallarda, teatr səhnələrində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatı, “Koroğlu”, “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun”, “Min bir gecə” və s. kimi filmləri, opera, balet əsərləri, musiqisi nümayiş etdirilirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev SSRİ-yə başçılıq edə biləcək ən real və perspektivli rəhbərlərdən biri idi. Lakin Sovet rəhbərliyində təmsil olunan bəzi millətçi və şovinist əhval-ruhiyyəli siyasetçilər tərəfindən müsəlman və türk mənşəli olduğuna görə ona imkan verilmədi. 1987-ci il oktyabrın 21-də Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayırib Ermənistana birləşdirmək istəyən SSRİ rəhbəri M.S.Qorbaçov ilk öncə yolu üzərindən bu məqsədinə mane ola biləcək yeganə qüvvəni – Heydər Əliyevi hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldı. Bundan az sonra Dağlıq Qarabağ məsələsi ortaya atıldı və Azərbaycan torpaqlarının işğalına start verildi. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycanda kortəbii xalq hərəkatı başlandı. Bu hərəkat başlayarkən Azərbaycan xalqının lideri Heydər Əliyev Ümumittifaq əhəmiyyətli fəxri təqaüddə olsa da, Moskvada onun rəqibləri deyirdi ki, bütün bu xalq hərəkatının arxasında Heydər Əliyev durur. Ona görə də M.S.Qorbaçov öz yaxın ətrafinin və Azərbaycanın yerli rəhbərləri olan Ə.Vəzirov, A.Mütəllibov, V.Hüseynov və başqalarının köməyi ilə var-güçünü “Əliyevçilik”lə mübarizəyə sərf edirdi.

Sovet rəhbərliyi və onların Azərbaycandakı əlaltıları xalqımızın gözünü qorxutmaq və genişlənməkdə olan xalq hərəkatını yatırmaq məqsədi ilə 1990-ci ildə 20 Yanvar faciəsini törətdilər. 1992-ci il

fevralın 25-dən 26-na keçən gecə isə erməni millətçiləri tərəfindən XX əsrin ən böyük və dəhşətli cinayətlərindən biri olan Xocalı soyqırımı törədildi. Lakin ovaxtkı Sovet rəhbərliyi və erməni millətçiləri torpaqlarımızın bir hissəsini işgal etsələr də, neçə-neçə digər faciələr törətsələr də, bir milyondan çox əhalimizi qaçqın və köçkün gününə salsalar da, öz məqsədlərinə nail ola bilmədilər. Onlar Azərbaycan xalqının iradəsinə qalib gəlməyi sadəcə bacarmadılar. Ona görə ki, Moskvanın planlarına qarşı çıxa biləcək güclü xalq hərəkatı və bu hərəkatın Heydər Əliyev tərəfindən vaxtilə müxtəlif peşə sahələrində yetişdirilmiş fəal nümayəndələri var idi.

1990-cı ilin Yanvar hadisələri zamanı Heydər Əliyev Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyinə gələrək, Sovet rəhbərliyini, onların Azərbaycanda müxtəlif vəzifələrdə olan yerli əlaltıları ilə birlikdə Azərbaycan xalqına qarşı faciə törətməsi haqqında bəyanat verdi və onları siyasi və hüquqi cəhətdən cinayət törətməkdə ittiham etdi.

Daha sonra Heydər Əliyev Azərbaycana – anadan olduğu doğma Vətəninin ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvana gəldi. Beləliklə, 1990-cı il iyunun 18-də Heydər Əliyevin Azərbaycana qayıması, daha sonra Naxçıvana getməsi, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası üzvlüyündən bəyanatla çıxaraq orada Naxçıvan MR Ali Məclisinin və Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı və 1991-ci il sentyabrın 9-da Naxçıvan Ali Məclisinin sədri seçilməsi ilə Azərbaycanda 1988-ci ildə başlanmış kortəbii xalq hərəkatı 1991-ci ildən başlayaraq ardıcıl, müntəzəm və planlı milli azadlıq hərəkatı mərhələsinə qədəm qoydu. Heydər Əliyev Vətəni darda olan vaxt ölkəyə qayıdı və o zaman yenicə vüsət alan xalq hərəkatına qoşuldu. Artıq qısa müddət keçəndən sonra bu hərəkatın lideri Azərbaycan xalqının vətənpərvər oğlu və əvəzolunmaz rəhbəri Heydər Əliyev idi.

Həmin vaxt Azərbaycanın paytaxtı Bakıda hakimiyyət uğrunda amansız mübarizə gedirdi, moskvapərəst A.Mütəllibov müstəqillik haqqında qətiyyən düşünmürdü. O, ölkəni faciələrlə, vətəndaş müharibəsi ilə üz-üzə qoyub Moskvaya qaçıdı. Daha sonra Azərbaycanın müstəqilliyinə tərəfdar olan, lakin bu müstəqilliyi

əldə etməyin və qoruyub-saxlamağın üsul və vasitələrini bilməyən, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan qüvvələrin qarşısında aciz qalan Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri, xalq hərəkatının liderlərindən olan Əbülfəz Elçibəy də Azərbaycanın suverenliyini təmin edə bilmədi. Sonda o da öz vəzifəsini qoyub anadan olduğu Kələki kəndinə getməyə məcbur oldu.

Bu sözləri yazmaqdə məqsəd Azərbaycanda “xalq hərəkatı”, “milli azadlıq hərəkatı” ifadələrini tez-tez dillərində əzbər edən, özlərini isə bu hərəkatın fəal iştirakçıları və rəhbərləri hesab edən, SSRİ-nin guya onlar tərəfindən dağıldığını və Azərbaycanın müstəqillik qazanmasını öz adlarına çıxan bəzi müxalifət nümayəndələrinə onu xatırlatmaqdır ki, onların özlerini lider adlandırması ilə xalqın əsl lider kimi qəbul etdiyi və tanıldığı şəxsiyyət arasında böyük fərq var. 1988-ci ildə başlanan xalq hərəkatının da, 1990-cı il 20 Yanvardan etibarən başlanan milli azadlıq hərəkatının da əsl və həqiqi lideri Heydər Əliyev olmuşdur.

Heydər Əliyev dərin düşüncəyə söykənən müdrik fəaliyyəti ilə addim-addim, nəzərə çarpmadan Azərbaycanı milli müstəqilliyə doğru aparıb. SSRİ dağıldıqdan sonra isə yaranmış tarixi şəraiti nəzərə alaraq, müstəqillik bayrağını məhz özü ilk dəfə olaraq qaldırıb.

Heydər Əliyev öz çıxışlarında dəfələrlə vurğulamışdır ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi tarixi bir hadisədir. Bu, Azərbaycan xalqının milli sərvəti, milli nailiyyətidir və bu müstəqilliyin əldə edilməsində hər hansı qrupun, hərəkatın, qüvvənin müstəsna xidmətləri olduğunu heç vəchlə qəbul etmək olmaz. Bu səmimi sözlərin doğruluğunu qəbul etməklə bərabər, onu deməliyik ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin qazanılması və qorunub-saxlanması uğrunda mübarizənin rəhbəri və bayraqdarı elə məhz Heydər Əliyevdir.

Ötən əsrin siyasi proseslərindən çıxarmalı olduğumuz ən əsas ibrət dərsi odur ki, dəfələrlə müstəqillik qazansaq da, onu qoruyub saxlaya bilməmişik. Mən bir daha ulu öndər Heydər Əliyevin belə bir fikrini vurgulamaq istəyirəm ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub-

saxlanması onun əldə edilməsindən çox-çox çətindir. Heydər Əliyev həm müstəqilliyimizin qazanılmasında, həm qurulmasında, həm də onun qorunub-saxlanıllaraq möhkəmləndirilməsində əvəzsiz rol oynamış dövlət xadimidir.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına xas olan mənəvi dəyərləri daim yüksək qiymətləndirmiş və onları bütün dünyaya tanıtmışdır. “Xalqımız nikbindir, başını heç vaxt aşağı tutmayıb, sinmayıb, əyilməyib, heç vaxt diz çökməyib”, – deyən ulu öndərin gücünün, qüdrətinin mənbəyi də məhz elə öz xalqı olub. Heydər Əliyev heç bir zaman öz xalqına kütlə və yaxud “obivateli” kimi yanaşmayıb. Əksinə, o, həmişə öz xalqının milli qürurunu uca tutub və “xalqımız qəhrəman xalqdır”, – deyib. O, öz millətinə və xalqına inandığı kimi, Azərbaycan xalqı da məhz ona inanıb, ona etimad göstərib və bütün taleyini ona etibar edib.

Böyük siyasetin uğurlu davamı

Bu gün müasir Azərbaycan dövlətçiliyini möhkəmləndirən, onu güclü edən iki mühüm əhəmiyyətli faktor var: Heydər Əliyev ideyaları və xalq-iqtidar birlüyü. Əbədiyaşar Heydər Əliyev ideyaları və bu ideyaların və siyasi kursun ən layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında iqtidarla xalqın birlüyü, həmrəyliyi ölkəmizdə möhkəm ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanması, milli həmrəyliyin və sosial-iqtisadi inkişafın təminatıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2017-ci il mayın 26-da “Buta” sarayında 28 May – Respublika Günü münasibəti ilə keçirilən rəsmi qəbulda etdiyi nitqində demişdir:

“Sabitliyin əsl mahiyyəti ondadır ki, xalq dövlət siyasetini dəstəkləsin, xalq vəziyyətlə razı olsun, xalq inkişafla qürur duysun. Biz, bax bu sabitliyi yaratmışıq və Azərbaycanda möhkəm sürən sabitliyin təməlində bu amillər dayanır: xalq-iqtidar birlüyü, bizim siyasetimiz və əldə edilmiş uğurlar. Ən yaxşı təbliğat vasitəsi real həyatdır. Bu gün Azərbaycan çoxşaxəli şəkildə inkişaf edir və bütün istiqamətlərdə böyük uğurlar qazanıb”. (Bax: “Xalq qəzeti”, 27 may 2017-ci il, №113, səh.2.).

Son 20 il müddətində Azərbaycan iqtisadiyyatına 200 milyard dollardan artıq investisiya qoyulmuş, böyük infrastruktur layihələri həyata keçirilmişdir. Yeni-yeni yollar, körpülər, binalar, yaşayış massivləri, aeroportlar, limanlar tikilmiş, müasir Azərbaycanın siması tamamilə dəyişmişdir. Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 2010-cu ildə 28 milyard, 2017-ci ildə 40 milyard, 2020-ci ilin yanvar ayına isə 51 milyard ABŞ dollarına bərabər olmuşdur.

ÜDM 2010-cu ildə 40 milyard dollardan 60 milyard dollara, dövlət bütçəsi 2010-cu ildə 15 milyard dollardan 2014-cü ildə 25 milyard dollara çatmışdır. 2014-cü ildən sonra baş verən iqtisadi böhran nəticəsində bu rəqəmlərdə bir qədər azalma baş vermişdir.

Azərbaycanda son 15 ildə 30-dən çox elektrik stansiyası tikilmişdir. 2004-cü ildən 2017-ci ilədək 11 min kilometr yeni yollar çəkilmişdir. Sosial siyaset sahəsində son illərdə 600-dən artıq xəstəxananın, 3 mindən artıq orta məktəbin tikilməsi və ya təmir edilməsi nəticəsində əhaliyə göstərilən tibbi xidmətin, təhsilin səviyyəsi xeyli yüksəlmüşdür. 2016-ci ildə 5 milyondan artıq Azərbaycan vətəndaşı pulsuz tibbi müayinədən keçmişdir. Məcburi köçkünlər üçün son illər ərzində 200-ə yaxın qəsəbə salılmışdır.

2019-cu il əldə edilmiş iqtisadi və sosial nailiyyətlər, böyük sərmayə qoyuluşu və valyuta ehtiyatlarımızın artımı bunu bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycan iqtidarı düzgün yoldadır və bu yolla qətiyyətlə irəli gedəcək.

Sabitliyin və dinamik inkişafın digər mühüm şərti iqtisadi müstəqillikdir. Azərbaycan prezidenti qeyd etmişdir ki, 2020-ci ilin yanvar ayını nəzərə alsaq, bizim valyuta ehtiyatlarımız artıq 52 milyard dollara çatıbdır, təkcə 2020-ci il yanvar ayı ərzində 1 milyard dollar artmışdı. Bu, bizim strateji ehtiyatımızdır. Bu, bizim iqtisadi müstəqilliyimizi və böyük dərəcədə siyasi müstəqilliyimizi təmin edir.

Regionlarda həyata keçirilən siyasetin əhəmiyyətinə toxunan Azərbaycan prezidenti deyib: "2004-cü ildə qəbul edilmiş birinci program tarixi hadisə idi. O vaxt o program mənim seçkiqabağı programımın tərkib hissəsi idi. O vaxt ilk dəfə prezident vəzifəsinə

seçilən zaman vətəndaşlara demişdim ki, əgər mənə etimad göstərilərsə, o cümlədən regionların inkişafı ilə ciddi məşğul olacağam”.

Azərbaycan prezidenti qeyd edib ki, 2003-cü ildən bu günə qədər bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatı 3,4 dəfə artmışdır. Bu, dünyada rekord göstəricidir. Bütün statistik məlumatlar araşdırıla bilər, inanmırıam ki, buna bənzər artım tempi olsun. Bu 16 il ərzində sənaye istehsalı 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı 2 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 6,4 dəfə, ixrac 7,6 dəfə, o cümlədən qeyri-neft ixracı 5,2 dəfə artmışdır. Bizim valyuta ehtiyatlarımız 27 dəfə artmışdır. 2003-cü ildə valyuta ehtiyatlarımız 1,8 milyard dollar idi, keçən ilin yekunlarına görə 51, indi isə 52 milyard dollara çatmışdır. Yəni, bu, özlüyündə böyük bir göstəricidir. Yoxsulluq təxminən 50 faizdən 4,8 faizə düşmüşdür. Bu da onu göstərir ki, neftdən əldə edilmiş gəlirlər düşünülmüş şəkildə və ədalətli bölünmüştür. Azərbaycan prezidenti bildirib ki, biz bu gəlirlərdən istifadə edərək ölkəmizin bütün əsas infrastruktur problemlərinin böyük hissəsini həll etdik, eyni zamanda, vətəndaşların rifah halını yaxşılaşdırıldıq. Son 16 ildə orta əməkhaqqı 11 dəfə, orta pensiya 8 dəfə artmışdır, 300 mindən çox məcburi köçküñə, 6700 şəhid ailəsinə evlər, mənzillər verilmişdir. Yəni, bu böyük sosial proqramlar böyük vəsait tələb edir. Təsəvvür edin, 300 min insan üçün evlər, mənzillər tikilib. Biz bu illər ərzində təxminən Sumqayıt, yaxud Gəncə boyda şəhər tikmişik. Bunu etmək üçün həm siyasi iradə, düşünülmüş siyasət, eyni zamanda, imkanlar olmalı idi.

İnfrastruktur layihələrinə gəldikdə, 2003-cü ildən bu günə qədər, bu illər ərzində 33 elektrik stansiyası tikildi, onların generasiya gücü 3 min meqavatdır. Əgər bu stansiyalar tikilməsəydi, bu gün ölkəmizin yarısını qaranlıq bürüyərdi, biz elektrik enerjisini yenə də idxlə edərdik və buna böyük pullar verərdik. Amma biz bu stansiyaları tikməklə, 3 min meqavat generasiya gücünü əldə etməklə bu gün elektrik enerjisini ixrac edirik. Keçən il bu ixracdan ölkəmizə təqribən 60-65 milyon dollar vəsait daxil olubdur.

2003-cü ildən Azərbaycanda qazlaşdırmanın səviyyəsi 51 faizdən 96 faizə çatıbdır. Elə rayon yoxdur ki, orada qaz olmasın. Elə rayon yoxdur ki, orada qazlaşdırma təqribən 70 faizdən aşağı olsun. Rayonlarda 100 faiz, 95 faizdir. 16 min 700 kilometr avtomobil yolu tikilmişdir. Bizi bütün qonşu ölkələrlə müasir avtomobil magistralları birləşdirir. Yüzlərlə (bəlkə də mindən çox) kəndin yolu abadlaşdırılıb.

Azərbaycanda 2004-cü ildən başlayaraq, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair qəbul edilən 4 dövlət programlarının icrası ölkəmizin tərəqqisində önəmli rol oynayıb. Bu programların icrası respublikamızın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsinə, paytaxtla bölgələr arasında fərqi azalmasına səbəb olub. Təsadüfi deyil ki, programların qəbulundan sonra regionlarda onlarla kiçik, orta və böyük həcmli müəssisələr istifadəyə verilib, müasir infrastruktur yaradılıb, turizm inkişaf edib, aqrar sektorda məhsul istehsalı dəfələrlə artıb.

Onu da qeyd edək ki, hazırda Azərbaycanda aparılan islahatlar, həyata keçirilən mühüm tədbirlər ölkə vətəndaşları ilə yanaşı, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən də böyük maraqla izlənilir və müxtəlif beyin mərkəzləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Düşünülülmüş addımların nəticəsidir ki, ölkəmiz “Doing Business – 2019” hesabatında dünyanın 10 ən islahatçı dövləti siyahısına daxil edilib. Həmçinin Azərbaycan dünyanın ən çox islahat aparan ölkəsi elan olunub. Bu hesabatda Azərbaycan 2017-ci illə müqayisədə 32 pillə irəliləyərək 190 ölkə arasında 25-ci yerdə qərarlaşış, dünyanın bir çox dövlətlərini geridə qoymaqla, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri arasında lider mövqeyə yüksəlib.

2020-ci il fevralın 3-də keçirilmiş “2019-2023-cü illərdə Regionların sosial-iqtisadi inkişafi Dövlət Programının icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev 2019-cu ilin iqtisadi baxımdan “uğurlu il” olduğunu qeyd edib və son bir ildə əldə edilən iqtisadi uğurları sadalayıb. Ölkə prezidenti öz giriş nitqində qeyd edib ki, dördüncü regional Dövlət Programının ici iş yeri yaradılıb.

Bu, məşgulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə, işsizliyin azalmasına müsbət təsir göstərib.

2019-cu ilin göstəriciləri də çox uğurlu idi. Ötən il ölkə iqtisadiyyatına 13,5 milyard dollar sərmayə qoyulub ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının həm xarici, həm də daxili investorlar üçün cəlbedici olduğundan xəbər verirdi. İl ərzində makroiqtisadi vəziyyət sabit qalıb. İnflyasiya 2,5 faiz təşkil edib, əhalinin gəlirləri isə 7,4 faiz artıb. Bu dövrdə valyuta ehtiyatları 6,4 milyard dollar artaraq ilin sonuna rekord həddə – 51 milyard dollara çatmışdı.

Ölkə rəhbəri sosial məsələlərin həllinə hər zaman böyük diqqət ayırıb. Təkcə 2019-cu ildə Azərbaycanda 4,2 milyon insanı əhatə edən sosial paketin gerçəkləşdirilməsi ilə respublika əhalisinin rifahi xeyli dərəcədə yaxşılaşıb. Minimum əməkhaqqı 2 dəfə, minimum pensiya 70 faiz, bəzə Müavinətlər 50 faiz, bəziləri isə 2 dəfə artırılıb.

Su təchizatının yaxşılaşdırılması üçün bölgələrdə 13 min kilometr uzunluğunda içməli su xətləri çəkilib, 470-ə yaxın modülipli sutəmizləyici qurğu quraşdırılıb, 706 min nəfər əhali içməli su ilə təmin edilib.

Ötən il ərzində ölkədə 1300 kilometr avtomobil yolu salınıb ki, bu da əvvəlcədən nəzərdə tutulandan 300 kilometr çoxdur. Cəmi 1000 km yol çəkilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Ancaq il ərzində rayonlara səfərlərim zamanı mənə edilən müraciətlər, sonra vətəndaşlar tərəfindən ünvanlanan məktublar əsasında biz əlavə 300 kilometr yoluñ çəkilişinə nail olduq. Dünya ekspertlərinin qiymətləndirmələrinə görə, respublikamız avtomobil yollarının keyfiyyəti reytinginə əsasən dünya ölkələri arasında 27-ci yerdə qərarlaşış. Azərbaycan bu göstəriciyə görə, hətta bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdən irəlidədir.

Son illərdə müasir texnologiyaların və qabaqcıl təcrübənin tətbiqi sayəsində respublikada sənayeləşmə sürətlə inkişaf edib, metallurgiya, maşınqayırma, kimya, inşaat materiallarının istehsalı, qida və digər ənənəvi sənaye sahələri genişləndirilməklə yanaşı, yeni sənaye sahələri yaradılıb, bir sıra sənaye məhsulları üzrə özünütəminetmə səviyyəsi yüksəlib. Əlbəttə, bütün bunlar dövlət

başçısının uğurlu iqtisadi strategiyası nəticəsində gerçəkləşib. Təkcə 2019-cu il ərzində sözügedən istiqamətdə ölkə rəhbərinin iştirakı ilə həyata keçirilən tədbirlərə qısa nəzər salmaqla bunu aydın görmək olar. Belə ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə ötən il Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində inşa olunan “SOCAR karbamid”, yüksəksıxlıqlı polietilen, Pirallahi Sənaye Parkında “Diamed” şpris istehsalı zavodları, Bakıda “Şimal-2” elektrik stansiyası istifadəyə verilib.

Keçən il ən mühüm hadisələrdən biri də Trans-Anadolu boru kəməri (TANAP) qaz kəmərinin istismara verilməsi olub. Prezident İlham Əliyev 2019-cu ilin yekunlarına həsr olunan müşavirədə bildirib: “2019-cu ildə TANAP qaz kəməri istismara verildi. Hesab edirəm ki, bu, tarixi nailiyyətdir. Çünkü TANAP Cənub Qaz Dəhlizinin əsas hissəsidir. Məhz 2012-ci ildə TANAP üzrə imzalanmış sazişdən sonra “Şahdəniz-2” qaz-kondensat yatağının işlənilməsi üçün sanksiya verilib. Əgər TANAP imzalanmasaydı, “Şahdəniz-2”nin işlənilməsi başlamayacaqdı və bu gün biz bu əlavə qaz həcmini əldə edə bilməyəcəkdik. Bu, böyük problemlər yarada bilərdi. Ona görə həm TANAP üzrə sazişin imzalanması, həm də bu qaz kəmərinin vaxtından əvvəl istismara verilməsi və nəzərdə tutulmuş vəsaitə çox böyük qənaət edilməsi, doğrudan da böyük tarixi nailiyyətimizdir. Cənub Qaz Dəhlizinin qalan dördüncü layihəsi də uğurla icra edilir. TAP layihəsinin icra səviyyəsi 90 faizi keçib. Əminəm ki, biz bu il TAP-ın istismara verilməsini də nəzərdə tutulmuş vaxtda qeyd edəcəyik”.

Xatırladım ki, TANAP layihəsi təbii qazın “Şahdəniz”, eyni zamanda, Azərbaycanın digər yataqlarından Avropa bazarlarına nəql edilməsi potensialına görə mühüm siyasi və iqtisadi əhəmiyyət daşıyır. 2019-cu ildə bəzi müavinətlər 50 faiz, bəzi isə 2 dəfə artırılıb, tələbələrin təqaüdləri artırılıb, şəhid ailələrinə birdəfəlik maddi yardım göstərilib, bundan əlavə, şəhid ailələrinin və məcburi köçkünlərin aylıq müavinətləri artırılıb. Azərbaycan prezidenti deyib:... bütün bunlar böyük vəsait tələb edən məsələlərdir və bir neçə milyard manata başa gəlir. Ancaq biz bunu edirik. İlk

növbədə, ona görə ki, siyasetimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır. İkincisi, ona görə ki, buna imkanımız var. Əgər istəyimiz olsaydı, imkanımız olmasaydı, bunu necə etmək olardı? Bax, iqtisadi gücümüzü toplayaraq bugünkü reallığı təmin etdik ki, biz bunu edə bilirik. Deyə bilərəm ki, yaxın ətrafda bu cür sosial təşəbbüs göstərən ikinci ölkə yoxdur. Əgər varsa, qoy mənə desinlər, yoxdur. Biz bunu ona görə edirik və hesab edirik ki, bu, düzgündür. Azərbaycan xalqı ildən-ilə daha yaxşı yaşamalıdır. Bizim artan iqtisadi gücümüz ölkəmizin güclənməsinə, ilk növbədə, xalqımızın rifah halının yaxşılaşmasına yönəlməlidir və biz bunu edirik. Ona görə sosial sahədə görülmüş bu işlər bir daha bizim siyasetimizi əks etdirir, bizim gücümüzü göstərir və bundan sonra da bu sahə daim diqqət mərkəzində olacaqdır”.

Azərbaycanda 2004-cü ildən başlayaraq, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair qəbul edilən dövlət proqramları da ölkəmizin tərəqqisində önemli rol oynayıb. Bu proqramların icrası respublikamızın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsinə, paytaxtla bölgələr arasında fərqi azalmasına səbəb olub. Təsadüfi deyil ki, proqramların qəbulundan sonra regionlarda onlarla kiçik, orta və böyük həcmli müəssisələr istifadəyə verilib, müasir infrastruktur yaradılıb, turizm inkişaf edib, aqrar sektorda məhsul istehsalı dəfələrlə artıb.

Son illərdə müasir texnologiyaların və qabaqcıl təcrübənin tətbiqi sayəsində respublikada sənayeləşmə sürətlə inkişaf edib, metallurgiya, maşınqayırma, kimya, inşaat materiallarının istehsalı, qida və digər ənənəvi sənaye sahələri genişləndirilməklə yanaşı, yeni sənaye sahələri yaradılıb, bir sıra sənaye məhsulları üzrə özünütəminetmə səviyyəsi yüksəlib. Əlbəttə, bütün bunlar dövlət başçısının uğurlu iqtisadi strategiyası nəticəsində gerçəkləşib. Təkcə 2019-cu il ərzində sözügedən istiqamətdə ölkə rəhbərinin iştirakı ilə həyata keçirilən tədbirlərə qısa nəzər salmaqla bunu aydın görmək olar. Belə ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə ötən il Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində inşa olunan “SOCAR karbamid”, yüksəksıxlaklı polietilen, Pirallahi Sənaye Parkında

“Diamed” şpris istehsalı zavodları, Bakıda “Şimal-2” elektrik stansiyası istifadəyə verilib.

Həyata keçirilən məqsədönlü siyaset və struktur islahatları sayəsində 2019-cu ildə ölkəmizdə makroiqtisadi sabitlik təmin edilib, iqtisadi artım prosesləri sürətlənib və iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı yeni mərhələyə daxil olub.

Bu illər ərzində regionlarda 58 min kilometr uzunluğunda yeni qaz xətləri, su təchizatının yaxşılaşdırılması üçün bölgələrdə 13 min kilometr uzunluğunda içmeli su xətləri çəkilib, 470-ə yaxın modul tipli sutəmizləyici qurğu quraşdırılıb, 706 min nəfər əhali içmeli su ilə təmin edilib. Uzunluğu 16 min kilometrdən çox olan yollarda təmir-tikinti işləri aparılıb, 470 körpü və tunel istifadəyə verilib.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət programları çərçivəsində son 16 ildə 3300-dən çox məktəb, yüzlərlə uşaq bağçası və tibb müəssisəsi tikilib və ya əsaslı təmir edilib. Ötən ildə qeyri-neft sektorunda ÜDM-in 3,5 faiz, qeyri-neft sənayesində isə 14,3 faiz artmasında regionların da böyük rolü olub. 2019-cu ildə Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dördüncü Dövlət Programı çərçivəsində 7,2 milyard manat vəsait yönəldilib, eyni zamanda, Prezidentin imzaladığı sərəncamlarla əlavə olaraq 1 milyard manata yaxın vəsait ayrılib. 2020-ci il fevralın 3-də keçirilmiş “2019-2023-cü illərdə Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Programının icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev 2019-cu ilin iqtisadi baxımdan “uğurlu il” olduğunu qeyd edib və son bir ildə əldə edilən iqtisadi uğurları sadalayıb. Ölkə prezidenti öz giriş nitqində qeyd edib ki, dördüncü regional Dövlət Programının icrasının birinci ilində qeyri-neft sektorunun sistemli inkişafı nəticəsində 98 min yeni iş yeri yaradılıb. Bu, məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə, işsizliyin azalmasına müsbət təsir göstərib.

2019-cu ilin bütün göstəriciləri də çox uğurlu idi. Həmin il ölkə iqtisadiyyatına 13,5 milyard dollar sərmayə qoyulub ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının həm xarici, həm də daxili investorlar üçün cəlbedici olduğundan xəbər verirdi. İl ərzində makroiqtisadi vəziyyət sabit

qalıb. İnflyasiya 2,5 faiz təşkil edib, əhalinin gəlirləri isə 7,4 faiz artıb. Bu dövrde valyuta ehtiyatları 6,4 milyard dollar artaraq ilin sonuna rekord həddə – 51 milyard dollara çatmışdı.

Ölkənin on bölgəsində sənaye zonalarının yaradılması sənayeləşmə prosesinə təkan verib. Ümumilikdə, indiyədək sənaye zonalarında rezidentlər tərəfindən 6 milyard manata yaxın investisiya yatırılıb və 9 mindən çox yeni iş yeri yaradılıb. Ötən ildə bu zonalarda istehsalın ümumi həcmində 2,6 dəfə artım qeydə alınıb. Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye zonalarında istehsal olunan məhsulun 80 faizindən çoxu Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının payına düşür. Balaxanı Sənaye Parkının fəaliyyəti isə genişlənərək ikinci mərhələyə daxil olub. Bu baxımdan digər sənaye zonalarında da fəaliyyətin səmərəsinin artırılmasına nail olunması vacibdir. İndiyədək verilmiş investisiya təşviqi sənədləri üzrə layihələrin reallaşması yerli istehsala 4 milyard manatdan artıq investisiyanın yatırılmasına, 28 minədək yeni iş yerinin açılmasına səbəb olacaq. Bu layihələrin 87 faizi regionların payına düşür. Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi göstərilməsi sayəsində Sahibkarlığın İnkışafı Fondu tərəfindən güzəştli kreditlərin verilməsi işləri davam etdirilir. Qeyd etməliyəm ki, bu prosesin dövlət büdcəsinə əlavə yük yaratmadan həyata keçirilməsi üçün kreditləşdirmə geri qaytarılan vəsaitlər hesabına təmin edilir. 2019-cu ildə bunun hesabına 1573 sahibkarlıq subyektinə 175 milyon manat məbləğində güzəştli kredit verilib.

İxracın təşviqi və qeyri-neft məhsullarının ixracı zamanı çəkilən xərclərin bir hissəsinin qaytarılması mexanizmi çərçivəsində keçən il də yerli ixracatçılara 9 milyon manata yaxın vəsait qaytarılıb. Hazırda İqtisadi İnkışaf Nazirliyi tərəfindən Azərbaycan məhsullarının ixrac coğrafiyasını genişləndirmək imkanları araşdırılır. Əsas məqsəd isə yalnız rəqabətqabiliyyətli və yüksək keyfiyyət standartlarına malik yerli məhsullara milli keyfiyyət nişanı olan “Made in Azerbaijan” brendini verməklə onların xarici bazarlara çıxışını genişləndirməkdir. Dövlət proqramlarının uğurlu icrası nəticəsində əvvəlki illə müqayisədə 2019-cu ildə kənd təsərrüfatı emal müəssisələrinin ixracı ümumilikdə 14 faiz artıb. Kənd təsərrüfatında artımla bağlı

bəzi rəqəmləri də qeyd etmək olar: Beləliklə, 2019-cu ildə barama istehsalı 25, pambıq 26, yumurta 9, günəbaxan 43, kartof 12, tərəvəz 12, bostan məhsulları 11, meyvə və giləmeyvə 9, yaşıl çay yarpağı 7, üzüm 20 faiz artmışdır. İxrac da əhəmiyyətli dərəcədə artıb.

Ölkənin agrar sektorunun inkişafında böyük rol oynayan 33 rayonunda 51 aqropark və yerli fermer təsərrüfatının yaradılması ilə bağlı planlar çərçivəsində 2019-cu ildə 16 aqropark və ya fermer təsərrüfatında işlər başa çatıb.

Bu günən qabaqcıl texnologiyaya, silahlara, yüksək vətənpərvərlik ruhuna malik olan, istənilən vəzifəni layiqincə yerinə yetirməyə və işgal altındakı torpaqlarımızı Ermənistan silahlı birləşmələrinin təcavüzündən azad etməyə qadir olan güclü Azərbaycan Ordusu var. 2016-cı ilin Aprel döyüsləri ordumuzun real gücünü bütün dünyaya sübut etdi. Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabətqabiliyyətliliyinə görə dünyada 37-ci yerdədir. Azərbaycan bu gün dünya miqyaslı böyük nəqliyyat və enerji layihələri, o cümlədən, “Cənub” qaz dəhlizi, “Şahdəniz-2”, “Trans-Anadolu Qaz Kəməri-TANAP”, “Trans-Adriatik Kəməri-TAP”, “Bakı-Tbilisi-Qars” dəmir yolu xətti, Ələt Beynəlxalq Dəniz Limanı və s. layihələri uğurla həyata keçirməkdədir.

Heydər Əliyev ideyalarının və siyasi kursunun davam etdirilməsinin zəruriliyini hesab edən Azərbaycan xalqı 2018-ci il aprelin 11-də keçirilən növbədən kənar prezident seçkilərində bir daha ulu öndərə olan sonsuz hörmət və məhəbbətini nümayiş etdirmiş, öz səsini YAP sədri İlham Heydər oğlu Əliyevə vermişdir. İlham Əliyev 3.946.439 seçici səslərinin mütləq böyük hissəsini, 86,02% -ni və ya 3.394.898 səs qazanmış, bu nəticə Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 17 aprel 2018-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuşdur. Beləliklə, Əliyev İlham Heydər oğlu yenidən 7 il müddətinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş və 18 aprel 2018-ci ildə and içmişdir.

2018-ci il aprelin 11-də yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən cənab İlham Əliyev ölkəmizin bütün sferalarını, o cümlədən sosial-iqtisadi sahəni əhatə edəcək yeni isləhatlar

paketini açıqlamışdır. Bu islahatların məntiqi nəticəsi olaraq 2020-ci il fevralın 9-da ölkəmizdə növbədən kənar parlament seçimləri keçirilmiş, yeni parlament formallaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında dövlətimizin yeritdiyi iqtisadi siyasetin mahiyyəti, ölkəmizin dinamik iqtisadi inkişafına nail olmaq üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, rəqabətə davamlı məhsulların istehsalı və xarici bazarlara çıxarılmasından ibarətdir.

2020-ci il fevralın 3-də keçirilən “Regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafi Dövlət Programı”nın icrasının birinci illiyinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev demişdir: “Azərbaycan bu gün dünyada sayı o qədər də çox olmayan o ölkələrdəndir ki, tam müstəqil siyaset aparır. Müstəqil siyaset aparmaq üçün bir çox amillər olmalıdır – ölkələrin ərazisi, onların potensialı, ümumi daxili məhsulu, hərbi qüdrəti və s. Biz bilirik ki, dünyada güc mərkəzləri hansı ölkələrdir. Əlbəttə, Azərbaycan öz həcmində və coğrafi ərazisinə görə böyük ölkələrlə rəqabət apara bilməz, belə fikri də yoxdur. Ancaq buna baxmayaraq, müstəqil siyaset aparmaq üçün bizdə kifayət qədər imkanlar var. Bunların başlıcası xalqın dəstəyidir, bizim siyasetimizə göstərilən dəstək və etimaddir. Əlbəttə ki, iqtisadi göstəricilərimiz, siyasi arenadakı fəaliyyətimiz bizim gücümüzü artırır və Azərbaycan ildən-ilə daha da güclənir və güclənəcəkdir”.

Bildiyiniz kimi, 2018-ci ilin prezident seçimlərindən sonra ölkəmizdə islahatların yeni mərhələsi başlamışdır. Bu islahatları yeni mərhələsinin başlandığını Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyev Milli Məclisdə andıçmə mərasimində bəyan etmişdi. Keçən müddət ərzində Azərbaycan prezidenti başda olmaqla yeni təşkil olunmuş hökümət tərəfindən həmin islahatlar ardıcıl olaraq icra edilir.

2020-ci ilin yanvar ayının 7-də Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı dünya üzrə yeni qorxunc virusun yayıldığını bildirərək

Koronavirus-19 pandemiya elan etdi. Həmin dövrdən etibarən Covid-19 virusunun dünya üzrə sürətlə yayılması səbəbindən ölkələr arasında sərhədlər bağlandı, gəlış-gediş kəsildi, sanki yeni bir dövr, era başlandı. Eyni zamanda dünya bazarlarında neftin qiymətində kəskin eniş başladı, əvvəl bir barelə görə 40 ABŞ dollarına, daha sonra 20 ABŞ dollarına, hətta 2020-ci ilin aprelin 20-də isə xam neftin qiyməti sıfırın altına düşdü.

Dünyanın bütün dövlətlərini bürüyən böhran Azərbaycandan da yan keçmədi. Lakin ümummilli lider Heydər Əliyevin parlaq zəkası və ölməz ideyaları əsasında formalasmış siasi kursun layiqli davamşısı olan hazırkı prezident cənab İlham Əliyevin yeritdiyi ardıcıl, düzgün və çevik siyaset nəticəsində möhkəm və dayanaqlı iqtisadi bazaya malik olan Azərbaycan dövləti bu əsl müharibəyə bərabər olan vəziyyətdən çıxmaq imkanına qadir olduğunu sübut etdi. Son 3 ay ərzində dövlətimizin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində ölkəmiz pandemiyanın mənfi təsirinin aradan qaldırılması istiqamətində nümunəvi ölkələrdən biri olmuşdur. Pandemiya dövründə Azərbaycan hakimiyəti üçün prioritet məsələ insanların sağlamlığı və onların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi təşkil etmişdir. Bu istiqamətdə atılan addımlara toxunan dövlət başçısı İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda iqtisadi sabitliyi təmin etmək, məşğulluqla bağlı problemləri həll etmək və makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün 3.5 milyard manatdan artıq və ya 2 milyard dollardan çox sosial-iqtisadi dəstək paketi qəbul olunmuşdur.

İşsiz və işaxtaran kimi qeydə alınmış 200 min insan üçün nəzərdə tutulan programın əhatə dairəsi dövlət başçısının humanist siyasəti nəticəsində 3 dəfə genişlənərək 600 minə çatdırıldı. Artıq 600 min şəxsə aprel-may ayları üzrə birdəfəlik ödəmə verilməsi üçün 228 milyon manat ayrılib ki, onun da 114 milyon manatı aprel ayı üzrə həmin vətəndaşlara ödəniş edilib. Birdəfəlik ödəmə programı pandemiya dövründə birbaşa o şəxslərə yönəlib ki, o insanlar işsiz və heç bir qazanca, gəlirə malik deyillər, dövlətdən hər hansı sosial ödəniş almırlılar. Məqsəd ondan ibarət idi ki, ilk növbədə məhz həmin köməksiz, dəstəksiz qalmış insanlar müdafiə olunsunlar,

onlara dövlət öz köməkliyini etsin. Daha sonra ünvanlı sosial yardım alan ailələrin sayı 90-minə qədər, ictimai işə cəlb olunan ailələrin də sayı isə 70 minə qədər artırıllıb.

Pandemiya ilə mübarizədə dövlətimizin həyata keçirdiyi tədbirlər tək ölkə daxilini əhatə etmir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Baş direktoru tərəfindən 2020-ci ilin martın 23-də Azərbaycan prezidentinə ünvanlanmış məktubda Azərbaycanda görülmüş işlərə yüksək qiymət verilmiş, Azərbaycan pandemiyaya qarşı görülmüş tədbirlərə görə nümunəvi ölkə kimi dəyərləndirilmişdir. Ölkəmiz dünya birliyyinin məsuliyyətli və etibarlı üzvü kimi koronavirusa qarşı qlobal mübarizəyə dəstək olaraq Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatına əlavə olaraq 5 milyon dollar könüllü maliyyə yardımını ayırmışdır. Bu vəsait pandemiyaya qarşı mübarizədə ən çox yardımına ehtiyacı olan Qoşulmama Hərəkatı üzv dövlətlərini dəstəkləmək üçün ayrılmış və bizimlə razılaşdırılmışla ən çox yardımına ehtiyacı olan Afrika, Asiya və Latin Amerikası regional qruplarından olan üzv ölkələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə, koronovirus pandemiyası ilə mübarizədə Azərbaycan Respublikası keçmiş sovet respublikalarından biri kimi çətin iqtisadi durumda olan Tacikistana da dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin göstəricisi olaraq yardım göstərmişdir. Bu, Azərbaycan Respublikasının dünyada iqtisadi güc və nüfuz sahibi kimi öz sözünü deməyə qadir olduğunu göstərir və onu sübut edir ki, dövlətimizin beynəlxalq nüfuzu yüksək səviyyədədir.

Qeyd edək ki, koronavirus pandemiyası dövründə bir çox məsul beynəlxalq tədbirlərin Azərbaycan prezidenti C. İlham Əliyevin sədrliyi ilə keçirilməsinə ölkəmizin mənəvi haqqı çatır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Türkəlli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının sədri İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə bu il aprelin 10-da Türk Şurasının videokonfrans vasitəsilə fəvqəladə Zirvə görüşü keçirildi. Bu tədbirin əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, Türk Şurası dünya miqyasında dövlət başçıları səviyyəsində koronavirus pandemiyasına həsr olunmuş Zirvə görüşünü keçirən ilk beynəlxalq təşkilat olmuşdu. 2020-ci il mayın 4-də isə Qoşulmama Hərəkatının sədri kimi Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Qoşulmama Hərəkatının Təmas Qrupu

formatında videokonfrans vasitəsilə koronavirusla mübarizəyə həsr olunmuş “COVID-19-a qarşı birlikdəyik” mövzusunda Zirvə görüşü təşkil olundu. Ölkəmiz artıq son illərdə dünyani narahat edən problemlərin, münaqişə və konfliktlərin, separatizm, terrorizm, dini ayrışęklik, islamafobiya, ksenofobiya və s. kimi antihumanizm meyllərinə və hərəkatlarına qarşı səsləndirilən əsas fikir və bəyanatların, çağırışların mərkəzlərindən birinə çəvrilib. Bütün bunlar Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzunun bir daha artdığını təsdiq edir.

Bütün bu uğurların və qələbələrin təməlində, şübhəsiz ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin ölməz dövlətçilik və müstəqillik ideyaları dayanır. Müstəqillik bizim üçün ən böyük sərvətdir, biz bu suverenliyi qoruyuruq və daim göz bəbəyi kimi qoruyacaqıq.

Tarixi qayıdış və xalqın qurtuluşu

“... Mənə bu gün böyük etimad göstərdiyinə görə Milli Məclisin üzvlərinə minnətdarlığını bildirirəm. Sizi əmin edirəm ki, ağır bir yükü aparmağa çalışacağam və bu vəzifənin ləyaqətlə yerinə yetirilməsinə səy edəcəyəm. Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın bugünkü ağır, mürəkkəb və gərgin vəziyyətini tam məsuliyyətlə dərk edirəm. Bu vəzifəni üzərimə götürərək öz məsuliyyətimi anlayıram və bunların hamısını rəhbər tutaraq əlimdən gələni edəcəyəm... Ali Sovetin sədri kimi Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti olan Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini qorumağı, möhkəmləndirməyi, inkişaf etdirməyi özüm üçün ən əsas vəzifələrdən biri hesab edirəm... Ömrümün bundan sonrakı hissəsini harada olursa-olsun, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm”. Bu fikri ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü il 15 iyununda Azərbaycan parlamentinin tarixi iclasında sədr seçildikdən sonra öz çıxışında səsləndirib.

1993-cü il 15 iyun tarixi müasir Azərbaycan Respublikasının tarixinə Qurtuluş günü kimi daxil olub. Azərbaycan xalqı və

dövləti həqiqətən də həmin gün xilaskar Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı nəticəsində parşalanmaq, vətəndaş müharibəsi, torpaqlarımızın daha böyük hissəsinin işğal olunması və s. kimi təhlükələrdən, bir sözlə məhv olmaqdan xilas oldu və qurtuldu. Haqlı olaraq, 1997-ci ildən bayram kimi qeyd olunan həmin günə 1998-ci ildən dövlət statusu verilmişdir.

Xalq Heydər Əliyevin yolunu çoxdan gözləyirdi

Üstündən 27 il ötməsinə baxmayaraq hələ indiyə qədər də 1993-cü il 4 iyun Gəncə hadisələrinə və Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən qayıdışı tarixinə ayrı-ayrı qələm sahibləri, iqtidar yönümlü siyasi partiyaları və radikal müxalifət nümayəndələri tərəfindən müxtəlif rakursdan baxılır və qiymətləndirilir. Bu günün özünə qədər də o vaxtkı AXC-Müsavat hakimiyyətinin mənsubları bu tarixi hadisənin əsl mahiyyətini ya başa düşmür, ya da qəsdən müxtəlif yanlış mövqelərdən izah etməklə öz məğlubiyyətlərinə haqq qazandırmağa, bu və ya digər üsul və vasitələrlə günahı başqalarının və yaxud da bir-birinin üzərinə atmaqla öz günahlarını ört-basdır etməyə, özlərini sudan quru çıxarmağa cəhd edirlər. Əsl həqiqətdə isə bu hadisələr o dövrə ölkəmizdə olan anarxiyanın, başıpozuqluğun, hakimiyyətsizliyin, özbaşinalığın məntiqi nəticəsindən doğmuşdu. SSRİ dağılan ərəfədə istər hakimiyyətdən qovulan keçmiş kommunist partnamenqlatura mənsubları, istərsə də onların yerinə hakimiyyətə gəlmış və cəmi bir il sonra 1993-cü il Gəncə hadisələri zamanı hakimiyyətini itirən AXC-Müsavat cütlüyü bir həqiqəti anlamaya istəmirlər ki, onlar dövrün, zamanın tələbindən, dünyada baş verən tarixi hadisələrin mahiyyətindən bixəbər idilər. Bir anlığa təsəvvür edək ki, 1993-cü ilin 15 iyun hadisələri baş verməyəydi. Onda belə çıxır ki, AXC-Müsavat cütlüyü indiyə qədər də hakimiyyətdə olacaq, hakimiyyəti bir-birinə ötürə-ötürə, bu günə qədər də bir-biri ilə didişə-didişə hakimiyyəti idarə edəcək, ölkəmizdə isə bu günə qədər anarxiya, özbaşinalıq davam edəcək, sabitlik olmayıacaq, xarici investisiyalar cəlb edilməyəcək,

neft müqavilələri bağlanmayacaq, hazırkı inkişafdan və tərəqqidən söhbət belə gedə bilməyəcəkdi. Belə vəziyyəti təsəvvür etmək belə adama dəhşətli gəlir.

Bu çox yanlış fikirdir ki, əgər Gəncə hadisələri baş verməsəydi, AXC-Müsavat cütlüyü hakimiyyətdən getməyəcəkdi. Xeyr, gec, ya tez o hakimiyyəti xalq özü ayağa qalxaraq silib-süpürüb atacaqdı... Ona görə ki, istər keçmiş partnomenklatura kommunistlərini və onların bərbad idarəciliyini, istərsə də AXC-Müsavat iqtidarının səriştəsiz rəhbərliyini xalq qəbul etmirdi.

Birinciləri, yəni Ə.R.Vəzirov və Ayaz Mütəllibov komandasının üzvlərini xalq ona görə qəbul etmədi ki, onlar SSRİ dağılan ərəfədə dünyada gedən proseslərin mahiyyətini dərk etmirdilər. Bir tərəfdən SSRİ-nin sonuncu rəhbəri M.S.Qorbaçovun xeyir-duası ilə Dağlıq Qarabağ və ona bitişik torpaqlarımız Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal olunurdu, onların gözü isə yenə də Moskvada idi və oradan buyruq gözləyirdilər. 1988-ci ildən sonra respublikamızda baş verən hadisələri qısaca olaraq bir daha xatırlasaq görərik ki, 1991-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikası keçmiş SSRİ-nin dağıılması ərəfəsində öz dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdiyi ərəfədə respublikamızda çox böyük çaxnaşmalar baş verdi, bu müstəqillik elə-belə ucuz başa gəlmədi. İlk öncə, 1988-ci ilin fevralından başlayaraq qonşu Ermənistan Respublikası tərəfindən keçmiş SSRİ rəhbəri M.S.Qorbaçov başda olmaqla sovet rəhbərliyinin himayəsi ilə Azərbaycanın qədim torpağı və tarixi ərazisi olan Dağlıq Qarabağa qarşı ərazi iddiaları irəli sürməklə Dağlıq Qarabağ probleminin başlanmasına rəvac verildi. Daha sonra Ermənistan Respublikasında yaşayan 250 mindən artıq azərbaycanlılar tarixi Qərbi Azərbaycan torpaqları olan İrəvan və digər bölgələrdən qovulub çıxarıldı. Bununla da kifayətlənməyən düşmən dövlətlər və xarici qüvvələr müstəqilliyini bərpa etmək istəyən Azərbaycanı cəzalandırmaq, onu ayrı-ayrı hissələrə parçalamamaq məqsədi ilə Sumqayıt, 20 Yanvar, Xocalı və s. kimi yeni-yeni düşünülmüş ssenarilər əsasında hadisələr törədərək Azərbaycanın daxilində tam icimai-siyasi, iqtisadi və hərbi böhran şəraiti yaratdılar. Vəziyyəti

xüsusilə təhlükəli edən səbəblərdən biri də bu idi ki, həmin dövrədə nə ölkəyə rəhbərlik edən Ə.Vəzirov, A.Mütəllibov, E.Qafarova kimi yerli sovet və kommunist rəhbərləri, nə də yenicə siyasi meydana çıxmış və hakimiyyətə can atan Xalq Cəbhəsi fəalları birləşərək ölkəni bu vəziyyətdən qurtara bilmədilər. Xocalı faciəsi (1992-ci il fevralın 26-sı) baş verdikdən və Şuşa şəhəri işğal olunduqdan (1992-ci il 8 may) sonra Ayaz Mütəllibovun rəhbərlik etdiyi keçmiş sovet kommunist rəhbərliyinin hakimiyyətinə son qoyuldu. Hakimiyyətə müstəqillik tərəfdarı olduqlarını bəyan edən, lakin heç bir idarəcilik təcrübələri olmayan Xalq Cəbhəsi fəalları geldikdən sonra vəziyyət daha da ağırlaşdı. Qısa müddət ərzində AXC-Müsavat iqtidarıının səriştəsiz kadr siyaseti, iqtisadiyyat və xarici siyaset və bir çox başqa sahələrdə yol verdikləri səhvlər nəticəsində Azərbaycanda tam şəkildə hakimiyyət boşluğu, anarxiya və özbaşınlıq yarandı.

Artıq bütün Azərbaycan xalqı Xocalı hadisələrindən sonra yaxşı dərk edirdi ki, Azərbaycanı bu ağır bəlalardan xilas etmək üçün yeganə bir şəxsiyyət – dünya şöhrətli siyasətçi və dövlət xadimi olan Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməlidir. Lakin vəziyyətdən istifadə edərək hakimiyyəti ələ alan Xalq Cəbhəsi-Müsavat iqtidarı qısa müddət ərzində xalqın bəzi hissəsinin də ümidi lərini puç etdi və onlara da anlatdı ki, Azərbaycanı belə ağır bir durumdan çıxarmaq yenicə hakimiyyətə gələn, torpaqlarımızın işgalının qarşısını ala bilməyən Xalq Cəbhəsi-Müsavat cütlüyünün də bacaracağı bir iş deyil. Ölkədə həmin vaxt mövcud olan ikitirəliyin, siyasi böhranın əsas göstəricisi Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin İcraiyyə Komitəsinin 1993-cü ilin fevralında Fərəc Quliyevin imzası ilə yayılan bəyanatında tam çılpaqlığı ilə ortaya qoyulmuşdu. Həmin vaxtı, yəni 1993-cü ilin aprelində Kəlbəcərin işgalindən sonra bütün Azərbaycan xalqının ümidi və pənahı yalnız bir şəxsə – Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin keçmiş birinci katibi (1969-1982), Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini (1982-1987) vəzifələrində çalışmış, 1987-ci ilin oktyabrın 25-də Moskvada bütün vəzifələrdən istefa verdikdən sonra doğma Vətənə qayıdaraq 1991-

1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri kimi fəaliyyət göstərən Heydər Əlirza oğlu Əliyevə qalmışdı.

Məhz belə bir vaxtda, yəni ölkə tam mənəvi, siyasi, iqtisadi və hərbi böhran vəziyyətində olduğu bir zaman, Gəncədə 1993-cü ilin 4 iyun hadisələri baş verdi, ölkədə mitinqlər başlandı, döyüş bölgələrindəki silahlı qüvvələr geri çağırıldı. Vəziyyəti düzəltmək üçün Gəncəyə ezam edilmiş Prezident Aparatının ovaxtkı ərazi orqanları ilə iş üzrə şöbə müdürü və dövlət müşaviri olan Arif Hacıyev isə AXC İK-nin bəyanatını səhv adlandırdı. Söz yox ki, Arif Hacıyev tərəvindən verilən bu açıqlama hakimiyyət daxilində ayrı-ayrı qruplaşmaların olmasından xəbər verir, hakimiyyətdaxili qarşıdurmanın kəskinləşdirməyə xidmət edirdi. Belə də oldu. Beləliklə, hakimiyyətdaxili düşmənçiliyin məntiqi nəticəsi olaraq, 1993-cü il 4 iyun hadisələri baş verdi. Ona görə də 1993-cü ilin iyun hadisələrinin baş verməsinə görə ovaxtkı hakimiyyəti idarə edənlər də Sürət Hüseynovun dəstəsi ilə bərabər şəkildə məsuliyyət daşıyırıldılar.

Beləliklə, ölkədə siyasi böhranın günbəgün dərinləşdiyi, Dağlıq Qarabağdan əlavə, ətaf rayonlarının, o cümlədən Kəlbəcərin işğalından bir az sonra Gəncədə polkovnik Sürət Hüseynovun rəhbərliyi ilə dövlətçəvrilişinə cəhd olundu və hərbi qiyam başlandı. AXC-Müsavat iqtidarı şok vəziyyətində idi. Hadisələrin sürətlə cərəyan etməsi fonunda dövlət orqanlarının çəş-baş qalması, AXC rəhbərliyinin isə ümumiyyətlə, iflic vəziyyətdən çıxa bilməməsi qabarıq şəkildə özünü bürüzə verirdi. DİN və AXC informasiya mərkəzinin yaydığı məlumatlarda vəziyyət reallığa uyğun qiymətləndirilmir, hadisələrə görə bütün cavabdehlik S.Hüseynovun üzərinə atılırdı. 1993-cü il iyunun 5-də xalqa müraciətində sabiq prezident Əbülfəz Elçibəy gəncləri səbirli olmağa və vətəndaş sülhünü bərpa etməyə çağırıldı. Bununla da ən yüksək səviyyədə etiraf olunurdu ki, ölkədə vətəndaş qarşıdurması mövcuddur. Hadisələrin qarşısını almaq gücündə olmayan AXC-Müsavat iqtidarı 2 gün sonra, iyunun 7-də Prezident Aparatında (PA) müşavirə keçirmək qərarına gəldi. Lakin bu müşavirə nəinki vəziyyəti düzəltdi, əksinə onu daha da ağırlaşdırıldı.

Həmin müşavirədə Müsavat partiyasının hazırlı sədri Arif Hacılı Gəncənin bombalanması kimi “dahiyənə” təkliflə çıxış etmişdi. Azərbaycan Prezidenti Əbülfəz Elçibəyin nitqindəki qarmaqarışlıqlıq da hakimiyyətin düşdürü çəşqinqılığı əyani şəkildə göstərirdi. Orada verilən təkliflərin də heç biri ağlabatan deyildi. Müdafiə naziri D.Rzayevin məsələyə aydınlıq gətirmək cəhdidə, daxili işlər naziri A.Abdullayevin nitqinin son ümidi ləri alt-üst etməsi Fəhmin Hacıyev kimi avantüristlərin məsuliyyətsiz fikirlər söyləməsinə şərait yaradırdı. O həmin vaxt müşavirədə belə demişdi: «Bu gündən etibarən konkret hərbi qüvvələrə icazə verilsin ki, Gəncə şəhərindən əhalinin çıxarılmasına və orada hərbi əməliyyatın keçirilməsinə imkan verilsin». Bir qədər əvvəl müxalifətə müraciətdə «biz tank üstündə hakimiyyətə gəlmışik, bacarırsınız, siz də gəlin», – deyən spiker İsa Qəmbərin kreslədə düşdürü ağır durum göz qabağında idi. Sonrakı günlərdə, iyunun 8-9-da Milli Məclisdə keçirilən iclaslar ölkənin hansı vəziyyətə salındığını, AXC-Müsavat hakimiyyətinin mahiyyətini bütün qabarıqlığı ilə göstərdi. Qarşılıqlı ittihamlar, söyüş, hədə-qorxu, şantaj – bu iqtidarın hansı vasitələrdən istifadə edərək hakimiyyətə gəldiğini ortaya qoydu.

Həmin vaxt ölkədə digər bir siyasi qüvvə isə Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası (AMİP) sədri Etibar Məmmədov və onun tərəfdarları idi. Hadisələrin qızığın çağında AMİP də AXC-Müsavat hakimiyyətini müdafiə etmədi AMİP sədri Etibar Məmmədov belə demişdi: «... İsa bəy, sizin əliniz qana batıb! Ona görə də bu qanı boynunuzdan atmaq istəyirsiniz». İsa Qəmbər isə ona belə cavab vermişdi: «Etibar bəy, 709-cu briqadanın müdafiə nazirinə tabe olmamasında sizin də əliniz var. Qardaş qırğınına səbəb olan şəxslərdən görünür biri də sizsiniz və qardaş qırğınıni vətəndaş müharibəsinə çevirmək cəhdidə sizin çıxışlarınızdan açıq-aydın görünür».

Etibar Məmmədov bir daha onun fikrinə belə reaksiya vermişdi: «İsa bəy, həyasızcasına yenə bu işi davam etdirirsiniz, bəsdir də! Nə qədər olar bu milləti dolamaq!» Ovaxtkı iqtidar onlara qarşı müxalifətdə olan digər şəxslərə, o cümlədən də Rəhim Qaziyev, Nemət Pənahlı və başqalarına da kömək barədə müraciər etmişdi.

Lakin onların düşdüyü bu çətin vəziyyətdən çıxməq üçün uzatdığı əlleri havada qaldı və öz keçmiş hərəkat yoldaşları tərəfindən onlara heç bir kömək olunmadı.

Bu deyilənlər parlamentdə nələrin baş verdiyini açıq-aydın göstərirdi. Ölkdə faktiki ikinci şəxs hesab olunan parlamentin sədri İ.Qəmbərin baş verənlərin ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmasını əngəlləmək istəməsi isə AXC-Müsavat iqtidarının öz hakimiyyətini qoruyub-saxlamaq cəhdidi idi. Spiker nəinki MM-in sessiyasını televiziya vasitəsilə yayılmışın əngəlləyirdi, hətta Gəncədən qayıtmış ağısaqqallardan ibarət komissiyanın MM-ə gəlib açıqlama verməsinin qarşısını alırdı.

Dövlət müşaviri Arif Hacıyev belə bəhanə gətirirdi ki, guya «Komissiya üzvləri bildiriblər ki, həmin adamlar (MM qarşısında piket keçirənlər – Q.Ə.) oradan getsinlər, sonra biz gəlib iştirak edək».

Gəncə kimi qarşıdurma olan yerə getməkdən qorxmayan şəxslər indi MM-in qarşısındakı piketdən qorxurdular. Məsələyə aydınlıq gətirən komissiya üzvü, vaxtilə Azərbaycan Respublikasının rəhbəri olmuş İmam Mustafayev deyirdi: «Prezident 5 saat bizi öz otağında saxladı. Beş saatda bizim xəbərimiz yox idi ki, Milli Məclis (MM) bizi gözləyir. Burada da xəbər yayıblar ki, guya biz qorxuruq bura gəlməyə».

Parlamentin sessiyasındaki maraqlı məqamlar bununla yekunlaşdırır. Artıq iyunun 8-də MM bəzi qərarları qəbul etməyə müvəffəq olur. Lakin iyunun 9-da AXC İK-nin sədri F.Quliyev söz alaraq çox maraqlı bəyanat verir. Gəncədəki qeyri-qanuni silahlı dəstələrin tərkislah olunmasını və S.Hüseynovun saxladığı girovların buraxılmasını tələb kimi parlamentin qarşısına qoyan Fərəc Quliyev deputatların girov götürüləcəyini və onların binadan çıxmاسına imkan verilməyəcəyini bəyan edir. Beləliklə, AXC-Müsavat hakimiyyəti sınaqdan keçmiş metoda əl ataraq 15 may 1992-ci ildə Ayaz Mütəllibovun devrilməsi zamanı baş verən hadisələri təkrarlamaq istəyirdi. Ancaq zaman o zaman deyildi.

AXC-Müsavat iqtidarının hakimiyyəti tam itirdiyi göz qabağında idi. İş o yerə çatmışdı ki, hətta prezident Əbülfəz Elçibəyin Gəncəyə göndərdiyi dövlət komissiyasının üzvləri Fərəməz Maqsudov və Sabir Rüstəmxanlı da xüsusü azgınlıqla təhqir olunmuşdular və gecəyarı zalı tərk edərkən fiziki təzyiqə məruz qalaraq döyülmüşdülər.

Belə bir zamanda hakimiyyətə gəldiyi ilk dövrlərdə ölkədəki digər siyasi qüvvələrə qarşı qərəzli mövqe tutan, onlarla güc dili ilə danışan AXC-Müsavat hakimiyyəti vəziyyətin idarəolunmaz dərəcəyə gəlib çıxdığını görərək müxalifətə üz tutmağa, nüfuzlu şəxslərdən kömək ummağa başladı.

Həmin vaxt iqtidarda olan AXC-Müsavat hakimiyyəti əsasən iki qüvvəyə – Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) sədri və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri Heydər Əliyevə və AMİP sədri Etibar Məmmədova müraciət etdi. Lakin E.Məmmədovun kifayət qədər ovaxtkı hakimiyyətə qarşı daha radikal və barışmaz olduğunu anlayan hakimiyyət nümayəndələri Heydər Əliyevlə əməkdaşlıq etmək qərarını verdilər. Ancaq bu yerdə də Xalq Cəbhəsi-Müsavat hakimiyyəti öz maraqlarına uyğun siyaset yürütməyə başladı.

Sonrakı günlərdə də – 1993-cü il iyunun 8-9-da Milli Məclisdə keçirilən iclaslarda ölkənin hansı vəziyyətə salındığı, AXC-Müsavat hakimiyyətinin ölkəni idarə etmək iqtidarında olmadığı bütün qabarıqlığı ilə görsənirdi. Bu iclasların ana xəttini qarşılıqlı ittihamlar, söyüş, hədə-qorxu, şantaj və s təşkil edirdi. Bütün bunlar həm də ovaxtkı iqtidarın hansı vasitələrdən istifadə edərək hakimiyyətdə qalmaq istədiyini ortaya qoyurdu. Artıq 1993-cü il iyunun 8-də Milli Məclis bəzi qərarları qəbul etməyə müvəffəq olsa da, Gəncədəki qeyri-qanuni silahlı dəstələrin tərksilah olunmasına və S.Hüseynovun saxladığı girovların buraxılmasına nail ola bilmədi.

Yalnız və yalnız bir şəxsiyyət, Naxçıvan Ali Məclisinin sədri vəzifəsində işləyən Heydər Əliyev heç bir şəxsi ambisiya güdmədən ölkəni düşdüyü bu ağır vəziyyətdən xilas etmək üçün ovaxtkı prezident Əbülfəz Elçibəyin çağırışına müsbət cavab verdi. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev Moskvadan Bakıya qayıtdıqdan və Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı və Naxçıvan Ali Məclisinin sədri

seçildikdən, Yeni Azərbaycan Partiyasını yaratdıqdan sonra etdiyi bütün çıxışlarında o, həmişə iqtidarla konstruktiv əməkdaşlıqla hazır olduğunu bəyan etmişdi. 1992-ci il oktyabrın 24-də “Səs” qəzetində çap olunmuş “91-lərin müraciətinə verdiyi cavabda” da Heydər Əliyev bütün sağlam qüvvələri vahid dövlətçilik və azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşərək gənc, müstəqil və yeni Azərbaycan dövlətinin quruculuğuna töhfə verməyə çağrırmışdı. Həmin dövrdə də Heydər Əliyev kimi dahi şəxsiyyət Azərbaycanın fəlakətinə biganə qala bilməzdi. Məhz bu amil onun 1993-cü ilin iyunun 9-da qəti qərar qəbul edərək Bakıya gəlməsini şərtləndirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsas məqsədi Azərbaycanı bu və buna bənzər saysız-hesabsız fəlakətlərdən qurtarmaq idi. Beləliklə, Azərbaycanın qurtuluşuna səbəb olan bir möhtəşəm addım atıldı.

Lakin dahi siyasetçi kimi Heydər Əliyev AXC-Müsavat cütlüyünün bu cür «yumşalmasının» arxasında nəyin dayandığını da yaxşı başa düşürdü. O bilirdi ki, AXC-Müsavat hakimiyyətinin əsas məqsədi heç də ölkəni çətin vəziyyətdən çıxarmaq yox, hakimiyyət kürsüsünü qoruyub-saxlamaqdır. Ona görə də həmin dövrdə hakimiyyət nümayəndələri və hakimiyyətə can atan digər qüvvələr tərəfindən ona qarşı hansısa yeni-yeni surprizlər hazırlanara biləcəyini də unutmurdu. Beləliklə, bir tərəfdən Dağlıq Qarabağ problemi ilə əlaqədar torpaqları işgal olunmaqdə olan, Yanvar, Xocalı yaraları sağlamamış, digər tərəfdən də vətəndaş müharibəsi ərəfəsində olan Azərbaycan Heydər Əliyevin yolunu gözləyirdi. Xalqın böyük əksəriyyətinin “milli xilas günü”, “milli qurtuluş günü”, “Böyük qayıdış” və s. adlandırdığı həmin tarixi gün belə baş tutdu.

Xilaskar Heydər Əliyev tarixi missiyasını yerinə yetirmək üçün Bakıya gəldi

1993-cü ilin iyunun 9-u saat 15:00-da Heydər Əliyevi Bakıya gətirən təyyarə Binə Hava Limanında yerə endi. Heydər Əliyev Bakıya gəldiyi ilk saatlardan yaranmış ağır vəziyyətlə əlaqədar

bir an vaxt itirmədən fəal şəkildə müxtəlif səviyyəli görüşlər keçirərək real vəziyyəti araşdırıldı. Əvvəlcə prezident Ə.Elçibəylə ilk məsləhətləşmələr apardıqdan sonra o, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin binasında elm xadimləri, tanınmış ziyalılarla görüşdü. Həmin görüşdə Heydər Əliyev bildirdi ki, o, Bakıya respublika prezidenti Ə.Elçibəyin təkidli xahişi ilə gəlib və yaranmış vəziyyətdən ağılla çıxmağın yollarını arayır. O, ölkənin ağır vəziyyətində bütün imkanlarından istifadə edəcəyinə və hamını bir araya gətirəcəyinə söz verdi.

Heydər Əliyev orada qətiyyətlə bildirdi: «...Mən Azərbaycanın müstəqilliyini Azərbaycan xalqı üçün böyük nailiyyət hesab etmişəm və bu müstəqilliyin əldə olunmasına daim xidmət etmişəm. Bundan sonra ömrümün qalan hissəsini də Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, inkişaf etməsinə sərf edəcəyəm. Buna heç kəsin şübhəsi olmasın. İkinciisi, mən heç vəchlə bir daha Azərbaycanın başqa bir dövlətin tərkibinə daxil olmasına öz imkanlarım daxilində yol verməyəcəyəm və Sovetlər İttifaqı bir daha bərpa oluna bilməz».

Bu fikri ilə Heydər Əliyev vaxtilə Sovetlər İttifaqının başında duran şəxslərdən biri kimi imperianın bərpasına çalışan qüvvələrə qəti sözünü dedi və Bakıya qayıdışının məqsəd və məramını açıqlamış oldu. Heydər Əliyev AEA-da çıxışı zamanı iyunun 9-da bəzi deputatların döyülməsinə etirazını bildirdi və belə hadisələrin nə Milli Məclisə, nə də hakimiyyətdə olan qüvvələrə hörmət gətirməyəcəyini qeyd etdi: «Həyatda, cəmiyyətdə heç bir xidməti olmayan adam böyük iddialarla gəlib Azərbaycanın müstəqilliyini yalnız onun qoruduğunu, Azərbaycanın müstəqilliyinin sahibinin yalnız onun olduğunu, Azərbaycanın müstəqilliyinin monopoliyasının yalnız onun əlində olduğunu deyərək alıma hörmətsizlik edirsə, bu dəhşətdir».

1993-cü il iyunun 13-də Milli Məclisin növbədənkənar iclası keçirildi. Bir gün əvvəl isə televiziya vasitəsilə elan olunmuşdu ki, parlamentdə MM-in sədri İ.Qəmbərin istefası məsələsi müzakirə

olunacaq. Artıq İsa Qəmbərin istefası bir zərurət kimi ortaya çıxmışdı. AXC-Müsavat iqtidarının ikinci adamının istefasını vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən yan keçmək istəyən hakimiyyət nümayəndələri də razılıqla qarşılayırdı. İyunun 13-də keçirilən iclasın əvvəlində vaxt itirilmədən və geniş müzakirə açılmadan İsa Qəmbərin istefası qəbul edildi.

Sonra MM-in iclasında Ali Sovetin yeni sədrinin seçilməsi məsələsi gündəliyə qoyuldu. Bu vəzifəyə kimin seçiləcəyi də aydın idi – hamı Heydər Əliyevin seçilməsini səbirsizliklə gözləyirdi. Bu vəzifəyə təkcə Heydər Əliyevin namizədliyi qoyulmuşdu.

Heydər Əliyev isə bu məsələnin hələ müzakirəyə çıxarılmamasını xahiş edərək Gəncədəki vəziyyətlə tanış olmadığını və məsələni birbaşa yerindəcə aydınlaşdırmaq üçün ora getmək istədiyini bildirdi. Heydər Əliyevin bu addımı mövcud iqtidarın buraxdığı səhvler nəticəsində yaranmış vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Çünkü vəziyyətlə yerindəcə tanış olmadan, S.Hüseynovun məqsədini aydınlaşdırmadan hər hansıa real addımlar atmaq olduqca çətin idi. Beləliklə, iyunun 13-də axşam saat 6-da Heydər Əliyev, o cümlədən müxtəlif xarici və yerli KİV nümayəndələri Gəncəyə yola düşdülər.

Səfər gözlənildiyi kimi olduqca çətin şəraitdə həyata keçirildi. Qrup Gəncəyə gecə saat 12 radələrində çatdı. Ancaq gözlənildiyinin əksinə olaraq şəhərdə tam sakitliyin olduğu üzə çıxdı və qadağan saatını həyata keçirən əsgərlər onların hərəkətinə heç bir maneə törətmədilər.

1993-cü il iyunun 14-ü səhər saat 8:00-da Heydər Əliyevlə S.Hüseynov arasında gecədən başlamış danışıqlar davam etdirildi.

Orada Heydər Əliyev həlak olanlarla əlaqədar gəncəlilərə başsağlığı verdi və bildirdi: «İndiyədək olduğu kimi, bundan sonra da Gəncədə baş vermiş hadisələrin yalnız ədalət prinsipi ilə araştırılması, günahkarların müəyyənləşdirilməsi, qardaş qanı tökülməsində iştirak edənlərin, onun təşkilatçılarının qanun karşısındakı cavab vermesi üçün bütün tədbirlər görülecek».

Gəncəyə səfər ərəfəsində iqtidar nümayəndələri ilə aparılan

danişıqlarda hakimiyyət tərəfindən irəli sürülen təkliflərin mahiyyəti bundan ibarət idi ki, Heydər Əliyev qiyama mənfi münasibətini heç olmasa ümumi şəkildə bildirməklə, Ə.Elçibəylə əməkdaşlığı getdiyini bəyan etməli və Ə.Elçibəylə birlikdə xalqa, öz tərəfdarlarına müraciət edərək dövlətçiliyi müdafiə etməyə çağırımlı idi. Göründüyü kimi, hətta ən ağır məqamda AXC-Müsavat iqtidarı reallığı düzgün qiymətləndirə bilmir, kürsü maraqlarını dövlətçilik maraqlarından üstün tutduğunu gizlətmirdi.

1993-cü ilin iyunun 15-də Heydər Əliyevin Gəncəyə səfəri ilə əlaqədar təxirə salınmış MM-in fövqəladə iclası davam etdirildi. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, iclasın gündəliyində yalnız bir məsələ – istefa vermiş İsa Qəmbərin yerinə Ali Sovetin sədrinin seçilməsi qoyulmuşdu. Lakin elə ilk andan Ali Sovet sədrinin müavini Tamerlan Qarayev bu məsələnin müzakirəyə çıxarılmasını əngəlləməyə başladı. Onun təklifinə görə, ilk önce respublikada yaranmış vəziyyətlə əlaqədar güc nazirlərinin məlumatlarının dinlənilməsi, son günlər yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət və ondan çıxış yolları, Heydər Əliyevin Gəncə səfəri və onun S.Hüseynovla apardığı danişıqlar, eləcə də digər məsələlər müzakirə olunmalı idi. Hamiya aydın idi ki, Tamerlan Qarayev Heydər Əliyevin Ali Sovetin sədri seçilməsinə mane olmaq istəyir. Heydər Əliyevin bu məsələyə münasibəti kəskin oldu. O bildirdi ki, Gəncəyə gedib topladığı məlumatları söyləyəcəyini kimsəyə söz verməyib, iyunun 13-dəki iclas isə onun xahişi ilə təxirə salınıb. Yəni əgər bu xahiş olmasaydı, gündəlikdə duran əsas məsələ elə iyunun 13-də də reallaşacaqdı.

Arqumentlərin tutarlılığına baxmayaraq T.Qarayev bildirirdi ki, İ.Qəmbərin istefası ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyətlə bağlı olan məsələdir. Buna görə də əvvəlcə bu məsələlər müzakirə olunmalı, sonra isə sədrin seçilməsi məsələsi gündəliyə qoyulmalıdır. Bunun üçün o bildirdi ki, Heydər Əliyev S.Hüseynovla apardığı danişıqlar barədə məlumat verməlidir. Heydər Əliyev isə haqlı olaraq qeyd etdi ki, gərginlik yarandığı dövrdən kimsə ora getməyib və bütün bu dövr ərzində burada oturub məsələni müzakirə ediblər. Axı Ali Sovetdə oturub hansı çıxış yollarını müzakirə etmək olardı?

Heydər Əliyev bu yolların çox olduğunu bildirərək müzakirə etməyin yox, tədbir görməyin vaxtı olduğunu bildirdi. Tədbirləri isə səsvermə yolu ilə görmək olmaz. Bunu yalnız səlahiyyətli adamlar görə bilər. Yəni əgər AXC-Müsavat iqtidarı Heydər Əliyevi köməyə çağırıbsa, lakin bunun üçün ona heç bir səlahiyyət vermirə, hansı köməkdən söhbət gedə bilər və Heydər Əliyev səlahiyyəti olmadığı halda onlara necə kömək edə bilər?

Arqumentlərin əsaslı olduğunu hamı başa düşürdü. Heydər Əliyev son dərəcə hiddətlənmiş halda dedi: «Vaxt qalmayıb, siz Ali Sovetin rəhbərisiniz. Ayın 4-də hadisələr olub. Niyə getməmisiniz ora? Kim sizin qabağınızı alıbdır?.. Siz indi mənə deyirsiniz ki, siz təklif etdiniz ki, mənimlə bir başqa qrup da getsin. Hər bir qrup gedə bilərdi, o cümlədən siz də, Ali Sovetin sədri də və başqa adamlar da gedə bilərdi. Kim sizin qabağınızı almışdır?.. Gəncə hadisələri... Ondan çıxış yolları burada, bu gün müzakirə oluna bilməz. Birinci ona görə ki, deputat-istintaq komissiyası işləyir, bu işi o aparmalıdır. İkincisi, bu məsələ geniş müzakirə oluna bilməz. Bu məsələdən indi çıxış yollarını tapmaq lazımdır, onu da müəyyən bir qrup səlahiyyətli adam apara bilər. Ona görə də siz məni bu məsələlərə çəkməyin. Siz istəyirsiniz, neçə dənə təklifə səs verə bilərsiniz. Ancaq bilin ki, mən bu işlərə qarışmayacağam».

Nəhayət, T.Qarayevin oyunbazlığından təngə gələn prezident Əbülfəz Elçibəy də dilə gəlib həqiqətən də, Heydər Əliyevin onun xahişi ilə Bakıya gəldiğini və köməklik göstərmək üçün ona səlahiyyətlərin verilməsinin zəruri olduğunu bildirdi. Ə.Elçibəy yaxşı başa düşürdü ki, Heydər Əliyevin yüksək səviyyədə bu məsələyə müdaxiləsi olmasa, Azərbaycanda vətəndaş qırğınının qarşısını almaq mümkün olmayıacaq. Heydər Əliyevə səlahiyyət vermədən ondan nə isə istəmək də mümkün deyildi. Axı heç bir səlahiyyəti olmayan Heydər Əliyev nə edə bilərdi?

T.Qarayev son addımı atdı – o, bilə-bilə ki, yeganə namizəd Heydər Əliyevdir, alternativ variantları da irəli sürməyə imkan yaratdı. Ancaq kim Heydər Əliyevin alternativi ola bilərdi? Beləliklə, Heydər Əliyevin namizədliyi irəli sürüldü və böyük əksəriyyətin səs

çoxluğu ilə (lehinə 34 nəfər, əleyhinə 3 nəfər, bitərəf 1 nəfər, səs vermədi 1 nəfər, iştirak edirdi 39 nəfər) Azərbaycan parlamentinin sədri seçildi.

Uğursuzluqdan məyus olan T.Qarayev iclası davam etdirə bilməyib zaldan çıxmaga məcbur oldu. Sonra iclasa sədrlik edən Afiyəddin Cəlilov sözü Heydər Əliyevə verdi.

Heydər Əliyev Milli Məclisin sədri seçildikdən sonra etdiyi çıxışında dedi: «Mənə bu gün böyük etimad göstərdiyinə görə, Milli Məclisin üzvlərinə minnətdarlığını bildirirəm. Sizi əmin edirəm ki, ağır bir yükü aparmağa çalışacağam və bu vəzifənin ləyaqətlə yerinə yetirilməsinə səy edəcəyəm. Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın bugünkü ağır, mürəkkəb və gərgin vəziyyətini tam məsuliyyətlə dərk edirəm. Bu vəzifəni üzərimə götürərək öz məsuliyyətimi anlayıram və bunların hamısını rəhbər tutaraq əlimdən gələni edəcəyəm... Ali Sovetin sədri kimi Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti olan Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini qorumağı, möhkəmləndirməyi, inkişaf etdirməyi özüm üçün ən əsas vəzifələrdən biri hesab edirəm... Ömrümün bundan sonrakı hissəsini harada olursa-olsun, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm. Bununla əlaqədar olaraq bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası, bundan sonra onun başına nə gəlirsə gəlsin, müstəqilliyini itirməyəcək, yenidən heç bir dövlətin tərkibinə daxil olmayacaq, heç bir başqa dövlətin əsarəti altına düşməyəcək».

Daha sonra yaranmış vəziyyətin mürəkkəbliyini bir daha xatırladaraq Heydər Əliyev bildirdi: «Güman edirəm ki, hamılıqla bu vəziyyətdən çıxa biləcəyik. Sizin hamınızı bu yolda birliyə dəvət edirəm».

Heydər Əliyevin böyük qayıdışı xalqımıza nə verdi?

Ümummilli Liderin belə bir fikrini bir daha yada salmaq istərdim: “Müstəqilliyi elan etmək hər bir xalq üçün, hər bir ölkə üçün tarixi hadisədir. Böyük xoşbəxtlikdir. Amma müstəqilliyi yaşatmaq və onu dönməz etmək, sarsılmaz etmək bundan da böyük vəzifədir, bundan da böyük xoşbəxtlikdir”.

Azərbaycan xalqı bu gün o xoşbəxtliyi yaşayır. Lakin bu xoşbəxtlik xalqımıza elə-belə, asan başa gəlməyib. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi xalqımızın azadlıq uğrunda apardığı qanlı mübarizənin, əzmkarlığının, döyüşkənliyinin və son anda müdrik seçimi ilə ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə dəvət etməsi sayəsində əldə olunub. 1993-cü ilin 15 iyununda Azərbaycan Respublikası parçalanmaq, məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldığı zaman xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdarkən Ulu Öndər bəyan etdi: “Mən ömrümün bundan sonra qalan hissəsinə də Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm”.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı nəticəsində qısa zaman kəsiyində 1988-92-ci illərdə ölkəmiz düşdüyü xaosdan, vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən, parçalanmaqdan xilas oldu. Heydər Əliyevin qətiyyəti və dövlətçilik əzmi sayəsində 1993-cü ilin iyununda Gəncədə polkovnik S. Hüseynovun rəhbərliyi altında başlanmış qiyam cəhdini və etiraz aksiyaları dinc yolla, qansız-qadasız aradan qaldırıldı və ölkə vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən xilas oldu. Onun ardınca, 1993-cü ilin sentyabrında Lənkəranda Əlikram Hümbətovun rəhbərliyi altında başlanmış separatçı “Talış-Muğan Respublikası”nın varlığına da Ulu Öndərin cəsarəti və qətiyyəti sayəsində son qoyuldu. Simalda bədnəm “Sadval” separatçı hərəkatı darmadağın edildi və beləliklə də, ölkəmizin bir neçə yerdə parçalanmasının qarşısı alındı.

1994-cü ilin oktyabrında yenə o vaxtkı baş nazir Surət Hüseynovun rəhbərliyi altında planlaşdırılan dövlət çevrilişi cəhdinin, 1995-ci il 13-17 mart tarixlərində Rövşən və Mahir Cavadov qardaşlarının dövlətçilik əleyhinə başladıqları qiyam cəhdlerinin qarşısı məhz onun cəsarəti, qətiyyəti və müdrik idarəetmə təcrübəsi sayəsində məharətlə alındı. Bununla da Azərbaycanı müxtəlif hissələrə parçalamaq, müstəqilliyinə son qoymaq, ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyi pozmaq, hakimiyyəti ələ keçirmək istəyən daxili və xarici qüvvələrin bədnəm niyyətləri puç oldu.

Ulu Öndər xalqın vətənpərvər, qeyrətli nümayəndələrinə: sadə insanlara, gənclərə, ziyalılara arxalanaraq müstəqilliyimizi xilas etdi.

O demişdir: “Mənim həyat amalıım bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi mənəvi inkişafına xidmət olub. Bu yolda bütün gücümü və iradəmi yalnız müdrik və qədirbilən xalqımdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqıma arxalanmışam. Bu da mənə dözüm, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib”.

Heydər Əliyev öz çıxışlarında vurğulayırdı ki, “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir və sarsılmazdır”.

Azərbaycan dövlətçiliyi qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi və hüquqi demokratik islahatların həyata keçirilməsi yolu ilə möhkəmlənməli və tədrici demokratik islahatlar yolu ilə inkişaf etməlidir.

Ulu Öndərin söylədiyi bir fikir, “Yaxşı hökumət o deyil ki, xalqını xoşbəxt görmək istəyir, yaxşı hökumət o hökumətdir ki, bunu hansı vasitələrlə etməyi bacarır” – fikri hakimiyyətin fəaliyyətində əsas tezis, şüar kimi götürülməlidir. Bu fikri analoji olaraq XX əsrдə Azərbaycana rəhbərlik etmiş dövlət xadimlərinə də şamil etmək olar. Yaxşı dövlət başçısı o şəxs deyil ki, Azərbaycanı müstəqil, azad, demokratik və xoşbəxt görmək istəyir. O şəxsiyyətdir ki, bu məqsədlərə hansı vasitələrlə çatmayı, onu reallığa çevirməyi bacarır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi siyasi kurs və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən həmin siyasi kursun uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində bu gün tam müstəqil, azad və demokratik Azərbaycan Respublikası qurulmuşdur.

Ulu Öndərin müdrik siyaseti və onun ölməz ideyaları nəticəsində Azərbaycan Respublikası dinamik inkişaf yoluna qədəm qoydu. “Əsrin müqaviləsi”, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan”, “Bakı-Tbilisi-Ərzurum”, “Bakı-Tbilisi-Qars” və s. kimi layihələr həyata keçirildi və əldə olunan nailiyyətləri ilə ölkəmiz bütün dünyani heyran etdi. Azərbaycan qazının Avropa bazarlarına çıxarılaçağı günə az qalır. «Cənub Qaz Dəhlizi»nin sonuncu seqmenti olan TAP layihəsi üzrə görülən işlərin icra göstəricisi artıq 92 faizə çatıb. Yeddi

ölkənin – Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Albaniya, Yunanistan, Bolqarıstan və İtaliyanın iştirak etdiyi və Avropa İttifaqının dəstək verdiyi «Cənub Qaz Dəhlizi»nin tam gücü ilə işə salınmasından sonra respublikamızın Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasındaki mövqeləri daha da güclənəcək və ölkəmizin maliyyə-iqtisadi qüdrəti daha da artacaq.

Son 17 ildə, 2003-2018-ci illərdə Azərbaycanın regionlarının inkişafı ilə əlaqədar olaraq üç Dövlət Proqramı icra olunub və dördüncü programın icrasına başlanılıb. Nəticədə ölkəmizdə ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektorу 2,8 dəfə, qeyri-neft sənayesi 2,6 dəfə, sənaye istehsalı 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı 2 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 6,4 dəfə, ixrac 7,6 dəfə, o cümlədən qeyri-neft ixracı 5,2 dəfə artmışdır. Azərbaycanın iqtisadi uğurlarını Dünya Bankı, Davos Ümumdünya İqtisadi Forumu, öz hesabatlarında qeyd edirlər. 2019-cu ildə Dünya Bankının verdiyi qiymətə görə, “biznes mühitinin səviyyəsinə görə Azərbaycan 25-ci yerə, “Doinq Bizness-2020” reytinqində 34-cü yerə layiq görülüb. Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabətqabiliyyətliliyinə görə dünyada 37-ci yerdədir.

Son 20 il müddətində Azərbaycan iqtisadiyyatına 200 milyard dollardan artıq investisiya qoyulmuş, böyük infrastruktur layihələri həyata keçirilmişdir. Yeni-yeni yollar, körpülər, binalar, yaşayış massivləri, aeroportlar, limanlar tikilmiş, müasir Azərbaycanın siması tamamilə dəyişmişdir.

Azərbaycanın valyuta ehtiyatları son 17 ildə 27 dəfə artmışdır. 2003-cü ildə valyuta ehtiyatlarımız 1,8 milyard dollar, 2010-cu ildə 28 milyard, 2017-ci ildə 40 milyard, 2019-cu ilin yekunlarına görə 51, 2020-ci ilin mart ayına isə 52 milyard dollara çatmışdır.

Azərbaycanda islahatların yeni mərhələsi və pandemiya dövrü:

Azərbaycan xalqı əldə edilən bütün bu nailiyyətlərə görə Heydər Əliyev ideyalarının və siyasi kursunun davam etdirilməsinin zəruriliyini vacib hesab edərək 2018-ci il aprelin 11-də keçirilən növbədənkənar prezident seçkilərində bir daha ulu öndərə olan

sonsuz hörmət və məhəbbətini nümayiş etdirmiş, öz səsini YAP sədri İlham Heydər oğlu Əliyevə vermişdir. Bildiyiniz kimi, 2018-ci ilin prezident seçkilərindən sonra ölkəmizdə islahatların yeni mərhələsi başlamışdır. Bu islahatları yeni mərhələsinin başlandığını Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyev Milli Məclisdə andıçmə mərasimində bəyan etmişdir. Keçən müddət ərzində Azərbaycan prezidentinin rəhbərliyi altında yeni təşkil olunmuş hökumət tərəfindən həmin islahatlar ardıcıl olaraq icra edilir.

2020-ci ilin yanvar ayının 7-də Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı dünya üzrə yeni qorxunc virusun yayıldığını bildirərək Koronavirus-19 pandemiya elan etdi. Həmin dövrdən etibarən Covid-19 virusunun dünya üzrə sürətlə yayılması səbəbindən ölkələr arasında sərhədlər bağlandı, gəliş-gediş kəsildi, sanki yeni bir dövr, era başlandı. Eyni zamanda dünya bazarlarında neftin qiymətində kəskin eniş başladı, əvvəl bir barelə görə 40 ABŞ dollarına, daha sonra 20 ABŞ dollarına, hətta 2020-ci ilin aprelin 20-də isə xam neftin qiyməti sıfırın altına düşdü. Dünyanın bütün dövlətlərini bürüyən böhran Azərbaycandan da yan keçmədi. Lakin ümummilli lider Heydər Əliyevin parlaq zəkası və ölməz ideyaları əsasında formalasılmış siasi kursun layiqli davamşısı olan hazırkı prezident cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə hökumətin yeritdiyi ardıcıl, düzgün və çevik siyaset nəticəsində möhkəm və dayanaqlı iqtisadi bazaya malik olan Azərbaycan dövləti bu əsl müharibəyə bərabər olan vəziyyətdən çıxməq imkanına qadir olduğunu sübut etdi. Son 3 ay ərzində dövlətimizin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində ölkəmiz pandemianın mənfi təsirinin aradan qaldırılması istiqamətində nümunəvi ölkələrdən biri olmuşdur. Pandemiya dövründə Azərbaycan hakimiyyəti üçün prioritet məsələ insanların sağlamlığı və onların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi təşkil etmişdir. Bu istiqamətdə atılan addımlara toxunan dövlət başçısı İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda iqtisadi sabitliyi təmin etmək, məşğulluqla bağlı problemləri həll etmək və makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün 3.5 milyard manatdan artıq və ya 2 milyard dollardan çox sosial-iqtisadi dəstək paketi qəbul olunmuşdur.

Pandemiya dövründə işsiz və işaxtaran kimi qeydə alınmış 200 min insan üçün nəzərdə tutulan programın əhatə dairəsi dövlət başçısının humanist siyaseti nəticəsində 3 dəfə genişlənərək 600 minə çatdırıldı. Artıq 600 min şəxsə 2020-ci ilin aprel-may ayları üzrə birdəfəlik ödəmə verilməsi üçün 228 milyon manat ayrılib ki, onun da 114 milyon manatı aprel ayı üzrə həmin vətəndaşlara ödəniş edilib. Birdəfəlik ödəmə programı pandemiya dövründə birbaşa o şəxslərə yönəlib ki, o insanlar işsiz və heç bir qazanca, gəlirə malik deyillər, dövlətdən hər hansı sosial ödəniş almırıllar. Məqsəd ondan ibarət idi ki, ilk növbədə məhz həmin köməksiz, dəstəksiz qalmış insanlar müdafiə olunsunlar, onlara dövlət öz köməkliyini etsin. Daha sonra ünvanlı sosial yardım alan ailələrin sayı 90-minə qədər, ictimai işə cəlb olunan ailələrin də sayı isə 70 minə qədər artırılıb.

Pandemiya ilə mübarizədə dövlətimizin həyata keçirdiyi tədbirlər tək ölkə daxilini əhatə etmir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Baş direktoru tərəfindən 2020-ci ilin martın 23-də Azərbaycan Prezidentinə ünvanlanmış məktubda Azərbaycanda görülmüş işlərə yüksək qiymət verilmiş, Azərbaycan pandemiyaya qarşı görülmüş tədbirlərə görə nümunəvi ölkə kimi dəyərləndirilmişdir.

Azərbaycan iqtidarı müxalifətə yenə dialoq təklif edir:

1993-cü ildə indiki radikal müxalifət, ovaxtkı AXC-Müsavat iqtidarı Heydər Əliyev döyüsinə və ideyalarına məğlub oldu. Həmin məglubiyyətin üstündən 27 il keçməsinə baxmayaraq hələ də onlar öz məglubiyyətləri ilə barışmir, gecə-gündüz bu iqtidara qarşı şərböhtan atmaqla onu xalqın və beynəlxalq aləmin gözündən salmağa cəhd edirlər. Bir sözlə, bu radikal müxalifət nümayəndləri heç bir vaxt real siyasetlə məşğul olmayıblar, real proqramlar və ümummilli problemlər barəsində digər milli qüvvələrlə bir stol arxasında oturaraq məsələ müzakirə etməyiylər və dövlət quruculuğu prosesinə qatılmayıblar.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda 2018-ci ilin 11 aprelində keçirilən prezident seçkilərindən sonra islahatların yeni mərhələsi başlamışdır. Bu gün islahatlar ardıcıl olaraq icra edilir və

həyatda öz əksini tapır. 2020-ci il martın 10-da altıncı çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev söylədiyi nitqində 2020-ci il fevralın 9-da keçirilmiş növbədənkənar parlament seçkilərinin ölkəmizin həyatında önəmli hadisə olduğunu, altıncı çağırış Milli Məclisin çoxpartiyalı məclis olduğunu, bir daha ölkədə bütün siyasi qüvvələrə və partiyalara dialoq təklif edildiyini, bir çox siyasi qüvvələrin seçkilərdə iştirak etdiyini, həmin siyasi qüvvələrin iştirak etdiyi seçkilərin nəticəsində çoxpartiyalı parlamentin formalasdığını, Azərbaycanda demokratianın inkişafında önəmli addımlar atıldığını qeyd edib. Bildiyiniz kimi, həmin seçkilərdə Yeni Azərbaycan Partiyası yerlərin əksəriyyətini qazanıb. Baxmayaraq ki, Yeni Azərbaycan Partiyası Milli Məclisdə çoxluğa sahib olub, Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyevin tövsiyəsi ilə müxtəlif partiyaların, o cümlədən müxalifət partiyalarının nümayəndələri də altıncı çağırış Milli Məclisin rəhbərliyində və komitələrin rəhbərliyində təmsil olunmuşlar. Bu günə qədər belə bir hal olmamışdı və əvvəlki çağırışlarda Milli Məclisin komitələrinin rəhbərliyində, parlamentin rəhbərliyində müxalifət nümayəndələri təmsil olunmurdu. Ancaq Azərbaycan Prezidenti Azərbaycanda siyasi sistemi möhkəmləndirmək, siyasi münasibətləri sağlam zəmində gücləndirmək, ümumi maraqlar naminə digər partiyalarla Yeni Azərbaycan partiyasının əməkdaşlığına ehtiyac olduğunu qeyd etmişdir.

Абдуллаева Мехрибан Сурхай кызы
Кандидат педагогических наук

АЗЕРБАЙДЖАНСТВО: ПРИЗНАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В МИРЕ

Общенациональный лидер Гейдар Алиев всегда с большой гордостью говорил: Национальная идентичность является источником гордости для каждого человека. Я всегда был горд, и сегодня я горжусь тем, что я азербайджанец. Основная идея независимого азербайджанского государства – азербайджанство. Каждый азербайджанец должен гордиться своей национальностью, и мы должны поддерживать азербайджанство – азербайджанский язык, культуру, национальные и духовные ценности, традиции ».

Одним из факторов, определяющих азербайджанство, является сохранение азербайджанского языка как национального языка, его развитие и распространение среди мировых языков.

Азербайджанский язык – один из самых древних и богатых языков мира, который входит в огузскую группу тюркских языков и очень близок к турецкому и туркменскому языкам.

Древний азербайджанский язык отличается от современного азербайджанского языка большим количеством лексических и

синтаксических заимствований из персидского и арабского языков. Современный азербайджанский язык – это язык не только литературы и поэзии, но также журналистики и науки.

Современный азербайджанский язык прошел долгий и сложный путь, чтобы стать государственным языком и вернуться к своей древней графике.

Формирование азербайджанского общенародного языка относится к VII-IX векам (Ә.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili. 1-ci cild. səh.3. Bakı, 1972). Азербайджанский литературный язык является одним из старописьменных тюркских языков, письменные памятники которого представлены начиная с XIII века. Еще в произведениях Гатрана Тебризи, Хагани Ширвани, Низами Гянджеви и других классиков азербайджанской литературы XI-XII вв., написанных на персидском языке, употреблялся целый целый ряд типических азербайджанских слов и выражений. До нас дошли созданные на азербайджанском языке многочисленные художественные произведения азербайджанского поэта XIV века Имадеддин Насими.

Азербайджанский язык развивался под влиянием персидского и арабского языков. Азербайджанский язык постепенно вытеснил языки иранской группы из Северного Ирана и части территории Кавказа. Историю азербайджанского языка можно разделить на два больших периода: древний (XVI–XVIII века) и современный (после XVIII века).

С конца XV века, когда сложилось сильное государство азербайджанской династии Сефевидов значительно возросла роль азербайджанского языка в Ближнем Востоке. Основателем сефевидской династии являлся Шах Исмаил Хатаи. Он заложил основу единого азербайджанского государства, поднял азербайджанский язык до уровня государственного, писал лирические и эпические стихотворения под псевдонимом Хатаи. Большинство написанных им произведений были на азербайджанском языке. В новом государстве азербайджанский язык стал языком двора, армии, судебных процессов и поэзии, тогда как персид-

ский – языком администрации и литературы; на персидском же языке чеканились надписи на монетах.

В XVI веке великий азербайджанский лирик Физули написал на азербайджанском языке замечательные произведения: поэмы, газели и других поэтических жанров восточной литературы.

Чешский филолог – востоковед Ян Рипка в своих книгах «История иранской литературы», изданной в 1968 году и «История персидской и таджикской литературы», изданной в 1970 году, дает краткую характеристику творчества Физули. По мнению Рипки, несмотря на большое количество произведений поэта на персидском языке, тем не менее поэзия Физули оказалась не столь значимой для персидской литературы, произведения поэта на азербайджанском языке стали важным достижением поэзии своего времени, а самым величайшим произведением поэта считается поэма «Лейли и Меджнун» на азербайджанском языке.

Поэтическое творчество Моллы Панаха Вагифа открыло новую страницу в азербайджанской поэзии, оно было близко к народу. Лирика поэта жизнерадостна; Вагиф трезво судит о реальной жизни, а её невзгоды стремится преодолеть силой разума, находя философский смысл даже в скорбях. Вагиф утвердил в азербайджанской поэзии ашугскую форму гошма, которая наиболее близка к народному поэтическому творчеству. Своими же газелями, мухаммасами, написанными в строго классической форме, Вагиф отдал дань и поэтической школе Физули.

Азербайджанская письменность до 1922 года существовала на арабской графике с дополнительными знаками, характерными для тюркских языков. Это была довольно трудная графическая система, что порой отмечали видные представители азербайджанской культуры. Многочисленные проекты реформирования арабского алфавита, выдвинутые М.Ф.Ахундовы, азербайджанским филологом М.Шахтахтинским, видным литературоведом Ф.Кочарли и другими учеными, общественно-политическими

деятелями, в условиях дореволюционного Азербайджана так и остались неосуществленным. В этом деле велики заслуги выдающегося писателя и просветителя, поэта и драматурга, общественного деятеля М.Ф.Ахундова. Впервые в ближнем востоке создал произведения драматического жанра на родном языке, с его именем связана первая по времени разработка проектов реформы арабского алфавита применительно к тюркским языкам.

В 1863 году Ахундов совершил поездку в Константинополь, ставя перед собой цель поддержать свой проект. Но, несмотря на оказанные Ахундову почести, его проект был отклонён Начальным обществом «Анджуман-Даниш». В ответ Ахундов предложил «отвергнуть вовсе исламский алфавит, принять европейскую систему письма и соответственно писать слева направо»... и т. д. В результате работы над новыми проектами, Ахундов составляет новый алфавит, основанный на европейской системе и включающий 42 знака (32 согласных и 10 гласных букв). В новом проекте Ахундов сохранил как все имеющиеся в арабском алфавите буквы, так и добавил не имеющиеся гласные.

В начале XX века вопрос о переходе на латиницу вновь неоднократно поднимался азербайджанской интеллигенцией. За замену арабского алфавита выступали Нариман Нариманов, Узеир Гаджибеков, Джалил Мамедкулизаде, Гасан-бек Зардаби, Мирза Алекпер Сабир, а также журнал «Молла Насреддин» и другие демократические органы. В 1919 году при министерстве просвещения Азербайджанской Демократической Республики была создана комиссия по разработке нового алфавита. Один из проектов, представленный А. Эфендизаде, был одобрен и опубликован. Алфавит Эфендизаде: а ä b c ç d e ë f g h i j k l m n ñ o ö p q oř r s t u v w x y z z' (апостроф)

После установления Азербайджанской ССР вопрос о латинизации азербайджанской письменности вновь был признан актуальным. После долгих дискуссий, в 1922 году Азербайджанским комитетом нового тюркского алфавита был опубликован проект азербайджанского алфавита на основе латинской графики.

Первый Всесоюзный тюркологический съезд, состоявшийся в 1926 году в городе Баку, вынес решение о принятии нового азербайджанского алфавита

Созданный в мае 1927 года Всесоюзный ЦК Азербайджана по введению нового тюркского алфавита под председательством С. Агамалыоглы, обсудил на своих пленумах вопросы создания унифицированного алфавита для тюркоязычных народов. В результате в 1933 году был принят новый алфавит, изменивший начертания одних букв и фонетическое значение других.

В итоге 15 ноября 1939 года Президиум Верховного Совета и СНК Азербайджанской ССР приняли решение о переводе с 1 января 1940 года азербайджанского алфавита на русскую графику на основе проекта, разработанного алфавитной комиссией при СНК Азербайджанской ССР. В дальнейшем в соответствии с фонетическим и морфологическим строем современного азербайджанского литературного языка в 1947 году из алфавита была исключена буква Цц, ранее использовавшаяся для русских заимствований, в 1958 году та же часть постигла буквы Ээ, Юю, Яя, а буква Йй была заменена на Јј. Этот алфавит официально действовал до 2001 года.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев всегда, даже во времена советской власти, боролся, чтобы азербайджанский язык стал государственным языком и он достойно добился этого.

Из речи Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на расширенном обсуждении статьи о государственном языке в проекте новой Конституции Азербайджанской Республики: «В первой Конституции Азербайджана, принятой в 1921 году, статьи о государственном языке не было вообще. В Конституции Азербайджана, принятой в 1937 году, также не было никакой статьи о государственном языке.

В 1956 году Верховный совет Азербайджанской Республики внес дополнение в конституцию, принятую в 1937 году. В конституцию была добавлена статья о том, что государственным языком в Азербайджанской Республике является азербайджан-

ский язык. Люди, которые работали в то время, помнят это. В тот период принятие этой статьи вызвало определенные споры в республике. Я тоже тому свидетель. Меры, осуществленные после принятия данной статьи, вызвали еще большие споры и недовольства. Это, могу сказать, поставило республику в трудное положение. Так как в то время сразу после принятия такой статьи – иногда такое случается, некоторые люди хотели показывать себя большими патриотами, слишком близкими к интересам нации – были даны указания о том, чтобы во всех учреждениях, организациях вся переписка велась только на азербайджанском языке. Начали менять шрифты на пишущих машинках. Несомненно, что в те годы в нашем делопроизводстве, секретариате, переписке преобладал русский язык, так как основная работа проводилась на русском языке. Поэтому большинство работников тоже были russkoyazychnye – или русской, армянской национальности, или же russkoyazychnye азербайджанцы. Некоторых из них начали увольнять с работы, что вызвало в Азербайджане большое недовольство. Этим воспользовались силы, которые испытывали к Азербайджану неприязненное, а возможно и враждебное отношение. Вы помните, что в 1959 году Центральный Комитет Коммунистической Партии Советского Союза принял постановление о национализме в Азербайджане. Тогда было сменено руководство Азербайджана, и некоторые должностные лица, воспользовавшись этим, добивались своих личных целей. В любом случае, это история вам известно. Потом все это в определенной степени улеглось.

В 1977-78 годах, когда мы принимали новую конституцию, этот вопрос, несомненно, был одним из основных. В новой конституции мы подготовили статью о том, что государственным языком Азербайджана является Азербайджанский язык. Как я уже отметил, был председателем комиссии подготовившей указанную конституцию, я и руководил всей этой работой.

Но данная статья вызвала большое недовольство в Москве. Они объяснили это тем, что в других республиках ее нет, ибо

нет необходимости в ней. Сейчас я не считаю нужным занимать ваше время и подробно рассказать обо всем этом. Но в то время я вел очень напряженные переговоры с руководством Советского Союза, руководством Коммунистической партии. Я старался доказать, что мы должны писать и напишем в нашей конституции, что государственным языком является Азербайджанский язык.

В Москве несколько раз состоялись обсуждения. Были высказаны разные мнения, суть большинства из которых сводилась к тому, что так не должно быть. Но мы добились этого, и в 1978 году, если не ошибаюсь, в апреле, мы приняли конституцию. В этой конституции было записано, что государственным языком Азербайджана является Азербайджанский язык.

Считаю, что в тот период, в условиях того времени это стало огромным событием в нашей республике, в нашей стране в целом. Статья 73 нашей конституции – «Государственным языком Азербайджана является азербайджанский язык» – до сих пор остается в силе. Учитывая это, то есть мысль, что «Статья 73 конституции Азербайджана остается в силе», публикуя последний проект новой конституции, мы записали, что государственным языком Азербайджана является азербайджанский язык. 31 октября 1995 год. Баку»

Исторический указ общенационального лидера нашего народа Гейдара Алиева «О совершенствовании использования государственного языка», подписанный в 2001 году, открыл новые возможности для развития азербайджанского языка как иностранного. Этот Указ поставил перед лингвистами, методистами, учителями и всеми представителями образования республики серьезные задачи по совершенствованию программ и учебников по азербайджанскому языку с целью улучшения преподавания азербайджанского языка. Успешная реализация этих задач потребовала конкретной организационной и практической работы.

Методика преподавания азербайджанского языка как иностранного достигла высокого уровня развития только после рас-

пада Советского Союза, то есть в начале 90-х годов прошлого века, с пробуждением интереса к Азербайджану, азербайджанскому народу и его языку.

Методология преподавания азербайджанского языка как иностранного является частью общей методики преподавания иностранных языков, несмотря на специфику азербайджанского языка, и поэтому основные проблемы, рассматриваемые лингводидактикой, также актуальны для нее.

Термин «лингвистическая страноведение» обычно используется в преподавании азербайджанского как иностранного. Лингвистическое страноведение является методическим предметом, который вводит национально-культурные особенности азербайджанской речи в образовательный процесс и обеспечивает коммуникативную компетентность иностранных студентов, изучающих азербайджанский язык. Лингвистическое страноведение сочетает в себе лингвистические и социолингвистические факторы. В то же время учитываются коммуникативные потребности изучающих язык и объем их знаний в этой области.

В контексте каждого языка скрыт его «антропологический» аспект, и здесь язык выступает не как логическое отражение окружающей действительности, а как национальное проявление противоположности жизни. Овладение языком других народов обязательно подразумевает овладение другими этнопсихологическими и лингвокультурными единицами.

В последние десятилетия межкультурного диалога сформировались качественно новые цели и направления изучения иностранных языков. Основные проблемы преподавания иностранного языка рассматриваются в контексте ассоциативной психологии, американского позитивизма и функциональной психологии. Доктрины этой идеи содержат определенные знания о человеке, обществе и вещах. Таким образом, сторонники ассоциативной психологии считали, что через ассоциацию раскрываются все принципы психической жизни.

Азербайджанская Республика, которая восстановила свою независимость, вступила на путь демократического развития, поддерживая экономические и культурные связи на международном уровне. Для успешной реализации этих отношений важно знание азербайджанского сторонников Азербайджана.

В настоящее время в связи с расширением связей не только с Россией, но и с восточными и западными странами вопрос интерес других народов к азербайджанскому языку как иностранному.

Для общения необходимо иметь информацию о культуре и традициях людей, говорящих на этом языке. В этом смысле интеграция культурных компонентов в учебный процесс очень важна.

В настоящее время изучение азербайджанского языка как иностранного требует от своих сторонников не только овладеть языком, но и глубоко проникнуть в культуру азербайджанского народа. Имея статус государственного языка азербайджанский язык уже выполняет другую функцию – функцию языка, средств общения, изучения которого основано на многих факторах.

В межкультурном общении необходимо видеть и понимать, что культурные реалии отражаются в языке и что для общения необходимо знать культурный уровень носителей языка. Межкультурное общение происходит только тогда, когда коммуникаторы осваивают культурные элементы народа –иностранный язык.

Abdullayeva Mehriban Suryay qızı
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCANÇILIQ: AZƏRBAYÇAN DİLİNİN DÜNYADA XARİCİ DİL KİMİ TANINMASI

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmişə böyük iftixar hissi ilə deyirdi: «Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq»

Azərbaycançılığı şərtləndirən amillərdən biri də Azərbaycan dilinin milli dil kimi qorunub saxlanması, inkişaf etdirilərək dünya dilləri arasında daha geniş məkanda yayılmasıdır.

Bugünkü müasir Azərbaycan dili dövlət dili olması və özünün qədim qrafikasına qayıtması üçün çox uzun və mürəkkər inkişaf yolu keçmişdir.

Azərbaycan dili dünyanın ən qədim və ən zəngin dillərindən biridir, türk dilləri Oğuz qrupuna daxildir və türk və türkmənlərə çox yaxındır. Qədim Azərbaycan dili müasir Azərbaycan dilindən

fars və ərəb dillərindən çox sayıda leksik və sintaktik mənimsəmə baxımından fərqlənir. Müasir Azərbaycan dili təkcə ədəbiyyat və poeziyanın deyil, həm də jurnalistikənin və elmin dilidir. Azərbaycan milli dilinin formallaşması VII-IX əsrlərə təsadüf edir. Azərbaycan ədəbi dili, yazılı abidələri XIII əsrən bəri təqdim olunan köhnə yazılı türk dillərindən biridir.

Hələ XI-XII əsrlərdə fars dilində yazıb yaratmış Qətran Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi və Azərbaycan ədəbiyyatının başqa klassik şairlərinin əsərlərində Azərbaycan dilinə aid bir sıra sözlər işlədilmişdir. Fars dilində yazılmış Gatran Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi və XI 12-ci əsr Azərbaycan ədəbiyyatının digər klassiklərinin əsərlərində bütövlükdə tipik Azərbaycan sözləri və ifadələrindən istifadə edilmişdir.

XIV əsrin Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin Azərbaycan dilində yaratdığı çoxsaylı bədii əsərləri bize qədər gəlib çatmışdır. Azərbacan dili ərəb və fars dillərinin təsiri altında inkişaf edirdi.

Azərbaycan dilinin tarixini iki böyük dövrə bölmək olar: qədim dövr (XVI-XVIII əsrlər) və müasir dövr (XVIII əsrən sonra).

XV əsrin sonundan Səfəvilər sülaləsinin güclü Azərbaycan dövləti yarandığı dövrdə Azərbaycan dilinin rolu Yaxın Şərqdə əhəmiyyəti çox artmışdır.

Səfəvilər sülaləsinin banisi Şah İsmayıл Xətai olmuşdur.

Şah İsmayıл vahid Azərbaycan dövlətinin əsasını qoymuş, Azərbaycan dilini dövlət dili səviyyəsinə qaldırmışdır. Lirik və epic əsərlərini “Xətai” təxəllüsü ilə yazmışdır. Yaratdığı əsərlərin çoxu Azərbaycan dilində olmuşdur. Yeni yaradılmış dövlətdə Azərbaycan dili saray, ordu, məhkəmə prosesləri və poeziya dili olmuşdur. O zaman fars dili administrativ və ədəbi dil idi; sikkələrin üstündəki yazılar fars dilində idi.

XVI əsrə Azərbaycanın görkəmli lirik şairi Fizuli Azərbaycan dilində möhtəşəhəm əsərlər, poemalar, qəzəllər və Şərq ədəbiyyatının digər poeziya janlarını yaratmışdır.

Şərqsünas çex filoloq Yan Ripka özünün 1968-ci ildə nəşr olunmuş “İran ədəbiyyatı tarixi” və 1970-ci ildə nəşr olunmuş “İran

və tacik ədəbiyyatı tarixi” kitablarında Fizulinin yaradıcılığına qısa xülasə verir. Onun fikrincə, şairin fars dilində çoxlu sayıda əsərləri olmasına baxmayaraq, Fizuli poeziyası fars ədəbiyyatında əsas yer tutu bilmir. Şairin Azərbaycan dilində yazılmış əsərləri öz dövrünün poeziyasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir, Azərbaycan dilində yazdığı “Leyli və Məcnun” isə ən möhtəşəm əsəri sayılır.

Molla Pənah Vaqifin xalqa yaxın olan poeziya yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasında yeni səhifə açır. Şairin lirikası həyatsevər və şəndir: Vaqif həyat həqiqətlərinə açıq gözlə baxır, hətta kədərdə belə fəlsəfi məna taparaq onun çətinliklərini ağlının gücü ilə dəf etməyə can atır. Vaqif xalq ədəbiyyatına yaxın olan aşiq sənəti növü sayılan qoşmanı Azərbaycan poeziyasında möhürüyü təsdiqləmişdir. Vaqif sərf klassik üslübda yazdığı qəzəlləri, müxəmməsləri ilə Fizuli məktəbinə öz töhfələrini vermişdir.

Azərbaycan yazılısı 1922-ci ilədək türk dillərinə məxsus olan xüsusi işarələri əlavə etməklə ərəb ərəb qrafikasına əsaslanırdı. Hətta, Azərbaycanın incəsənət xadimləri də qeyd edirdilər ki, bu, çox çətin qrafika sistemi idi. Görkəmlı maarifçi yazıçı və şair, ictimai xadim M.F.Axundzadə, görkəmlı azərbaycanlı filoloq M.Şaxtaxtinski, görkəmlı ədəbiyyatşunas F.Köçərli v başqa alımlər, ictimai-siyasi xadimlər tərəfindən ərəb əlifbasının islahatı tərtib edilmişlayihələr inqilabaqdərki Azərbaycanda həyata keçirilmədi. Bu işdə görkəmlı dramaturq M.F.Axundzadənin xidmətləri çox böyük olmuşdur. Axundov Yaxın Şərəqdə ilk dəfə ana dilində dram əsərləri yaratdı, ərəb əlifbasının türk dillərinə uyğun dəyişilməsi ilə bağlı layihə onun adı ilə bağlıdır.

M.F.Axundov 1862-ci ildə özünün yeni layihəsini təsdiq etdirmək üçün Konstantinopola gedir. Axundov hörmətlə qəbul edilsə də, onun layihəsi “Encumani-Daniş” elmi cəmiyyəti tərəfindən qəbul edilmir. Buna cavab olaraq M.F.Axundov “tamamilə islam əlifbasından imtina etmək, Avropa yazı sistemində keçməyi və buna uyğun olaraq sağıdan sola yazmağı” təklif edir.

Yeni əlifba layihələri üzərində işin nəticəsində Axundov Avropa sistemində əsaslanan və 42 işarədən (32 samit və 10 sait səs) ibarət

olan yeni əlifba tərtib edir. Yeni əlifbada Axundov ərəb əlifbasında olan bütün samitləri saxlayaraq orda olmayan saitlər əlavə edir.

XX əsrin əvvəllərində latin qrafikasına keçmə məsələsi Azərbaycan ziyalıları tərəfindən dəfələrlə qaldırılmışdır. Ərəb əlifbasının dəyişdirilməsini N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyli, C.Məmmədquluzadə, H.Zərdabi, M.Ə.Sabir, həmçinin “Molla Nəsrəddin” və başqa demokratik mətbuat orqanları dəstəkləyirdilər.

1919-cu ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının Maarif Nazirliyinin nəzdində yeni əlifbanın hazırlanması üzrə komissiya yaradıldı. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentinə üzv seçilən Əfəndizadənin təklif etdiyi layihə komissiya tərəfindən bəyənilmişdir. 1919-cu ildə Əfəndizadənin tərtib etdiyi əlifba əsasında müstəqil dövlətin “Son türk əlifbası” adlı əlifba dərsliyinin nəşrinə icazə verilmişdir.

Azərbaycan SSR yaradıldıqdan sonra Azərbaycan yazısının latinlaşdırılması yenidən aktuallaşır. Uzun müzakirələrdən sonra, 1922-ci ildə Azərbaycan komitəsi tərəfindən türk əlifbasından latin qrafikası əsasında Azərbaycan əlifbasının layihəsi nəşr edildi.

1926-ci ildə Bakı şəhərində keçirilən Türkoloqların Birinci Ümumittifaq qurultayı yeni Azərbaycan əlifbasının qəbul edilməsi barədə qərar qəbul edir.

1927-ci ildə S.Ağamalioğlunun sədrliyi ilə yeni türk əlifbasının tətbiq edilməsi üzrə yaradılmış Azərbaycanın Ümumittifaq Mərkəzi Komissiyası öz iclaslarında turkdilli xalqlar üçün vahid əlifbanın yaradılması mələlərini müzakirə etmişdir. Nəticədə, 1933-cü ildə bəzi hərflərin yazılışı və digərlərinin fonetik mənasını dəyişdirən yeni əlifba qəbul edilmişdir.

Nəhayət, yenidən 1939-cu ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti və Xalq Komissarları Şurası 1940-cı il yanvar ayının 1-dən Azərbaycan əlifbasının Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Şurasının nəzdindəki komissiya tərəfindən tərtib edilmiş layihə əsaslanan rus qrafikasına keçirilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir.

Daha sonra müasir Azərbaycan ədəbi dilinin fonetik və morfoloji quruluşuna uyğun olaraq əvvəllər rus dilindən alınma sözlərdə

işlədilən ى hərfi 1947-ci ildə, я, ё, е, ю hərfləri isə 1958-ci ildə ləğv edilmişdir, й hərfi isə Jj ilə əvəz edilmişdir.

İlk layihəyə əsasən əlifba belə idi: Аа, Бб, Вв, Гг, Џј, Дд, Ее, Әә, Жж, Зз, Ии, Йй, Кк, Ққ, Лл, Мм, Нн, Оо, Өө, Пп, Рр, Сс, Тт, Үү, Үү, Фф, Хх, Һһ, Чч, Ҙҹ, Шш, Ыы, ’ (apostrof).

Ümummilli lider Heydər Əliyev Sovet İttifaqı dövründə də həmişə Azərbaycan dilinin dövlət dili olması üçün mübarizə aparmış və buna layiqincə nail olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının yeni layihəsində dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsindəki çıxışı: “Azərbaycanın 1921-ci ildə qəbul edilmiş birinci Konstitusiyasında dövlət dili haqqında maddə, ümumiyyətlə, yox idi Azərbaycanın 1937-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasında da dövlət dili haqqında heç bir maddə yox idi.

1956-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti 1937-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyaya əlavələr etdi. Konstitusiyaya Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olduğu haqqında maddə əlavə edildi. Həmin illərdə işləyən adamlar bunu xatırlayalarlar. Bu dövrlərdə o maddənin qəbul edilməsi respublikada müəyyən mübahisələrə səbəb oldu. Mən də bunun şahidi olmuşam.

Həmin maddənin qəbul edilməsindən sonra həyata keçirilən tədbirlər daha böyük mübahisə və narazılıqlara səbəb oldu. Deyə bilərəm ki, bu respublikanı çox çətin vəziyyət qarşısında qoydu. Ona görə ki, belə maddələr qəbul edildikdə, bəzən belə hadisələr baş verir, özünü böyük vətənpərvər kimi göztərmək istəyən, xalqın maraqlarına daha çox yaxın sayan bəzi adamlara göstəriş verilmişdi ki, bütün müəssisələrdə, idarə və təşkilatlarda bütün yazılar yalnız Azərbaycan dilində aparılsın. Yazı makinalarının şriftlərini dəyişdirməyə başladılar. Şübhəsiz, o o illərdə karküzarlıqda, katiblikdə, yazışmalarda ruz dili üstünlük təşkil edirdi, ona görə kiəsas işlər rus dilində aparılırdı. Ona görə də işçilərin əksəriyyəti də rusdillilər, ya rus və erməni millətindən, ya da rusdilli azərbaycanlılar idi.

Onların bəziləri işdən azad edildi, bu da Azərbaycanda böyük narazılırlara səbəb oldu. Bundan Azərbaycanı xoşlamayan, bəlkə də düşməncilik münasibəti bəsləyən qüvvələr istifadə etdi. Yadınızdadırsa, 1959-cu ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi Azərbaycanda milliyətçiliklə bağlı fərman qəbul etdi.

O vaxt Azərbaycan rəhbərliyi və bir neçə vəzifəli şəxslər dəyişdirildi, bundan istifadə edənlər öz şəxsi məqsədlərinə çatdırılar. Hər halda bu tarixi hadisələr sizə məlumdur. Sonralar bütün bunlar müəyyən dərəcədə sakitləşdi.

1977-1978-ci illərdə biz yeni konstitusiya qəbul edəndə bu məsələ, şübhəsiz, əsas məsələlərdən biri oldu. Yeni konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğu haqqında maddə hazırladıq. Artıq qeyd etdiyim kimi, yeni konstitusiyani hazırlayan komissiyanın sədri idim, və bu işin hamısına mən rəhbərlik edirdim. Lakin həmin maddə Moskvada böyük narazılığa səbəb oldu. Onlar belə izah edirdilər ki, başqa respublikalarda bu maddə yoxdur, ona görə də bu, vacib deyil. İndi sizing vaxtinizi alıb bu haqda geniş danışmaq itəmirəm. Amma o vaxt Sovet İttifaqının, Kommunist Partiyasının rəhbərlikləri ilə çox gərgin danışıqlar aparırdı. Sübut etməyə çalışırdım ki, konstitusiyamızda yazmalıyıq və yazacağımız ki, dövlət dilimiz Azərbaycan dilidir.

Moskvada dərələrlə müzakirələr aparıldı, müxtəlif fikirlər söylənildi, əksəriyyətinin mahiyyəti buna söykənirdi ki, bu, belə olmamalıdır. Lakin biz bunanı oldugu və 1978-ci ildə, səhv etmirəmsə, apreldə, biz konstitusiya qəbul etdik. Bu konstitusiyada yazılmışdı ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir. Hesab edirəm ki, o dövrdə, o dövrün çətin şəraitində bu, bizim respublikamızda, bütünlükə ölkədə çox böyük bir hadisə oldu. Konstitusiyamızın 73-cü maddəsi –“Azərbaycanındövlət dili Azərbaycan dilidir”- indiyədək öz qüvvəsində qalır. Bunu nəzərə alaraq, belə fikir var ki, “Azərbaycan Konstitusiyanın 73-cü maddəsi qüvvədə qalır”, biz yeni konstitusiya layihəsində yazmışıq ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir. 31 oktyabr, 1995. Bakı”

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2001-ci ildə imzaladığı tarixi Fərman Azərbaycan dilinin xarici dil kimi inkişafı üçün yeni imkanlar açdı. Bu Fərman Azərbaycan dilinin tədrisini yaxşılaşdırmaq istiqamətində Azərbaycan dili proqramları və dərsliklərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində dilçi alimlər, metodistlər, müəllimlər, bütövlükdə, respublikanın təhsil işçiləri qarşısında ciddi vəzifələr qoydu.

Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisi metodikası yalnız Sovetlər birliyi çökdükdən sonra, yəni ötən əsrin 90-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycana, Azərbaycan xalqına və bu xalqın dilinə marağın oyanması ilə yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır.

Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisi metodikası, ilk növbədə, Azərbaycan dilinin özəllikləri ilə bağlı olan spesifikasına baxmayaraq, xarici dillərin tədrisinin ümumi metodikasının bir hissəsidir və beləliklə, linqvodidaktikanın nəzərdən keçirdiyi əsas problemlər onun üçün də aktualdır.

Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisində, adətən, “linqvistik ölkəşünaslıq” terminindən istifadə olunur. Linqvistik ölkəşünaslıq tədris prosesində Azərbaycan danışq nitqinin milli-kulturoloji xüsusiliyini təqdim edən və Azərbaycan dilini öyrənən xarici tələbələrin kommunikativ kompetensiyasını təmin edən metodik fəndir. Linqvistik ölkəşünaslıq özündə linqvistik, psixolinqvistik, ekstralinqvistik və sosiolinqvistik faktorları birləşdirir. Eyni zamanda bu fəndə dil öyrənənlərin kommunikativ tələbatları, onların bu sahədə biliklərinin həcmi də nəzərə alınır.

Xarici dilin tədrisində ekstralinqvistik biliklərin yerinin, həcminin və rolunun dəqiqləşdirilməsi ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda və 90-ci illərin əvvəllərində aktuallaşmağa başlamışdır

Hər dilin kontekstində onun “antropoloji” aspekti gizlənir və dil burada ətraf reallığın məntiqi inikası kimi deyil, həyatın əksinin milli təzahür forması kimi çıxış edir. Başqa xalqların dilinin mənimsənilməsi mütləq şəkildə digər etnopsixoloji və linqvokulturoloji vahidlərin mənimsənilməsini də nəzərdə tutur.

Mədəniyyətlərarası dialoqa yönələn son onilliklər ərzində xarici dillərin öyrənilməsinin keyfiyyətcə yeni məqsədləri və istiqamətləri formalasmışdır.

Xarici dillərin tədrisinin əsas məsələləri assosiativ psixologiya, Amerika pozitivistizmi və funksional psixologiya fonunda nəzərdən keçirilir. Bu ideya doktrinalarının adlarında insan, cəmiyyət və əşyalar haqqında müəyyən biliklər cəmlənmişdir. Belə ki, assosiativ psixologiya tərəfdarları hesab edirdilər ki, assosiasiya vasitəsilə bütün psixi həyatın prinsipləri üzə çıxır.

Öz müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası beynəlxalq səviyyədə iqtisadi və mədəni əlaqələr saxlamaqla demokratik inkişaf yoluna qədəm qoydu. Bu əlaqələrin uğurla həyata keçirilməsində Azərbaycanın tərəfdaşlarının Azərbaycan dilini bilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hal-hazırda nəinki Rusiya, eləcə də Şərq və Qərb ölkələri ilə münasibətlərin genişlənməsi ilə bağlı digər xalqların xarici dil kimi Azərbaycan dilinə marağının artmışdır. Ünsiyyət saxlamaq üçün isə mütləq həmin dildə danışan xalqın mədəniyyəti və ənənələri haqqında məlumatə malik olmaq gərəkdir. Bu mənada mədəniyyət komponentlərinin tədris prosesinə integrasiyası çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir mərhələdə Azərbaycan dilinin xarici dil kimi öyrənilməsi tərəfdarlarından təkcə dilə yiylənməni deyil, həm də Azərbaycan xalqının mədəniyyətinə dərin nüfuz etməyi də tələb edir. Azərbaycan dili dövlət dili statusuna malik olmaqla artıq digər funksiyani – öyrənilməsi bir çox amillərlə əsaslandırılmış dil funksiyasını, ünsiyyət vasitəsi rolunu həyata keçirir.

LEYLA ZEYNAL qızı GƏRAYZADƏ

*Filologiya elmləri doktoru,
professor Bakı Dövlət Universiteti*

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN XALQ ŞAIİRİNƏ VERDİYİ DƏYƏR: MƏMMƏD ARAZ

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə nəzər yetirərkən, demək olar ki, bütün şair və yazıçıların əsərlərində öz vətəninə, xalqına, millətinə rəğbət və sevginin şahidi oluruq. Xalqın arasından çıxan hər bir sənətkar mənsub olduğu xalqa, vətənə bağlı olur və öz yaradıcılığında onların vəsfinə yer verir. Yaradıcılıq dövrü XX əsrin II yarısını əhatə edən Məmməd Araz poeziyasının vətəninə, xalqına bağlılığı isə bir başqadır. Yəni “Böyük istedadı və poetik bacarığı sayəsində Məmməd Araz Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Ələkbər Sabir və Səməd Vurğun poeziyası ilə ona qədər gəlib çatan klassik şeir ənənəsini və üslubunu təkmilləşdirərək hamının gördüyü və bildiyi, lakin dilə gətirməyi bacarmadığı məsələləri ictimai düşüncənin məhsulu edib, Azərbaycanda vətəndaşlıq poeziyasının əsasını qoyub. Gənc yaşlarından başlayaraq yarım əsr dən artıq davam edən Məmməd Araz yaradıcılığı mənsub olduğu xalqa layiqli şair – vətəndaş xidməti nümunəsidir” (3). Onun şeirlərinin hər misrasından vətəninin hər bir çiçəyinin ətri, çaylarının şirəltisi, quşlarının cikkiltisi gəlir, xalqının ruhu duyulur. Buna görə də onun şeiriyyatı xalqı tərəfindən həmişə yüksək dəyərləndirilmiş, sevilmiş və mahnilər bəslənilərək dillər əzbəri olmuşdur.

Azərbaycan xalqının Ümummülli Lideri Heydər Əliyevin də məhz Məmməd Araz poeziyasına vurğunluğu heç də bir təsadüf deyildir. Bildiyimiz kimi, Heydər Əliyev hər zaman xalqına, vətəninə, millətinə bağlı, qəlbi həmişə xalqı ilə döyünen bir Lider olmuşdur. Bu mənada, onun xalqını, vətənini vəsf edən şair və yazıçılara da böyük hörməti var idi. Bu fikri onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yazib-yaradan şair və yazıçılara böyük qayğışlı, xüsusi diqqət göstərməsi, onların əksəriyyətinin yaradıcılıqlarını sevə-sevə mütaliə etməsi, çıxışlarında yeri gəldikcə onlardan sitatlar deməsi ilə əsaslandırımaq olar. Hətta Ulu Öndər xalqımızın istiqlaliyəti uğrunda qələmlərini silaha çevirən şairləri təltif edəndən bir gün sonra onlar haqqında “Dünən mən, öz yaradıcılıqları ilə suverenliyimizin əldə edilməsinə, Milli Dirçəliş prosesinə böyük töhfələr vermiş Bəxtiyar Vahabzadənin, Məmməd Arazın və mərhum Xəlil Rzanın suveren Azərbaycanın ən yüksək mükafatı olan “İstiqlal” ordeni ilə təltif edilməsi haqqında üç ferman verdim” – söyləyərək, ədəbiyyat və mədəniyyəti “insanlara təsir göstərən, onların əxlaqının, mənəviyyatının, ictimai-estetik baxışlarının formallaşmasına ən güclü vasitə” adlandırılmışdır (7, s. 212-215). Belə ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu vaxtlarda dahi şəxsiyyətlərimizin təltif edilməsi, yubileylərinin keçirilməsi, onların xatirələrinin əbədiləşdirilməsi, külliyyatlarının işiq üzü görməsi istiqamətində çox mühüm işlər görmüşdür. Bunlar hər birimizə məlum olan danılmaz faktlardır.

Qeyd edək ki, Məmməd Araz da digər sənətkarlar kimi xalqımızın qədirbilən oğlu Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu zamanlarda öz layiqli yerini tutmuş, bir sıra mükafat və ya fəxri adalarla təltif olunmuşdur. Belə ki, şair 1972-1974-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında baş redaktorun müavini, 1974-cü ildən “Azərbaycan təbiəti” jurnalının redaktoru vəzifəsində işləmiş, ”Ulduz” jurnalı redaksiya heyətinin üzvü olmuş, həmçinin 1971-1981-ci illərdə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında poeziya bölməsinə rəhbərlik etmişdir. Bunlardan başqa, Məmməd Araz 1975-ci ildə Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuş, 1978-ci ildə “Əməkdar mədəniyyət işçisi” fəxri adı verilmiş, 1992-ci

ildə Azərbaycanın xalq şairi adına layiq görülmüş, 1995-ci ildə isə Ümummilli Lider Heydər Əliyev Xalq şairi Məmməd Arazı “İstiqlal” ordeni ilə təltif etmişdir. Həmçinin Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 16 aprel 1995-ci ildə şairin yaradıcılıq gecəsi keçirilmişdir. Məmməd Arazın yaradıcılığına həsr olunmuş bu axşamda dahi Ulu Öndərimiz iştirak etmiş və tədbirin sonunda belə bir nitq də söyləmişdir: “Bu gün biz Məmməd Arazın yaradıcılığının, şeirinin, onun bizim Azərbaycan xalqının mədəniyyətinə, ədəbiyyatına verdiyi töhfələri bir daha gördük, eşitdik, dinlədik və bir daha bunların Azərbaycan xalqı üçün faydalı, gərkli olduğunu bildik. Və bir daha bu gün dərk edirik ki, Azərbaycan xalqının həyatında Məmməd Arazın yaradıcılığının nə qədər böyük əhəmiyyəti var. Həqiqətən də, bu belədir.

Son bir neçə ay mən fikirləşirdim ki, bizim bu ziyalıların, mədəniyyət və elm xadimlərinin hörmətini cəmiyyətdə qaldırmaq lazımdır. Çünkü xalq həmişə öz ziyalıları, mədəniyyəti və elmi ilə tanınır. Şübhəsiz ki, xalqın tarixində sərkərdələrin də, siyasetçilərin də çox böyük rolü var. Ancaq xalq həmişə mədəniyyəti ilə, elmi ilə tanınır və keçmiş tariximiz də bunu sübut edir, bu gün də sübut edir, buna heç kəsin də şübhəsi yoxdur” (2).

Heydər Əliyevin Məmməd Araz poeziyasına və şəxsiyyətinə müsbət rəğbətinin bir sıra səbəbləri vardır. Onlardan birincisi, şairin vətənini şeirlərində varlığı ilə tərənnüm etməsi və bütövlükdə azərbaycançılığı özündə əks etdirməsi idi. Onun “Azərbaycan, dünyam mənim”, “Ana yurdum, hər daşına üz qoyum”, “Şuşada bir gecə”, “Oxuyan Təbriz”, “İnsan qayalar” və s. şeirlərini sevə-sevə oxuyan Ulu Öndər heyrətə gəlirdi, kövrəlirdi.

Azərbaycan – qayalarda bitən bir çiçək,
Azərbaycan – çiçəklərin içində qaya.
Mənim könlüm bu torpağı vəsf eləyərək,
Azərbaycan dünyasından baxar dünyaya.
Azərbaycan – mayası nur, qayəsi nur ki...
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
“Azərbaycan!” – deyiləndə ayağa dur ki,

Füzulinin ürəyinə toxuna bilər (4, s. 100).

Və ya:

Qayaların keçmişini
qayalara yazdım, deyə.
Onda Vətən sanar məni
Bir balaca Vətən daşı,
Vətən daşı olmayandan
olmaz ölkə vətəndaşı... (4, s. 109)

Təqdim olunan bu misralar Heydər Əliyevin sanki ruhunu oxşayırıdı, ürəyinin dərinliyində alovlanan fikirlərini Məmməd Arazın poetik dillə ifadə etdiyi misralarda görürdü, eşidirdi, hiss edirdi, tapırdı. Buna görə də, o, şairin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək deyirdi: “Öz əsərləri ilə yüksək bədii sənətkarlıq və əsl vətəndaşlıq qeyrəti aşışayan, doğma Vətəni sonsuz məhəbbətlə sevən, qüdrətli qələmi ilə xalqımıza sədaqətlə xidmət edən Məmməd Arazın poeziyasını Azərbaycan torpağından, tariximizdən, el-obadan ayrı təsəvvür etmək çətindir” (1). Göründüyü kimi, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Azərbaycanın milli istiqlaliyyəti, birliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda öz qələmilə mübarizə aparan əbədiyaşar sənətkarlardan biri də “Xətayının qılincını suvardım, Məmməd Araz karandaşı göyərdi” deyərək öz poeziyası ilə qələmini milli ideallar, dövlətçilik və ərazi bütövlüyü uğrunda mücadilədə silaha çevirən gorkəmli söz ustadı Məmməd Arazdır. “Mənim yurdum hardan başlar? – ürəyimin kandarından...” – deyən şairin yaradıcılığında Azərbaycan bütün mənəvi böyüklüyü, qüdrətilə eks olunur. Məmməd Araz yaradıcılığı və bədii düşüncəsində Azərbaycan bir Dünyadır, Kainatdır. Onun yaradıcılığında Azərbaycan öz əxlaqi, mənəviyyatı, dərin ruhi-mənəvi aləmi, zəngin dəyərləri və sairləri ilə bir baxış, dünyagörüşü, özünəməxsus bir dünyadır” (6).

İkincisi, Məmməd Arazın yaradıcılığında fəlsəfiliyin yeni, müasir dünyabaxış müstəvisində canlandırılması idi. Şairin yaradıcılığı oxucusunu düşündürür, onda niyə və nə üçün yaşadığı barədə müəyyən suallar yaradır. Y.Qarayevin təbirincə desək, “Bu seirlərdə

şair bir ənənənin yox, min illik əxlaq, fəlsəfə, hünər və poeziya irsinin (yaddaşının!) varisi kimi çıxış edirdi: insan, təbiət, tarix, tale – bir assosiasiyada qovuşub kəsişirdi... Əsl, həqiqi, böyük Poeziya olan Məmməd Araz sözü də düşüncədə, əxlaqda və qeyrətdə belə yaddaşın şeirdə ifadəsidir.” (4, s. 7)

Bir taleyin oyununda cütlənmiş zərik,
Yüz il qoşa atılsaq da qoşa düşmərik.
Bir zərrənin işığına milyonlar şərik,
Dünya sənin, Dünya mənim, Dünya heç kimin... (4, s. 166)

Məmməd Araz yaradıcılığının mövzu-məzmun mündəricəsi o qədər geniş, zəngin və əhatəlidir ki, onun sözünə vurğunluğun səbəblərini, əslində, saymaqla bitirmək olmur. Elə buna görə də Ulu Öndərin də ona rəğbətinin səbəbləri tükənməzdır. Onun şair haqqında fikirləri çoxdur və bu fikirlərdə şairin varlığı və sanki bütün poeziyası göz önündə canlanır. Heydər Əliyevin şair haqqında fikirlərindən biri də belədir: “Xalq şairi Məmməd Araz millətimizin mənəvi təkamülündə, gənclərimizin estetik tərbiyəsi yolunda yorulmadan çalışaraq qədim və zəngin ənənələrə malik milli poeziyamıza gözəl töhfələr vermişdir. Şairin dərin fəlsəfi məzmunlu lirikası çağdaş Azərbaycan poeziyasını daha da zənginləşdirmiş, Məmməd Araz istedadının, təfəkkürünün bəhrələri olan yüzlərlə şer milyonların qəlbini yol taparaq əbədi məskən salmışdır. Təkcə rəsmi təltifləri – xalq şairi, əməkdar incəsənət xadimi fəxri adları, Dövlət mükafatı deyil, bənzərsiz sənətindəki millilik, xəlqilik, ənənəyə sədaqət və novatorluq ona xalq məhəbbəti qazandırmışdır” (1).

Bir sözlə, Məmməd Araz rəngarəng yaradıcılığı ilə Azərbaycan poeziyasını daha da zənginləşdirmiş, özünəməxsus keyfiyyətləri ilə xalqının sevgisini qazanmışdır. Başqa sözlə, “Poeziyanın dumdur, şəffaf bulağı başına o, Arazın bulanıq və paralı sahilindən ayrılib gəldi, özü ilə poeziyaya Arazın dərdini, ağrısını da gətirdi. Özü də tarixdən və təbiətdən, ana dilindən, bayatıdan, folklorдан axan bir Araza döndü – Məmməd Araz!” (4).

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. <http://anl.az/el/emb/M.Araz/sitat.html>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=KfwxKqt1Tic>
3. <https://nuhcixan.az/news/medeniyyet-turizm/20998-bu-gun-xalq-sairi-memmed-arazin-anadan-olmasindan-86-il-otur>
4. Məmməd Araz. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə. I cild. Bakı: Lider, 2004, 224 s.
5. Məmməd Araz. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə. II cild. Bakı: Lider, 2004, 232 s.
6. Qasimov R. Azərbaycan ünvanlı Məmməd Araz poeziyası // https://525.az/site/?name=xaber&news_id=87927#gsc.tab=0
7. Асадуллаев С. Гейдар Алиев и литературный процесс. Баку: Нурлан, 2005, с. 212-215

Güntəkin Nəcəfli
*AMEA Tarix İnstitutu
“Qarabağ tarixi” şöbəsinin müdürü,
Dövlət Mükafatı laureati,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ TƏƏSSÜBKEŞİ

(akademik Yaqub Mahmudovun xatirələri əsasında)

Heydər Əliyev irsinin mühüm tədqiqatçısı, onun milli təəssübkeşliyinin canlı şahidi – sevimli müəllimim, akademik Yaqub Mahmudovla söhbətim zamanı Uluöndərlə bağlı Sovetlər döñəmində birbaşa iştirakçısı və şahidi olduğu, heç kimin bilmədiyi xatirələrini danışmağı xahiş etdim. Məqsədim hələ Sovetlər birliliyinin qüdrətli çağında Heydər Əliyevin Azərbaycan gənclərini, milli ruhlu ziyalılarımızı necə müdafiə etdiyini, Azərbaycan xalqının milli təəssübkeşti kimi fəaliyyətini bu günü Azərbaycan gəncliyinə çatdırmaqdır. Sevimli ustadım akademik Yaqub Mahmudovun Uluöndər Heydər Əliyev haqqında söylədiklərini olduğu kimi qələmə alaraq gənclərimizə çatdırmağı özümə borc bildim. Bunlar aşağıdakılardır:

“Tərcümeyi-halimin, kimliyimin, xarakterimin, mübarizəmin, həyat yolumun formallaşmasında üç kişiyyə borcluyam: atam Mikayıł Mahmud oğluna, onun xarakterini daşıyıram və çalışıram ki, attığım hər bir addımda mən onun ruhu qarşısında başaşağı olmayım. Atamdan sonra ağır mənəvi-siyasi, milli dirçəliş, oyaniş döyüşlərində birgə olduğum Rəsul Rzanın xarakteri, qorxmazlığı da mənim xatirəmdə dərin iz buraxdı.

Şəxsiyyətimin formalaşmasında mühüm rol oynayan növbəti insan Heydər Əliyevdir. Heydər Əliyev mənim dahi müasirimdir. Heydər Əliyevin dövründə mən iri vəzifələr daşımamışam, xüsusü imtiyaz sahibi olmamışam. Ancaq ziyalı olaraq, mən Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında başladığım mübarizə yolumu Heydər Əliyev zamanında davam etdirə bildim və ona arxalandım. Mən bunu heç zaman unutmuram və ən ağır təqiblər şəraitində (yeri gəlmışkən, mənə olan ən böyük basqlar Heydər Əliyevə olan münasibətimə görədir) mənim Heydər Əliyevə olan bağlılığım, ehtiramım heç zaman zəifləmədi. **Qürur hissi keçirirəm ki, mən dahi müasirimi – Heydər Əliyevi öz yaradıcılığında, elmi əsərlərimdə dahi adlandırmış, ilk dəfə dahi sözünü onunla bağlı yazmışam.**

Uzaq 20-30-cu illərdə ermənilərin və qeyri-millətlərin nümayəndələrinin yuva saldığı və xalqımıza qarşı qanlı repressiyalar hazırlayıb həyata keçirmiş olan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin (DTK-nin) azərbaycanlılaşdırılması və xalqımızın düşmənlərindən təmizlənməsi kimi son dərəcə çətin və şərəflü işə ilk dəfə – hələ sovet rejiminin ən güclü vaxtında məhz Heydər Əliyev girişmişdir. Bu gün bütün azərbaycanlılar, o cümlədən xalqımı –zin hər bir nümayəndəsi aydın dərk etməli və unutmamalıdır ki, daşnaklar xalqımıza qarşı həyata keçirdikləri 1918-ci ilin Mart soyqırımindan sonra, 1920-ci ilin sovet işgalində da yaxından iştirak etdilər. Bolşevik libası geyinmiş daşnaklar bu dəfə xalqımızı sovet hakimiyyətinin “qurucuları” cildinə girərək qırıldılar. KQB-də (Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində) və NKVD-də (Xalq Daxili İşlər Komissarlığında) əsas mövqeləri ələ keçirdilər. Erməni “çekistləri” uydurma “cinayət işləri” qaldıraraq 20-30-cu illərdə xalqımıza qarşı kütləvi repressiyalar həyata keçirdilər, neçə-neçə Cavidləri, Müşfiqləri – Azərbaycan xalqının qaymağını məhv etdilər. Bu baxımdan Heydər Əliyevin KQB-ni azərbaycanlılaşdırmaq sahəsindəki xidmətləri Vətən və xalq qarşısında adı xidmətlər deyil. Başqa sözlə, Heydər Əliyev qeyrətli və milli əhval-ruhiyəli Vətən oğullarını Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə işə cəlb etməklə, əslində xalqımızın namuslu övladlarına qarşı yönəlmış növbəti təqiblərin qarşısını alırdı.

...Yaxşı yadımdadır, 60-ci illerin lap əvvəli idi. Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakül-təsində oxuyurdum və komsomol təşkilatının katibi idim. Nikita Xruşşovun hakimiyyətə gəlişi ilə ölkədə Çinə qarşı düşməncilik kampaniyası başlanmışdı. İkinci kursda oxuyan çox istedadlı bir tələbə buna etirazını bildirmiş, vərəqələr yaymışdı. DTK həmin tələbənin işi üzrə təhqiqata başlamışdı. Hamımız narahat idik. Nəhayət, mənə tapşırıldı ki, qapalı komsomol yığıncağı keçirim. Universitetin keçmiş binasının (hazırkı İqtisad İnstitutunun binası – Y.M.) böyük akt zalında fakültənin qapalı komsomol yığıncağı keçirilirdi. Yığıncağa o zaman hələ DTK-da yüksək vəzifədə olmayan Heydər Əliyev gəlmişdi. O, gənclər qarşısında çox əhatəli, həm də öyünd-nəsihətlə dolu bir çıxış etdi. Sonra qızgın müzakirələr, komsomol “tənqidləri” başlandı. İclas sona çatır, qərar qəbul etmək məqamı yaxınlaşırı. Çox çətin vəziyyət qarşısında qalmışdıq. Elə bu anda çıxış yolunu Heydər Əliyev özü göstərdi: komsomolçulara məsləhət gördü ki, yoldaşlarının tərbiyəsini öz üzərilərinə götürsünlər. Dərindən nəfəs aldıq. Hamımızın canı xatadan qurtardı. Və ağır şəraitdə, mürəkkəb əhatədə, Mərkəzin nəzarəti altında işləyən Vətən oğlunun cəsarətinə hamımız heyran qaldıq!

Sonralar Heydər Əliyev DTK-nin sədri təyin olunanda Kreml üçün xüsusi əhəmiyyəti olan bu təşkilata bir azərbaycanının rəhbər təyin olunmasından qururlanırdıq. Lakin bilmirdik ki, bu təyinat Heydər Əliyev üçün nə qədər böyük maneələri dəf etmək bahasına başa gəlmişdi.

...Yaxşı yadımdadır. 70-ci illerin sonu idi. Ali məktəblərə tələbə qəbulu ilə əlaqədar olaraq Mərkəzi Komitədə keçirilən ənənəvi müşavirəyə dəvət olunmuşduq. Heydər Əliyev təhsil nazirini və bir-iki ali məktəb rektorunu dinlədikdən sonra Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini çıxışa dəvət etdi. Və ona dərhal sual verdi – tələbələr içərisində, yerli əhalinin (yəni azərbay-canlıların – Y.M.) nümayəndələri nə qədərdir? Aldığı cavabdan, yəni azərbaycanlıların hərbi təhsilə zəif cəlb olunmasından çox narazı qalan Heydər Əliyev Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini çox kəskin surətdə məzəmmət etdi və ona konkret tapşırıqlar verdi.

İş elə gətirdi ki, sonrakı il Mərkəzi Komitədə keçirilən müşavirədə mən yenə iştirak etməli oldum. Heydər Əliyev Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini yenə xıtabət kürsüsünə dəvət etdi. Rəis bu dəfə də müxtəlif rəqəmlər gətirdi. Heydər Əliyev, əvvəlki kimi, yenə yerli əhalinin faizi ilə maraqlandı. Müəyyən irəliləyiş olmasına baxmayaraq yenə narazı qaldığımı bildirdi. Büyük siyasətçinin dedikləri bugünkü kimi yadımdadır: Yerli əhalinin nümayəndələrini təyyarəçilik məktəblərinə göndərmək lazımdır. Təyyarəçilər hazırlamaq lazımdır. Bu günlərdə kosmonavtlar dəstəsinin tərkibi ilə maraqlandım. Dəstəyə bir nəfər də olsun azərbaycanının cəlb olunmamasından narazılığımı bildirdim. Mənə məlumat verdilər ki, kosmonavtlar dəstəsinəancaq təyyarəçi məktəblərini bitirənləri götürürlər. Bu məsələ ilə də maraqlandım. Aydın oldu ki, SSRİ-nin təyyarəçilik məktəblərində bir nəfər də olsun Azərbaycanın yerli əhalisinin nümayəndəsi oxumur. Bəs siz hara baxırsınız?!

Bu proseslərin şahidi və imkanım daxilində iştirakçısı olduğum üçün cəsarətlə deyə bilərəm: Heydər Əliyev hələ o zaman bu günü görürdü, doğma Vətənini bu gün üçün hazırlayırdı, böyük düha sahibi Yeni Azərbaycanı – bugünkü Azərbaycanı hələ o vaxtdan qurmağa başlamışdı.

Bir ziyalı kimi mənim tanıdığım Heydər Əliyev doğma xal-qına qarşı baş vermiş haqsızlıqlar əleyhinə özündən başqa heç kəsin apara bilməyəcəyi mübarizəni aparmış, Kreml rejiminin ağır təqibləri şəraitində xalqının çəkdiyi əzablar üçün keçirdiyi üzüntüləri öz içərisində boğub saxlamış, lakin atdığı uzaqgörən və çox cəsarətli addımlarla bunun əvəzini çıxmışdır. Belə olmasaydı, Vətənin bütün guşələrində Azərbaycanın haqqı tapdalanmış böyük şəxsiyyətlərinin heykəllərini ucaltdırmazdı, repressiya qurbanı olmuş böyük Cavidi ölümündən illər keçidkən sonra Vətənə qaytarılmazdı (özü də hələ sovet rejiminin hökmranlığı dovründə!), Kerçdə, Krımda həlak olmuş minlərlə azərbaycanının şərəfinə Sapun Qora yaxınlığında abidə ucaltdırmazdı.

Doğmaxalqı, el-obası üçün canını qoyan, eləbuna görədə Moskvaya “irəli çəkilib” müəmmalı şəkildə qətlə yetirilən, sonra da “millətçi”

damgası yapışdırılan və sovet hakimiyyəti orqanları tərəfindən adının çəkilməsi belə yasaq olunan Nəriman Nərimanovun əzəmətli heykəlini ucaldırtmaq üçün Heydər Əliyev nələr çəkməmişdir?! Özü də Nərimanovu “millətçi”, daşnak Şəumyanın başçılıq etdiyi “Şanlı Bakı komissarlarını” isə “ardıcıl inqilabçılar” kimi qələmə verən Azərbaycan “beynəlmiləlçiləri”nin, öz tarixçilərimizin Moskvaya çuğulluğu ucbatından... Sonralar Nərimanova Ulyanovsk şəhərində də abidə ucaldırtmağa nail olan Heydər Əliyev bir daha sübut etdi ki, onu Vətən – xalq təəssübkeşliyindən döndərmək heç kəsin hünəri deyil, o cümlədən hakim sovet rejiminin də!

60-cı illərin sonu – 70-ci illərdə Azərbaycanın ümumi yüksəlişi fonunda xalqımızın tarixinə də maraq artdı, bu sahədə də dirçəliş başlandı. O zaman ölkəmizdə milli oyanışın əsas mərkəzlərindən biri böyük mütəfəkkirimiz Rəsul Rzanın başçılıq etdiyi Azərbaycan Ensiklopediyası idi. Ensiklopediyanın Baş redaksiyası, redaksiya ətrafında toplanmış alımların böyük əksəriyyəti çox cəsarətli çıxışlar edirdilər. Xalqımızın təşəkkülündə türk etnoslarının həllədici rol oynaması, Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xadimlərinin tariximizdə mütərəqqi rol oynaması, Cümhuriyyət dövrünün xadimlərinə obyektiv qiymət verilməsi, 1920-ci ilin Aprel işğalı kimi bir çox məsələləri, o zaman məhz ensiklopediyaçılar qaldırdılar. Rəsul Rzanın həllədici köməyi ilə bu sətirlərin müəllifi Kiyevin xəritə fabrikində ilk dəfə olaraq Azərbaycan tarixi xəritələrinin hazırlanması və çapına nail oldu. 1972-ci ildə Ensiklopediyanın Baş redaksiyası Rəsul Rzanın redaktorluğu ilə “Azərbaycan SSR xəritələri” (Azərbaycan və rus dillərdən) adlı atlas nəşr etdi. Göstərilən tarix xəritələri həmin atlaza daxil edildi. Lakin “sapı özümüzdən olan baltalar” bütün bu məsələləri Moskvaya çuğulladılar, Ermənistandakı tarixçi “dostlarını” köməyə çağırıldılar. Bizə “millətçi”, “burjua məfkurəçiləri”, “sovet hökumətinin və Rusiyanın düşmənləri” damgasını vurmaq məqsədilə vaxtı ilə xalqımıza qarşı 1918-ci ilin Mart soyqırımıni törətmüş S.Şəumyanın oğlu L.S.Şəumyanı Bakıya gətirtildilər. O zaman “Böyük Sovet Ensiklopediyası” baş redaktorunun birinci müavini, həm də sovet

ideologiyasının başında duranlardan biri olan oğul-Şaumyan əlinə düşən fürsətdən istifadə edərək Azərbaycan ziyalılarına zərbə vurmaq üçün özünü oda-közə vurdu. Lakin məqsədinə çata bilmədi. Çünkü Azərbaycana doğma yurdunun təəssübkeşi olan qüdrətli bir şəxsiyyət başçılıq edirdi. Məhz Heydər Əliyevin müdrikliyi və cəsarəti sayəsində o zaman həm ensiklopediyaçılar, həm də ziyalılarımızın böyük bir dəstəsi KQB-nin təqiblərinə düşar olmadı, hətta partiya cəzasından da yaxa qurtara bildilər”!

Azadlıq, müstəqil dövlətdə yaşamaq hər bir xalqdan ötrü, o cümlədən bizim xalqımız üçün ən böyük xoşbəxtlikdir, misilsiz nemətdir. Çünkü, dövləti olmayan xalq məhvə məhkumdur. Hər bir Vətən övladı, bu günü gənclik bilməlidir ki, əgər XX yüzilliyin 70-80-ci illərində və sonunda xalqımızın Heydər Əliyev kimi qüdrətli şəxsiyyəti olmasaydı, milli varlığımızı və müstəqilliyimizi qoruyub saxlaya bilməyəcəkdik! Məhz buna görə də qədirbilən xalqımız ilk növbədə öz dahi oğluna – Heydər Əliyevə minnətdardır!

C.Ə.Bəhramov
*AMEA A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun
elmi işlər üzrə direktor müavini,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT STRATEGIYASI MÜASIR AZƏRBAYCAN DÖVLƏTININ INKİŞAFININ TƏMƏL DAŞIDIR

Sovet imperiyasının dağılması və keçmiş müttəfiq respublikaların müstəqillik əldə etməsi prosesi ilk baxışda asan görünən də, həlli çox ağır olan iqtisadi problemlər yaratdı. Sovet hakimiyyəti illərində yaradılmış ümumittifaq xalq təsərrüfatı kompleksi ific vəziyyətinə düşdü. Siyasi münasibətlərin kəsilməsi iqtisadi əlaqələrin qırılmasına və keçmiş postsovət məkanında ağır iqtisadi böhranın yaranmasına səbəb oldu.

1941-1945-ci illər müharibəsi dövründə alman faşizmi üzrində qələbədə və XX əsrin ikinci yarısında Rusiya Federasiyasında, Ukrayna, Qazaxıstan, Türkmenistan, Özbəkistan respublikalarında, habelə dünyanın bir çox ölkəsində milli neft sənayesinin yaradılmasında müstəsna rol oynamış Azərbaycanın özünün neft sənayesi 1980-ci illərin sonu – 1990-ci illərin əvvəlində respublikaya rəhbərlik edənlərin ba-carlıqlılığı ucbatından ağır vəziyyətə düşmüştü. Belə ki, 1985-1990-ci illər ərzində neftçixarma sənayesində ümumi məhsulun həcmi 89 faiz təşkil edirdi. Bu da bir tarixi həqiqətdir ki, XX əsrin 40-ci illərinin sonu – 50-ci illərinin əvvəlində və 60-ci illərin sonunda Azərbaycan neft sənayesinin məhv edilməsi üçün mərkəzi hökumətin bəzi yüksək rütbəli məmurları ermənilərin təhribi ilə cinayətkar məsələlərə əl atmağa cəhdələr də göstərmişdilər. Lakin xalqımıza qarşı düşünülmüş bu düşməncilik

niyyətləri M.C.Bağırovun, İ.D.Mus-tafayevin və xüsusilə də Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyata keçirdikləri məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində baş tutmamışdı.

1992-1993-cü illərdə Respublikada neft hasilatı 12,5 mln. tondan 9,6 mln. tona, qaz hasilatı isə 9,9 mlrd. kubmetrdən 6,5 mlrd. kubmetrə enmişdi. Bakının neftayırma zavodlarında il ərzində cəmi 9 mln. ton neft emal olunurdu.

Müstəqillik əldə etmiş keçmiş müttəfiq respublikalardan fərqli olaraq, 1991-1993-cü illərdə Azərbaycan Respublikası iqtisadi böhranla bərabər, siyasi böhranla da üzləşmişdi. Bir tərəfdən, Rusiya Federasiyasının siyasi-hərbi yardımına arxalanan Ermənistanın hərbi təcavüzü, digər tərəfdən isə ölkə daxilində hakimiyyət uğrunda gedən amansız mübarizə Azərbaycan Respublikasını vətəndaş müharibəsi və parçalanma həddinə gətirib çıxarmışdı. Yaranmış ağır siyasi və iqtisadi böhrandan çıxməq üçün həmin dövrdə respublikada cəmiyyətin bütün sağlam qüvvələrini öz ətrafında birləşdirə bilən, son dərəcə mürəkkəb hərbi-siyasi vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq iqtidarından olan və ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olan neft sənayesinə sərmayə cəlb edə bilən qüvvə yox idi. Bu daxili amillərlə yanaşı, özünün geosiyasi vəziyyətinə görə Azərbaycan Respublikası keçmiş SSRİ-nin süqutundan sonra dünya dövlətləri üçün kəskin mübarizə və maraq obyektinə çevrilmişdi. Belə bir vəziyyətin yaranmasının əsas səbəblərindən biri Azərbaycan Respublikasının zəngin neft ehtiyatlarının olması idi. Hələ XIX əsrin ikinci yarısından Şimali Azərbaycanın «qara qızıl»ın əsl qiymətini bilən xarici ölkə şirkətləri artıq 1990-cı ildən respublika hökuməti ilə Xəzər dənizindəki zəngin neft yataqlarının birgə işlənilməsi haqqında danışqlara baş-lamışdır. Azərbaycan SSRİ neftinə olan bu marağın artmasında 1989-cu ildə Bakıya səfər edən Şotlandiyánın «Remko» şirkətinin prezidenti S.Rampin Büyük Britaniyaya qayıtdıqdan sonra BP şirkəti ilə apardığı danışqların böyük rolü olmuşdu.

Hələ 1991-ci ilin qışında Abşeron yarımadasında neftçixarma üçün əlverişli şəraitin yaradılması istiqamətində konkret işlər

görülmüşdü. Yanvarın 18-də SSRİ hökumətinin və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin birgə qərarı ilə Xəzərin Azərbaycan SSR sektorundakı «Azəri» yatağının birgə kəşfiyyatı və işlənilməsinə dair «Xəzərdənizneftqaz» birliyinin və xarici neft şirkətlərinin iştirakı ilə birgə müəssisənin yaradılması üçün müsabiqə keçirilməsi qərara alınmışdı. 1991-ci ilin iyununda keçirilən müsabiqənin qalibi ABŞ-in məşhur «Amoko» şirkəti elan edil-di. Bundan sonra isə layihədə iştirak etmək üçün «BP/Statoil» alyansı, «Yuno-kal», «MakDermott» və «Remko» şirkətləri də cəlb olundular. Ancaq layihədə 45 faiz paya malik olan «Amoko» öz liderliyini saxlayırdı. Müəyyən edilmiş ümumi payın 85 faizi Azərbaycan Respublikasına, qalan 15 faizi isə Qərb şirkətlərinə çatmalı idi.

Lakin 1992-ci ilin birinci yarısında başlanan hakimiyyət uğrunda mübarizə və Xalq Cəbhəsi-Müsavat cütlüyünün hakimiyyətə gəlməsi xarici şirkətlərlə nəzərdə tutulan müqavilənin imzalanmasını təxirə saldı. AXC-Müsavat hökuməti öz iqtisadi planında neft məsələsini ön plana çəkdi. 1992-ci ilin sentyabrında Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) yaradıldı və o, xarici şirkətlərlə danışçıları davam etdirdi. 1992-ci ilin sonuna yaxın Xəzərin Azərbaycan sektorundakı dörd ən böyük yataqda – «Azəri», «Şahdəniz», «Çıraq» və «Günəşli» yataqlarında kəşfiyyat və başqa işlərin birgə aparılmasına dair beş niyyət protokolu imzalandı. «Amoko», «Penzoyl» və BP şirkətləri ilə yanaşı, layihəyə Türkiyənin «TPAO» şirkəti də cəlb edildi. Rusyanın «LUKoil» şirkətinə və İran şirkətlərinə isə layihədə iştirakda imtina olundu. Bu isə onsuz da o dövrdə çox ağır siyasi vəziyyətdə olan Azərbaycan Respublikasına qonşu dövlətlər – Rusiya və İran tərəfindən göstərilən təzyiqlərin artmasına səbəb oldu. Rusyanın əlində oyuncaq olan Ermənistən «dövləti» 1992-ci ilin mayında öz təcavüzüni genişləndirərək, rus ordusunun birbaşa hərbi yardımı ilə Azərbaycanın böyük hərbi-strateji əhəmiyyət kəsb edən Şuşa və Laçın, 1993-cü ilin aprelində isə Kəlbəcər rayonlarını işgal etdi.

1993-cü ilin iyununda imzalanması nəzərdə tutulan müqavilənin şərtləri Azərbaycan Respublikasının maraqlarına heç də tam şəkildə

cavab vermirdi. Müqavilənin şərtlərinə görə ARDNŞ-in payı 70 faiz, xarici şirkətlərin payı isə 30 faiz təşkil edirdi. 1993-cü ilin mayında ARDNŞ ilə xarici şirkətlər arasında «Azəri», «Günəşli» və «Çıraq» yataqlarında birgə fəaliyyət haqqında 6-cı memorandum imzalandı və iyunun 4-də ARDNŞ-in Direktorlar şurası birgə fəaliyyət haqqında bəyannamə qəbul etdi.

AXC-Müsavat rəhbərliyinin daxili və xarici siyasətdəki kobud səhvləri, səriştəsizlik və təcrübəsizliyi 1993-cü ilin iyununda ölkədə ağır siyasi-ictimai və hərbi böhranın yaranmasına səbəb oldu. Ölkə daxilində vətəndaş müharibəsinin başlanması təhlükəsinin artmasını görən xalqın görkəmli ziyalıları təcrübəli dövlət xadimi Heydər Əliyevi Bakıya dəvət etdilər. 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilən Heydər Əliyev elə ilk günlərdən çox ağır və həlli çətin olan məsələləri öz üzərinə götürdü. Ölkə tədricən siyasi və hərbi böhrandan çıxmaga başladı. Heydər Əliyev 1993-cü ilin ikinci yarısında respublikada yaranmış siyasi-iqtisadi və hərbi böhran şəraitində AXC-Müsavat hakimiyyətinin hazırladığı neft müqaviləsinin imzalanmasını təxirə saldı. Bir il müddətində gedən danışqlar zamanı Prezident Heydər Əliyev bütün təzyiqlərə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının mənafeyinə xələl gətirə biləcək hər hansı bir müqavilənin imzalanmaması üçün yeni müqavilənin hazırlanması ilə bağlı işlərə nəzarəti öz əlində saxlayaraq, bu işə yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri cəlb etdi. Bundan əlavə o, hazırlanmış yeni müqavilənin çox böyük dəqiqliklə yoxlanılması üçün xarici ölkələrdən də ekspertlərin daxil olduğu komissiya yaratdı. Prezidentin göstərişi ilə ARDNŞ-in rəhbərliyinə də təcrübəli mütəxəssislər cəlb olundu. Aparılan danışqlarda əvvəl-kindən fərqli olaraq, üç deyil, iki neft yatağı – «Azəri» və «Çıraq» yataqlarından söhbət gedir, pay böl-güsündə isə Azərbaycanın payı 80 faiz nəzərdə tutulurdu. Xarici şirkətlər tərəfindən ödəniləcək bonusun həcmi 500 mln. dollar müəyyən olundu ki, bu məbləğin də yarısı müqavilə onu imzalayan şirkətlərin ölkələrinin parlamentində ratifikasiya edildikdən sonra dərhal ödənilməli idi.

Azərbaycan Respublikasının müstəqil xarici və daxili siyaset yeridəcəyini yeqin edən Rusiya Federasiyasının militarist qüvvələri Ermənistən «dövlətinə» hərbi yardım gücləndirərək, 1993-cü ilin yay-payızında Azərbaycan Respublikasının Ağdam, Füzuli, Cəbrayıł, Qubadlı və Zəngilan rayonlarının işgal olunmasına şərait yaratdı. Rusiyanın bu təcavüzkar dairələri 1991-ci ildə SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqillik əldə etmiş keçmiş sovet respublikalarında siyasi nəzarəti itirsələr də, hərbi və strateji mövqeni itirmək istəmirdilər. Bu baxımdan həmin dövrdə Rusiya Federasiyasının Müdafiə Nazirliyi yanında təşkil edilmiş Müdafiə Tədqiqatları İnstitutunda hazırlanmış «Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizliyi üçün yaranan əsas xarici təhlükələrə qarşı müqavimət strategiyasının konseptual qaydaları» adlı sənəd diqqəti cəlb edir. Bu sənəddə açıq-aydın deyilirdi: «Mühüm vəzifə «Xəzər neft müqaviləsi»nin hazırkı şəkildə real-laşmasına imkan verməməkdir. Bunun üçün aşağıdakı bir sıra kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəyənəndur:

- Xəzərin Azərbaycana məxsus hissəsini rəsmi olaraq hüquqi cəhətdən tanımaqdən imtina etmək;
- praktik olaraq bir sıra tədbirlər görmək, lazım gələrsə, Xəzərin statusu müəyyən olunanadək onun keçmiş sovet hissəsində xarici neft şirkətlərinin fəaliyyətinə imkan verməmək üçün güc tətbiq etmək;
- Azərbaycan Respublikasının əsas ərazisi ilə Türkiyə Respublikasının ərazisi arasında birbaşa əlaqənin yaradılmasına imkan verməmək;
- erməni hərbi hücumunu Gəncə və Yevlax istiqamətində gücləndirmək yolu ilə Bakıdakı rejimə təzyiq göstərmək».

Göründüyü kimi, Dağlıq Qarabağı əhatə edən rayonların işgalini sənəddə göstərilən tədbirlərin tərkib hissəsi idi. Çünkü onların həyata keçirilmədiyi təqdirdə Azərbaycan Respublikasının Cənubi Qafqaz regionunda nüfuzunun artacağı və tezliklə Dağlıq Qarabağ məsələsini öz xeyrinə həll edəcəyi aydın idi. Digər tərəfdən, o vaxt Türkiyə Bosfor və Dardanel boğazlarından keçən neftdaşıyan tankerlərin sayının azaldılması tələbi ilə çıxış edərək, tez-tez baş verən qəzalar

nəticəsində İstanbul şəhəri və digər yaşayış məntəqələri üçün təhlükə törətdiyini bəyan etmişdi. Türkiyə Cümhuriyyəti hökuməti 1994-cü ilin martında boğazlardan gəmilərin keçməsi üçün yeni cədvəl tərtib edərək, Beynəlxalq Dəniz Təşkilatına təqdim etdi və onun qəbuluna nail oldu. Bu isə Orta Asiya və Azərbaycan neftinin Novorossiysk vasitəsilə ixrac olunması ehtimalını heçə endirirdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1994-cü ilin mayın 12-də Ermənistandan müharibədə atəşkəs əldə edilməsinə nail oldu. Bu, Azərbaycan Respublikasının ağır sosial-iqtisadi böhrandan çıxmaga başlamasının təsdiqi idi.

Qərb ölkələrinin neft şirkətləri ilə 1994-cü ilin ayında Türkiyənin İstanbul şəhərində aparılan danışqlar çox ağır gedirdi. Prezident Heydər Əliyevin gərgin siyasi və diplomatik səyləri nəticəsində daxili ictimai-siyasi sabitliyin bərpası ölkənin milli mənafelərini təmin edə biləcək müqavilənin imzalanması üçün danışqlar prosesini sürətləndirdi. Aparılan danışqların daha nəticəli olması üçün Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə 1994-cü il martın 1-də İlham Əliyev ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti təyin edildi. İlham Əliyev sonralar «Caspian energy» jurnalına verdiyi müsahibəsində deyirdi: «Bu zaman bizim qarşımızda üç əsas vəzifə dayanmışdı: birincisi, müqavilənin imzalanmasına nail olmaq. İkincisi, müqavilədə Azərbaycan üçün ən əlverişli həm hüquqi, həm də iqtisadi şərtlər yaratmaq. Üçüncü isə, müqavilənin işləməsinə nail olmaq».

O vaxt çox ağır vəziyyətdə olan Azərbaycan Respublikası üçün bu vəzifələri yerinə yetirmək heç də asan deyildi. Danışqların son mərhələsində xarici şirkətlərin nümayəndələri müqavilənin qüvvəyə minməsini onun imzalanmasından və ölkə parlamentində ratifikasiyasından sonra deyil, yalnız Xəzər dənizinin statu-sunun həll olunmasından sonra qəbul edəcəklərini söylədilər. Təbii ki, Azərbaycan Respublikası hökuməti buna razı ola bilməzdi. Çünkü bu şərtin qəbul edilməsi müqavilənin kağız üzərində qalacağı demək idi. Buna görə də Prezident Heydər Əliyevin tapşırığı ilə ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti İlham Əliyev ABŞ-in hökumət

nümayəndələri ilə danışıqlar aparmaq üçün Vaşinqtona yollandı və danışıqlar öz müsbət nəticəsini verdi.

Yuxarıda deyildiyi kimi, Rusiya Federasiyasının təcavüzkar dairələri Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizində xarici şirkətlərlə neft hasilatına dair müqavilə imzalamasına yol vermək istəmirdi. Xəzərin Azərbaycan Respublikası sektorunda neft yataqlarının xarici neft şirkətlərlə birgə işlədilməsinə dair müqavilənin imzalanmasında müəyyən irəliləyişlər nəzərə çarpmağa başlayanda Moskva Ermənistan-Azər-baycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinə zərbə vura biləcək təkliflər irəli sürərək, onun iqtisadi maraqlarının dənizin yalnız 12 millik zonası ilə məhdudlaşacağını bildirdi. Bu isə Azərbaycan Respublikasının öz sektorunda yerləşən «Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» neft yataqları üzərində nəzarətini itirməsi demək idi. 1994-cü ilin yazında RF bu məsələ ilə bağlı çox fəal diplomatik addımlar atmağa başladı. Həmin il aprel ayının 27-də RF XİN Büyük Britaniya XİN-ə nota göndərərək, Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizində yerləşən neft yataqları ilə bağlı müstəqil olaraq hər hansı bir müqavilə imzalamaq hüququ olmadığını bildirdi. 1994-cü ilin yazında isə RF XİN-in təq-diməti əsasında Prezident B. Yeltsin Azərbaycan Respublikasına qarşı sanksiyalar nəzərdə tutan 396 RPS sayılı sərəncam imzalandı. Rusiya hökuməti Xəzər dənizinin statusu məsələsini ortaya ataraq, Azərbaycan Respublikası ilə İngiltərə arasında 1994-cü ildə imzalanmış «Energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında» memorandumda «Xəzər dənizinin Azərbaycan sektor» ifadəsinin işlədilməsini qəbul etmədiyini bəyan etdi. Büyük Britaniya səfiri Brayan Folla verilən notada həmçinin Xəzər dənizində neft yataqlarının işlədilməsinə dair hər hansı bir müqavilənin Rusiya Federasiyası hökuməti tərəfindən tanınmayacağı bildirilirdi. Büyük Britaniyanın energetika naziri Tim Eqqar Bakıya səfər edərək, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevlə, Xarici İşlər Nazirliyinin və ARDNŞ-in rəhbərliyi ilə apardığı danışıqlardan sonra «RF XİN-in notasına əhəmiyyət verməmək» və əməkdaşlığın davam etdirilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Prezident Heydər

Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində İngiltərə, ABŞ, Türkiyə, Rusiya Federasiyası və başqa ölkələrin neft şirkətləri ilə aparılan intensiv danışqlar 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycanın iqtisadi və siyasi həyatında mühüm bir hadisə ilə başa çatdı. ARDNŞ ilə neft hasilatında böyük təcrübəsi olan ABŞ, İngiltərə, Rusiya, Norveç, Türkiyə və Səudiyyə Ərəbistanının iri neft şirkətləri («Amoko», «Penzoyl», «Yunokal», «Eksən», «Remko», «MakDemott», «LUKoil», «Britiş-Petroleum», «Stat-Oyl», «Türkiyə Petrolleri AO», «Delta») arasında 30 il müddətinə ilk müqavilə imzalandı. Sonralar «Əsrin müqaviləsi» adlandırılan bu müqavilənin şərtlərinə görə, 30 il ərzində Xəzər dənizinin «Günəşli», «Çıraq», «Azəri» neft yataqlarından 511 mln. ton neft çıxarılması, bunun həyata keçirilməsi üçün 7,4 milyard dollar sərmayə qoyulması nəzərdə tutulurdu. Təkcə Azərbaycan Respublikasının payına düşəcək neftin satışından əldə olunacaq gəlirin təqribən 34 milyard dollar olacağı hesablanmışdı. Müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının əldə edəcəyi gəlirin üç mənbədən olduğunu nəzərə alsaq, təqribi hesablamalara görə, ölkənin gələcəkdə 70-80 mlrd. dollar həcmində gəlir götürəcəyi ehtimalı vardır.

1994-cü il dekabrin 12-də «Əsrin müqaviləsi» Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya olunduqdan sonra Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının qanunu kimi qüvvəyə mindi. «Əsrin müqaviləsi»nin minlərlə yeni iş yerlərinin açılması və Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının işlə təmin olunması üçün geniş imkan yaradacağı artıq reallığa çevrilmişdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev müsahibələrinin birində milli neft strategiyası işini belə qiymətləndirmişdi: «Mən neft strategiyasını yaratdım və bunu həyata keçirirəm. Axı bilirəm ki, neft sənayesi nədir. Mən Azərbaycanın neft sənayesi ilə 40 il məşğul olmuşam. Nəinki buradakı sənaye ilə, SSRİ-nin bütün neft regionlarının hamısı ilə məşğul olmuşam. Mən bilirəm ki, nə lazımdır. Bilirdim ki, bizim bundan başqa yolumuz yoxdur».

Məhz buna görə də, 1995-ci il oktyabrın 9-da müqavilə iştirakçılarının Rəhbər komitəsinin iclasında iştirak edən Prezident

Heydər Əliyev müqavilənin ölkəmiz üçün əhəmiyyətini belə qiymətləndirmişdi: «... Biz bu müqaviləni hazırlayarkən, onu imzalayarkən və mən bir prezident kimi müqavilənin hüquqi qüvvə alması üçün qanun imzalayarkən Azərbaycanın bu günü və gələcəyi haqqında düşünmüşük. Hamı da bilməlidir ki, biz bu arzularla, niyyətlərlə müqavilənin işə başlamasını istəyirik. Müqavilənin həyata keçirilməsi respublikamızın böhran vəziyyətində olan iqtisadiyyatında qarşidakı illərdə böyük dəyişikliklər etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müqavilənin həyata keçirilməsi eyni zamanda Azərbaycanın gələcək inkişaf perspektivi üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu müqaviləni imzalayanda da biz Azərbaycanın gələcək nəsillərinin həyatı barədə düşünürdük».

«Əsrin müqaviləsi» Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına integrasiya olunması üçün müstəqil dövlətin beynəlxalq miqyaslı ilk uğurlu addımı idi. Bundan əlavə, Azərbaycan iqtisadiyyatının böhrandan çıxarılması və inkişaf etdirilməsində neft sənayesinin dirçəldilməsi, müasir yüksək texnologiyalar əsasında yenidən qurulması böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

1995-ci ilin noyabrın 15-də «Əsrin müqaviləsi»nin davamı olaraq, ABŞ-in «Penzoyl», Rusiya Federasiyasının «LUKoil» və İtaliyanın «Acip» neft şirkətləri ilə «Qarabağ» dəniz neft yatağının birgə işlənilməsi haqqında 25 il müddətinə nəzərdə tutulan müqavilə imzalandı.

1996-ci il iyunun 4-də ARDNŞ ilə İngiltərə, Norveç, Türkiyə, Fransa, Rusiya və İranın neft şirkətləri arasında «Şahdəniz» yatağının birgə işlənilməsi haqqında 30 il müddətinə, dekabrin 14-də Xəzərin Azərbaycan sektorundakı «Dan ulduzu» və «Əşrəfi» neft strukturlarının birgə işlənilməsi haqqında ABŞ-in «Amoko», «Yunokal», Yaponianın «İtoçu» və Səudiyyə Ərəbistanının «Delta» şirkətləri ilə müqavilələr imzalandı.

1997-ci il yanvarın 13-də Parisdə «Lənkərandəniz» və «Talışdəniz» yataqlarının birgə istismarına dair «Elf-Akitien» və «Total» şirkətləri ilə ARDNŞ arasında müqavilələr imzalandı. Avqustun 1-də isə Vaşinqtonda, Ağ evdə ABŞ-in «Şevron», «Ekson»,

«Mobil» və «Amoko» şirkətləri ilə ARDNŞ arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorundakı «Abşeron», «Naxçıvan», «Oğuz» və «İnam» neft yataqlarında birgə iş haqqında 8 milyard dollar dəyərində 3 müqavilə imzalandı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a ilk rəsmi səfəri zamanı imzalanan bu müqavilələr ölkəmizin siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin daha da möhkəmlənməsi üçün mühüm əsas yaratdı.

Azərbaycan Respublikası neft sənayesinə müasir texnologiyalar, idarəetmə təcrübəsi gətirildi. Respublikamızın neft donanması, neft sənayesi infrastrukturunu yenidən quruldu. «Bakı» elmi tədqiqat gəmisi modernləşdirilib dünyada ən mükəmməl geofiziki tədqiqat gəmilərindən birinə çevrildi. «Xəzərdənizneft» yarımdalma qazma qurğusu yenidən quruldu və «Dədə Qorqud» adı ilə ikinci həyatına başladı. «Şelf-5» qazma qurğusu əsaslı şəkildə yenidən quruldu, müasir avadanlıqla təchiz olunaraq, dünyada ən böyük üzən qazma qurğularından birinə çevrildi və 1998-ci ilin sentyabrında «İstiqlal» adı ilə istifadəyə verildi. Dənizin çox dərin yerlərində neft quyuları qazmağa imkan verən «Qurtuluş» adlı ən müasir çoxfunksiyalı qazma qurğusu yaradıldı. 2002-ci ilin yayında Xəzərdə ən yeni texnologiya əsasında ilk dəfə qazma qurğuları üçün sualtı dayaq tavası quraşdırıldı. «Tofiq İsmayılov» dalğıcı, «Azərbaycan», «İsrafil Hüseynov» kran gəmiləri təmir edilib yeni avadanlıqla təchiz olundu. Dənizdə «Çıraq-1» platforması beynəlxalq standartlara uyğun, Qərb texnologiyası əsasında yenidən quruldu. Bu platformadan sahilədək 120 m dərinlikdə 176 km uzunluğunda neft, Neft Daşlarına 48 kilometrlik qaz kəmərləri çəkildi. Səngəçal terminalı tikildi, Zığ zavodu sualtı boruların üzənlənməsi üzrə ixtisaslaşdırıldı.

1994-cü ildən başlayaraq hər ilin iyun ayında Bakıda xarici firma və şirkətlərin iştirak etdiyi ənənəvi beynəlxalq neft-qaz sərgisi təşkil olunur. 4000 nəfərdən çox azərbaycanlı mütəxəssis dünyanın ən qabaqcıl neft şirkətləri bazasında yeni texnologiya və iş metodlarına yiyələndi. 2001-ci ildə hasilat və servis şirkətlərində 10 mindən çox Azərbaycan Respublikası vətəndaşı işləyirdi. Bakı neftçilərinin böyük təcrübəsi yüksək qiymətləndirilir və ondan səmərəli istifadə

olunurdu. Neft şirkətlərinin beynəlxalq tenderlərdə bağladığı müqavilələrin 20%-dən çoxu Azərbaycan müəssisələrinin və onların xarici tərəfdaslarıla yaratdıqları birgə müəssisələrin payına düşürdü.

«Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» yataqlarından hasil olunacaq ilkin neftin Qara dəniz limanlarına «Şimal» və «Qərb» neft kəmərləri ilə nəqli barədə müqavilələr bağlandı. Bakı-Novorossiysk («Şimal») kəmərinin Azərbaycan Respublikasına aid hissəsi 1996-cı ilin sonuna qədər hazır oldu və 1997-ci il oktyabrın 25-də istifadəyə verildi. Bakı-Supsa («Qərb») kəmərinin tikintisi 1998-ci ilin axırlarında başa çatdırıldı. 1999-cu il aprelin 17-də bu kəmər və Supsa terminalı istifadəyə verildi.

1996-cı ildən dənizdə ABƏŞ-in qazdığı ilk neft quyusu güclü fontan vurdu və yataqların böyük ehtiyatları bir daha təsdiq olundu. 1997-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikası tarixində mühüm hadisə baş verdi, «Əsrin müqaviləsi» üzrə ilkin neftin hasilatına başlandı. Bununla əlaqədar təşkil olunmuş mərasimdə çıxış edən Prezident Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını, bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarını bu tarixi və əlamətdar hadisə münasibətilə təbrik edərək demişdi: «1994-cü ilin sentyabr ayında biz ilk böyük neft müqaviləsini imzalayarkən dünyaya nümayiş etdirdik ki, Azərbaycan müstəqil dövlətdir və müstəqil dövlət kimi öz təbii sərvətlərinin sahibi olaraq, onlardan istifadə edilməsi haqqında qərarlar qəbul edir. Üç il keçəndən sonra biz bir daha təsdiq edirik ki, Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dönməzdır, əbədidir və biz artıq bu müstəqilliyimizin gözel bəhrələrini görürük. Bizim bu gün gördüyüümüz işlər XXI əsr, gələcək nəsillər üçün görülen işlərdir».

«Əsrin müqaviləsi» üzrə əsas işlərin birinci fazasının başlanması üçün Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə qədər uzanan, ildə 50 milyon ton neft nəql edə biləcək, uzunluğu 1760 km olacaq iri diametralı Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisi haqqında saziş əldə olunması vacib idi. 1998-ci ilin mayında müqavilə hazırlanması üçün işçi qrupu yaradılmışdı.

Boru kəmərinin layihəsi hazırlanarkən Azərbaycan Respublikası əsas olaraq aşağıdakı konsepsiyaya üstünlük vermişdir:

1. Əsas ixrac neft kəməri üzrə şirkətin pay bölgüsündə payın 50 faizi və üstəgəl 1 səhm Azərbaycana məxsus olmalıdır.
2. Əsas ixrac neft kəməri üzrə layihəyə çəkilən xərclərin qaytarılması sxeminə onların konsepsiyası da daxildir.
3. Sıfır balansı əldə edildikdən sonra neft kəməri bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının nəzarəti və idarəsinə keçir.
4. Neft kəməri gəlir mənbəyi olmamalıdır.
5. ABŞ-ə kəmərdən istifadə üçün güzəştli tarif müəyyənləşdiriləcəkdir.

Həmin il oktyabrın 29-da Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxistan, Özbəkistan prezidentlərinin və ABŞ energetika nazirinin imzaladıqları bəyanat bu kəmərə dair danışqlara təkan verdi.

1999-cu il noyabrın 18-də İstanbulda «Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının əraziləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair» saziş imzalandı. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası, Türkiyə Cümhuriyyəti, Gürcüstan, Qazaxistan Respublikası və ABŞ-ın dövlət başçıları tərəfindən verilən «İstanbul Bəyannaməsi» layihənin yüksək səviyyədə dəstəkləndiyinə sübut oldu.

Xatırladaq ki, bu sazişin hazırlanmasına da ciddi maneələr törədilirdi. Şirkətlərin bəziləri kənardan təsirlər nəticəsində belə bir kəmərə ehtiyacın olmasına bədbinliklə yanaşındı. Qoyulacaq sərmayələr haqqında da müxtəlif fikirlər vardı. Lakin törədilən bütün maneələrə və yaradılan çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü neft strategiyası uğurla nəticələndi. İstanbulda imzalanma mərasimindən sonra çıxış edən Prezident Heydər Əliyev demişdir ki, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından Bakı-Ceyhan strateji neft kəmərinə dair müqavilələr paketinin imzalanmasına qədər olan beş il ərzində görülən işlərdən qürur hissi duyur. O, öz çıxışında sazişin iştirakçısı olan ölkələrin başçılarına, xüsusi olaraq

siyasi dəstəyə görə ABŞ Prezidenti Bill Klintona minnətdarlığını bildirmişdi.

2002-ci il avqustun 1-də bu kəmərin tikilməsi və idarə edilməsi üçün şirkət təsis edildi. Sentyabrın 18-də kəmərin təməli qoyuldu. Bu münasibətlə tədbirlərdə iştirak etmək üçün Türkiyə Cumhuriyyətinin Prezidenti Əhməd Nejdət Sezər, Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze, ABŞ-ın energetika naziri Spenser Abraham Bakıya gəlmişdilər. 3 milyard dollara qədər dəyəri olan bu kəmərin sahibi Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (25%), Böyük Britaniyanın BP (30,1%), ABŞ-ın «Yunokal» (8,9%), Konoko-Filips (2,5%), Norveçin «Statoyl» (8,72%), Türkiyə Cumhuriyyətinin TPAO (6,53%), Yaponianın «İtoçu» (3,4%) və «İnpeks» (2,5%), Səudiyyə Ərəbistanının «Delta Hess» (2,36%), İtaliyanın EPI (5%) və Fransanın TOTAL ELNA ELF (5%) şirkətləri idi.

2001-ci il avqustun 30-da «Ösrin müqaviləsi» üzrə əsas işlərin birinci, mühüm fazasına başlanıldı.

Həyata keçirilən tədbirlər sayəsində respublikanın neft sənayesi dirçəldi, sürətlə inkişaf etməyə başladı. 2002-ci ildə ölkədə 15,3 milyon ton neft hasil edildi. Neft müqaviləsi gəlir gətirməyə başladı. Prezidentin fərmanı ilə 1999-cu ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis olundu, 2001-ci ilin dekabrında onun Müşahidə Şurası təşkil edildi. Azərbaycan Respublikasının yeni neft strategiyasının banisi Heydər Əliyev bu Fondu güclü iqtisadiyyat yaratmaq vasitəsi kimi qiymətləndirirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi, Dövlət Neft Fonunu yaratmaqdə başlıca məqsəd mineral xammal ehtiyatlarını təkrar istehsala yönələn maliyyə ehtiyatlarına çevirməkdir və bu Fond nəsildən nəslə keçməlidir. Dövlət Neft Fondunda yığılan vəsaitlər investisiya şəklində Azərbaycan iqtisadiyyatının başqa sektorlarına qoyulmalı, neftlə bağlı olmayan digər sahələrin inkişafı, yeni iş yerlərinin yaradılması üçün, hətta gələcək nəsillərin neft hasilatı səviyyəsindən və dünya bazارında neftin qiymətinin dəyişməsindən asılılığını istisna edən proqramlar həyata keçirilməlidir. 2003-cü ilin əvvəllərində Fondda 730 milyon ABŞ dolları həcmində vəsait var

idi. Ondan respublikanın iqtisadi və sosial rifahı naminə səmərəli istifadə etmək üçün xüsusi program hazırlanmışdı.

1994-2004-cü illər ərzində ARDNŞ ilə 15 xarici ölkənin 33 neft şirkəti arasında dənizdə və quruda yerləşən neft yataqlarını əhatə edən 22 müqavilə imzalandı. Onların ümumi dəyəri 60 milyard ABŞ dollarına bərabər idi.

ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti, Milli Məclisin deputatı İlham Əliyev yeni neft strategiyasının hazırlanmasının və uğurla həyata keçirilməsinin ən fəal iştirakçılarından biri idi. Onun bütün fəaliyyətinin mərkəzində özünün yiğcam şəkildə ifadə etdiyi belə bir möhkəm ideya dururdu: «Bizim məqsədimiz təkcə neft hasil etmək, onu nəql etmək, bundan vəsait əldə etməkdən ibarət deyildir. Bizim məqsədimiz neftdən gələn bütün mənfəətləri, həm siyasi, həm iqtisadi, həm də başqa mənfəətləri Azərbaycan xalqının gələcək mənafeyinə, rifahına yönəltməkdən ibarətdir». Onun iştirakçıı olduğu saysız-hesabsız görüşlər və danışqlar məhz bu deviz altında keçirilirdi. Əlbəttə, çətinliklər və maneələr də olur, bəzən müəyyən şərtlərin qəbul edilməzliyi ucbatından danışqlar dayandırılma məqamına çatırıldı. İlham Əliyev həmin anları belə xatırlayıb: «Biz xarici şirkətlərə deyirdik: siz ayrı-ayrı şirkətlərin maraqlarını müdafiə edirsiniz. Biz isə ölkənin və Azərbaycan xalqının maraqlarını müdafiə edirik. Əgər siz səhvə yol versəniz, bu, sizin şirkətin yalnız bir layihəsində öz əksini tapacaq, əgər bir səhv etsək, bu səhv bütün Azərbaycan xalqının mənafeyinə xələl gətirəcəkdir. Başqa sözlə, biz heç cür heç bir səhvə yol verə bilmərik».

Prezident Heydər Əliyev uzaqqorən siyaset yeritməklə hadisələrin və proseslərin sonrakı gedişini əhəmiyyətli dərəcədə qabaqladı, bir sıra ölkələri fakt qarşısında qoydu. Neft müqavilələrinin imzalanması Xəzərin Azərbaycan sektorundakı karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsini xalqımızın mənafeyinə xidmət etməyə yönəltməklə ölkənin uzunmüddətli problemlərinin həllinə zəmin yaratdı. İqtisadi, sosial və siyasi əhəmiyyətini bir çoxlarının vaxtında anlaya bilmədiyi və ya anlamaq istəmədiyi bu uzaqqorən siyaset artıq öz konkret nəticələrini verib və gələcəkdə də verəcəkdir. Bunu Heydər

Əliyevin neft strategiyasının təntənəsi kimi qiymətləndirməmək isə çox böyük tarixi ədalətsizlik olardı.

1994-cü il sentyabrın 20-də «Əsrin müqaviləsi» imzalananda Azərbaycan Respublikası kasib bir ölkə idi, onun valyuta ehtiyatları sıfır dərəcəsində idi. İndi Azərbaycan Respublikasının valyuta ehtiyatları 20 milyard dollardan çoxdur. Son altı il ərzində dövlət bütçəsi 10 dəfədən çox artıb, 800 mindən çox yeni iş yeri açılıb ki, onların da tam əksəriyyəti qeyri-neft sektorundadır. Yoxsulluğun səviyyəsi 49 faizdən 11 faizə düşmüdü. Bu da onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında neftdən əldə olunan gəlirlər ədalətli şəkildə bölünür. Bütün bunlar ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanan və həyata keçirilən neft strategiyasının Azərbaycan xalqının milli mənafelərinə tam cavab verdiyini bir daha təsdiq edir.

Ədəbiyyat:

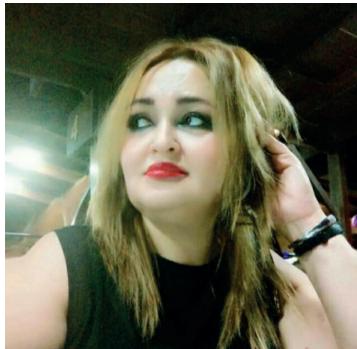
1. Azərbaycan Respublikasının tarixi. II cilddə. Bakı, 2016.
2. Ариф Паشاев, Чапай Султанов. Азербайджан в цифрах, графиках, картах и фото. Баку, 2016 г.
3. С.Э. Вəhramov. Azərbaycan dəniz neftçixarma sənayesinin yaranması və inkişafı tarixi. Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 1999.
4. Caspian energy. Baku. 1999.
5. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Bakı, 46 cilddə. 1997-2013.
6. Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı, 5 cilddə, 1997.
7. Heydər Əliyev. II cilddə. Bakı, 2013.
8. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir. Bakı, 100 cildə. 2008-2020.
9. Rövşən Novruzoğlu. Azərbaycan neft strategiyası xarici kəşfiyatların maraq dairəsində və milli təhlükəsizliyimiz. Bakı, 2001.
10. Журнал «Капитал» N.3, стр.26-28. Баку, май, 1997 г.

11. Ильхам Алиев. Каспийская нефть Азербайджана. Москва, 2003 г.
12. Лейла Мурадвердиева. Бакинская нефть: уроки истории. Баку, 2006 г.
13. М.А. Мирзоев. На шельфе Каспия. Баку, 1995 г.
14. Чапай Султанов. Исторические расследования. Баку, 2016 г.
15. Чапай Султанов. История не любит сослагательного на-
клонения и всё же... Баку, 2011 г.
16. Чапай Султанов. Противостояние. Баку, 2011 г.
17. С.Ә. Вәhramov. Azərbaycan nefti. Bakı, 2010.

Abbasqulu Nəcəfzadə
*Azərbaycan Milli Konservatoriyası,
sənətşünaslıq elmləri doktoru,
professor*

Sehranə Kasimi
*AMEA, Memarlıq və İncəsənət
İnstitutu, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MUSIQI MƏDƏNIYYƏTİ

*“Xalq bir çox xüsusiyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları
içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyətlərin ən yüksəyi,
ən böyüyü mədəniyyətdir”.*

Həydər Əliyev

Ulu öndər Heydər Əliyein dövlətimiz və xalqımız qarşısında əvəzsiz xidmətlərindən danışarkən, Azərbaycan mədəniyyətinə göstərdiyi diqqət və qayğısı haqqında söhbət açmaq istərdik. Heydər Əliyev ölkəmizə rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə bəstəkar və musiqişünaslara qayğı ilə yanaşılıb. Sovet dövründə nüfuzlu teatrların səhnələrində, əzəmətli konsert salonlarında Azərbaycanın görkəmli bəstəkarlarının səhnə əsərlərinin tamaşaşa qoyulması, musiqi əsərlərinin səsləndirilməsi bilavasitə Heydər Əliyevin dəstəyi ilə həyata keçirilirdi.

Hələ Sovet dövründə Heydər Əliyev bəstəkarlarla görüşündə simfonik musiqi janlarının əhəmiyyətindən söz açarkən demişdi: “Simfonik musiqi sahəsində müvəffəqiyətlər daha çoxdur. Lakin istərdik ki, bu müvəffəqiyətlər əsasında siz daha yüksəklərə qalxasınız, programlı musiqi əsərlərini daha çox yazasınız. Bir çox bəstəkarlarımız simfoniya yaradıcılığında doğru yoldadır, təcrübə, vərdiş qazanmışlar və əminik ki, bizə yeni kamil əsərlər verəcəklər”.

Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi, millətinə sonsuz məhəbbəti sayəsində Azərbaycan musiqisi təkcə SSRİ-də deyil, dünyada tanındı. Neçə-neçə bəstəkarımız SSRİ Xalq artisti adına layiq görüldü. Dünyasını dəyişən görkəmli bəstəkarların xatirələrinin əbədiləşdirilməsi üçün ev muzeylərinin yaradılması, yubileylərinin təntənəli şəkildə qeyd edilməsi, Respublikamızın iri şəhərlərində onların adına küçə, məktəb, mədəniyyət ocaqları, musiqi kollektivlərinin verilməsi dahi şəxsiyyətin adı ilə bağlıdır.

Ulu öndərin görkəmli mədəniyyət və incəsənət xadimləri ilə dostluğu və sənətə verdiyi qiymət heç zaman unudulmur. Eyni zamanda Azərbaycan bəstəkarlarının Heydər Əliyevə həsr etdikləri bir-birindən dəyərli əsərləri bu dahi şəxsiyyətə olan hörmət və məhəbbətdən irəli gəlir. Belə ki, bu əsərlər arasında Cövdət Hacıyevin “8 sayılı simfoniya”sı, Arif Məlikovun “Əbədiyyət” adlı simfoniyası, Vasif Adığözəlovun “Azərbaycan” kantatası, Ramiz Mirişlinin “Məşəl kimi yanın üzək” odası, Sərdar Fərəcovun “Böyük vətəndaş haqqında oda”sı, Vasif Allahverdiyevin “Ömür yolu” simfonik poeması və digər əsərlər yüksək ideya-sənətkarlıq məziyyətləri ilə seçilir.

“Əbədiyaşar Heydər”, “Əsrin dahiisi”, “Sən dahisən” və “İlhamlı günləri Azərbaycanın” adlı musiqi nömrələri Azərbaycan bəstəkarlarının son illərdə ərsəyə gətirdiyi əsərlərdəndir.

Dünya siyasətinin görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti əsl tərbiyə məktəbidir. Bütün həyatını öz xalqının rifahına həsr edən Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə başqa sənət adamları ilə yanaşı Azərbaycanın bəstəkar və musiqişunaslarına çox qayğı və ehtiramla yanaşmışdır.

Üç dahi Azərbaycan bəstəkarı – Qara Qarayev, Niyazi, Fikrət Əmirov o zaman Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldü. Və heç kimə sirr deyildir ki, həmin fəxri adların verilməsi xalqımızın böyük oğlu, milli və professional musiqimizin təəssübkeşİ və xeyirxahı Heydər Əliyevin təqdimatı əsasında mümkün olmuşdur.

Dövlət müstəqilliyinin ilk illərində bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar yaranmış sosial problemləri Heydər Əliyev Dövlət səviyyəsində müvəffəqiyyətlə həll edirdi. Belə ki, yaradıcı ziyalıların, xüsusi xidmətləri olan bəstəkar və musiqişünasların əməyini yüksək qiymətləndirirdi. Heydər Əliyevin Prezident Təqaüdünün təsis etməsini incəsənətimizin inkişafı yolunda tarixi addım kimi dəyərləndirmək olar. Bu yüksək təqaüdə təltif olunanlar sırasında Azərbaycan bəstəkarlarından Tofiq Quliyevin, Cövdət Hacıyevin, Süleyman Ələsgərovun, Hacı Xanməmmədovun, Şəfiqə Axundovanın, Hökümə Nəcəfovən, Məmməd Cavadovun, Arif Məlikovun, Vasif Adıgözəlovun, Xəyyam Mırzəzadənin, Azər Rzayevin, Ramiz Mustafayevin, Tofiq Bakıxanovun, Aqşin Əlizadənin, Musa Mirzəyevin, Ramiz Mirişlinin, Nəriman Məmmədovun, Elza İbrahimovanın, Oqtay Kazımovun, musiqişünas Elmira Abbasovanın adlarını çəkə bilərik.

Azərbaycan bəstəkar və musiqişünasları ən çətin dövrlərdə belə müstəqil Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyev cənablarına müraciət etmiş və bundan məmnunluq duymuşlar. O, daima sənətkarların yaradıcılıq işləri ilə maraqlanaraq problemlərini operativ şəkildə həllini həyata keçirmiştir.

Böyük bəstəkarımız Qara Qarayev 1978-ildə keçirilən 60 illik yubileyində cənab H. Əliyevi yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Biz hamımız son illərdə Respublikamızın həyatında necə böyük dəyişikliklər baş verdiyini, Heydər Əliyevin daim qayışı sayəsində xalqımızın mənəvi və yaradıcılıq qüvvələrinin necə coşub-daşdığını yaxşı başa düşür və aydın görürük”.

Ulu öndərin mahnı janrına xüsusi rəğbəti olduğunun dəfələrlə şahidi olmuşuq. “Mən şeirə də, mahniya da hissiyyatlı adamam” – deyən Heydər Əliyevin hələ illər önce sənət adamları ilə görüşlərində mahnı janrı haqqında önəmli fikir və düşüncələri var idi..

Cənab Heydər Əliyev ölkəyə rəhbərlik etdiyi bütün dövrlədə Azərbaycanın bəstəkarlarına, sənət adamlarına dövlət səviyyəsində diqqət və qayğısını əsirgəməmişdir. Həmişə Azərbaycan musiqisini yüksək qiymətləndirmiş və musiqi sənətimizin inkişafına zəmin yaratmışdır.

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan mədəniyyətinə xidmət edən sənət adamlarının, bəstəkarların, musiqişünasların əməyini təqdir etməsi, onların yaradıcılığını yüksək fəxri adlar və mükafatlarla dəyərləndirməsi bilavasitə bu incəsənət adamlarının fəaliyyətinə verdiyi qiymətin bariz təzahürüdür.

1995-2003-cü illər ərzində Prezident H.Əliyevin fərmanı ilə görkəmli bəstəkarlarımız –Arif Məlikov, Tofiq Quliyev və Müslüm Maqomayev ən yüksək mükafata – “İstiqlal” ordeninə, Azərbaycan Respublikasının xalq artistləri- Cövdət Hacıyev, Süleyman Ələsgərov, Hacı Xanməmmədov, Vasif Adıgözəlov, Xəyyam Mirzəzadə, Azər Rzayev, Ramiz Mustafayev, Tofiq Bakıxanov, Aqşin Əlizadə, Musa Mirzəyev, Ramiz Mırışlı daha bir yüksək Dövlət Mükafatına – “Şöhrət” ordeninə layiq görülmüşlər. Şəfiqə Axundova, Emin Sabitoğlu, Oqtay Zülfüqarov –Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, Siyavuş Kərimi və Həsənağa Qurbanov isə əməkdar incəsənət xadimi kimi fəxri adlara layiq görülmüşdülər. Ölkə rəhbərinin musiqi mədəniyyətinə verdiyi yüksək qiymət sözün əsl mənasında bu sahədə çalışanları yaradıcılığa və yeni-yeni nailiyyətlərə ruhlandırmışdır.

Söz yox ki, belə təltiflər bəstəkar və musiqiçilərimizin, sənət adamlarımızın yaradıcılıqları üçün ilham mənbəyi olaraq onları yeni-yeni yaradıcılıq uğurlarına sövq etmişdir.

Azərbaycanın xarici ölkələrlə six musiqi əlaqələrinin yaranması və inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlayan, görkəmli sənət adamlarını, sənətkarları Respublikamıza dəvət edən dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev bununla da Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əlaqələrini daha da genişlənməsinə şərait yaradırdı. Bu baxımdan dünya şöhrətli sənətkar Mstislav Rostropoviçin şəxsən H.Əliyevin dəvəti ilə ölkəmizə qostrola və ustad dərsləri aparmağa gəlməsi, onun təfsiri ilə Azərbaycan bəstəkarlarının simfonik əsərlərinin

Ü.Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinin ifasında səsləndirilməsi, həmçinin xarici ölkələrdə də bəstəkarlarımızın əsərlərinin ifa olunması Azərbaycan professional musiqisinin müasir dövrdə dünya məqyasında tanınması və təbliği sahəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Heydər Əliyev deyirdi:” Dinləyicilərin xoşuna gələn yaxşı mahnı az deyildir. Lakin bununla birlikdə elə mahnılar vardır ki, nə musiqisi yadda qalır, nə də sözləri. Mahnı musiqidə kütləvi janırdır. Buna görə də ona daim ciddi fikir verilməlidir. Bütün mahnılar yaxşı olmalıdır, xalqın qəlbinə və şüruruna yol tapmalıdır”.. Mahnı janrı haqqında dahi rəhbərimizin dediyi ibrətamız fikirlər bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır. .

Respublikamızda balet janrının inkişafına dahi şəxsiyyət müsbət qiymət verirdi. H.Əliyev bu janr haqqında belə söyləmişdir: “Baletə gəldikdə, burada siz bəlkə də opera sənətindən daha irəlidəsiniz. Lakin balet janrı getdikcə daha böyük şöhrət qazanır və bu baxımdan, mənə elə gəlir ki, musiqi sənətinin həmin sahəsini zənginləşdirə bilən rəngarəng süjetli və müxtəlif yaxşı baletlər yaratmaq üçün bəstəkarlıq məktəbimizin imkanlarından heç də tamamilə istifadə edilməmişdir”. Bu sözləri dirlərkən, rəhbərin çıxışından onun yüngülçə iradını hiss etmək mümkündür.

1950-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanın balet janrında böyük irəliləyişlər və uğurlarımız vardır. XX əsrin sonlarında balet janrında yazılmış əsərlər də müəyyən uğurlar gətirdi. Bu baxımdan Fikrət Əmirovun “Nizami”, Aqşin Əlizadənin “Babək” və “Qafqaza səyahət” baletlərini, Xəyyam Mirzəzadənin “Ağ və qara” baletini, ilk Azərbaycan baleti olan Əfrasiyab Bədəlbəylinin (bəstəkar Musa Mirzəyevin yeni redaksiyasında) “Qız qalası”nı, Tofiq Bakıxanovun Nizaminin “Xəmsə” si əsasında “Xeyir və Şər”, Yeseninin şeriiyyatı əsasında “Şərq poeması” baletlərini nümunə göstərə bilərik.

Heydər Əliyev musiqinin bütün sahələrində olduğu kimi operetta janrını da nəzərdən qaçırmamışdı. Belə ki, O, haqlı olaraq operetta janrında bəstəkarların əsərlərinin az olduğunu və bu problemə onların laqeyd qalmamasını tövsiyə edirdi. Doğrudan da, 70-80-cı illərdə operetta janrı sahəsində vəziyyət acınacaqlı idi. Teatr

öz müəlliflərini demək olar ki, itirmişdi. Keçmiş uğurlu əsərlər də göstərilmirdi. Əlbəttə, musiqili komediya teatrının öz “evi”nin olmaması da yaradıcılığa mənfi təsir edirdi.

Keçmiş Tagiyev Teatrının yenidən yüksək keyfiyyətlə tikilməsindən, müasir texniki vasitələrlə təchiz edilməsindən sonra məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliliklə və müdrikliklə düşünülmüş qərarı nəticəsində bu yeni gözəl bina Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrına verildi...

Heydər Əliyev gənclərə daha artıq diqqət yetirməyi, onların püxtələşməsinə, kamilləşməsinə kömək etməyi, səhv və qüsurlarını vaxtında göstərməyi məsləhət görürdü. Bu barədə çox dəyərli bir fikri indi də aktualdır: “Bəzən ayrı-ayrı gənclər nə isə fövqəltəbiyi bir şey axtarmağa başlayır və elə dolaşib qalırlar ki, müəllifin öz əsərində nə ifadə etmək istədiyini başa düşmək çətin olur. Gənclərin tərbiyəsində Bəstəkarlar İttifaqının rolu xüsusilə böyükdür. Lakin təcrübəli bəstəkarlarımız, ustad sənətkarlarımız da bu işdə az rol oynamamalıdırılar”.

Ulu öndər həmişə sənət adamlarına tövsiyə edirdi ki, onlar öz yaradıcılıqlarında milli cəhətlərlə beynəlmiləl cəhətlərin vəhdəti məsələsinə xüsusi fikir versinlər. Azərbaycan sənətçilərinə folklor və müasir musiqinin üzvi surətdə əlaqələndirilməsini məsləhət görürdü. Belə qənaətə gəlirdi ki, əgər əsərlər bu zəmində yaradılrsa, parlaq milli formaya, milli koloritə, Azərbaycan musiqisi üçün spesifik çalarlara malik olar, eyni zamanda beynəlmiləl xarakter daşıyan, beynəlmiləl məzmun kəsb edər. Böyük şəxsiyyətin bu tövsiyələri gənc və orta nəsil üçün çox önəmlı, faydalı və dəyərlidir, eyni zamanda bütün dövrlər üçün səciyyəvi və aktualdır....

Heydər Əliyevin musiqimizə, mədəniyyətimizə necə ustalıqla, incə bir ruhla yanaşdığını bir daha öz araşdırımızda nəzərinizə çatdırırıq..

... “Qavaldaşının ilk dəfə səsinin lentə alınmasının maraqlı bir tarixçəsi var. 1973 -cü ilin yazında ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK -nın birinci katibi vəzifəsində çalışarkən Azərbaycan Ali Soveti Sessiyasının gündəliyində “Azərbaycanda tarixi abidələrin vəziyyəti və mühafizəsi”nin müzakirə

olunması üçün göstəriş verir. Bu məqsədlə foyedə deputatların tanış olmadıqları üçün tarixi-arxeoloji, qədim memarlıq abidələrinin şəkilləri, maketləri, həmçinin bir sıra tapıntı eksponatlardan ibarət sərgi təşkil edilmişdi. Bununla bərabər qavaldaşın bir çalğı aləti kimi lent yazılı da foyedə səsləndirilməli idi. Tanınmış arxeoloq və qobustanşunas alim Cəfərqulu Rüstəmov (1926-2005) virtuoz zərb alətləri ifaçısı, əməkdar artist Çingiz Mehdiyevlə (1932-1992) Qobustana gedib, qavaldaşda müxtəlif ritm nümunələrini maqnitafon lentinə yazır və həmin lent yazılı sessiyada səsləndirildi” (*Rüstəmov C.N. Qobustan dünyası.B.; Azərnəşr, 1994, s.105; Nəcəfzadə A.İ. Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixi qaynaqlarda. Məqalə, konfrans materialı./ H. Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq elmi Konfransın materialları. II Hissə, Bakı, Slavyan Universiteti, AZərbaycan, 5-7 may, 2015, s.337-339*)

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev bəstəkarlar qarşısında çıxış edərkən musiqinin dolğun əhəmiyyətindən, geniş yayılan incəsənət növü olmasından, professional bəstəkar və musiqişünasların vəzifələrindən bəhs edərək ələlxüsus bu gün üçün öz aktuallığı ilə səciyyələnən tövsiyələr vermişdir. Ulu öndərimizin sözlərini burada xatırlamaq yerinə düşər: “Musiqini hər yerdə dinləyirlər, kəndlə də, fəhlə də, zehni əmək adamı da, təqaüdçü də, uşaq da dinləyir, yaşıdan asılı olmayaraq hamı dinləyir. Buna görə də insanların şüurunun yüksəlməsinə musiqinin təsirini artırmaq, mənəvi, estetik tərbiyə problemlərinin həllinə onun təsirini gücləndirmək, musiqinin geniş kütlələrə emosional təsirini qüvvətləndirmək sizin borcunuzdur. Bu, böyük və eyni zamanda çox nəcib bir vəzifədir. Biz əmin olmaq istəyirik ki, ayrılıqda hər bir bəstəkar və birlikdə hamınız bütün yaradıcılıq fəaliyyətinizlə Azərbaycan musiqisini daha da inkişaf etdirməyə çalışacaqsınız”.

Bələliklə, qürur hissi ilə qeyd edirik ki, Azərbaycanın musiqi əsərləri dönyanın hər iki yarımkürəsinin iri şəhərlərində keçirilən musiqi festivallarında, simfonik və kamera musiqisindən ibarət konsertlərdə əzəmətlə səslənir, opera, balet və operettalarımız dönyanın müxtəlif teatr səhnələrində tamaşaşa qoyulur və rəğbətlə

qarşılanır. Məhz bunun üçün də biz qətiyyətlə deyirik ki, Üzeyir Hacıbəyli ənənələrini davam etdirən Azərbaycan incəsənəti dönyanın professional musiqi salnaməsində qabaqcıl, ən layiqli yerlərdən birini tutur. Heç də təsadüfi deyildir ki, XX əsrin dahi rus bəstəkarı Dmitriy Şostakoviç Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbini əla qiymətləndirirdi. İndi müxtəlif nəsilləri əhatə edən bəstəkarlarımız musiqinin bütün janrlarında məhsuldar çalışaraq, qiymətli əsərlər yaradırlar.

Heç şübhə etmirik ki, çağdaş Azərbaycan musiqisünasları bütün dövrlərdə olduğu kimi, bundan sonra da öz sıralarını istedadlı gənclər hesabına genişləndirəcək, zəngin musiqi sənətimizin professional səviyyəsini daha da yüksəldəcək, müstəqil Respublikamızın adını həmişə ucaldacaqdır...

Çox təəssüflə onu demək istərdim ki, artıq dünya şöhrətli siyasetçimiz, ümummilli lider, hamımız üçün əziz olan şəxsiyyət Heydər Əliyevin cisməni yoxluğu şəraitində yaşayırıq. Lakin təsəllimiz odur ki, onun gələcək üçün planlarını, başladığı işləri müdrik, coşğun fəaliyyət enerjisinə malik Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev yorulmadan davam etdirərək, xalqımızı xoşbəxt, firavan günlərə əzmlə aparmaqdadır.

Ulu öndərin varisi, Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə dahi liderin, ulu öndərin müəyyən etdiyi inkişafa doğru gedən yolla inamlı, uğurla irəliləyirik.

Allah ulu öndərə rəhmət eləsin, onun xatırəsi qarşısında baş əyirik!!!

Ədəbiyyat

1.Əliyev Z.B. Heydər Əliyev-səhnəarxası görüşlər. Bakı. UniPrint,2008, 102 s.

2 Nəcəfzadə A.İ.Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixi qaynaqlarda.Məqalə, konfrans materialı./ H. Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq elmi Konfransın materialları. II Hissə, Bakı, Slavyan Universiteti, Azərbaycan, 5-7 may, 2015)

Vəfa Quliyeva
Tarix elmləri doktoru

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDA ROLU

Azərbaycan xalqı qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik olan bir xalqdır. Bu tarixi yaddaş əsrlərdən bəri qorunub saxlanmış memarlıq abidələrində yaşayır, xalqın, millətin mənəviyyatını özündə əks etdirir. Maddi-mədəniyyət, memarlıq abidələri, toponimlər bir millətin müəyyən coğrafi məkanda formallaşmasını təsdiqləyən ən tutarlı sənədlərdir. Ona görə də zaman keçdikcə bu mədəni miras zəngin xəzinəyə çevrilir.

Bunlardan biri tarixi yaddaşımızın canlı şahidi olan İçərişəhərdir.

Bakının qoynunda, möhtəşəm qala divarları əhatəsində yerləşən, açıq səma altında bir muzey kimi fəaliyyət göstərən İçərişəhər qədim və orta əsrlər dövrünə aid memarlıq abidələri ilə zəngindir.

İçərişəhərqədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Onun ərazisinin hər qarışında, abidələrinin hər daşında xalqımızın canlı tarixi həkk olunmuşdur. Azərbaycan xalqının daş yaddaşı olan İçərişəhər və onun ərazisindəki Qız qalası, Qala divarları, Şirvanşahlar sarayı kompleksi, Bakı xanlarının yenicə bərpa-restavrasiya olmuş igamətgahı, məscidlər, karvansaralar, hamamlar və digər memarlıq abidələri öz orijinallığı və təkrarolunmaz gözəlliyi ilə bəşər mədəniyyəti inciləri sırasında xüsusi yer tutur.

Bu gün İçərişəhər ictimaiyyətin diqqətini daha çox cəlb edir. Qeyd edək ki, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra milli-mənəvi

dəyərlərimizin, tarixi abidələrimizin qorunmasına diqqət artmışdır. O cümlədən, İçərişəhərin muhafizəsi, bərpası ilə bağlı daha ciddi tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. Lakin bəlkə də bir çoxları bilmir ki bu diqqətin tarixçəsi 70-80-ci illərə təsadüf edir. Hələ o zaman ulu öndər, ümummilli lider Heydər Əliyev mədəni irsin qorunub saxlanması, bərpasına, təbliğinə böyük önəm verirdi. Müdrik dövlət başçısı milli şürurun formalaşmasında, milli-mənəvi dəyərlərin aşılanmasında, vətənpərvər nəsillərin yetişdirilməsində tarixi keçmişin, maddi-mədəniyyət abidələrinin tərbiyəvi rolunu yüksək qiymətləndirir və vacib amil hesab edirdi.

70-80-ci illərdə respublikada bu istiqamətdə böyük, sistemli işlər aparılırdı. Tarixi abidələrdə məqsədli surətdə diyarşunaslıq muzeyləri, rəssamlıq sərgiləri, kitabxanalar yerləşdirilirdi. Məhz o dövrdə İçərişəhər, Ordubadın, Şuşanın tarixi hissələri tarix-memarlıq qoruqları elan olundu, İsmayıllının Lahic kəndi, Qəbələnin qədim şəhər yeri tarix-mədəniyyət qoruqlarına çevrildi. Respublika rəhbərliyinin bu istiqamətin ictimai-sosial həyatda prioritet təşkil etdiyini bir sıra qərarların işlənib hazırlanması və müzakirəsi sübut edir. Əsas istiqamət olaraq tarixi qoruqların maddi bazasının möhkəmlənməsi və bərpa işlərinin genişləndirilməsi seçilmişdir.

O dövrün sənədlərində xüsusi yer İçərişəhərə ayrılrırdı. Əsas məqsəd əsrlərlə formalaşan tarixi məkanın, bir qədim şəhərsalma nümunəsi kimi, qorunub, saxlanması və olduğu kimi gələcək nəsillərə çatdırılması idi. Bununla belə müasir yaşayış məskəni kimi qalması məqsədilə burada yaşayan insanlar üçün şəraitin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilirdi.

Bunlardan biri 1981-ci ildə “İçərişəhər tarix-memarlıq qoruğunun bərpası və regenerasiyası işlərinin sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” qərar layihəsi idi. Layihənin meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri də burada yerləşən memarlıq abidələrinin bərpası, layihələşdirilməsi işlərinin aidiyəti təşkilatlar tərəfindən ləng aparılması, arxeoloji tədqiqatların kifayət qədər geniş təşkil olunmaması, bərpa və regenerasiya işlərinin lazımı səviyyədə və miqyasda həyata keçirilməməsi idi.

Sənəddə Bakı Şəhər İcraiyyə Komitəsi yanında İçərişəhərin layihələşdirilməsi, bərpası və regenerasiyası işlərinin aparılması üçün elmi-layihə təşkilatının yaradılması nəzərdə tutulurdu. Bərpa işlərinin İçərişəhər ərazisində aparılması üçün İxtisaslaşdırılmış Təmir-bərpa Trestinin yaradılması da layihədə xüsusi qeyd olunmuşdu. Layihədə İçərişəhərin bərpası və abadlaşdırılması üzrə Müdiriyyətin Bakı Şəhər İcraiyyə Komitəsi yanında İçərişəhər Tarix-memarlıq qoruğunun mühafizəsi, bərpası və ictifadəsinə nəzarət edən Baş idarə ilə əvəz edilməsi nəzərdə tutulurdu. Hətta İdarənin əsasnaməsi, qarşısında qoyulan vəzifələr, ştat cədvəli də işlənib hazırlanmışdı. (1, sax.vah.62)

İdarənin qarşısında İçərişəhəri Azərbaycanın orta əsr şəhərsalma nümunəsi kimi onun memarlıq quruluşunun xüsusiyyətləri ilə, təbii landşaftı ilə qoruyub saxlamaq, habelə ərazidə xüsusi rejimdə bərpa və regenerasiya işlərinin aparılmasını təşkil etmək vəzifəsi qoyulurdu. İdarəyə öz işini respublikada fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat institutları ilə, layihə təşkilatları ilə birgə həyata keçirməsi tövsiyə olunurdu.

Ştat cədvəlinə görə Baş İdarəyə 44 ştat vahidi ayrıldı. İdarənin funksional vəzifəsini 4 əsas şöbə həyata keçirirdi:

1. İnzibati-rəhbərlik personalı. Buraya daxil idi müdir, müdir müavini – baş memar, baş mühəndis, baş rəssam, təsərrüfat üzrə müdir müavini, katibə-makinaçı, dəftərxana müdürü, kadrlar üzrə inspektor, xadimə, sürücü, baş mühasib, mühasib, kassir.

2. Abidələrin və tarixi tikililərin mühafizəsi üzrə inspeksiya: müdir, elmi-texniki nəzarət üzrə baş inspektor, baş memar-sənətşünas, memar, mühəndis

3. qeydiyyat, tədqiqat və araştırma şöbəsi: şöbə müdürü, baş elmi işçi, elmi işçi, fotoqraf, fotoqramometriya laboratoriyasının müdürü, bədii-bərpa işləri üzrə qrup rəhbəri, rəssam, arxivarius-kitabxanaçı, surət çıxardan.

4. İstehsalat-texniki şöbə ilə texniki nəzarət üzrə inspeksiya: şöbə müdürü, baş mühəndis, baş memar, texniki nəzarət üzrə

mühəndis, baş iqtisadçı, abadlaşdırmaq üzrə mühəndis, mühəndis, memar.

Elmi-layihə təşkilatına 85 ştat vahidi ayrılmışdı. Burada əsas ştatlar tarixçilər və memarlar üçün nəzərdə tutulurdu. Təmir-bərpa Trestinə 49 ştat vahidi ayrılmışdı.

Layihədə Maliyyə Nazirliyinə tapşırılmışdı ki büdcədə yeni yaradılacaq strukturlar üçün lazımi vəsait ayrılsın. İçərişəhər qoruğu ərazisində aparılacaq işlərin elmi-metodiki rəhbərliyini Bakı Şəhər İcraiyyə Komitəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Şəhərsalma Şurasına tapşırılmışdı. İşlərin elmi cəhətdən düzgün istiqamətləndirilməsi məqsədi ilə Şuranın tərkibinə Az.SSR EA Rəyasət heyəti nəzdində olan Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsinin Elmi-metodiki Şurasının nümayəndələri də daxil edilmişdi. Dövlət Plan idarəsinə, Dövlət Təchizat idarəsinə tapşırılmışdı ki yeni yaradılacaq strukturların maddi-texniki təchizatını təmin etsinlər. Aidiyyati təşkilatlara tapşırılmışdı ki ərazidə yerləşdiriləcək turizm, ticarət və iaşə obyektlərinin siyahısını təqdim etsinlər. Az. SSR EA bir ay müddətində İçərişəhər ərazisində aparılacaq intensiv arxeoloji tədqiqatlar haqqında təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim etməsi tövsiyə olunurdu. Nazirlər kabineti yanında Peşə-texniki təhsil üzrə Dövlət Komitəsinə həvalə olunurdu ki, respublikada bərpa-konservasiya işlərini aparmaq üçün mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin etsin. (2, orada)

Göründüyü kimi layihədə irəli sürürlən təkliflər, yaradılacaq strukturun işin bütün sahələrini əhatə etməsi, idarə və təşkilatların işə geniş cəlb olunması məsələyə nə dərəcədə ciddi və sistemli yanaşmanın göstəricisidir.

Bunun ardınca mədəni irlən qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması məqsədi ilə 15 sentyabr 1981-ci ildə o zaman AR Mərkəzi komitəsinin katibi Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan SSR-də Şəhərsalma, memarlıq və arxeoloji abidələrin mühafizəsi, bərpası və istifadəsi tədbirlərinin yaxşılaşdırılması haqqında" qərar imzalandı. (3, sax.vah.125)

Qərarda mədəni irlən qorunması, bərpası işində görülən tədbirlərlə

yanaşı yol verilən nöqsanlar da xüsusi qeyd olunmuşdur və onların aradan qaldırılma yolları da müəyyənləşdirilmişdi. Qeyd olunurdu ki, abidələrin bərpasına qoyulan vəsait 1976-1980-ci illərdə, yəni 4 il ərzində, üç dəfə artmış və 2 mln.man. təşkil etmişdi. Eyni zamanda İçərişəhərin regenerasiya planı hələ də hazırlanmamışdı. 44 mühüm memarlıq abidəsindən yalnız dördü bərpa olunmuşdu. Az.SSR EA Tarix İnstytutunun arxeoloji ekspedisiyasının ərazidə apardığı tədqiqatlar epizodik xarakter daşımış, qazıntı əraziləri bir müddətdən sonra yenidən örtülüb, bir çox hallarda aşkar olunmuş maddi-mədəniyyət nümunələri fiksasiya olunmamış, itib-batırılmış. Bakı Şəhər İcraiyyə Komitəsi nəzdində yaradılan İçərişəhərin bərpa və abadlıq işləri üzrə müdürüyyətin fəaliyyəti qənaətbəxş deyildi, stat vahidi az idi və tam komplektləşdirilməmişdi.

Mədəniyyət Nazirliyi, Elmlər Akademiyası, Dövlət Tikinti Komitəsi nazirliliklər və baş idarələr mövcud olan qanunların tələblərini yerinə yetirmək üçün kifayət qədər tədbirlər görəmür, abidələrin mühafizəsinə, bərpasına və onlardan istifadə edilməsinə az fikir verirdi.

Bütün partiya təşkilatlarına, icraiyyə komitələrinə bir vəzifə olaraq tapşırılırdı ki, tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və bərpası məsələlərinə diqqəti gücləndirsinlər, ictimaiyyəti, müəssisə, idarə, sovxoz, kolxoz və məktəblərin kollektivlərini bu işə daha geniş cəlb etsinlər. Tikinti, torpaq və kənd təsərrüfatı işləri görülərkən tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi haqqındaki qanunlara müəssisə, təşkilat və idarələr tərəfindən əməl olunması təmin edilsin. Az.SSR Nazirlər Soveti yanında Şəhərsalma, Memarlıq və Arxeoloji abidələrin mühafizəsi, bərpası və onlardan istifadə üzrə Baş İdarə yaratmaq və şəhərsalma, memarlıq və arxeoloji abidələrin aşkara çıxarılmasını, mühafizəsini, sistemləşdirilməsini, bərpasını və onlardan istifadə olunmasını həmin idarəyə tapşırmaq qərara alınmışdı. Mədəniyyət Nazirliyinin Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi üzrə Baş inspeksiyası Tarix və incəsənət abidələrinin mühafizəsi və onlardan istifadə üzrə Baş İnspeksiyası adlandırıldı. Mədəniyyət Nazirliyində Tarix və incəsənət abidələrinin bərpası üzrə elmi-bərpa emalatxanası yaradıldı. (4, orada)

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Moskvaya Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin olunması bu tədbirlərin həyata keçirilməsini bir qədər ləngitdi.

Bu istiqamətdə aparılan işlərin kifayət qədər qənaətbəxş olmadığından Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi və Az.SSR Nazirlər Soveti 23 mart 1984-cü ildə yenidən bu məsələyə diqqəti yönəltdi və “Bakı şəhərində yerləşən “İçərişəhər” kompleksinin qorunması, bərpası və istifadəsi tədbirlərinin yaxşılaşdırılması” haqqında yeni qərar qəbul edildi. Qərarda Bakı Şəhər İcraiyyə Komitəsindən, Mədəniyyət Nazirliyindən, Elmlər Akademiyasından tələb olunurdu ki İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun mühafizəsi, bərpası və regenerasiyası işlərinin təşkili və texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər görülsün.(5, sax.vah.62)

Qərarda İçərişəhərdə mərkəzləşdirilmiş mühəndis kommunikasiya sisteminin yaradılması; əhalinin bir qisminin köçürülməsi; ərazidə maşınların gedisiñin məhdudlaşdırılması; mədəni-işə obyektlərinin, yaradıcılıq birliliklərinin, suvenir istehsal edən kiçik emalatxanaların; görkəmli rəssam, heykəltəraşların yaradıcılıq emalatxanalarının yerləşdirilməsi məqsədə uyğun hesab olundur.

Bakı İcraiyyə Komitəsinə Az. SSR EA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu ilə birgə İçərişəhərin bərpası, regenerasiyası, rekonstruksiyasının Baş Planının işlənməsi və 1984-cü ilin sonuna kimi Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi tövsiyə olundu. Memarlıq abidələrinin bərpası işi yaradılacaq “Bərpaçı” elmi-istehsalat birliyinə tapşırılması nəzərdə tutulurdu.(6, yenə orada)

Beləliklə, 70-80-ci illərdə İçərişəhər tarix-memarlıq qoruğu ilə bağlı qəbul olunmuş bir sıra qərarlar ümummilli liderin bu istiqamətdə aparılan işlərin yüksək dövlət səviyyəsində təşkilinin bariz nümunəsidir. Azərbaycan mədəniyyətinin hər tərəfli inkişafında və onun zəngin mədəni irsinin İçərişəhər timsalında dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında ümummilli liderin rolü danılmazdır. Bu fəaliyyət mədəni irsə münasibətdə dövlət strategiyasının formallaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1988-ci ildən ölkə həyatında baş verən siyasi hadisələr bu tarix-memarlıq abidəsini bir növ unutdurmuşdu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycana qayıdışı 70-80-ci illərdə təməli qoyulmuş bir çox işlərin, o cümlədən, mədəni irlərin qorunması, tədqiqi və təbliği işinin canlanması səbəb oldu. 2000-ci ildə İçərişəhərin YUNESKO-nun Dünya Mədəni İrsi Siyahısına salınması bu istiqamətdə aparılan gərgin zəhmətin nəticəsi idi.

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyyası ilə Azərbaycan hökuməti arasında imzalanmış “Mədəni irlərin qorunmasına yardım haqqında” sazişə əsasən Bakıda Şirvanşahlar Saray kompleksində, Naxçıvanda Möminə Xatun və Qarabağlar türbələrində, Şəki xanlarının sarayında bərpa və konservasiya işləri aparılmışdır. 2002-ci ildə Respublikamız Abidələrin bərpası və Tədqiqi Beynəlxalq mərkəzinə üzv seçilmişdir.

Buna baxmayaraq, şəhər-muzeyin tarixi görkəminə xələl gətirən tikinti işləri davam etdirilirdi. İçərişəhər 2003-cü ildə 21 ölkənin nümayəndələrindən ibarət Dünya İrsi Komitəsinin qərarı ilə məhv olmaq təhlükəsi olan abidələrin Ümumdünya İrsi Siyahısına daxil edilmişdir. O vaxt bu qərarın qəbul olunmasına 2000-ci ilin noyabrın 25-də Bakı şəhərində baş vermiş güclü zəlzələnin törətdiyi nəticələr, İçərişəhərdə vahid idarəetmə sisteminin və lazımı nəzarətin olmamasından irəli gələn və memarlıq abidələri üçün təhlükə yaranan qeyri-qanuni tikinti işləri, həmçinin İçərişəhərin qorunması və inkişaf planının qeyri-mövcudluğu səbəb olmuşdur. Bununla bağlı Komitə Azərbaycan Hökumətinə görülməli olan tədbirlərə dair öz tövsiyələrini təqdim etmişdir.

Sözügedən mənfi halların qarşısının alınması məqsədilə ümummilli lider Heydər Əliyev 2003-cü il fevralın 17-də “Bakı şəhərində İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı tədbirlər haqqında” sərəncam imzaladı. Sərəncamda göstərilmişdir ki, “Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti İçərişəhərin uzunmüddətli qorunması, konservasiyası və bərpasına dair sənəd qəbul edilənə qədər onun ərazisində, bərpa işləri istisna olmaqla,

aparılan bütün tikinti işlerinin dayandırılmasını təmin etsin”. (7, səh.3)

Ümummilli lider Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyəti onun layiqli davamçısı İlham Əliyevin bu istiqamətdə apardığı işlərdə öz əksini tapmışdı. 2005-ci il fevralın 10-da “Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetin yanında ”İçərişəhər“ Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsinin yaradılması haqqında» Prezident İlham Əliyev sərəncam imzaladı. Sərəncama əsasən qoruğun ikili tabeçiliyi ləğv edilir, İçərişəhərin qorunması, bərpa edilməsi prosesində yaxşılığı doğru dönüş yaratmağın yolları göstərilirdi. Elə həmin il fevralın 28-i və noyabrın 22-də müvafiq olaraq Qoruq və İdarənin əsasnamələrinin təsdiqi ilə bağlı sərəncamlar imzalandı.

2006-ci il avqustun 18-də Prezidentimiz Bakı şəhərində tarix-memarlıq abidələrinin bərpası və qorunması haqqında yeni sərəncam imzaladı. Bu sərəncam İçərişəhərin də qorunması və bərpası ilə bağlı çox vacib məsələləri qarşıya qoymuşdur. Son illər bu istiqamətdə işlər uğurla davam etdirilmişdir. İçərişəhərdə unikal vahid idarəetmə sistemi yaradılmışdır. İdarənin yeni əsasnaməsi hazırlanmış və 2007-ci ilin 16 may tarixində təsdiq olunmuşdur. Bu sərəncamda da İdarənin strukturu, işçilərin say həddi, idarənin tabeliyində olan qurumların dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına, həmçinin özünümaliyyələşdirmə prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərməsi öz əksini tapmışdır.

İdarənin fəaliyyəti, İçərişəhərdə şəhərsalma konsepsiyasının – Master-planın işlənib hazırlanması 25 iyun 2009-cu ildə İçərişəhərin YUNESKO-nun “qara siyahısından” çıxarılması ilə nəticələndi. Master-planı faktiki olaraq İçərişəhərin konservasiyasının və inkişafının baş planı adlandırmaq olar. Sənəddə İçərişəhərdə olan hər tikili tədqiq edilmiş, onun yaranma tarixi dəqiqləşdirilib, istifadəsinin funksionallığı, mövcud vəziyyəti və əhəmiyyəti araşdırılıb, bərpasının vaciblik dərəcəsi müəyyən edilib. Bu gün İçərişəhərdə aparılan bərpa və konservasiya işləri Master-plana uyğun aparılır.

Ölkə başçısının tapşırığı ilə İçərişəhərin ərazisində yüksək peşəkarlıqla və gözəl memarlıq üslubunda aparılan təmir-bərpa və

abadlıq işləri təbii və insan faktorlarının təsiri nəticəsində acınacaqlı vəziyyətə düşmüş bina və abidələrə ikinci həyat bəxş etmiş, İçərişəhərin tarixi mənzərəsinin bərpasına öz töhfəsini vermişdir.

Bu gün qarşımızda duran başlıca vəzifələr İçərişəhərin dünya miqyasında tanıtılması, onun tarixi memarlığının, milli etnomühitin bərpa edilməsi, dünya şöhrətli bir məkana çevriləməsi və onu Azərbaycan xalqının zəngin tarixinin ən gözəl və canlı bir nümunəsi kimi həm regionda, həm də dünyada tanıdılmasına.

Ümummilli lider müasir Azərbaycan dövlətinin memarı, tariximizin və mədəniyyətimizin hamisi Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti üçün tarixi xidmətlərini gələcək nəsillər minnətdarlıqla xatırlayacaq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. DTA f.1, siy.73.
2. yenə orada.
3. yenə orada, siy.68,
4. yenə orada.
5. DTA f.1, siy.73.
6. yenə orada.
7. “Heydər Əliyev və İçərişəhər”, Bakı, 2008.

Qənirə Pirquliyeva

*t. ü. f. d., dosent, BDU-nun
baş müəllimi*

ÜMUMMİLLİ LİDER H.ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN TƏHSİL SİSTEMİNİN YENİLIKLƏRINDƏN

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin ən yeni dövründə önemli pillədə duran Heydər Əliyevin xalqımızın həyatında görmüş olduğu vacib işlərdən biri də təhsil sistemində olan yeniliklər olmuşdur. Ölkənin idarə edilməsinin bütün dövrlərində daxili siyasetin prioritet sahələrdən olan təhsildə həyata keçirilən mühüm mütərəqqi qərarlardan biri də hələ keçən əsrin 70-80-ci illərindən keçmiş SSRİ-də ayrı-ayrı sahələrdə daha çox tanınmış universitetlərə azərbaycanlıların göndərilməsi programı olmuşmuşdu.

"Təhsil millətin gələcəyidir" deyən H.Əliyev bu gələcəyin bütün istiqamətlərini çox yaxşı bilən müdrik, dərin zəkali, çox savadlı bir insan idi. O, elmin bütün sahələrində olan geriləmələri çox yaxşı görmək qabiliyyətinə malik idi. Bu səbəbdən də təhsil üçün göndərilmək abituriyentlər arasında öncədən geniş ixtisas seçimi və ona müvafiq tələblər qoyulurdu. Həmin illərdə hələ ölkəmizdə bəzi elm sahələrinin yalnız adı haqqında cüzi məlumatlar var idi. Məsələn, orta təhsil aldığımız zaman biz gənclər arxeologiya,, ekologiya, sosiologiya, arxeoqrafiya, antropologiya, psixologiya və onlarla belə ixtisaslar haqqında çox az məlumatımızolduğundan seçim zamanı da müəyyən çətinliklər olurdu.Bu zaman sənəd qəbulu prosesində indiki Bakı Dövlət Universitetinin birinci korpusunda yerləşən xüsusi indiki leksikologiyada ifadə etsək, işçi qrupu gələcəyin iddiaçılarına xeyli izah verirdi. Bu abituriyentlərə verilən bəzi imtiyazlar da gəncləri, o cümlədən bu yazının müəllifini

çox maraqlandırırırdı. Belə ki, öncədən bizim qəbul olacağımız universitetlərdə təqaüdlə, yataqxana ilə təmin olacağımız və təhsili bitirib respublikaya qayıtmağımız mütləq şərt olaraq, ixtisasımıza uyğun işlə təmin ediləcəyimizə dövlət təminatı verilirdi.

Həmin illərdə Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin sanki biz gənclər üçün dediyi bu fikri oxuculara bir daha çatdırmaq istəyirəm. “Hər bir dövlət, əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırınsın, o, mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır” -deyən dövlət başçısı bu işin həyata keçirilməsində şəxsən özü iştirak etmişdi.

Bununla da, həmin illərin gəncləri qarşısında geniş imkanlar açılırdı. Burda heç bir narahatçılıq qalmırırdı. Respublikanın rəhbərliyi təhsil alacağımız 5 ildə bütün təminatı, o cümlədən tanımadığımız respublikalarda məişət məssələləri öncədən həll edilirdi. Biz o zaman əslində bu prosesin nə qədər çətin və bahalı bir iş olduğunu, sözsüz ki, dərk etmirdik. Amma bu gün artıq öz övladlarımızın təhsil məsləsində başqa ölkələrə üz tutmaq istəyi çox vaxt arzu olaraq qalır. Bu və ya digər məsələlərin həllində bu qədər ciddi işlər görən H. Əliyevin “həyat böyük bir prosesdir. Bu prosesdə uğurla iştirak etmək üçün insan müasir tələblərə uyğun olan təhsilə malik olmalıdır” müdrik fikri bizi sanki həm də bu günü görməyi bacaran bir insanın, dövlət başçısının uzaqgörənliyini bir daha təsdiq edir.

1981-ci ilin yayında qəbul imtahanlarında iştirak edib, özümün seçdiyim Özbəkistan respublikasının Daşkənd şəhərindəki Dövlət universitetinin tarix fakültəsinin arxeologiya bölməsinə qəbul oldum. Bu seçimim təsadüfi deyildi. Orta məktəbin IX sinfində oxuyarkən mütləq bu ixtisası seçdiyimi valideynlərimə demişdim və bundan ötrü mütləq həmin illərdə çox az fəaliyyəti olan rus dili və ədəbiyyatı kursuna iki il getdim; yəni bilirdim ki, qəbul imtahanını bu dildə verməliyəm. Azərbaycan bölməsində təhsil aldığım üçün bu çox vacib məsələ idi. Qəbul imtahanlarından müvəffəciyyətlə keçib

həmin istisas üçün ayrılmış üç yerdən birini tutdum. Bu ixtisası seçməyimin əsas səbələri sırasında həmin illərdə arxeologiya sahəsində xanımların sayının çox az olması, həm də professional arxeoloqlara çox böyük ehtiyacın olması idi.

Beləliklə bir neçə gündən sonra qəbul olan tələbələri indiki H.Əliyev, o zamanki V.Lenin sarayına dəvət etdilər. Avqust ayının sonuncu günü biz gənclər o möhtəşəm sarayda H.Əliyev və həmin illərdəki Mərkəzi Komitənin üzvləri ilə görüşdə iştirak etdik. Belə bir dövlət səviyyəli görüş mənim həyatimdə ilk dəfə baş verdiyindən çox həyəcanlı idim. İclasda H.Əliyev yeni tələbə adı qazanan bütün tələbələrə öz xeyir-duasını verib, bizə təhsil, təhsilin insan və cəmiyyətin həyatında yeri kimi bir çox, o zaman mənim hələ tam olaraq anlamadığım mühüm məsləhlərdən danışdı və sonra bir bir qəbul olan tələbələri kürsüyə çağırıb bizə konvertdə təyyarə biletini, 70 manat pul, və ayrıca ağ köynək hədiyyə etməyə başladı.

Açığlı deyim ki, mən ümumiyyətlə ilk dəfə idi ki, şəxsən H.Əliyevi həyatda gördüm və adım çəkilən də böyük həyəcanla tribunaya yaxınlaşdım. O böyük insan səmimi şəkildə hamı kimi məni də sakit səslə təbrik etdi, hədiyyələri verdi və mən təşəkkür edib aşağı düşməyə hazırlaşanda yalnız mənim eşidəcəyim səslə “mütləq geri qayıdarsan” sözlərini dedi. Uzun illər mən o sözləri beynimdə belə eşidirdim. Nəhayət, təhsilimi başa vurduqdan sonra Daşkənddə iş yerləri təklif ediləndə mən birinci o böyük şəxsiyyətin bu tapşırığını və valideynlərimin məni necə ümidiirlərə gözlədiklərini bilərək imtina edib geriyə – Vətənimə qayıtdım.

Təhsil alduğum illərdə mənim digər tələbələrdən fərqli bir üstünlüyü məndən asılı olmayan bir məsələ ilə əlaqəli olmuşdu. O zaman mənim soyadım Əliyeva olduğundan ilk gündən fakültə və universitet rəhbərliyi hər zaman məni açıq-aşkar hər şeydən qoruyub xüsusi olaraq sevirdilər. Bir neçə il bundan əvvəl dünyasını dəyişən, həmin illərdə tarix fakültəsinin dekanı olan tarix elmləri doktoru, Professor Qoqa Abrarovıç Hidoyatov dəfələrlə çətin zamanlarda-pambıq yiğimi, arxeoloji qazıntılar zamanı hamının önündə müəllimlərə və tələbə yoldaşlarına məni qorumağı tapşırırdı. Əsas

kimi də əvvəlcə H.Əliyevin siyasi fəaliyyətindən danışır və sonda bizim heç bir qohumuğumuz olmadığını bildiyinə baxmayaraq, mənim bu şəxsiyyətlə eyni soyadı daşıdığını və bu faktın belə çox şərəfli bir üstünlük olduğunu deyirdi. Əlbəttə, biz tarixçi olaraq dekanımızın əsas məqsədini başa düşürdük. Belə ki, Q.A.Hidoyatov müasir tarix üzrə dünya şöhrətli bir alim olaraq, demək olar ki, oxuduğum illərdə tez-tez, hətta, Amerika Birləşmiş Ştatlarına mühazirələr oxumağa getdiyini və həmin dərslərdə H.Əliyevin həyat və yaradıcılığına xüsusi yer ayırdığını çox yaxşı biliirdik. Beşinci kursda “Ən yeni tarix” dərslərində mən də o mühazirələri məmənuniyyətlə və fəxrlə dinlədim.

Mən bu yazida öz şəxsi həyatımdan danışmaq deyil, əslində Heydər Əliyevin həqiqətən yaşadığı illərdə hamı tərəfindən hörmətlə tanınması, onun adı ilə bağlı olan bütün işlərin uğurlu olamsı və bizlər də bu uğurdan pay düşməsi xoşbəxtliyini bölüşmək istədim.

H.Əliyevin Azərbaycanda dövlətçilik məsələlərinə həmişə xüsusi fikir verməsi, bu qəbildən gənclərin təhsil və tərbiyəsinə önəm verməsinin bəhrəsini ölkəmiz bu gün də görməkdədir. Həmin illərdə təhsil alıb ölkəyə qayıdan insanların əksəriyyəti öyrəndikləri ixtisaslarda çalışmaqdə davam etmiş və öz davamçılarını yetirməkdədirlər.

Mən yaşadığım müddətdə hər şeyə görə Heydər Əliyevə borcluyam. Bu borcdan çıxməq mümkün deyil. Ən azı bu yazımla onun ruhu qarşısında baş əyməyi özümə borc bilirəm. Allah rəhmət etsin. Nə qədər ki, bu xalq var, onu unutmaq mümkün deyil.

Sehranə Ələsgər qızı Kasimi
*AMEA Memarlıq və İncəsənət
Institutunun aparıcı elmi işçisi,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent 20.05.2020.Bakı.*

QURTULUŞ

Xalqımızın ümummilli lideri, Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı və qurucusu, dünyanın ən nüfuzlu siyasi xadimlərindən biri Heydər Əliyevin xatırəsi qəlbimizdə həmişə yaşayacaqdır.

Belə deyirlər ki, Yer üzündə şahları Allah, yerdə qalanları isə şah təyin edir...

Böyük yaradan hər əsrdə, xoşbəxtlik nəsib etdiyi xalqlara, öz içərisindən bir adam seçib, ona şahlara, dövlət rəhbərlərinə məxsus ədalətli olmaq bacarığı, istedad, qabiliyyət, müdriklik bəxş edir, ona şöhrət və ad qazandırır, dünyanın asayışını, insanların yaşayışını ona tapşırır. Onun haqsızlığa qarşı zəhmi, qorxusu, qəlblərə çökür, əzəməti göz qamaşdırır! Nizam-intizama zəmin yaradır.

Bu gün fəxr edə bilərik ki, belə xoşbəxt xalqlardan biri də Azərbaycan xalqıdır! Çünkü, XX əsrdə də tanrıının bəşərə bəxş etdiyi ən böyük dühəsi, fitri istedadlı ictimai-siyasi və dövlət xadimi, məhz, Azərbaycan xalqının ən ağır dövründə rəhbəri olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğunuñ memarıdır.

Azərbaycan tarixində fərəhli, şərəfli günlər çoxdur. Ancaq bunların içərisində müstəqillik bayramı xüsusi yer tutur. XX əsrдə xalqımız iki dəfə özünün müstəqil dövlətini yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Azərbaycan xalqı 1918-20-ci illərdəki müstəqilliyi qoruyub saxlaya bilmədi. Bu hadisələrin nəticəsi tarixdən hamımıza yaxşı məlumdur. Cox da uzaq olmayan tariximiz – 1988-1990-ci illər də yaxşı yadımızdadır. Belə ki, ermənilərin Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayırmak tələbləri, bunun ardınca məlum Sumqayıt hadisələri, hegemonluğunu itirmək istəməyən imperiyanın Bakıda törətdiyi Qanlı Yanvar hadisələri, eyni zamanda Azərbaycanın o zamankı səriştəsiz rəhbərlərinin yürüdükləri bəsit siyaset ucbatından torpaqlarımızın bir qismi itirildi. Müstəqillik zərurəti də məhz belə bir şəraitdə yarandı. Məlum olduğu kimi, bugünkü müstəqilliyimiz asanlıqla qazanılmamışdır. O, Azərbaycanın mərd oğul və qızlarının qanı bahasına əldə edilmişdir...

Heydər Əliyev I katib seçildikdən dərhal sonra ciddi işə başlayır. 1969-cu il 5 avqust plenmuna nəzər salaq. Bu plenmun gündəliyi V.I. Leninin anadan olmasının 100 illiyinə hazırlığın gedişi barədə idi. Heydər Əlyevin məruzəsi keçmiş SSRİ-nin tarixində gözlənilməz bir hadisəyə çevrildi. Dövrün tələbinə uyğun ütülü sözlərin, yalançı təriflərin, şişirdilmiş uğurların eksinə olaraq Azərbaycan KP MK-nin avqust plenumundakı məruzəsində Heydər Əliyev uğurlardan daha çox respublikanın partiya və sovet orqanlarındakı ciddi çatışmazlıqlardan söhbət açır. O, respublikadakı neqativ hallardan danışır, kadri siyasetindəki nöqsanları, iqtisadiyyatdakı çatışmazlıqları qeyd edir, bu halların aradan qaldırılması üçün planlardan söz açır, nöqsanları, iqtisadiyyatdakı çatışmazlıqları qeyd edir, bu halların aradan qaldırılması üçün planlardan söz açır.

Bu çıxış hamını vahiməyə salır, hətta respublikanın hüdudlarından kənarda da əsl sensasiyaya çevirilir. Həmin vaxtadək belə açıq tənqid eşidilməmişdi. Və bu çıxışdan sonra çoxları inanmağa başladı ki, respublikanın geriliyi qısa müddətdə aradan qıldırılacaq və respublika irəli gedəcək. Və həqiqətən də belə oldu. Heydər

Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycanın çiçəklənmə dövrü başlandı. O zamanlar Heydər rəhbər seçiləndə ictimaiyyət bu dəyişikliyə o qədər də əhəmiyyət vermədi, bu addımı kommunist rejimində növbəti əhəmiyyətsiz dəyişiklik adlandırdı. Amma az keçmiş həmin rəy dəyişdi : “Kommunist ölkəsində görünməyən bir hadisə. Azərbaycanda Kommunist Partiyasının lideri H.Əliyev rüşvətxorluqla mübarizə aparır. Kommunist lideri kommunizm ideologiyasına qarşı çıxır”. Zaman göstərdi ki, Heydər Əliyev bütün addımlarında gələcəyi hesablayan, millətin mənafeyini bütün səlahiyyətlərdən üstün tutan fenomen şəxsiyyətdir.

1970-1987-ci illərdə Azərbaycandan kənarda təhsil almış mütəxəssislərin ümmük respublika toplantısındaki nitqində həmin dövrü xarakterizə edən məqamlara toxunaraq demişdi: «Mən 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycana rəhbər seçiləndən sonra dərhal, birinci növbədə, təhsil məsələləri ilə məşğul olmağa başladım. Bilirsiniz ki, mən o vaxta qədər də dövlət işində işləmişdim. Azərbaycanda təhsilin, xüsusilə ali təhsilin vəziyyəti məni daim maraqlandırmışdı və mən bu barədə xeyli məlumatlara malik idim... Araşdırırmalar apararkən mənə aydın oldu ki, Azərbaycandan kənarda respublikamızın özündə hazırlanı bilməyən ixtisaslar üzrə ali təhsil almaq üçün respublikaya 50 nəfərlik limit verilib... Mən dərhal maraqlandıdım ki, bəs siz kimləri seçmisiniz, kimləri oxumağa göndərirsiniz? Siyahını aldım, çox təəssüfləndim. Onların eksəriyyəti azərbaycanlı deyildi. Sonrakı illərdə də bu məsələ bir az çətin idi. Bilirsiniz ki, Azərbaycanda bir çox millətlərin nümayəndələri vardır. O vaxt mən 2-3 ildən sonra hər il respublikadan kənarda oxumağa göndərilənlərin 97-98 faizinin azərbaycanlılardan ibarət olmasına nail oldum”.

Heydər Əliyevin gələcəyin müstəqil Azərbaycanını nəzərdə tutaraq, azərbaycanlıq məfkurəsinin yüksəlişi və xalqın dövlətçilik arzularının daha da güclənməsi üçün dövlət quruculuğu sahəsində gördüyü mühüm işlərdən biri SSRİ-nin xarici siyasəti çərçivəsində də olsa, Azərbaycanın xarici aləmlə elmi-texniki, iqtisadi və mədəni əlaqələrinin genişləndirilməsi üçün göstərdiyi maksimum səylərdir.

Bu məqsədlə Bakıda ittifaq və beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər təşkil olunduğu kimi, SSRİ respublikaları və sosialist düşərgəsi ölkələrində, eləcə də digər xarici ölkələrdə Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti günləri keçirilirdi ki, bütün bunlar son nəticədə Azərbaycanın xarici ölkələrlə və orada yaşayan azərbaycanlıların əlaqələrinin qurulması üçün zəmin yaradır, azərbaycanlıların özünəməxsus tarixi, mədəni ənənələri olan xalq kimi tanınmasını, Bakının həmin dövrdə dünya miqyasında tanınan bir elm və mədəniyyət mərkəzinə çevrilməsini təmin edirdi.

Heydər Əliyev ölkəmizə stabillik gətirdi, belə ki, liderin gəlişi ilə neft sazişi imzalandı, NATO ilə əməkdaşlıq yarandı, Azərbaycan Avropa Şurasına daxil oldu, bir çox Qərb institutları ilə münasibətlərə başladı, eləcə də MDB məkanında təmsil olunaraq xarici siyasetdə çoxvektorluq siyasetinin əsası qoydu.

1991-ci ilin oktyabrında Azərbaycan özünü itirilmiş müstəqilliyini yenidən bərpa etdi. Bu, çox böyük bir tarixi hadisə, xalqımızın həyatında yeni bir dönüş nöqtəsi idi. Biz yenidən bir çox xalqlar kimi azad və müstəqillik şəraitində yaşamaq, müstəqil dövlətimizi yaratmaq imkanı əldə etdik. Dünya dövlətləri sırasına çıxmak, Azərbaycanın adını, Azərbaycan dövlətini dünyaya tanıtmaq imkanı qazandıq. Lakin təəssüflər olsun ki, uzun illər həsrətində olduğumuz müstəqilliyin ilk illərində ağır, məşəqqətli günlərlə rastlaştıq. 1991-1993-cü illərdə çox böyük çətinliklər, bələlərlə üz-üzə dayandıq. Qarışılıq, anarxiya, xaos, hətta müstəqilliyimizi itirmək təhlükəsi ilə üzləşdik. Hətta, 1993-cü ilin iyununda ölkədə vətəndaş müharibəsi, qardaş qırğını təhlükəsi yarandı. Belə bir şəraitdə nəinki müstəqilliyimizin itirilməsi, bütövlükdə Azərbaycanın dünyanın xəritəsindən silinmək təhlükəsi meydana çıxdı. Bu zaman ölkənin güclü bir liderə ehtiyacı yarandı. Böyük çəşqinliqlar içərisində qalan xalq hansı səmtə gedəcəyini bilmirdi. Belə bir şəraitdə xalq üzünü Heydər Əliyevə tutdu. Çünkü xalq başa düşürdü ki, onu bu çətin və ağır vəziyyətdən yalnız Heydər Əliyev kimi bacarıqlı, uzaqgörən, qətiyyətli bir rəhbər çıxara bilər.

Beləliklə, Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi və xahişi ilə yenidən hakimiyyətə qaydışı Azərbaycan tarixinin, bərpa edilmiş müstəqilliyimizin yeni bir dövrünün əsasını qoydu, Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövlətçiliyi, müstəqilliyimiz xilas edildi.

İndi həmin vaxtdan illər keçib. Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtmamasayı, 1991-ci ildən yenidən bərpa edilmiş müstəqilliyimizin tarixi elə 1993-cü ildə başa çatmış olacaqdı. Çox güman ki, biz bu gün çətinliklə əldə oluunmuş müstəqilliyimizin on yeddi illiyini qeyd edə bilməyəcəkdik.

Bəli, Azərbaycanı parçalanma və məhvolma təhlükəsindən xilas edə biləcək yeganə bir şəxsiyyət Heydər Əliyev idi. Elə buna görə də Heydər Əliyev xalqın qəti iradəsi ilə, yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıtdı. Təsadüfi deyil ki, tale özü Azərbaycanı yenidən dirçəltmək, onun müstəqilliyini qorumaq kimi çətin və şərəfli bir missiyani məhz Heydər Əliyevə həvalə etdi. Bununla da illərlə davam edən siyasi hakimiyyət böhrəni, anarxiya və özbaşinalığa son qoyuldu. Azərbaycanda yeni tarixi mərhələ – dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi dövrü başlandı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik daxili və xarici siyasəti nəticəsində hüquqi demokratik dövlət quruculuğu, Milli Ordunun formalasdırılması, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzunun yüksəldilməsi sahəsində böyük işlər görülmüşdür. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev dünyanın bir çox aparıcı dövlətlərinin rəhbərləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar və işgüzər dairələrlə yüksək səviyyəli rəsmi görüşlər keçirmiş, Azərbaycan həqiqətlərini, dövlətimizin mövqeyini dünyaya çatdırmış, bununla da ölkəmizə diqqət və maraq güclənmişdir. Siyasi-iqtisadi əlaqələrimiz genişlənmiş, mühüm müqavilə və sazişlər imzalanmışdır...

Ölkənin iqtisadi həyatında mühüm dəyişikliklər baş verdi – aqrar islahatlar aparıldı, eyni zamanda özəlləşdirməyə başlanıldı. Azərbaycanın iqtisadi potensialını hərəkətə getirmək, maliyyə sistemini yenidən qurmaq sahəsində ciddi addımlar atıldı.

Ulu öndərimizin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra dövlət

çevrilişinə cəhdlər oldu. Lakin bu dahi şəxsiyyətin zəngin siyasi təcrübəsi, xalqa möhkəm bağlılığı, nüfuzu, ən gərgin və həlledici anlarda vəziyyəti real qiymətləndirmək bacarığı və qətiyyəti sayəsində həmin cəhdlərin qarşısı qətiyyətlə alındı. Dövlət çevrilişinə cəhd göstərən qüvvələr bir həqiqəti unutmuşdular. Bu da xalq amili idi. 1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart hadisələrində xalqımız dövlətçilik prinsiplərinə sədaqətini, iqtidarın yürütüdüyü xarici və daxili siyasəti dəstəklədiyini yekdilliklə nümayiş etdirdi.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev bu hadisələr zamanı müstəsna dözüm, mətanət və siyasi müdriklik göstərdi, xalq iradəsinin təmsilçisi, dövlət təhlükəsizliyinin yeganə təminatçısı olduğunu bir daha sübut etdi. Düşmənin məkrli planı, Azərbaycanı daxildən parçalamaq niyyəti dövlət başçısının siyasi uzaqqorənliyi, qətiyyəti və sarsılmaz iradəsi ilə puça çıxdı.

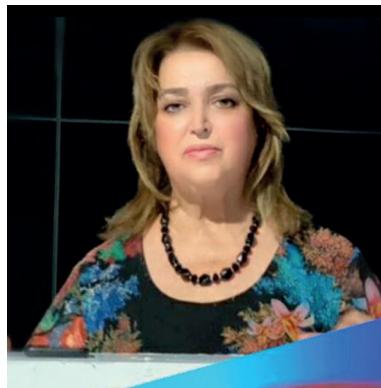
Ulu öndər Heydər Əliyevin müdrik siyasəti ilə xalqımız dünyada təklənmək təhlükəsindən xilas olmuşdur. Bir fakta diqqət yetirək. Dahi şəxsiyyətin Lissabon sammiti zamanı göstərdiyi müdriklik xalqımızın tarixinə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Bu bir həqiqətdir ki, neçə illərdən bəri Ermənistan havadarları ilə birlikdə dünya diplomatiyası sahəsində Azərbaycanın düşmən obrazını yaratmışdı. Ölkəmiz siyasət aləmində tənha qalmışdı. Dost xalqlar da bizim haqq sözümüzü deməkdə çətinlik çəkirdilər. Hər yerdə Azərbaycan günahkar hesab edilirdi. Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəlişi dünya siyasətində Azərbaycan haqqında yaranmış qeyri – obyektiv münasibəti və baxışları alt-üst etdi. Onun uzaqqorən siyasəti addım-addım Avropaya pəncərə açdı, BMT-nin yüksək kürsüsündən dünyaya yayıldı. Azərbaycanın haqq sözünü deyənlərin sayı artdı. Lissabon sammiti məhz bu haqq və ədalətin təntənəsi idi: 52 dövlət Azərbaycanı müdafiə etdi. Bu, böyük qələbə idi... Belə faktların sayı istənilən qədərdir.

Bəli, xalqına arxalanan, amalı xalqına xidmət olan, xalq üçün quran, yaradan insanlar xoşbəxt insanlardır. Onlar millətin taleyini təyin etmək məsuliyyətinin nə demək olduğunu anlayır, bu

məsuliyyəti ləyaqətlə daşıyır, həyatda xoşbəxtliyi ancaq gələcək nəsillərin şərəfi, varlığı və rahatlığı üçün çalışmaqdə görürlər. Bu cür insanlar tək-tək olur, bəlkə də yüz ildə bir dəfə dünyaya gəlirlər. Amma ən çətin, böhranlı anlarında, xalq «olum ya ölüm» dilemməsi qarşısında qalandı gəlir və müqəddəs xilaskarlıq missiyasını həyata keçirirlər, öz həyatlarını millətə xidmətə həsr edirlər. Millətlə birlikdə özləri də yüksəlirlər, millətlə birlikdə onları da bütün dünya tanıyor, şöhrəti aləmə yayılır. Heydər Əliyev kimi...

Ədəbiyyat

1. Axundova Elmira Hüseyn qızı. Heydər Əliyev: Şəxsiyyət və dövr. T.3: qayıdış (1990-2003) 2017. Moskva
2. Həbibbəyli İsa. Dövlətçilik təlimi və müasir dövr. 2013. Naxçıvan.

Elmira İsmayılova
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCAN TƏHSİL SİSTEMİNĐE ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV

Bildiyiniz kimi, məktəb gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşguldur, mətbuat isə ictimai fikri formalaşdırır. Bunların biri cəmiyyətin çox mühüm dayaqlarıdır. Ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu üçün mətbuatın hər bir təhsil müəssisəsi ilə sıx əməkdaşlığı çox vacibdir. Bu əlaqələr obyektiv və qərəzsiz olanda, tərəflər bir-birinə hörmət, inam, etibar bəsləyəndə, təbii ki, bunun cəmiyyətimizin tərəqqisinə faydası olur.

Təhsildəki uğur və problemlərin, nöqsan və çətinliklərin obyektiv və qərəzsiz işıqlandırılması vacibdir. Bəli, təhsil sistemi mətbuatın üzünə açıqdır. Təhsil müəssisələrinin rəhbərləri təhsilimizin mövcud vəziyyəti, inkişaf istiqamətləri, üzləşdiyi qayğı və problemlər, eləcə də çətinliklər barədə ictimai maraq doğuran hər bir informasiyanı mətbuat orqanları vasitəsi ilə cəmiyyətin müzakirəsinə təqdim etməyə hazırlıdır.

Mətbuat təhsil problemlərinin həllinə həsr olunan ciddi araşdırmaların məhsulu olan analitik yazılarla da məktəbə kömək edə bilər. Milli təhsilimizdə aparılan uğurlu islahatlardan, təhsil prosesindəki qabaqcıl təcrübədən, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi üçün fədakarcasına çalışan pedaqoqlarımızdan yazan jurnalistlər

insafən, az deyil. Lakin bəzi müxalifət və reket qazetlərin yazarlarının Azərbaycan məktəbinin aşkar uğurlarını görməzliyə qoyub təhsilimizin ünvanına daim böhtanlar yağıdırması yalnız hiddət doğurur. Başa düşmək lazımdır ki, təhsil çox həssas sahədir, reket və müxalifət qəzetlərindən məktəbin, onun direktorunun, müavinlərinin, eləcə də pedaqoqlarının ünvanına söylənilən haqsız, qərəzli tənqid təkcə həqiqəti təhrif etmir, həm də həmin mətbuat orqanını hörmətdən salır.

Biz özümüzü konstruktiv və obyektiv tənqiddən də siğortalamaq fikrində deyilik. Təlim və tədris prosesində müəyyən səhf və nöqsanların da olduğunu heç kəs inkar etmir. İş olan yerdə səhvlər də olur. Əsas odur ki, tənqid həqiqətən təhsilimizin inkişafına xidmət etsin, nöqsanların aradan qaldırılmasına, bir daha təkrar olunmamasına kömək etsin.

Bu məqamda Azərbaycan dövlətçiliyin banisi milli iftixarıımız Heydər Əliyevin təhsilə verdiyi çox qiymətli sözləri xatırlatmağı özümə borc bilirəm. Ulu öndər demişdir : “*Təhsil nə sənayedir; nə ticarətdir; nə də kənd təsərrüfatıdır. O, cəmiyyətimizin intellektual səviyyəsini əhatə edən fəaliyyət sahəsidir. Təhsil sisteminə çox diqqətlə yanaşılmalıdır. Bu sistemə münasibət cox həssas olmalıdır*”.

Xüsusi qurur hissi ilə qeyd edim ki, 2002-ci ilin 2 sentyabr Ə.A.Eyvazov adına 275 nömrəli tam orta məktəbin həyatında olduqca əlamətdar bir hadisə baş vermişdir. Həmin gün ümummilli liderimiz Heydər Əliyev məktəbdə olmuş, şagird və müəllim kollektivi ilə görüşmüş və onların qarşısında dərin məzmunlu çıxış etmişdir. Dahi siyasetçi Heydər Əliyevin təhsillə bağlı tövsiyyələrini biz öz gündəlik fəaliyyətimizdə daim rəhbər tuturuq. Yeri gəlmişkən, ümummilli liderin həyatı və ictimai-siyasi fəaliyyətinə həsr olunmuş “Ulu öndər və Azərbaycan məktəbi” mövzusunda geniş tədbirlər keçirildi. Bu mühüm tədbirdə məktəbin pedaqoji kollektivi ilə bərabər şagirdlər də çox böyük həvəslə çıxış etdilər.

Məktəb 1993-cü il Füzuli uğrunda gedən ağır döyüslərdə qəhrəmancanına həlak olmuş məzun Ələkbər Eyvazovun adını daşıyır. Məktəbin foyesində onun şanlı döyüş yoluna həsr olunmuş

gözəl güşə yaradılıb. Orada daim tər çiçəklər, güllər düzülür. Şəhidin anası Əminə xanım Novruz bayramı ərəfəsində oğlunun adına səməni gətirmişdi. Ağbirçək ana Ələkbərin adına qoyulmuş xonçamı görüb kövrəldi və bu görüşdə iştirak edən uşaqlar da çox təsirləndilər. Belə görüşlər uşaqların yaddaşında dərin iz qoyur.

Bu hadisəni ona görə qeyd edirəm ki, mətbuat məktəblərdə hərbi-vətənpərvərlik mövzusuna da diqqəti artırmalıdır. Axı bizim Qarabağımız düşmən pəncəsindədir. Savadlı, bilikli, vətənpərvər oğulları təriyə etmək məktəblə bərabər ailənin, bütün cəmiyyətin vəzifəsidir. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin təbirincə desək “Vətənpərvərlik ali, bəşəri bir hissdir”. Bu istiqamətdə də məktəblə mətbuatın faydalı əməkdaşlığı vacibdir.

Sözümüzün məğzi odur ki, bu gün hər bir pedaqoq, eləcə də hər bir jurnalist özündə əsl vətəndaşlıq təəssübkeşliyi hiss edərək cəmiyyətimizin tərəqqisi üçün əlindən gəlini etməyə borcludur...

Bir iki kəlmə öz ana dilimiz və onun keçdiyi yollara nəzər salaq. Azərbaycan dilinin təkmilləşməsində Azərbaycan sərkərdələrinin və ictimai xadimlərin dəyərli fikirləri olmuşdur. Bu haqda saatlarla danışmaq və yazmaq olar.

Heç təsadüfü deyildir ki, hələ XV əsrдə Azərbaycanı birləşdirib qüvvətli bir dövlət yaratmış, Azərbaycan dilini də dövlət dili elan etmiş Şah İsmayıл Xətai zamanından başlayaraq Azərbaycan dilinin nüfuz dairəsini artırmış, rəsmi dillər sırasında xüsusi yer tutmuş və inkişaf etmişdir. Şah İsmayıл Xətai çox sadə, ahəngdar bir dildə “Dəhnamə”, “Nəsihətnamə” və həm də onun müasirləri “Leyli və Məcnun”, M.P. Vaqifin qoşmaları kimi əsərlər yaradaraq bədii dilimizin özülünü qoymuşlar.

Məhz XVI əsrдə Məhəmməd Füzuli də bu yolu davam etdirmiş, xüsusi ustalıq nəticəsində Azərbaycan sözləri və Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu əsasında dilimizin klassik nümunələrini yaratmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Dili haqqında gördüyü misilsiz işlər haqqında söhbət açmaq istərdim.

Hər il 21 fevral bütün dünyada Beynəlxalq Ana dili Günü kimi qeyd olunur.YUNESKO-nun təsis etdiyi bu gündə dünyada dillərin qorunması məqsədilə hər il keçirilən Beynəlxalq Ana Dili Günü hər kəsə öz doğma dilinin varlığını hiss etmək, onunla qürur duymaq, onu qorumaq, inkişaf etdirmək hüququ olduğunu bir daha xatırladır. Ən sadə şəkildə desək, dil ünsiyyət vasitəsidir, eyni zamanda, dil millətin simasını səciyyələndirən amillərdən biri, bəlkə də birincisidir. O, hər hansı bir xalqın varlığının təzahürü, onun milli sərvəti, qan yaddaşıdır. Bu mənada, dilimizin dövlət dili statusu qazanması, həqiqətən, qürur gətirən tarixi hadisədir. Bu gün dilimiz dövlət statuslu dillər arasında olmasına görə dilimizin mənəvi saflığı uğrunda misilsiz xidmətlər göstərmiş, “Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dili danışmağımla fəxr edirəm” deyən ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevə minnətdar olmalıyıq. Ona görə minnətdar olmalıyıq ki, bir zamanlar öz dilində danışmağı ar bilən kəsləri, hətta rəsmi dairələrdə belə ana dilində — öz doğma dilində danışmağa məcbur etdi. Onları, başa saldı ki, hər bir kəs əvvəl öz dilini incəliyinə qədər bilməli, duymalı, sevməli və sevdirməyi bacarmalıdır.

Dünyanın ana dili uğrunda belə qətiyyətlə mübarizəyə qalxması çox mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən, həm nitqimizdə, həm də yazılarımızda ədəbi dilin tələblərinə tabe olmaq, onun qayda-qanunlarına əməl etmək hər birimizin müqəddəs müəllimlik və vətəndaşlıq borcumuzdur. Dil insanın mənəvi aləminin əks-sədasıdır. Ulu tanrıının insana bəxş etdiyi ən ecazkar və qüdrətli nemətidir. Dil hər bir millətin varlığı deməkdir. Öz doğma dilimiz olan Azərbaycan dili isə bizim üçün mövcud olan dillərin sırasında ən möhtəşəmdir. Ona görə də dilin şirinliyi, təbiiliyi bu gün də qorunub saxlanılmaqdadır. Heç şübhəsiz, əgər müəllim olmasa, heç kəs cəmiyyətdə tutduğu yeri tuta bilməz, fəaliyyət göstərə və dilimizi qoruyub saxlaya bilməz.

Həyat göstərir ki, Heydər Əliyev bütün ömrü boyu Azərbaycan dilinə məhz millətin taleyyüklü məsələsi kimi yanaşaraq, onu sevməklə bərabər, keşiyində mərdliklə dayanaraq nüfuzunu qaldırdı, tərəqqisi üçün illərlə mübarizə apardı və istəyinə nail oldu.

Dərk etdirdi ki,sözün qədrini bilmək, hər sözü yerində işlətmək,az sözlə bütöv bir fikri ifadə etmək mümkün və daha gözəldir. Necə ki,Səfəvi hökmdarı qüdrətli Şah İsmayııl Xətai bir qoşmasında sözün qüdrətini tərif edir, xalq arasında çox yayılmış və yerində işlənmiş hikmətli sözlərin qədrini bilməyə çağırırdı.

Sözünü bir söyləyənin,
Sözünü edər sağ bir söz,
Pir nəfəsin dinləyənin ,
Yüzünü edər ağı bir söz .
Söz var kəsdirirər başı,
Söz vardır kəsər savaşı.
Söz vardır ağulu aşı,
Bal ilən edər yağı bir söz.

Ana dili anamızın dili, müqəddəs varlığımızın dilidir. Bu dildə yazılmış gözəl əsərlərimizi oxumağı, mütaliə etməyi və öyrənməyi gənc nəslə tövsiyə edirik. Ana dilindən bəhs edən əsər həmişə müasirdir.Ana dilimizi lazımsız söz axınından qorumaq lazımdır.

Ulu öndər Heyder Əliyevin sözlərini onların yadına salıram:
“Musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində ədəbiyyatda olmaz, Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnilar da olmaz, musiqi də olmaz”.Bütün bunları qoruyub göz bəbəyimiz kimi saxlamaq, yadlara verməmək, öz milli adət-ənənələrimizi yaşatmaq gənc nəslin üzərinə düşür.

Azərbaycan dilinin ahəngdarlığı,poetik vüsəti təkcə azərbaycanlılar tərəfindən deyil, qədirbilən digər xalqlar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir. Məsələn, gürcü şairi Georgi Leonidzenin Səməd Vurğun haqqında dediyi sözləri xatırlamaq kifayətdir:

“Səməd Vurğun Azərbaycan poeziyasının bali və südü, duzu və çörəyidir, öz xalqının canlı təcəssümüdür. Onun parlaq, qüdrətli istedadı önündə baş əyirəm. Səməd Vurğunun adı bizim hamimizə yaxın və əzizdir. Onun poeziyasının sönməz şəfəqi Azərbaycan

və gürçü xalqlarının nəhayətsiz dostluğu yolunda əbədi şölö saçacaqdır”.

Bu sözlər Səməd Vurğunun poetik dilinə -Azərbaycan dilinə verilmiş yüksək qiymətdir. Bu yüksək qiyməti saxlamaq isə bizim mənəvi borcumuzdur.

Azərbaycan dili milli sərvətimiz, milli mənliyimizin əsası olduğu üçün bu qədər qərarlar, sərəncamlar verilir. Biz də dilimizin keşiyində mətin durmalı, iri addımlarla Azərbaycanımız naminə irəli getməliyik.

Sonda məqaləmi doğma dilimizə həsr etdiyim şeirlə bitirmək istərdim:

MƏNİM DİLİM

Qayaların sərt qəlpəsi,
Zirvələrin şəlaləsi.
Bəzən cəngi sədasıdır,
Bəzən yanıq ney naləsi
Mənim dilim...
Yaşıl çəmən, sıx meşədir,
Tarixlərə güzgü tutan,
Bir güzgündür, bir şüşədir.
Qar altında boy qaldıran
Ətir saçan bənövşədir,
Mənim dilim...
Qobustanda daşa dönmiş
Tarixləşən, insan ömrü,
Qanad açıb quşa dönmiş
Milyon illik cahan ömrü,
Bir bəşəri sərvətimdir,
Mənim dilim...
Dədəm Qorqud qopuzunda
Dilləndikcə cilalanan,
Neçə kərə dərdə düşən, odda qalan
Yaddaşlardan silindikcə yadda qalan,

Ən kəsərli qılınclara meydan açan
Mənim dilim...
Yağılara baş əyməyən Qız qalası,
Naxçıvanda Əlincədir,
Savalanda Bəzz qalası.
Vətən üçün döyüşçüdür,
Millət üçün söz qalası
Mənim dilim.
Nə yaxşı ki, bu dünyanın
Dərbəndi var, Təbrizi var.
Nə yaxşı ki, vətənimin
Bu dünyada öz sözü var.
Bu söz səndən gəlib keçir
Kəlmə-kəlmə mənim dilim.
Minbir xalı toxuyursan
İlmə-ilmə mənim dilim.
Sən anamın laylasısan,
Sən ruhumun mayasısan.
Səndən mənə candı gələn,
Səndən mənə qandı gələn,
Səni duyan vəcdə gəldi
Çox elədi heyrət dilim,
Şərəf dilim, qeyrət dilim!
Ana dilim...

Sara Zeynal qızı Məmmədova,
əməkdar müəllimə, “El gücü”
Beynəlxalq Humanitar
Assosiasiyası İctimai Birliyinin sədri

HEYDƏR ƏLİYEV-BÖYÜK ŞƏXSİYYƏT, İFTİXAR VƏ QÜRUR MƏNBƏYİMİZDİR

*Mən həyatda yalnız üç şeyə arxalanıram:
Yaradanıma, zəhmətimə və birdə xalqıma
Bəlkə də ən çox xalqıma*
Heydər Əliyev

Hər əsrдə dünya öz azadlıqsevər, mübariz oğullarını yetişdirib. Tarixdə belə şəxsiyyətlərin xüsusi yeri və rolü vardır. Bu gün öz fəaliyyəti, işi və əməli ilə cəmiyyətin tərəqqisini, ictimai inkişafını sürətləndirən, bəzən elə mənsub olduğu xalqın qısa zaman keşiyində əsrlərə bərabər inkişaf yolu keçməsinə yardımçı olan qeyi-adi, nadir zəka, qabiliyyət sahiblərinin adı bu gün də bəşəriyyətin yaddaşında qalmaqdadır. Bu, mənim Böyük İnsana olan hədsiz sevginin təzahürüdür. Həmin əsərlər arasında general Həsən Şirinovun “Sönməz, əbədidir Heydər Əliyev” kitabı əlimə keçəndən, həmin kitabdakı rəsm və poeziya nümunələri ilə tanış olandan sonra bildim ki, Azərbaycan xalqının öz əbədi abidəsini yaratmış Heydər Əlirza oğluna rəğbətini, məhəbbətini ifadə etmək istəyənlərdən heç biri bu istəyin reallaşmasına Sizin qədər müvəffəq ola bilməmişdir. Müəllifi olduğunuz əsər Heydər Əliyevin 80 illik yubileyi münasibətilə işiq

üzü görmüşdüsə də, 10 may 2003-cü il tarixdən üzü bəri müdrik və əbədi rəhbərimizə olan istək və məhəbbətinizə yeni, hansı çalarların əlavə olunduğunu öyrənmədən həmin əsərə münasibət bildirməyi özümə borc bildim...

Dünyaca məşhur sərkərdə və dövlət başçılarından Mustafa Kamal Atatürk, Əmir Teymur, Makedoniyalı İsgəndər, Ruzvelt, Çörçill, Şarl de Qoll, və Azərbaycan Xalqının Əbədi Lideri Heydər Əliyevdir.

“Heydər Əliyev – görəsən, dunyada ikinci belə bir şəxsiyyət varmı ki, öz ömrü ilə milyon-milyon ömrə səadət, xoşbəxtlik gətirsin? İkinci belə şəxsiyyət varmı ki, ömrü insanlara məhəbbət və hörmətlə keçsin, bütün insanların arzu və isteklərini yüksək tutsun, özü haqqında heç düşünməsin?

Odlar yurdunun əvəzsiz Lideri sinəsində elə bir ürək gəzdirib ki, o ürək hər an, hər dəqiqə vətən eşqi, xalq sevgisi ilə döyünmüş, müstəqil Respublikanın sabahı naminə vurmışdır. Xalqımız xoşbəxtidir ki, taleyinin keşməkeşli, sınaqlı illərində hakimiyyət sükanı arxasında Heydər Əliyev kimi qüdrətli, təcrübəli və qətiyyətli rəhbər olmuşdur.

Tale Azərbaycan xalqına bu xoşbəxtliyi iki dəfə nəsib etmişdir. Birinci dəfə SSRİ-nin dövründə: 15 müttəfiq respublikalardan biri olan Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə Heydər Əliyev ölkəmizi ittifaq miqyasında tanınan, sayılıb seçilən respublikalardan birinə çevirdi. 1993-cü ildə ikinci dəfə xalqın arzu və tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ölkəni vətəndaş müharibəsi alovundan, parçalanmaq təhlükəsindən xilas etdi, baş alıb gedən xaosa, anarxiyaya, özbaşınalığa son qoydu, silahlı qruplaşmaları ləğv etdi, ciddi nizam-intizam, qayda-qanun yaratdı, müstəqilliyimizi dönməz və əbədi prosesə çevirdi. Onun respublikamıza ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsi ilə ölkəmizin səmasında sanki bir günəş doğdu, hər tərəf işıqlandı, həyat canlandı, xalqımız gələcəyə ümidlə baxmağa başladı. Məhz buna görə də qətiyyətlə demək olar ki, Heydər Əliyev Azərbaycanın azadlıq və xoşbəxtlik günəşidir...

Heydər Əliyev Ermanistanla sazış imzaladı. Cəbhə xəttində aktiv hərbi əməliyyatlar həmin gündən dayandırıldı. Bu da ölkəmizdə ordu quruculuğunda beynəlxalq aləmə inteqrasiyada, xarici şirkətlərin sərmayə yatırımında böyük rol oynadı. Məhz bundan sonra dönyanın iri şirkətlərinin Azərbaycana cəlb olunması istiqamətində qətiyyətli addımlar atıldı, “Əsrin Müqaviləsi” imzalanaraq reallaşdı.

Müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının möhkəmlənməsində və beynəlxalq aləmdə əlaqələrinin genişlənməsində müstəsna rol oynamış, “Əsrin Müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra anti-milli qüvvələrin yuxusu sanki ərşə çəkildi...

Azərbaycanda başlamış uğurlu işlər xarici aləmdəki tərəfdəşlərimizdə inam və sevinc yaratdığı kimi respublikamızın inkişafını istəməyən daxili və xarici düşmənlərdə qısqanlıq yaratdı. Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı olan qüvvələr müxtəlif xarici dövlətlərin təsiri və köməyi ilə qanuni höküməti devirməyə, vətəndaş qarşıluması yaratmağa cəhd göstərir, hökümət rəhbərlərinə qarşı sui-qəsdlər edirdilər. Özünün dediyi kimi həmişə çətin məqamlarda xalqa arxalanan Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-il oktyabrın 4-də axşamdan xeyli keçmiş Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyini müdafiə etmək üçün radio və televiziya ilə xalqa birbaşa müraciət etdi. Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq Ulu Öndərin çağırışı bütün xalqı ayağa qaldırdı. Oktyabrın 4-dən 5-nə keçən gecə minlərlə insan Prezident sarayı qarşısına toplaşdı. Bakı sakinləri ilə yanaşı dövlətçiliyin müdafiəsinə rayonlardan axın-axın insanlar gəlirdi. Bunu görən dövlət çevrilişi cəhdinin təşkilatçıları Prezident sarayına hücuma cəsarət etmədilər. Ulu Öndərin operativ tədbirləri xəyanətkar qüvvələrini birləşdirməyə imkan vermədi.

Gəncədəki çevriliş cəhdidən baş tutmadı. Oktyabrın 5-də “Azadlıq” meydanında təxminən 1 milyona yaxın insanın iştirak etməsi ilə keçirilən izdihamlı mitinq xalqla Prezidentin həmrəyliyinin sarsılmazlığını bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin qətiyyətli, müdrik daxili və xarici siyaseti, “Heydər-Xalq” sarsılmaz birliyi, onların Azərbaycanda silah gücünə dövlət çevrilişini etmək cəhdlərini puça çıxardı. Ulu Öndərin müdrikliyi, müstəqil

Azərbaycan dövlətinin qüdrəti və gücü dövlət çəvrilişinin qarşısını aldı. Bütün bunlar xalqımızın müstəqil dövlətçiliyinə inamını, müstəqillik uğrunda mübarizə əzmini və qətiyyətini bir az da möhkəmləndirdi.

Azərbaycan dövləti özünün möhkəmliyini, etibarlılığını, qanunçuluğunu və vətəndaşların təhlükəsizliyini hər şeydən yüksək tutduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Danılmaz həqiqətdir ki, əsrlərin ölməz şəxsiyyətləri zamanın üfüqlərində indi də məgrur zirvələr kimi ucalır və şöhrətləri ilə yaşadıqları əsrə əbədiyyət qazandırırlar. Elə ona görə də əsrlərdir yaşatdıqları dahi şəxsiyyətlərin adını iftixarla daşıyır.

Öz zəhmətkeşliyi ilə ürəklərdə dərin iz buraxan, ulu millətin yeni səlnaməsini yazan “Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda lazım gələrsə həyatımı, canımı belə qurban verməiyə hazırlam”, deyən ümumilli Liderimiz Heydər Əliyev bizim mənəvi-əxlaqi meyarımızdır. Çünkü Azərbaycan elmi, incəsənəti, səhiyyəsi, təhsili, memarlığı, mədəniyyəti daim bu nəhəng şəxsiyyətin qayğısını, mənəvi dayağını hiss etmişdir, onun ana dilimizin inkişafı ilə əlaqədar fəaliyyətini nəzərdən keçirək fikrimizi bir daha təsdiq etmiş olarıq.

Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin yalnız adı ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, qədim tarixi zəngin mədəniyyəti, müasir dünyada müəyyən mövqeyi olan bir xalqın mənəvi sərvəti kimi düşünür, cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi sağlamlığına xüsusi diqqət yetirir; elmi-pedagoji sahələrdə ana dilinin inkişafına qayğı göstərirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan əbədi dil tarixində diplomatiya üslubunun əsasını qoymuşdur. Azərbaycan dili məhz onun nitqində dünyanın ən yüksək kürsülərində səslənirdi. Bəli, Cənab Heydər Əliyevin gərgin əməyi və xidmətləri sayesində bu gün Azərbaycan dili özünün ikinci ömrünü yaşıyır. Əvvəllər dilimizin qətiyyən tədbiq edilmədiyi informatika, hərbi iş, diplomatiya və digər bu kimi sahələrdə bu gün zəngin terminlər yaranmışdır. Dil yaşayırsa, inkişaf edirsə deməli, millət də yaşayır və inkişaf edir. Ümumilli Liderimiz Heydər Əliyev nahaqdan deməyib ki, “Dilimizi sevmək Azərbaycanı sevmək, Azərbayccanlıq hissini özündə tapmaq deməkdir.”

“Tarixdən heçnəyi silmək olmaz, onun hər bir mərhələsi xalqın səlnaməsi, həyat yoludur”. Heydər Əliyevin bu müdrik sözlərini tamamilə onun özünün fəaliyyətinə şamil etmək mümkündür. Heydər Əliyev irsi hər bir azərbaycanının həyat dərsliyidir. Zamanın sərt sınaqlarından üzü ağ çıxməq üçün bu kitabı hamı oxuyub öyrənməlidir, Ulu Öndərimizin müstəqillik siyasətinin çəşməsindən su içib, işığından nurlanmalıdır. Çünkü onun keçdiyi keşməkeşli, çətin, lakin gələcək nəsillərə örnək ola biləcək mənalı həyat yolu, şərəfli və şanlı ömür-gün səlnaməsi hamımız üçün böyük tərbiyə, təmiz əxlaq, mənəviyyat mənbəyi və məktəbidir.

Əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qurulmuş iqtisadi, ictimai siyasi idieologiyaları bu gün də Heydər Əliyev iqtisadi siyasi kursunun ən layiqli davamçısı olan Heydər Əliyev məktəbində dərs almış dünyani öz əməli fəaliyyəti, ağlı, zəkası, bacarığı, idarəciliyi ilə fəth edən xalqının hörmət və məhəbbətini qazanmış, beynəlxalq aləmdə xüsusi nüfuzu, çəkisi olan ölkə prezindetimiz cənab İlham Əliyev və öz fəaliyyətində məlli-mənəvi dəyərlimizə xüsusi yer ayıran Azərbaycan xanımlarına örnək olan xanım – I-ci Vitse Prezident Mehriban Əliyeva uğurla davam etdirirlər. Deməli Heydər Əliyev ideologiyası yaşayır və qalib gəlir.

Zenfira Ağayeva
*“Sahibkar Qadınlar” İctimai
Birliliyinin sədri, iş adamı*

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV HAQQINDA x a t i r ə l ə r .

Ümummilli lider Heydər Əliyev fenomen şəxsiyyət, əfsanəvi diplomat, uzaqgörən, müdrik rəhbər idi. O doğma Azərbaycanın xəritəsini özü ilə diyar – diyar gəzdiərək müqqədəs Vətənimizi bütün dünyada tanıdı. Çox xoşbəxtəm ki, dünyanın Ən Büyük Azərbaycanlısı Heydər Əliyevin hakimiyyət illəri mənim gözlərimin önündə keçib və xalqına misilsiz xidmətlərinin şahidi olmuşam. Həyatda qazandığım uğurlar dahi şəxsiyyətin əbədiyaşar adı ilə bağlıdır.

Sahibkar qadın olaraq mən dəfələrlə ümummilli liderimizlə üz – üzə, göz – gözə görüşümüz, söhbətimiz olub. Heydər Əliyev bütün təbəqələrdən olan insanlarla yaxın dost, onlara mənəvi dəstək, arxa – dayaq olub. Büyük Xilaskarla bağlı unudulmaz xatirələrim elə bu günün özündə də yollarıma işıq salır, həyatımı nurlandırır.

Əziz oxularımız sizin diqqətinizi tarixin qan qoxuyan, hər gün dəhşətli faciələrin, qorxunc hadisələrin baş verdiyi Gəncədə vətəndaş müharibəsinin qığılcımlarının hər an alovlandığı məqamlara yönəltmək istəyirəm. O vaxtlar, yəni 10 iyun 1993-cü ildə Heydər

Əliyev Gəncəyə gəldi. Qədirbilən gəncəlilər onu sonsuz sevinclə, böyük izdihamla qarşıladılar.

Heydər Əliyevin gəlişi vulkan kimi od püskürən, insanları qardaş qırğınına sövq edən güclü alovun üzərinə su töküb söndürdü, şəhərə bir sərinlik gətirdi. Ümummilli Lider şəhər ziyanları ilə görüşdü. Onları ayrı – ayrılıqda dinlədi, baş verən hadisələrin səbəblərini araşdırdı, öyrəndi. Sonra paytaxt Bakıya gəlib xalqın təkidi tələbi ilə hakimiyətin başına keçdi.

Ulu Öndərlə Gəncənin baş meydanında keçirilən möhtəşəm toplantıda mən də iştirak edirdim. İnsanlar Böyük Xilaskara inam və ümidi lər edirdilər. Nicat yolunu yalnız və yalnız O göstərə bilərdi. İnsan dənizi təlatüma gəlir: “Yaşasın Heydər Əliyev!”, “Ulu Öndər bizi xilas et!”nidaları səslənirdi. Dahi şəxsiyyət doğurudan da gəldi və ülvü missiyasını şərəflə yerinə yetirdi. Dünya Azərbaycanlılarının yeganə lideri olduğunu təsdiqlədi.

Xatırlatmaq istəyirəm ki, 1993 – cü ildə sovet sistemi dağılmış, zavod və fabriklər, müəssisələr dağılmış, ölkə iflic vəziyyətə düşmüdü. Elə bir faciə ilə üz – üz qalmışdıq ki, xaos vəziyyətdə nə edəcəyimizi bilmirdik. Ulu Öndər bütün təbəqələrdən olan insanlarla görüşdü, səhbətləşdi. Azərbaycanı və onun ikinci şəhəri olan Gəncəni bu vəziyyətdən çıxarmaq üçün hər gün yeni – yeni qərarlar verdi.

Sosial – iqtisadi, ictimai – siyasi, mədəni, hüquqi sahələrdə geniş islahatları həyata keçirdərdi. Müstəqil Respublikanın ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Prezident, parlament, bələdiyyə seçkiləri, referendumlar keçirildi. Dirçəliş illərindən yüksəliş illərinə yön aldıq.

Mən deyərdim ki, dahi şəxsiyyətin qayğısı, dərin zəkası, uzaqgörənliyi sayəsində kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdi. 1995 – ci ildə Sahibkarlığa Kömək Özəlləşdirmə Proqramları həyata keçirilməyə başladı. Sonralar Sahibkarlığa Dəstək Milli Fondu yaradıldı.

Dahi Heydər Əliyevin layiqli varisi möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən sahibkarlıq sahəsində hərtərəfli, mühüm islahatlar aparıldı və bu gün də uğurla davam etdirilir.

Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə öncə müəssisələr dövlətdən ayrılaraq özəlləşdirildi. Məhdud Məsuliyyətli “Qızıl Əllər” Tədris Müəssisəsi olaraq bizim müəssisə də onlardan biri oldu.

Məhdud Məsuliyyətli “Qızıl Əllər” Tədris Müəssisəsi 1995-ci ildən fəaliyyətə başlayıb və 1997-ci ildən Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində 3/9 № - li dövlət qeydiyyatından keçərək fəaliyyət göstərir. Müəssisə 4 istiqamətdə fəaliyyət göstərir. Peşə təhsil, iqtisadiyyat, xidmət və istehsalat. Hər bir özəl müəssisə kimi biz də özümüzü necə maliyyələşdirmək yollarını aramağa başladıq. Sahibkarlar, dövlət müəssisələri kadr hazırlığı üçün müəssisəmizlə əməkdaşlıq edirlər. Xüsusi ilə də, xidmət sahəsində kadr hazırlığına ehtiyac daha çox olduğunu nəzərə alaraq hər il onlarla kosmetoloqbərbərlər, dərzilər, xalça, dülərgərlər, ofisantlar, aşbazlar, qaynaqçılar yetişdirilir. Peşə hazırlıq kurslarından, diş-texniki, rəssam, modelyer-rəssam, zərgərlik, toxuculuq, xalçaçılıq, dərzi peşələrində təhsil alan tələbələrin əl işlərindən ibarət sərgilər kecirlər. Bu sərgilər dövlət səviyyəsində olmaqla ildə 2 dəfə kecirlər. Sərgilərə dövlət nümayəndələri və sahibkarlar da dəvət olunurlar ki, onların da sərgiyə çox böyük maraqları olur.

1999-cu ildə Ümummilli Lider yenə sahibkarlarla görüşdü. Bakıda sahibkarlıqla məşğul olanların əl işləri və istehsal məhsullarından ibarət böyük sərgi kecirdi. Biz də bu sərgidə iştirak etdik. Sərgidə rəsm əsərləri, gənc qızların əl işləri yer almışdı. Büyüt Heydər Əliyev hər bir iştirakçıya fərdi olaraq yaxınlaşmış səhbət edir, suallar verir səmimi dialoq qururdu.

- Sən maliyyə işlərini necə quracaqsan?
- Bu məhsullardan nə qədər qazanacaqsan?
- Planların nədən ibarətdir? – və digər suallar. Həmçinin tövsiyələr verərdi. Rəhbərin doğma, səmimi münasibəti, səhbətləri, tövsiyələri bizim üçün mənəvi dəstək, əvəzolunmaz stimul oldu.

2002-ci ildə Prezident Aparatında sahibkarlarla kecirlən görüş tarixi məqamları ilə yadda qaldı. Yenə də biz öz maraqlarımız çərçivəsində suallar və təkliflər verdik, çıxışlar etdik. Ümummilli Lider bildirdi ki, təkliflər əsasında ümumi nəticəyə gəlinəcək,

yeni proqramlar hazırlanacaq, hər bir sahibkar yeni layihələrdən bəhrələnəcək.

Bir məqamı da yaxşı xatırlayıram. 2002-ci ilin aprel ayı idti Bakıda yenə sərgimiz keçirildi. Respublikamızın tanınmış sahibkarları, iş adamları dəvət olumuşdular. Sərgidən sonra Prezident Aparatına getdik. Orada da, məhdud çərçivədə sərgi təşkil olunmuşdu. Rəhbərlik etdiyim MM “Qızıl Əllər” “Təbriz” müəssisəsinin işlərini sərgiləyirdik. Ulu Öndər sərgimizə diqqətlə baxdıqdan sonra mənə yaxınlaşdı və soruşdu:

- Bu, Sizinmi işlərinizdi?

Dedim : – bəli, cənab Prezident!

- Deməli sahibakarsızınız?

Dedim : – bəli, cənab Prezident!

– Amma mən belə deməzdim, Siz daha çox incəsənət adamına bənzəyirsizniz – dedi və gülümsündü. Sonra işimdə mənə uğurlar arzuladı. Əlbəttə, Rəhbərin xoş sözləri mənim üçün əziz atanın, ən yaxın, doğma bir insanın mənə nəvəziyi, səmimiyyəti qayğısı idi. Ümummilli Liderlə aramızda olan kiçik dialoq, dilindən eşitdiyim sözlər bu günə qədər də mənim uğurlarımın flaqları olub, mənə mənəvi güc, qüvvə verib.

Böyük Heydər Əliyevi görən insanlar çox gözəl bilirər ki, dahi şəxsiyyətin nüfuzedici baxışları, həssas qəlbi, həlim xasiyyəti var idi. Sanki insanların qəlbindən keçənləri gözlərindən, üzündən anlayırdı. Sözümün canı odur ki, sahibkarlar hər dəfə Rəhbərimizlə görüşəndə əksər problemlərin həllini tapırdılar, uğurlarımız daha da artırdı.

Bir dəfə də yenə Prezident Aparatında görüşümüz keçirilirdi. 8 nəfər qadın idik, keçdik lap arxa sıradə əyləşdik. Ulu Öndər içəri daxil olub salona göz gəzdirdi və dedi:

– Xanımlar siz niyə arxada əyləşmisiniz? Keçin birinci sıraya. Nazir və nazir müavinləri onların arxasındaki sıradə əyləşsinlər. Sonra bizə müraciət edib dedi:

– Əziz qadınlar, siz lap öndə oturmalısınız. Çünkü siz çox çətin və şərəfli yoldasınız, ona görə də öndə olmağınız lazımdır.

Bu görüşdə mənim çıxışım da var idi. O vaxt İqtisadi İnkişaf

naziri Fərhad Əliyev idi. Ona dedim ki, mən çıxış etməyəcəyəm, çünkü özümü hazır bilmirəm. Nazir dedi ki yox, ola bilməz, çıxışçılar sırasında adın var, siyahıda cənab Heydər Əliyevin qarşısındadır. Yenə etiraz etdim. Dedim ki, bu zamana qədər mən Ulu Öndərin qarşısında çıxış etməmişəm, indi də edə bilmərəm. Nazirimiz mənim bu sözlərimi dahi şəxsiyyətə çatdırıldı. Sonra Fərhad müəllim mənə dedi ki, cənab Prezidentimiz mənim sözlərimi çox səmimi qəbul edib. Həm də o elə dövr idi ki, çətinliklər içində sixılırdıq, atdığımız addımların nə ilə nəticələnəcəyini bilmirik. Elə oldu ki, problemlərimizin çoxu o zaldaca həll olundu, biz rahat nəfəs aldıq. Ulu Rəhbər dedi ki, salona bir qutu qoyulsun, kimin nə şikayəti, istəyi varsa, anonim də olsa o qutuya atsin. Mən iclas salonundan çıxarkən o qutunu da özümlə götürəcəm. Sizi narahat edən məsələləri öyrənib lazımı qərarlarımi verəcəm. Hər kəs də Ulu Öndərin dediyi kimi etdi. Sonda Heydər Əliyev iclas salonundan media işçilərini kənar şəxslər kimlər varsa onları çıxartdı və dedi ki, siz hamınız çıxın, mən sahibkarlarla təklikdə görüşəcəm. Qayğıkeş Rəhbər hər kəsə öz fikrini sərbəst söyləmək üçün şərait yaratdı. Allah ona qəni – qəni rəhmət etsin. Mən deyərdim ki, məhz o gündən sahibkarlığın inkişafı magistral yola çıxdı. Arzu, istəklərimiz reallığa çevrildi, üzümüz güldü, xalq arasında inam, güvən qazandıq.

Elə o görüşdə Amerikaya Biznes təhsili almaq üçün 5 nəfər Azərbaycanlı nümayəndə seçilməli idi. Onlardan biri də mən oldum. Bizim təhsil xərcimiz də dövlət tərəfindən ödənildi. Təhsil zamanı biz çox şeylər öyrəndik. Mən deyərdim ki, öyrəndiklərim sahibkarlığın inkişafı sahəsində uğurlarına geniş rəvac verdi, indi də fəaliyyətimdə müstəsna rol oynayır. Hakimiyyətinin son illərinə kimi biz sahibkarlar tez – tez Ulu Öndərlə görüşmüşük, onun köməyi, qayğısı və müdrik tövsiyələri ilə irəli getmişik. Bü gün isə möhtərem Prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən Ümummilli Liderimizin şərəfli ənənələri davam etdirilir. Biz sahibkarlar dünya miqyasında nüfuzu gündən – günə artan qüdrətli, müstəqil Azərbaycanın çiçəklənməsi, doğma xalqımızın firavan yaşaması parlaq gələcək naminə cənab İlham Əliyevin ətrafında möhkəm birləşmişik daha uca zirvələrə qətiyyətli addımlarımızı atırıq.

Tahir Ömiraslanov
Tariix üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycanın əməkdar
mədəniyyət işçisi

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN KULİNARIYA MƏDƏNİYYƏTİ

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev həyatımızın bütün sahələrində böyük bir irlə qoymuşdur. Ulu öndərin bir çox sahələrdə gördüyü işlər barədə mətbuatda geniş məlumat verilir, lakin onun kulinariya irsi haqqında çox az yazılır. O, 1994-cü ildə WACS-a (Ümumdünya Kulinariya İttifaqları Birliyi) məktub ünvanladı. Mən şəxsən bu müraciəti Norveçdə keçirilən Dünya Kulinariya Konqresinə apardım. Sonra Dünya Kulinariya Konqresində Cənubi Afrika Prezidentinin və Heydər Əliyevin məktubları oxundu. Heydər Əliyevin məktubu böyük rezonans doğurdu və biz jurnalistlərlə ayrıca görüş keçirməli olduq.

O dövr çox çətin dövr idi, daxili və xarici qüvvələrin təzyiqi ilə yeni dövlət dağıla və azadlığını itirə bilərdi.

Hamiya maraqlı idi ki, belə bir çətin dövrdə dövlət başçısı kulinarlar üçün necə vaxt tapa bilir?

Bu, azad Azərbaycanın yeni rəhbərinin öz gücünə, xalqın gücünə və yeni dövlətin gələcəyinə inamının təzahürü idi. Bu, Azərbaycanın tanınmasında və Azərbaycana inam yaranmasında böyük rol oynadı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26-cı Dünya Kulinariya Konqresinin iştirakçılarına təbrik məktubunda deyilirdi:

«Hörmətli Ümumdünya Kulinariya Assosiasiyanın Prezidenti cənab Keyti Keoax, Hörmətli konqres iştirakçıları,

Sizi – Ümumdünya Kulinariya Asosiasiyanın 26-cı Konqresinin açılışı münasibətilə təbrik edir, hamınızı Azərbaycan dövləti və xalqı adından salamlayıram. Mən əminəm ki, Siz dünya xalqlarının birbirini tanımışı, yaxınlaşması naminə çox böyük işlər görürsünüz. İnsanların qidaya olan tələbatını ödəməklə məşğul olan dinc peşə sahiblərinin yarısı xalq diplomatiyasının ən güclü amillərindən biri olub bütün dünyada sülhün möhkəmlənməsinə kömək edir.

Son illərdə erməni təcavüzünə məruz qalmış bütün Azərbaycan xalqı kimi, bizim aşpzadalarımız qənnadıcılarımız və digər kulinarlarımız da böyük çətinliklərlə qarşılaşmışlar. Öz ölkəsində qaçqın düşmüş 1 milyondan artıq Azərbaycan vətəndaşı normal qıdadan məhrumdur. Qonşu Ermənistanın tərəfindən zəbt olunmuş rayonlarda yaşayan kulinarların da bir çoxu həlak olmuş, yaralanmış, ailəsini, evini itirmişdir. Respublikada işgal altında olan ərazilərdə kulinariya və qida muzeyləri, çox dəyərli muzey eksponatları və iaşə müəssisələri məhv edilmişdir.

Azərbaycan qədim tarixə, mədəniyyətə, gözəl təbiətə, böyük iqtisadi potensiala və eyni zamanda rəngarəng, ecazkar mətbəxi malik olan bir ölkədir. Bununla bağlı olaraq mən Kulinariya və qida sənayesi ilə məşğul olan bütün şirkətləri Azərbaycanla qarşılıqlı əməkdaşlığı çağırıram.

Bir daha Sizi təbrik edirəm, Konqresin və keçirilən yarışların gedişində, müvəffəqiyyətlər arzulayıram. Heydər Əliyev «

Bu müraciət məktubundan sonra dünya birliyində bizə münasibət daha da yaxşılaşdı. Respublikada rəhbərlərin, yerli hakimiyət orqanlarının və iş adamlarının münasibəti də yaxlılığa doğru dəyişməyə başladı. Respublika Prezidentinin məktubundan sonra bizə daha çox dəstək olmağa başladılar.

1994-cü ilə qədər öz hesabımıza və dostların dəstəyi sayəsində özümüz Azərbaycan Milli Kulinariya Mərkəzini (AMKM) saxlamışdım. Bu məktubdan sonra iş adamları və hökumət rəsmiləri bizə daha çox dəstək olmağa başladılar.

Və bizim üçün belə çətin bir dövrdə bir məktubla Heydər Əliyev bizi daxili və xarici aləmdə hərtərəfli dəstək verdi.

1994-cü ildə keçmiş SSRİ-nin ərazisində yaşayan bütün ölkələrdə bir milyon abunəçisi olan Rusiyanın (əvvəllər SSRİ-nin nəşri) «Qidalanma və cəmiyyət» jurnalı yazırkı ki, «Azərbaycan kulinariyasının dünya arenasında qazandıqları böyük uğurlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin dəstəyi sayəsindədir « Və bu məktubdan sonra da Ulu Öndər Heydər Əliyev milli mətbəxə böyük diqqət yetirdi.

1997-ci ildə Heydər Əliyevin göstərişi və imzası ilə Azərbaycan Milli Kulinariya Mərkəzi dövlət bütçesindən ayrı sətrlə maliyyə almağa başladı, Hökumət evində AMKM-ə ofis verildi. Bu Ulu Öndərin peşəmizi və görülən işləri yüksək qiymətləndirməsi, bizi olan etibarını əks etdirirdi.

1998-ci ildə gənclər siyaseti programı çərçivəsində Heydər Əliyev Azərbaycanda gənc və peşəkar aşpzərlərin mütəmadi olimpiadalarını keçirməyi tapşırılmışdı.

2000-ci ildə, XXI əsr və üçüncü minilliyin qarşılılanması ilə əlaqədar olaraq, Heydər Əliyev 596 nömrəli fermanın icrası ilə bağlı Fəaliyyət Programı çərçivəsində qarşımıza çox böyük və vacib bir vəzifə qoydu. Bu sənəddə Heydər Əliyev ilk dəfə olaraq Azərbaycan mətbəxinin Azərbaycan xalqının tarixi milli irsi kimi qorunmasının zəruriliyi ilə bağlı tapşırıq verdi. Bu sonralar «Mədəniyyət haqqında» Azərbaycan Qanununun 37-ci maddəsində öz əksini tapdı.

Digər bir vəzifə, dövlət və özəl sektorlar vasitəsilə xarici ölkələrin böyük şəhərlərində Azərbaycan restoranları şəbəkəsini yaratmaq idi ki, bu bu gün də aktualdır və ölkəyə xarici valyutanın cəlb edilməsində, Azərbaycan mətbəxinin ixracının artırılmasında və yeni iş yerlərinin açılmasında əsas istiqamətlərdən biri ola bilər.

Bu irsi həyata keçirmək üçün bir çox rayonlarımızın iştirak etdiyi yerli və beynəlxalq milli mətbəx festivalları keçiririk. Məsələn, V Qəbələ Beynəlxalq Mürəbbə Festivalında 44 bölgələrimiz və 26 xarici ölkə mətbəx mədəniyyətlərini nümayiş etdirdilər.

Xanədan Etno-Restoranında Azərbaycanın 9 xanlığının həyat tərzini (xalçalar, kılımlar, bayraqlar, milli geyimlər) və mətbəxini əks etdirən şöbələr təşkil edilib.

Qarşımıza qoyulmuş vəzifəni yerinə yetirmək üçün bir sıra işlər aparıldı. Azərbaycanın regional mətbəxləri araşdırılmış və Qarabağ mətbəxi, Naxçıvan mətbəxi, İrəvan xanlığının mətbəxi və XIX əsrin Təbriz mətbəxinə dair kitablar nəşr edilmişdir.

Artıq bu gün «Bakı mətbəxi» kitabı üzərində işlər yekunlaşmaq üzrədir, Dərbənd, Borçalı mətbəxinə dair araşdırımlar və Şamaxı, Lənkəran, Gəncə, Quba və digər mətbəxlər barədə materiallar toplanması davam edir.

2010-cu ildən bəri Respublikanın 10 rayonu hər il Bakıda Novruz bayramında iştirak edib öz yerli mətbəxlərini nümayiş etdirirlər.

Qarşıya qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmək üçün Lavaş çörəyi (Azərbaycan, Qırğızistan, Qazaxistan, Türkiyə, İran) türk, Dolma xörəyi isə Azərbaycan xalqının qeyri-maddi mədəni irs nümunəsi kimi UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edildi.

26 Azərbaycan yeməyi dövlət poçt markalarında əks olunur və müvafiq olaraq Beynəlxalq Poçt Konvensiyasının 5.2-ci maddəsinə əsasən, 10 növ milli dolmamız isə patentlə qorunur və s.

İnternetdə Heydər Əliyevin «Göyçə» alçası haqqında danışlığı videolar yayılıb.

Bunu nəzərə alaraq “Göyçə festivalı” hər il Naxçıvanda keçirilir.

Başqa bir videoçarxda Heydər Əliyevin gülümşəyərək Azərbaycanın çay ənənəsinə diqqət çekdiyini, dünyaya çayı necə limonla və qəndi dişləyərək içdiyimizi göstərdiyini görürük.

Artıq Bakıda iki Beynəlxalq Ənənəvi Çay Festivalı keçirdik. 2019-cu ildə isə Respublika peşə məktəbləri tələbələri arasında “Milli Çay Mərasimi” yarışını keçirdik.

Bu gün biz Azərbaycanın çay mərasimini UNESCO-ya qeyri-maddi irs nümunəmiz kimi təqdim etmişik. Bu gün Heydər Əliyevin bizə verdiyi miras, onun hər sözü, hər tapşırığı, imzaladığı hər sənəd bizim milli mətbəximizin inkişafı üçün əməli fəaliyyət programımızdır.

Şadıq ki, bu gün Azərbaycan dövləti öz siyasetində Heydər Əliyevin kulinariya irlərini daha da inkişaf etdirir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun sədri, Birinci xanım, UNESCO və ISESCO-nun Xoşməramlı Səfiri Mehriban xanım Əliyevanın milli mətbəxə olan xüsusi diqqəti bu barədə danışmağa imkan verir.

Böyük bir insanın işi ondan sonra da yaşayır və yaşayacaqdır.

СОДЕРЖАНИЕ

Гейдар Алиев – Азербайджанский гений, стоящий выше понятий «время» и «пространство»	5
Ягуб Махмудов. Ататюрк нашего отечества	9
Захра Мурадова. Наш национальный лидер будет жить тысячи лет в истории Азербайджана	19
Гулиева Зарифа Рзагулу кызы. 15 Июня – вершина освобождения нашей истории.....	27
Гафар Алиев. Основоположник, спаситель и созидаатель современного Азербайджана.....	30
Герайзаде Лейла. Общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев о литературе (на материале творчества Мамеда Араза).	103
Гюнтакин Наджафли. Гейдар Алиев – великий азербайджанец, заботившийся о своем народе (на основе воспоминаний Ягуб Махмудова)	109
Джаби А. Бахрамов. Нефтяная стратегия Гейдара Алиева – краеугольный камень развития современного государства Азербайджан	116
Аббасгулу Наджафзаде, Сехрана Касими. Гейдар Алиев и музыкальное искусство Азербайджана.....	133
Вафа Кулиева. Роль общенационального лидера Гейдара Алиева в сохранении культурного наследия азербайджанского народа	142
Г. А. Пиргулиева. Общенациональный лидер Г.Алиев и о нововведениях системы образования Азербайджана	152
Prof. Dr. Kerem Karabulut. Eğitim ve kalkınma sosyal ve bəşəri sermaye... 156	
Dr. Seyfullah türksoy. Modern Azerbaycan'ın mimarı Haydar Aliyev	167
Сехрана Алекскер Гызы Касими. Спасение	170
Эльмира Исмайлова. Великий лидер Гейдар Алиев и система образования Sayman Aruz. Azərbaycan respublikası yazıçılar birliyinin.....	185
Сара Мамедова. Гейдар Алиев – большая личность, наша гордость и слава	203
Зенфира Агаева. Воспоминания о великом лидере Гейдаре Алиеве.....	209
Тахир Амирасланов. Гейдар Алиев и кулинарная культура Азербайджана 216	
Садыбакасова Ш.. Он творил историю.....	221
Лейла Алиева. Иссык-куль.....	229
Yaqub Mahmudov. Amea-nin həqiqi üzvü.....	242
Zəhra Muradova. Azərbaycan tarixində min illər yaşayacaq Ümummilli Liderimiz.....	251
Zərifə rzaqlu qızı quliyeva. 15 Iyun tariximizin qurtuluşunun Zirvəsidir ...	259
Qafar Əliyev. Yeni Azərbaycan partiyasının siyasi.....	261

Абдуллаева Мехрибан Сурхай кызы. Азербайджанство: признание Азербайджанского языка как иностранного в мире	304
Abdullayeva Mehriban Surxay qızı. Azərbaycançılıq: Azərbaycan dilinin dünyada xaricî dil kimi tanınması.....	313
Leyla Zeynal qızı Gərayzadə. Ulu öndər Heydər Əliyevin xalq şairinə Verdiyi dəyər: məmməd araz.....	321
Güntəkin Nəcəfli. Heydar Əliyev – Azərbaycan xalqının milli təəssübəsi (Akademik yaqub mahmudovun xatirələri əsasında)	327
C.Ə.Bəhramov. Heydər Əliyevin neft strategiyası müasir azərbaycan dövlətinin inkişafının təməl daşıdır.....	333
Abbasqulunəcəfzadə, Sehranə Kasimi. Heydər Əliyev və Azərbaycan musiqi mədəniyyəti.....	349
Vəfa Quliyeva. Ümummilli lider Heydər Əliyevin mədəni irsin qorunmasında rolu	357
Q. Ə. Pirquliyeva. Ümummillilider H.Əliyev və Azərbaycanın təhsil sisteminin yeniliklərindən	366
Sehranə Ələsgər qızı Kasimi. Qurtuluş.....	370
Elmira İsmayılova. Azərbaycan təhsil sistemində ulu öndər Heydər Əliyev	377
Sara Zeynal qızı Məmmədova. Heydər Əliyev-böyük şəxsiyyət, iftixar və qürur mənbəyimizdir	384
Zenfira Ağayeva. Ulu öndər Heydər Əliyev haqqında Xatirələr	389
Tahir Əmiraslanov. Heydər Əliyev və Azərbaycanın kulinariya mədəniyyəti	394

ВЕЛИКАЯ ЛИЧНОСТЬ ТЮРКСКОГО МИРА

TÜRK DÜNYASININ DAHI ŞƏXSIYYƏTİ

на русском и азербайджанском языках

Редактор *Сехрана Касими*

Корректор *Ж. Кадыров*

Компьютерная верстка *P. Терибаева*

Формат 60x84¹/₁₆, Объем 24,25 п.л.

Тираж 500 экз.

Издательство «Улуу Тоолор».
г. Бишкек., ул. Ж. Абдрахманова, 170а.